علمي - څېړنيزې غوره مقالې

Ketabton.com

پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ لمريز کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

علمي څېړنيزې غوره مقالې

۲ ټوک

ليکوال :
پوهاند رازقي نړيوال

۱۳۹۴ ل کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم: علمي- څېړنيزې غوره مقالې (دويم ټوک)

ليکـــوال: پوهاند رازقي نړيوال

خپرونـدی: د افغانستان ملي تحريك، فرهنګي څانګه

وېـبپـاڼه: www.melitahrik.com

کمپوزګر: عبدالواسع تره خېل

ډيزاينګر: ضياء ساپی

پښتی ډيزاين: فياض حميد

چـاپشمېـر: ۱۰۰۰ ټوکه

چـاپـکـال: ۱۳۹۴ ل كال/ ۲۰۱۵م

د تحريك د خپرونو لړ: (۴۱)

يادونه: د چاپ حقوق له ملي تحريک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسوليت ليکوال پورې اړه لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لړلیک

گڼه	عنوان	مخ
۱	د کندهار چهل زینه	۱
۲	د منډیګک ښار (تپه)	۵
۳	بامیان د هېواد د ارزښتناکې فرهنګي خزانې په توګه	۱۰
۴	بالاحصارونه د مذهبي مرکزونو حیثیت هم لري	۱۲
۵	د غزني بودايي پاچهي معبد	۲۰
۶	د نورستان قبیلي، ژبې او لهجې	۳۲
۷	تاریخي حوضونه او عمراني یادګارونه	۴۰
۸	د وریښمو لار د لرغوني افغانستان...	۴۸
۹	زموږ د غزني هېواد د طبیعي عجایبو ځو بېلګې	۵۳

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۰	د نارنج په نامه یوه تپه او مانۍ	۵۷
۱۱	کاپیسا - بگرام واژه ستوده ارزشهای باستانی	۶۱
۱۲	د کوهدامن سکندری کلا	۶۶
۱۳	د سرای خواجه د سکندر له تپې ترلاسه شوي لرغوني اثار	۷۵
۱۴	ایا در کشور باستانی ما صرف یک کافر کوټ موجود است؟	۸۲
۱۵	زموږ د هېواد څو لرغوني کتیبې	۹۹
۱۶	دچین تاریخي دیوال	۱۰۹
۱۷	زموږ د هېواد یو شمېر لرغوني غارونه	۱۱۵
۱۸	د پکتیا د مرزکې او د جوزجان د طلا تپې ...	۱۲۱
۱۹	تخت جمشید و تخت رستم	۱۲۸
۲۰	مارکوپولو	۱۳۵
۲۱	ای خانم د هزار شهر ...	۱۴۵
۲۲	سنې او د سنو یوه پر بله اړونه	۱۵۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳	په افغانستان کې بهرني سیلانیان	۱۲۲
۲۴	فراه باستانی باداشتن پدیده های بی بدیل ...	۱۷۴
۲۵	دباګرام د لرغوني کلمې ریښنوي څېړنه	۱۷۸
۲۶	خوش تیپه	۱۸۲
۲۷	کاپیسا – بګرام حوزه پر بار	۱۸۸
۲۸	د لرغونی هرات د ارتاکانا ...	۱۹۴
۲۹	غار های باستانی شهکار بی بدیل	۱۹۹
۳۰	احیا و بازسازی قصر های کابل	۲۰۵
۳۱	د کابل د نارنج د تپې بودایي معبد	۲۱۲
۳۲	هرات شهر مروارید	۲۱۷
۳۳	زموږ د ملي ویاړنو او فرهنګي......	۲۳۰
۳۴	کابل د هند د تیموري پاچهانو د تاج پوشئ محل	۲۳۲
۳۵	دیوار شیر دروازه کابل	۲۳۹
۳۶	دیوار های اسه مایي و شیر دروازه اعجویه	۲۴۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۷	بامیان از اعجوبه های هفتگانه کشور	۲۵۰
۳۸	د ګندا هارا بډایه مدني حوزه ...	۲۵۲
۳۹	باسول	۲۶۸
۴۰	داوو د عدد څو اړخیزې ځانګړتیاوې	۲۷۰
۴۱	د امیر عبدالرحمن خان د زمانې عمراني یادګارونه	۲۷۷
۴۲	باغ مملہ یا نمله ننګرهار	۲۸۰
۴۳	د چهل ستون د نوبرجه کلا	۲۸۸
۴۴	د زرنګار پارک ښکلي سمبولیکه ماڼۍ	۲۹۲
۴۵	دمزار شریف د تخته پل لرغونی استحکامی کلا	۲۹۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تحريك يادښت

د افغانستان ملي تحريك د (۱۳۹۳ ل) کال په پيل کې له خپلو ګرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهير کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل ديني، علمي، ادبي او ټولنيز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحريك دا ژمنه د ياد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د يوې پرتمينې غونډې په ترڅ کې يې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحريك په ياده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهير کې به انشاء الله د خداى (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبيعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دى، ډېر زيات زيار او زحمت ته اړتيا لري، خو ملي تحريك ټينګ هوډ کړى چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملي کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دى د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دى، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحريك هيله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې ګټه پورته کړي. ملي تحريك له ټولو هغو ليکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندويانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهير کې يې يو بل سره مرسته او ملګرتيا کړې او دا فرهنګي بهير يې بريالى کړى، د زړه له کومې مننه کوي او کور ودانى ورته وايي.

د هېواد د فرهنګ د ښېرازۍ په هيله

د افغانستان ملي تحريك فرهنګي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار چهل زینه (څلویښت زیني)

د کندهار شمال لویدیځ ته د سرپوزي په نامه د یو غر ګوټي او د چهل زیني دنامه سره هر څوک اشنایي لري او هر چا چې د کندهار دا تاریخي سیمې او ځایونه لیدلي وي او دا ځای یې لیدلي نه وي نو ددې معنا لري چې هیڅ ځای یې لیدلي نه دي په دې باب زما د ساحوي ریسرچ په یوه برخه کې راغلي دي.

د سرپوزي د غره په یوه جګه پوزه باندې د ۱۵۰ مترو په جګوالي د پاسه ددې غر په لاښ کې (تامبیړیاپرښه) مخ په شمال ختیځ چې د کندهار ټوله ساحه ترې لاندې ښکاري یو دري متساوي الاضلاع دالان کیندل شوي دي چې د تو‌ږل شویو برخو پر مخ یې په فارسي ژبه د هغې زماني د خطاطي په سبک یو لړ مطالب ښکل شوي دي چې د جګړو په مهال د ګولیو د لګیدو د زیان رسولو په وجه په سختي سره او دنه فرصت له مخې یې رانقلول ګران و.

خو ددې ډبریني زیني په لاندنۍ برخه کې چې د موټر د تم کولو لپاره یو میدان ګي موجود ؤ دهغه په څنډه کې د کندهار د اطلاعاتو او فرهنګ ریاست چې مسؤولیت یې محترم عبدالمجید «بابي» ته ور په غاړه دي د هغه ریاست د یو کارمند ښاغلي ادریس له خوا پر یوه تخته باندې د چهل زیني د لنډې پېژندنې په اړه داسې لیکل شوي دي.

ددغه ډبرین دالان او هغه ته د ورختلو د ۴۰ زینو (پاټکو) جوړېدنه د مخکې دمخه نه تر ۱۵۰ مترو لوړوالي لري د ظهیرالدین محمد بابر په لارښوونه او د کندهار تر نیولو وروسته ۹۳۹ل. س کال پېل شوی ده او دده د زوی د نیولو وروسته د محمد کامران په کوښښ سره یې په ۹۹۴ ل. س کې یې کار بشپړ شوی دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دالان ليکنه چې د مغولو واکمنو د نيول شويو سيمو يادونه کوي د تکړه ليک والانو له خوا ليکل شوي او په دغه ټول مهال کې د (۴۰) تنو تکړه ډېر ليکونو له خوا په راوتلي توګه شوي ده.

د لاندې سيمو ډېرليک يوه برخه هم د (۱۰۰۴ ل س) څخه تر (۱۰۰۷ ل س) کلونو پورې پرې زياته شوي ده.

د غر زينو دواړو اړخونو ته او سپنيزي کتاري د غازي ټولواک لوړ درشل امان الله خان د واکمني په مهال ور کره شوي دي» اروا ښاد پوهاند علامه رشاد د کندهار د چهل زيني په اړونه د په لاندې ډول خورا ګټور او مستند معلومات د اسې وړاندي کړي دي.

مغل بابر چې د ۹۲۸ هجري قمري کال د کوچني اختر په ديارلسمه له شاه بيګ ارغون خه کندهار ونيوه د کندهار د سرپوزي د غره په شمالي څوکه يې د غره په يوه پاڼ کې يو دالان جوړ کړ چې د سيمې خلک يې چهل زينه او مير معصوم يې « د سندهه د بهکر يو نامتو فرهنګي شخص» « پيش طاق» بولي د مير معصوم په تاريخ سندهـ کې ليکلي دي د دغه دالان په کتيبو کې د بابر د زامنو مرزا کامران، مرزا عسکري او د مرزا هندال نومونه راغلي دي، خو د بابر د زوی همايون او د همايون د زوی جلال الدين اکبر نومونه نه و ، ځکه نو ما د بهکر سندهه څخه سنګتراشان راوغوښتل او ځلور کاله مو په دغه دالان کې کار وکړو ، د همايون او جلال الدين اکبر نيولي ملکونه چې له بنګاله تر لاهري (۸) او له کابل او غزني څخه تر کتنه پورې پراته وو په دغه کتيبه کې وليکل د دې لپاره چې په خپله د بابر شاه د ودانيو په اړه په لا صراحت سره چهل زينه معرفي شوي وي نو د ظهير الدين محمد بابر شاه په نوم د پوهاند مرحوم عبد الحي حبيبي اثر ته مراجعه کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار ښار لویدیز ته د سرپوزي د غره په څوکه په غره کې یو ډېرين طاق تو بل شوي دي چې خلک ورته چهل زینه وایي او محمد معصوم هغه ته « عمارت پیش طاق» ویلي دي وایي:

چې د بابر شاه په امر په یو غره کې چې په سرپوزه یې شهرت درلود له ډېري یې را پرې کړي دي او هغه یو طاق دي چې ډېر زیات جګ دي چې په نهه کلونو کې ۸۰ تنو سنګتراشانو هره ورځ هلته کار کړي او هغه یې بشپړ کړي دي په رښتیا سره چې یو نفیس او په زړه پورې محل دي... او هلته یوه لیکنه د بابر شاه د میرزا کامران او میرزا عسکري او میرزا هندال په نومونو چې د اهتمام لرونکي وو نقر شوي ده (ددې ډبرلیک له ځینو کرښو څخه څرګندېږي چې د ۹۳۰ کلونو په شاوخوا کې ددې طاق د جوړولو کار پیل شوي دي او په ۹۵۳ هجري (۱۵۴۲م) کې پای ته رسیدلي دي او په خپل بابر شاه په دې باب همدومره وایي چې د کندهار د غره په پوزه کې مې یوه وداني جوړه کړي ده (بابر نامه او تاریخ سند ۱۴۹ مخ او ۱۳۱ مخ) د چهل زینې په طاق کې ډبرلیکونه د نستعلیق په ښکلي خط نقر شوي دي او د لویدیز خواوو په دیوال کې په دوو کرښو کې لیکل شوي دي چې د ۹۲۸ کال د شوال په دیارلسمه بابر شاه د کندهار د فتح په مهال دي او په همدې کال د هغه جناب امر ددې ایوان د جوړولو په اړه نافذ شو او د هغه د بشپړېدلو اهتمام محمد کامران ته وسپارل شو او نوموړي ماهر استاذان او صاحب هنر مهندسان په دې کار وګومارل خو دی هم په کندهار کې پاتې نه شو او واکمنۍ یې ورور محمد عسکر ته پاتې شوه او دده د واکمنۍ پرمهال په ۹۳۰ هجري کې ددې شهزاده د نیکبختۍ په وجه په ۹۵۰ هجري کې پای ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تردې وروسته د جلال الدين محمد اکبر په زمانه کې کله چې شاه بيګ خان کابلي د کندهار حکمران ؤ سيد معصوم د اکبري دربار له آمرانو څخه يو تن کندهار ته راغي او په دې ښار کې يې په لاندنې مضمون ډبرليک وليکه.
« مملکت کندهار در تصرف آبای جلال الدين محمد اکبر خلد الله ملکه بود ولی در حين تسخير مجدد دهلی قندهار از تصرف همايون بيرون رفت تاکه در سنه ۱۰۰۲ هجری ۱۵۹۳م باز به تصرف ملازمان اکبر شاهي آمد و در حاليکه شاه بيګ خان کابلي حکمران آنجا بود محمد معصوم بن سيد صفايي در سنه ۱۰۰۷ هجري ۱۵۹۸م و اين کتيبه را به نام جلال الدين محمد اکبر و پسران او شاه سليم و شامراد ، و دانيال شاه و خسرو شاه و پرويز شاه نوشت و نام تمام ولايات مملکت اکبرشاهي را درينجا ثبت کرد» ښايي وويل شي چې د ارواښاد حبيبي صاحب د کتاب د دې برخې د متن په اعتبار ټولې هغه نيمګړتياوې چې په نورو روايتونو کې ليدل کېږي تصحيح کېدای شي چې زياتره په رقمونو کې دا نيمګړتياوې زياتې دي او که چېرې د سرپوزي د طاق د ډبرليک پوره متن زما لاس ته راغي بيا پرې هغه ليکنه وشي.
له بلې خوا نه د تاريخي ارزښت له مخې د دې ډبرليک په متن کې د مغولي پاچاهانو لنډه معرفي هم شوي ده.
په پای کې ښايي وويل شي چې د وروستنيو دوو لسيزو د جګړو په مهال د دې زينې کتاري او پورې د ګوليو د لګيدلو په اثر زيانمني شوي او ور ختل پرې ګران شوي وي.
اخځونه:

۱.انيس ورځپاڼه د رازقي نړيوال په ۱۲/۱۱/ ۱۳۸۳ ګڼه کې خپور شوي سفر ليک.
۲.محمد ظهير الدين بابر، پوهاند عبد الحي حبيبي، مطبعه ميوند چاپ دوم ۱۳۸۳ ص ۱۳۴- ۱۳۵.
۳.کندهار مجله، ۱۲ ګڼه، پوهاند رشاد ۱۳۸۳، ۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د منډیګک ښار

په پخوانیو زمانو کې منډیګک یو خورا مهم ښار ؤ چې پنځه زره کلنه لرغونتیا لري دا موضوع هغه مهال مدلله شوه چې په ۱۳۹۱ هـ ل / ۱۹۵۰ میلادي کال په پسرلي کې د فرانسې د قبل التاریخ لرغونپوه «ژان ماری کنرل» په مشرۍ د یو هیئت له خوا د کندهار د یوې غونډۍ د پاسه یې کیندنې پیل شولې او د اوو کلونو په اوږدو او یوولس پړاوونو کې سرته ورسیدلې چې وروستنۍ مرحله یې د ۱۳۳۷ هـ ل کال د لړم په میاشت کې پای ته ورسېدله کله څنګه چې د فرانسې د لرغون پېژندنې د هیئت مدیر استاد شلومبرژه په دې غونډۍ کې د کیندنو په پیل کې ویلي و:

« پر توپیکه از این تپه برخاسته مانند ستاره به نظر میخورد که مراقبت قدامت دوره هایی پیشین افغانستان را روشن خواهد ساخت». او دا په دې معنا ؤ چې له دې غونډۍ څخه د هېواد پنځه زره کلن تاریخ عیني او موثق شواهد ترلاسه شول.

د منډیګک په غونډۍ کې د سپړنو په مهال د استوګنې اوه مرحلې مشخصې شولې چې د زمانې مهال له مخې دې دورو نږدې درې زره کاله دوام پیدا کړ هغه چې تر میلاده څلور زره کاله دمخه پیل او تر میلاده دوه زره کاله دمخه پیړۍ یې را نیوله. په دې اوږده زمانه کې د یو کوچني کلي ګوټي څخه (لومړۍ دوره تر دریمې) پراختیا موندلې تر دې چې د سوداګرۍ د یو مهم مرکز بڼه یې ځانته ونیوله.

هغه کنډوالي چې د لرغون پېژندونکو د کنیدنو له مخې د منډیګک په غونډۍ کې رابښکاره شولې هغه د یوې لویې ودانۍ څخه عبارت ؤ چې په پرله پسې ډول له اومو خښتو جوړ شوی او مخروطي شکل یې درلود ، او هغه فیل پایې چې په بهرنۍ نما کې یې درلودلې او اوس هم دې ستنو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړې برم ورکوي په تېره بیا دعمارت د شمالي په لوري چې زیات شمېر فیل پایې یې پاتي دي ددې ودانۍ د لا پرتم ښودونکی دي.
دا له برمه ډکه ودانۍ چې د خپلو دیوالونو او فیل پایو پر مخ د سپیینې رنګ آمیزۍ اثار هم لري او داسې ښیي چې د وخت په تېریدلو سره څو کرته رنګ آمیزي شوي دي.
ددې پنځه زره کلن ښار اصلي څېره چې د اتو پړاوونو د کیندنو په پایلو کې پېژندل شوې دی ددې ښار مرکزي هسته او اړوندې ودانۍ یې د یوه مستحکم دیوال په واسطه محاط ؤ هغه زیانمنۍ چې د پنځه زرو کلونو په اوږدو کې دي ښار ته ورڅېرمه شوي دي ددې ښار زیاتره بهرني یې ویجاړې کړې وی.
ښایي وویل شي چې دې ښار یو کیلومتر مربع ساحه را نیوله.
ددې پاخه حصار په دننه برخه کې یې دوی لویې ودانۍ ولیدل شولې چې لومړۍ ته یې د لویو الی له مخې ماڼۍ ویلای شو او شمال دیوال یې **۳۵** متره اوږد ، د ماڼۍ ختیځې خواته دوهم عمارت پروت ؤ چې مذهبي مراسم به په کې ترسره کېدل او د هغه په یوه وړه کوټه کې د خدایانو د قربانۍ لپاره یوه ځای هم موجود ؤ لکه چې وایي دا ښار په هغه حوزه کې پروت ؤ چې د زیاتو غرګوټو څخه جوړ شوي ؤ چې ډېر لوړوالې ځمکې له تلې څخه **۲۰** متره لوړوالی درلود.
د پرله پسې کیندنو له مخې ددې طبقې پر کیندوالو باندې دا لوی عمارت را څرګند شوی دی چې دمخه ترې یادونه وشوه او د هغې د جوړېدو نېټه د کشف شوو شواهد په پرتله د دریمې زریزې دوهمې نیمایي ته نسبت ورکول کېږي دا ستره ودانۍ رو رو په راتلونکو دوره کې ویجاړه شوې اونوی خلک ددې غونډې پر مخ استوګن شوي دي، چې ګودامونه یا انبار خانې یې د منډیګک دغونډۍ د پورتنۍ وروستنۍ برخې پورې لیدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي. په دې ترتیب د منډیګک غونډۍ هغه غونډۍ ده چې تر له پنځه زرو تر دوو زرو کلونو تر میلاده دمخه د ارغنداب په حوزه کې د برونز (مفرغ) د دورې او د هغه بدلونونه په دې حوزه کې د بشري ژوند شتون ښیي.
پروفیسور کنرل چې له ۱۹۵۱ تر ۱۹۵۷ م کلونو پورې په منډیګک یعنې د افغانستان د پنځه زره کلونو د لرغونتوب لرونکي ښار دی دلته کیندنی او څېړنې ترسره کړي، لیکلي دي چې د منډیګک ادی د افغانستان د ډېرو زیاتو پخوانیو ودانیو څخه دي او داسې ترې څرګندېږي چې دې هېواد تر میلاده دمخه په درې زرو کلونو کې د پخوانۍ نړۍ په مدنیت کې له مدیترانې څخه تر سند پورې څومره پراخه برخه درلودلې ده، لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېلې طبقې له ښکته مخ په پورته په دې ډول ښودل شوې دی.
د ځمکې له مخه پورته تر نهم طبقو پورې د نیمه کوچي انسانانو د ژوندانه شواهد لیدلای شوي دی او داسې ښیي چې د اوسپنې په عصر کې له استوګنځیو خالي شول د یو وخت لپاره د منډیګک د غونډۍ اوسیدونکی هغه وګړي وو چې نیمه مالدار او نیمه کوچي شمېرل کېدل او د ودانیو ساختماني سبک یې پخسه ایز ؤ بیا یې د لومړي ځل لپاره په ودانیو کې اومې خښتې وکارول او تر دریو لومړنیو طبقو پورې دوام درلود.

د منډیګک په ودانیو کې ترلاسه شوي لرغوني اثار :

د لرغون پېژندونکو د کیندنو او څېړنو له مخې د مفرغ دورې په تړاو یو شمېر اثار ترلاسه شوي دي، لکه چې وایي:
د منډیګک دغونډۍ په ښکتنۍ طبقه کې د کلالۍ لوښي لومړنی او ساده وو، بیا وروسته په کې هنري پرمختګ رامنځته شو او تیکري لوښې لا ښکلي شول او په تدریج په کې لا هنري ښکلا رامنځ ته شوه تردې چې ختین منقوش لوښې ایجاد شول او د هغوی پر مخ د حیواناتو او الوتونکو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګلانو نقشونه لکه د لوړو ښکرونو لرونکي ایړي (قوچ)، زریني زرکې، فیل مرغ چې د عشق پیچان (پیروتې) د ګل په پاڼو ښکلي کړي شوي او د پایي لرونکو جامونو پر مخ را ښکاره شول، له اتمې طبقې څخه زیات شمېر د خټو منقوش لوښې کشف شول په تېره بیا چې شمېر یې په نهمه طبقه کې بیخي زیات و چې دا لوښې د کوټې د کشف شوو لوښو سره ورته والی لري.
د منډیګک د غونډۍ د وروستنۍ دورې اثار لکه چې د مخه وویل شول انبار خانه وه چې ټول دیوالونه یې پخسه ایز وو.
د غلو دانو د انبار کولو ځای د مستطیل شکله محوطې غونډۍ جوړ شوی ؤ، دا انبار خانه که څه هم د تناسب له مخې کوچنۍ وه، خو د ماهیت او د مفکورې د اصل پر بنا دا ګودامخانې چې د هرې او سند په حوزه کې کشف شوی نږدیوالي لري.
دې ګودامخانو یوې پر بلې دوې طبقې نیولې او په دې تپه کې د استوګنې پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي، ډبرین غشي او مفرغي درې اړخیز غشي د مخصوص خټو غونډاري په چونوغزه (فلخمان) کې دا موضوع ثابتوي چې ددې غونډۍ اوسیدونکو د خپلو ګودامخانو د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس اچولی ؤ د مفرغي غشو –د یو لړ نورو شواهدو له مخې د منډیګک دغونډۍ د اشغالو له وروستنۍ دوره تر میلاده دمخه د لومړۍ زریزې له پېل یعنې له اوس څخه درې زره کاله دمخه تاکل کېدای شي.
هغه اثار چې تراوسه پورې د منډیګک له ودانۍ څخه لاس ته راغلي، تیغې، چاکوګان د هډوکو لاستي او تیکري ښکلې تړوتې دي، خو دومره ګومان کېدای شي چې دا ودانۍ دکوم پوځي مقصد لپاره نه وه جوړه شوې، او همدارنګه کوم عادي استوګنځای هم نه ؤ او که چېرته د مورد رب النوع د تیکرې مجسمې په یوې ماتې ټوټې تکیه وشي نو دا بنا ممکن کوم معبد وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که موضوع را ونغښتل شي نو د منډیګک لرغونی ښار او د هغه ودانۍ ددې سیمې په یو هغسې محل کې جوړې شوې وې چې د مفرغ په دوره کې د تلو راتلو د مه ځای او ممکن دلته د مور د رب النوع پرستش هم کېده مانۍ او ښکلي اثار یې د لرغونو ډېرو پرتمنیو دورو څخه نماینده ګي کوله.

نوت: د محمد اعظم سیستانی، د سیستان قبل از اسلام لهاشره تلخیص.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باميان د هېواد د ارزښتناکې فرهنګي خزانې په توګه

د باميانو د هر اړخيزې پېژندنې په خاطر د دغې لرغونې سيمې د ځو بعدي موقعيتونو، طبيعي جاذبو او بشري شهکاريو او اعجبو پېژندنه او د باميانو ۳۵ متريزي مجسمي (کوچني بت يا خنک بت)، ۵۳ متريزې مجسمې (لوی بت از سرخ بت) سمڅو او مغارو، د امير بند، د غلغلې، ضحاک او ځو نورو ښارونو او دهغو شمېر طبيعي په زړه پورې مناظرو او بشري خارق العاده عجايبو د تعريفولو او تعبيرولو لپاره اړينه ده چې پر يادو شوو ټولو اړخونو باندې پوره څېړنيزه رڼا واچول شي او دا ځکه زه پوره باور لرم چې نه يوازې د لوستونکو لپاره به بيخې نوي او دلچسپې پدېدې وي بلکې د سيلانيانو لپاره به هم دهغوی د ډېرو زياتو جلبولو لپاره به پوره بې ساري توب ولري که څه هم موضوع يو څه اوږدېږي خو بيا هم بيخې زياته ضروري ده چې په ډېره لنډه او کوټلې پېژندنه يې بسنه وشي.
دا چې د باميانو د تاريخي بتانو لرليد او په هغو کې د هنري ظرافيتونو او نورو برخو په اړه په عموميت سره بحثونه شوي، همدارنګه تر يوه حده د غلغلې د ښار تاريخي لرغونتوب، ساختماني او تدافعي اهميت يې معرفي شوي، د باميانو يو شمېر ښارونه او دهغوئ په تاريخي او ارزښتمندي رڼا اچول شوي او همدارنګه بند امير د هېواد له اوو ګونو اعجوبو څخه ګڼل شوي دي نو د دوئ په اړه له بحث کولو که صرف نظر وشي او يوازې هغه موضوعګانې چې په محدود او يا ناچيز، ډول پرې خبرې شوي دي تر څېړنيزې کتنې لاندې ونيول شي چې په دې ډول دي.

- **په باميانو کې د بودايي معبدونو له ځانګړنو څخه :**

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې معبدونو د نورو ځانګړتیاوو څخه یو ډول سمڅې دي چې د بودا د لویو مجسمو تر څنګه پرتې دي او دا ډول مغارې د چین په توانګ هوانګ او لانګ کې او دهند په اجانتاکې موجودې دي چې د کتابتونونو بڼه لري.
د اروانباد کهزاد د څرګندونې له مخې چې یې لیکلې دي، کله چې د لومړي ځل لپاره د پروفیسور هاکن سره په ۱۹۳۰ م کې یې ۳۵ متریزې مجسمې ته نږدې یوه نوې سمڅه کشف کړه او په (جي) یې ونوموله په هغې کې د بامیانو یوه پخوانې کتابخانه را ښکاره شوه، هلته د سانسکریت په ژبه او لیک دود بودایي کتابونه څېړل شوي پاڼې کشف او د کابل موزیم ته وسپارل شوې، ددې سمڅې په منځ کې یوه کوچنۍ ستوپه ولیدل شوه چې ګرد چاپېره دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل، د بودا د زېږیدنې او مړینې د مجلسونو ښکارندویه وو، دهمدې کوچنې ستوپې په خوا کې یو شمېر څېرې شوي پاڼې وموندل شوې چې د اوبو او باران د لمده بل په وجه سره ښښتلې وې، نوموړې زیاتوې البته دا پاڼې کاغذي نه وې بلکې ډېر نازک نباتي پوستکي وو چې د وخت په تېریدلو سره سخت او مات شوي وو هغه لیکنې چې له دې سمڅو څخه لاسته راغلې په دریو سبکونو او طر یقو لیکلې شوې دي.
- د کوشاني په روش چې له ۳-۴ م پېړیو پورې یې اړه درلوده.
- د ګوپتا په روش، چې له ۷-۸ میلادي پیړۍ پورې یې تړاو درلود.
- دمرکزي اسیا په روش
نوموړې څېرې شوې پاڼې د دوینا په نوم یو بودایي کتاب دی چې په هندي لیک دود لیکلې شوې او د معلوماتو له مخې ددې تر موندنې وروسته، د همدې کتاب څو نورې پاڼې په کشمیر کې له یوې سمڅې ترلاسه شولې.
لنډه دا چې که څه هم د (جي) د سمڅې کشف شوې کلیمې، دیواتا، او (یکشا) د کلمو غوندې چې یوه یې په متناظرو کړیو سره د کوړۍ وینښتانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بله د اور د شغلو غورځوونکو په شکل وېښتانو ، د هډې د مکتب تر اغېزې لاندې پاتې شوي چې په چیني ترکستان کې: د (تمشوک) او بشورچوک ، د مجسمې جوړونې له ممیزې څخه دي.

د بامیانو تر مخکې لاندې ښار ګوټې یا د ضحاک غار :

اذربایجاني نړیوال ګرځندوي او سیلاني د خپلو څېړنو په ترخ کې په بامیانو کې یوه ډېره لویه او له عجایبو ډکه سمڅه کشف کړه چې د بامیانو د سرو زرو له معبدونو څخه که په برم او دبدبه کې ارزښتناکه نه ده ترې کمه هم نه وه که څه هم دا سمڅه یو غار بلل شوي دي خو هغه ساختماني ځانګړتیاوې چې ورته منسوبې شوي دي تر مخکې لاندې د یو ښار سره مقایسه کېدای شي، لکه چې نوموړي په دې اړه لیکي: د بامیانو په ختیځه خوا کې د څلورو فرسخو په واټن یو غار موجود دي چې د نړۍ سیلانیانو او د زماني توریستانو هغه په هیڅ تاریخ کې لوستي نه دي او هم یې له هیچانه ددې ابدي په باب کوم حقیقت اوریدلي نه دي خو هغه څه چې یې د خپل سر په سترګو لیدلي دي له زرو ځانګړنو څخه یوه او له زیاتو څخه د کمې په باب یادونه کړې ده او هغه دا چې په ۱۳۳۱ هجري قمري کال د هغه ولایت د حاکم په ملګرتیا چې ۱۲ تنه خدمتګاران ورسره وو ، څلور تنه یې د وښو وړلو ماموران وو چې غار ته د ننوتلو په مهال به یې د غار له خولې نه په دوام واښه غورځول ترڅو چې د بېرته راستنیدلو په وخت کې د لارې تګ لوري ورک نه شي.

اتو تنو خوراکي توکي وړل، دوو تنو د سون لرګي، دوو کسانو غوړي، څراغ او د سفر د اړتیا وړ سامان سره دغه غار ته ور ننوتلو ، موږ پوره درې ورځې په دغه غار کې په ګرځېدلو تیرې کړې خو ټولې تور تمې زاویې موږ ونه کتلای شوې، بېرته ترې راستانه شو ، په دې غار کې مونږ ده دولس زره کورونه، یو زر د کانونه چې څو چارسوګان او له برمه ډکې صفې په کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاملې وي دا ټولې وداني په خورا عجيب او عجيب سبک ، ډېرې ښکلې را کښونکي او له پوره تزئينکارۍ څخه په کې کار اخيستل شوی ؤ چې په واقعيت کې د هوښيارانو عقل د دغه ښار چې دغره په لاښونو کې کېندل شوی د دغه ښار د اثارو په باب د کيسو له اوريدلو څخه له تعجب څخه حيران پاتې کېدو او د دغه اثارو په باب د کيسو له اورېدنې څخه د تعجب په بيابان کې مو لاره ورکوله ، ډېره عجيبه داده چې دا غار بيخې تياره او اوس د ضحاک په غار شهرت لري.

– **د بربر ښار :** د باميانو ديکه ولنګ د (نيک) بازار د ختيځې خوا د درې کيلومترۍ په واټن د بربر په نوم د يو غره د نږدې څلور سوه مترو لوړې څوکې په اوږدو کې يوه پراخه کنډواله پرته ده چې د سيمې د خلکو په وينا ورته د بربر ښار وايي او دا د بربرستان د پاچا پايتخت ؤ چې د حضرت علي (کرام الله وجهه) په وخت کې يې په خپله خوښه اسلام ومانه ، د دې غره له نيمايي ور پورته يوه سخته ډبرينه تپه ده چې د ختيځ جنوب او لويديز له خوا ورته ور پورته کېدل ناشونې دي او يوازينې مدخل يې د شمالي اړخ څخه و دلته د شپږو سوو مترو په شاوخوا يو مستحکم ديوال له خټو او ډبرو څخه جوړ شوی ؤ ، د تهداب پيړوالي يې څلور متره ؤ او پنځه متره لوړ و او سرماتي يې يو متر ؤ د هرو سلو مترو په فاصله د ترصد څلور کوټې او دغشو ايشتلو لپاره يو برج موجود ؤ.

د ښار اصلي وداني مخ په جنوب وي ، د دې ښار ګوټې د يو ګټ د ګردنې په يو کوړوالي کې څلور لوی قوتي موجود دي چې د اوبو د زيرمو مرکزونه وو ، د ښار پاسنۍ برخه د احتمال له مخې د هغو د مړو د سوزونې محل و.

دا ښار له دوو برخو څخه عبارت ؤ ، د هيوان تسانګ د وينا له مخې دا ښار د ترکي شهزادګانو له خوا ودان شوي او د صفاريانو له خوا ويجاړ شو.

- **د غلغلی ښار خطي سندونه :**

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۹۳۱ م کال کې د میوهاکن له خوا چې اورابناد کهزاد هم ورسره ملګري ؤ د بامیانو په مستحکمي کلا (ښار او بالاحصار) کې د کیندنو په ترڅ کې د یو شمېر لرغونو اثارو سربېره د کاغذ پر مخ یو شمېر خطي ټوټې هم پیدا شولې چې د کابل موزیم د بامیانو په خونه کې خوندي دي، د ادبي (د لیکنې املا او انشا د لغتونو د کارولو د اصطلاحګانو) سبک د لیک دود د سبک او د تاریخ له نقطه نظره د ګران بیو اسنادو مجموعه چې شمېر یې له لسو ټوټو زیات نه و ترلاسه شوي ټوټې، نوموړي لرغون پوه عکاسي او د څېړنو لپاره یې په پاریس کې پول بلیوته ورکړي، هغه دا عکسونه په ۱۹۳۳ م کې روسي عالم پروفیسور مینورسکي ته ورسول، هغه د هغې علاقمندي له مخې چې د فارسي خطي اسنادو د څېړنې په تېره بیا تر مغولو دمخه درلودله تر عمومي (بعضې اسناد قدیمه فارسي دوم) تر عنوان لاندې د غلغلې د ښار د بامیانو کشف شوي اسناد د ستري برتانیې او ایرلند د شاهي انجمن د مجلې په لومړي برخه کې په ۱۹۴۳م کې تر کتنې لاندې ونیول او نبټه په تدریج سره د ۱۲۱۱م کال په شاوخوا کې چې تقریباً تر مغلي ناورین نه لس کاله دمخه ټاکي او وروسته تردې څخه شپږ ټوټې د A.B.C.D.E.F په نښانو په لنډه توګه معرفي شول د ټوټو متن یې چې اصل او تصویر یې د کابل په موزیم کې موجود دي او فارسي متن یې چې د یادې شوي مجلې څخه را نقل شوي پرته د پښتو له ژباړې د اریانا مجلې ۱۳۲۷-۱۳۲۹ل کلونو ۱۷ ګڼه او له ۱-۴ ګڼې پورې په دې باب تفصیلي معلومات وړاندې شوي دي.

- **د چهل برج سیمه کلیګان مغارې :**

چهل برج لکه چې د نامه څخه یې جوتېږي د څلویښت برجونو درلودونکي یوه پخه کلا او بالاحصار دي، د هغه په شمالي برخه کې طبیعي او مصنوعي مغارې موجودی دي چې د افغان – جاپان د لرغون پېژندنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیيات له خوا کشف شوي، له دې منځه د یوې مغارې انداز د ۴/ ۴۵ + ۸۰/ ۱ سانتي مترو په لوړوالي کیندل شوي، د مغارې په شمالي برخه کې یو تخت شته چې ۳۶ سانتي مترو په اوږدوالي او پنځوس مترو په سور او د دوو مترو په لوړوالي کنیدل شوي دي. دلته نورې مغارې هم شته دي.
د کلیګان مغارې (د سرسم یاد مغازې سر) د افغان جاپان د لرغون پېژندنې د هیيات له خوا کشف شوی، دا مغازې په درې پوړیز شکل به زیات مهارت کیندل شوي دي چې تولې شپږ مغارې دي چې د دهلیزونو زینو لرونکو کوټو په شکل دي او له لومړۍ ګڼې مغارې څخه تر پنځمه ګڼه مغارو په بحثونو کې معرفی شوي دي.
د بامیانو په اړوندو برخو کې پر عادي مغارو سربېره د سه خوال، ګوهر ګان، د دره علي، قاشقوله، بیدمشکی، خواجه غار او د چهل برج د سیمې شاتنۍ مغارې خورا مشهوري دي.

د بامیانو شیران :

د بامیانو د اړخونو د پېژندنې په لړ کې د بامیانو شیران هم خورا مهمه موضوع ده او د پخوانیو جغرافیا لیکونکو په اثارو کې پرې پوره رڼا اچول شوې ده.
او په لرغونو هنري پدیدو کې د بامیانو د شیر د مفهوم ماهوي ریښې د پوره څېړنې لاندې نیول شوي دي او د بامیانو د شیرانو تاجونه هغه بحث دي چې د بامیانو د اثارو په مجله کې د دې سیمې د هنري تزئینکارۍ او بشري خلاقیتونو بېلګې بنيي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بالاحصارونه د مذهبي مرکزونو حیثیت هم لري

کله چې زیاتره کسان د بالاحصارونو له اړوندو عمراني پدیدو سره مخامخ کېږي نو فکر کوي چې په هیواد کې دا ډول استحکامي تاسیسات یوازې د تدافعي تدبیرونو او جنګي او پوځي موخو د تامینولو لپاره جوړ شوي او دا ځکه چې د بالاحصارونو د جوړېدو د نورو موخو په اړه هېڅ معلومات نه لري، حال دا چې په افغانستان کې یو شمېر بالاحصارونه که څه هم د استحکامي او تدافعي ځانګړنې او اهمیت درلودونکی دی خو ددې تر څنګ د یو لړ مذهبي ساختمانونو په لرلو سره، خورا مهم مذهبي مرکزونه هم پاتې شوي چې له دې جملې نه د بلخ بالاحصار، د کابل بالاحصار د ګردیز او خروار بالاحصارونه ډېر مهم دي.

۱. د بلخ یا لرغوني بخدي بالاحصار :

د هغو تاریخي مدارکو په ډله کې چې د آریایانو د لومړني مدني ټاټوبې یعنې بلخ د آریانا مروارید «ام البلاد»، «د ښارونو مور» یعنې د آریانا، خراسان او افغانستان لومړنی استوګنځی، «د ښارونو ناوې» او د ښکلیو او لوړو بیرغونو د ښار بخدي په باب په کې معلومات ورکړ شوي دي.

د پښتو اریانا دایرة المعارف په دوهم ټوک کې (۸۳۰) مخ کې په دې اړه داسې لیکل شوي دي:

د بخدي «وارا» د «ارګ»، حصار، بالاحصار، حصن او جنګي کلا په مفهوم افاده شوې او له دې منځه د بلخ د بالاحصار په باب داسې راغلي دي د بلخ له تاریخي او استحکامي ودانیو څخه یو هم د بلخ بالاحصار دی چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځينې ورته د هندوانو کلا وايي، دا له پخوا نه پراخ، متين او پرتمين بالاحصارو چې تراوسه يې د بارو او برجونو اثار لا پاتې دي.
څو کاله د مخه فرانسوي لرغون پېژندونکو « موسيو فوشه» او « موسيو هاکن» له خوا د بلخ په بالاحصار کې دننه په کيندنو پيل شوی و د کيندنو په نتيجه کې زيات شمېر لرغوني اثار او ستوپې را څرګندې شوې دي معلوماتو او د پورتنيو اشارو د يادونې له مخې چې د بلخ بالاحصار ته د هندوانو کلا ويل شوي پوره جوتېږي چې د بلخ بالاحصار د استحکامي ځانګړنو د لرلو په خوا کې په عين حال کې د بودايي دين مهم مرکز و او له دې يادونو څخه دا نتيجه په لاس راتلای شي چې په دغه بالاحصار کې د بودايي آيين په تړاو مجسمې، سکې، لوښې او ودانۍ هم موجودې وې.
۲ـ د کابل بالا حصارونه، د کابل د دواړو بالاحصارونه د کابل د شير دروازې د غرګوټي د لړۍ دهغې وروستنۍ شمال ختيځ ته غزيدلي برخې د ډبريني غونډۍ پر سر چې د زمرد غونډۍ نومېږي او د يوې ګردنې په واسطه له دې لړۍ څخه بېلېږي جوړ شوي دي چې پاسني بالاحصار (کهندز، ارګ) او ښکتني بالاحصار (پخه قلعه او د بالاحصار ښار) د کابل بالاحصار دهغو بودايي مرکزونه او سيمو په منځ کې موقعيت لري چې له خورد کابل څخه نيولي ترشيوکيو (شيواکيو) او بيا تخت شاه د غرو لمنو د باغ بالا تر افشار او د خير خانی د هزارې تر بغله پورې ساحې يې را نيولې دی.
« د بالاحصارو رويدادهای تاريخی آن» د اوراښاد احمد علي کهزاد د ليکنې له مخې کابل پخوا تردې چې سياسي او ادارې مرکزيت پيدا کړي بودايي مرکزو او دلته ددغه مذهب په تړاو يو شمېر اثار موجود وو.

۳.دخروار بالاحصار يا اکرو پوليس :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوګرد خروار بالاحصار چې په یوناني اصطلاح ورته اکرو پولیس وایي او د هېواد د خلکو په نزد په کافر قلعه شهرت لري د هېواد د نورو بالاحصارونو غوندې د ټولو ځانګړو لرونکي دي د سرخېړونکی مرستیال نظر محمد عزیزي په وینا د خروار د بالاحصار د جوړېدو نېټه ممکن د ۶-۷ پیړۍ او یا ترې یو څه د مخه زماني یعنې د ساساني بریدونو پر مهال د څلورم بهرام او د کیلاریانو یا کیلارو یفتلیانو مربوطاتو څخه وي چې د اوومې پېړۍ په اړوند د رتبیل شاهانو او کابلي راياتو واکمنۍ ته ور رسېږي.
د بالاحصار شاوخوا ته زیات بودایي معبدونه او استوګنځی موجود وو چې بودایي جوړښتونه شمېرل کېږي او په عمومي دول د بالاحصار د رېیمه برخه رانیسي د دغو معبدونو شمېر چې په غیر مرتب ډول دی، تر سلو زیات مشخص کېدای شي. دا معبدونه او ستوپې د ځانګړو ساختمانونو او که په لنډ ډول وویل شي که څه هم دا بالاحصار د یو واکمن د مقر په توګه رامنځته شوي خو په عمومي ډول یو بودایي لوی مرکز ګڼل کېږي.

۴.د ګردیز بالاحصار :

د ګردیز بالاحصار چې د هېواد په ستراتیژیکه نقطه او د پکتیا د دې حوزې په منځ کې په ډبرینه غونډۍ جوړ شوې دي د نورو بالاحصارونو په تیپ د اړوندو تدافعي عناصرو او ساختماني ځرنګوالی لرونکي دي.
د ګردیز بالاحصار او کلا د زمر (د سیمې یو واکمن) د خور چې زکه یا مېرزکه نومېدله په آریانا کې د سکندر تر لښکر کشۍ د مخه جوړ شوی دی.
په عین حال کې د ګردیز بالاحصار د بودایي اثارو درلودونکي یو بودایي مرکز هم و او د ظریفو صنایعو د پرمختیا په ترڅ کې هیکل تراشۍ او سکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهنۍ په کې هم پوره پرمختګ کړي و لکه چې د دې بالاحصار د تهداب کېندنې پرمهال د فیل یو هیکل ترلاسه شو چې له عاجو څخه تورل شوي و. (هېواد، ۴۹ګڼه، ۱۳۹۲/۳/۸، نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غزني بودايي پاچهي معبد

زموږ د لرغوني هېواد لرغونو خورا مهمو تاريخي اثارو څخه يو هم د غزني پاچهي معبد دي چې په تاريخي مدارکو کې په بېلا بېلو نومونو ياد شوي دي دا چې ولې ورته په مجموع کې شاهي معبد ويل شوی دی زما په عقيده دا معبد د بودايي سرشارو اثارو درلودلو په وجه او يا دا چې د هغې مهال (زمانې) د پاچهانو لوی او معتبر معبد ؤ نو ددې توصيفي لقب يعنې د غزني د شاهي معبد انتساب ورته شوي دي.

دا چې دې پاچهي معبد ته نور نومونه هم ورکړل شوي دي، د موضوع د لا وضاحت په خاطر په دوو زماني مقطعو کې د څېړنيز بحث ور ګډل کېدای شي.

الف: په دې معبد کې د لرغون پوهانو د هييت د کيندلو دمخه نومونه:

ب: او بيا هغه مهال چې په دې غونډۍ کې فني کېدنې وشوې:

څرګنده ده چې په دې لرغوني سيمه کې چې په کومو نو مونو دا ځای ياديده د سيمې خلکو او حتی غزنوي پاچاهانو او د هغوی په سر کې غزنوي سلطان محمود هم ددې غونډۍ له تاريخي بودايي اهميت څخه هېڅ خبر نه ؤ.

دادی په لاندې ټوګه په دوو پورتنيو برخو کې تر کتنې لاندې نيول کېږي.

الف: د غزني په دې غونډۍ کې تر کيندلو دمخه نومونه.

۱.بتخانه :

د غزني د شاهي معبد پخواني نوم مخکې تردې چې په دې غونډۍ کې کيندني وشي دعامو خلکو په ورځنيو محاورو کې د نوور نومونو تر څنګ بتخانه وه. دا چې ولې د غزني د ښار او سيد ونکو دا غونډۍ په دې نوم

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادوله، منطقي او سم دلیل یې زما په عقیده دادی، چې البته له پخوانیو زمانو څخه چې د بودایي زماني خلک ددې غونډۍ له ماهیته یعني د یو بودایي مرکز څخه یو څه معلومات درلودل، خو متاسفانه د لیک لوست له مهارت څخه برخې توب په وجه هغوئ په کوم تاریخي سند کې دا نوم نه دي ثبت کړي او په شفاهي ډول نسل په نسل او خوله په خوله د بتخانې په نوم تر موږ را رسیدلي دي او که ددې نوم ماهیت ته یو څه غور شوي واي، او یو څه کیندنې که څه هم مسلکي نه وي دلته ترسره شوي وای، نو خامخا به یې دلته د بودایي آیین په اړه اثار کشف کړي وای نو نه یوازې به دا نوم په خپل اصلي ماهیت پاتې واي بلکې دا نور نوموړنه به پرې نه وای ایښودل شوي.

۲.نقاره خانه :

د غزني ددې شاهي معبد د غونډۍ بل نوم نقاره خانه دي او کله چې یې له نورو عمومي نومونو یادونه کېږي خامخا په ځینو مواردو کې ورته نقاره خانه یا په پښتو «نغاره خانه» هم ویل کېږي او په دې کې د کوم شک ځای نشته د ځینو کیسو او فلکلوریکو روایتونو له مخې دا نوم د غزنویانو د پاچهۍ په تېره بیا د غزنوي سلطان محمود د ۳۸۷هـ په دوره کې رامنځ ته شوي دي، چې د تسمیې وجه یې له لاندنۍ پېښې څخه په ځرګنده توګه جوتېږي.

د فلکوریکو کیسو پر بنسټ نقل کوي چې غزنوي سلطان محمود او د غزني نورو پاچهانو کله چې د شابهار د دښتې په لمنو کې د خپلو پوځونو، پوځي معاینه یا «سان بیني – سان دید» کاوه، د همدې غونډۍ دپاسه یې پاچهي خیمه یا به اوسنۍ پوځي اصطلاح «پاچهي لوژ» و دراوه.

او یا هر مهال چې غزنوي لښکر و او د دوئ غول پیکرد فیلانو هندوستان ته د غزاګانو په خاطر د لښکرشی تکل کاوه نو یې د پوځیانو د تجمع لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې غونډې د پاسه د صوتي دلارام په توګه نغاره وهله او د غزنوي پاچهانو د لښکرو د حرکت اعلان يې کاوه.(۱)
اروانباد احمد علي کهزاد ، په خپلو اثارو « شابهار» او « افغانستان د تاريخ په رڼا کې» په بېلا بېلو شکلونو اما په يو واحد مفهوم سره په دې اړه ځو کرتي يادونې کړي دي لکه چې ليکي :
د غزنوي سلطان محمود په دوره کې د سپاهيانو د پوځي معاينې (رسم ګذشت) « سان ديد سپاه» له مخې نغاري ته بيخې زيات اهميت ورکړې ؤ ، خو د يو « پاچهي مهم معبد» په دې توګه يې له تاريخي اهميت څخه هيڅ ډول آګاهي نه درلوده.
چې دا تاريخي اعجوبه په لاندني روايت کې په ښکاره توګه جوته ده لکه چې وايي:
« سلطان محمود غزنوي در خرګاه سلطنتي روي تپه نقاره خانه مى نشست و حرکت سپاه را براى غزوات هند تماشا ميکرد او بارها به هند رفت و بتکده ها را ويران کرد ولى خبر نداشت که در سايه خرګاه سلطنتى زير پايه هاى تخت او بت هاى شابهار غزنه دفن اند».(۲)

۳.سان بيني (سان ديد) يا عرصه ګاه :

له نغاره خانې په ځينو برخو کې له دې محله د ګټې اخيستلو په اړه د « عرصه ګاه» په شکل هم يادونې راغلي دي. دلته اړينه بريښي چې د « سان بينى» او « سان ديد» د ماهيت او څرنګوالي په باب لنډ معلومات وړاندې شي.
« د افغانستان د پوځي تشکيلاتو لنډ تاريخ « د څېړنپوه» رازقي نړيوال چاپ شوى کتاب د معلوماتو له مخې ددې پوځي اصطلاح په باره کې داسې ويل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا پوځي اصطلاح زياتره د صفاريانو او غزنويانو د واکمنۍ په وخت کې د يورسم ګذشت او د پوځي معاينې په ترځ کې د پوځيانو د معاشونو د توزيع کولو او يا د هند په لوري د لښکرښې د حرکت پيل کېدلو په خاطر استعماليدله که چېرته د «سان ديد» يا «سان بينی» د اصطلاح معنا وڅېړل شي نو دا اصطلاح له دوو کلمو «سان» يعني ځېره چې د تذکري ورکولو په پروسه کې مروجه ده او قيافه يعنې د يو سپاهي د وسلې سره قيافه او «بينی» يا «ديد» چې دري کلمې دي، چې په ملبس او مجهز حالت کې د سپاهيانو دمعاينې او کتنې په معنا دي، او مجموعي مفهوم يې د پاچا د نورو درباري اراکينو له مخې منظم تېرېدل دي.

چې د شابهار په دښته کې د غزنوي سپاهيانو د «سان بينی» موضوع اروابښاد کهزاد په خپلو اثارو کې چې دمخه تري يادونه وشوه داسې ښوولي ده.

«قراريکه از خلال متون تاريخی و از انتشارات مکرر شعرای دربار غزنوی معلوم ميشود در نزديکی های ماحول نفيس شهر غزنه ميدان بزرگی بود که معمولاً سان بينی سپاه يا به اصطلاح «رسم ګذشت» ورزه دسته های نظامی وقت بوقت در آنجا بعمل می آمد و اين ميدان رادشت شاه بهار می ګفتند».(۳)

د بيهقی تاريخ په يوه برخه کې د سان بيني (سان ديد) په اړه داسې ليکنې شوي دي:

عارض (عرض) چې ځينې وختونه يې د خواجه بزرګ (وزير) په امر لشکري چارې پر مخ بيولې، نو د سولې (حضر) په وخت کې به يې هر کال دغزني ښار ته نږدې شاه بهار په دښته کې د باچهي اردو ټوله وسله او څاروي، صاحب منصبان او د نورو نظامي افرادو د سان ديد معاينه کوله او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرتېرو درې مياشتنې معاشونه د نايبانو له خوا ويشل کېدل او دهغو صورت حساب د وزارت ديوان ته وړاندې کاوه.
څرنګه چې عرض (عارض) يو باوري شخص ؤ او د حربيه وزير له خوا ټاکل کېده نو د سفر برۍ په حالت کې به هم د لښکر سره ملګري او د لښکريانو معاشونه به هم ويشل(۵۰۷مخ).
د افغانستان د پوځي تشکيلاتو لنډ تاريخ (مولف نړيوال) د ليکنې له مخې د صفاريانو په دوره کې د سپاهيانو معاشونه د يوسان ديد په ترڅ کې ورکول کېدل، چې په خپله به دې د پوځيانو په مخکې په رسم ګذشت تېريده او چې معاش به يې واخېست نو د خپلې موزی په قات کې به يې کېښوده، بيا به يې د سپاهيانو سان بيني کوله، که به د کوم سپاهي سان ديد د قناعت وړ نه ؤ نو تر هغې ورته معاش نه ورکول کېده تر څو چې په سان ديد کې مطلوبه نتيجه کې ترلاسه کړي.

۴.د شابهار ميدان (د شاهبار دښته) :

د شابهار ميدان د غزني د مشهورو ښارونو د سيمې په جنوب ختيځه برخه کې پروت دي، چې لا تردې وروستنيو وختونو پورې هم ددې ښار عسکري قطعات دلته پوځي مشق او تمرين کاوه.
همدارنګه ويل کېږي چې د شابهار ميدان او دښته يوازې د سپاهيانو د رسم ګذشت او « سان ديد» لپاره مختص نه دي پردې سربېره د جشنونو، اخترونو د مېلو، د پاچهانو د تلو راتلو، سفرونو او د غزني د ښار د اوسېدونکو د خوښيو په ورځو کې په عمومي ډول د شابهار په همدې دښته کې ټولنې کېدلې.(۴)

۵.تپه سردار :

د غزني د پاچهي معبد تر کيندنو دمخه يو بيخې زيات مشهور نوم د سردار تپه ده او دا نوم دومره عموميت لري چې تر کيندنو وروسته حتی ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډۍ اصلي نوم یې هم د خپل زیات شهرت تر سیوري لاندې راوستلی دی.
تر اوسه پورې ما هیڅ داسې مدارک ترلاسه نه کړای شول چې ولې ورته د سردار تپه ویل کېږي، مګر یوازې د اوراښاد کهزاد د لیکنې له مخې په دې اړه هم دومره اشاره موجوده ده چې وایي د سیمې د خلکو د روایت له مخې:
دا غونډۍ له هغې نیټې وروسته په تپه سردار مشهوره شوه چې اعلیحضرت امیر حبیب الله خان مرحوم، غزني ته مسافرت وکړ او پاچهي خېمه یې د دې تپې د پاسه ودروله.

ب : د غزني د سردار او شابهار غونډۍ تر کیندلو را وروسته :

تر کومه ځایه چې څرګنده ده د غزني د پاچهي بودایي معبد د ساختماني څرنګوالی او بودایي اثارو، چې د یو لړ مسلکي کیندنو په پایله کې کشف شوې دي د سردار تپه او شابهار د پاچهي معبد تر عنوانونو لاندې یو لړ خورا ګټور معلومات ورکړ شوې چې په لاندې ډول پرې څېړنیز بحث کېږي :

۱. د غزني شابهار :

د غزنی شابهار چې د تاریخي زیاتو بودایي اثارو له پلوه د خورا لوړ مقام لرونکي دي نو ځکه د غزني د بودایي پاچهي معبد په نامه یادېږي.
د غزنوي سلطان محمود د روضې او د آرامګاه د باغ د کلي کوټې د جنوب لویدیځ د درې کیلومترۍ د هغه لوی او پراخ دښت په منځ کې چې خامخا د غزنویانو د زمانې د شابهار مشهور دښته ده هلته یوه ډېرینه غونډۍ پرته چې د عامو خلکو په خولو کې د سردار تپې په نامه شهرت لري چې د مخه ترې یادونه وشوه، د نغارې د تپې او بتخانې په نوم باندې هم یادېږي.
اروابناد احمد علي کهزاد په خپل اثر افغانستان د تاریخ په رڼا کې د شابهار د نوم د تسمیې د وجهې په اړه یو څه رڼا اچولې او لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«شابهار یو ترکیبي نوم دي چې د «شا» او «بهار» له کلمو څخه جوړ شوی د شاه معنا خو د معمول له مخې «پاچا» دي، مګر «بهار» چې په اصلي بڼه «ویهار» یا «ویهاره» یوه سانسکریت کلمه ده او پر بودايي عبادت ځایونو اطلاقېږي او د لرغوني افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې لکه هډه، کاپیسا، بګرام، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې یې شتون درلود، چې له هغوئ څخه یوه د بلخ د «نوبهار» خاطره پاتې ده او ډېر شهرت لري.

نوبهار یو ترکي نوم دې او په اصل کې له دوو کلمو «نوا» او «بهاره» څخه جوړ شوې دی چې لومړی د «نوې» او دویمه کلمه هماغه د بودايي عبادت ځای مانا درلودله او دا «نوا ویهاره» په دري ادب کې د معبد جدید معنا لري.(۶)

همدارنګه ویهاره ته سنګارامه، بودايي دین او بودايي خانقاه هم وايي په مجموع کې د راهبانو د استوګنځیو حجرې او ستوپې رانیسي.

بیا په یو بل روایت کې د سانسکریت وار، وارې، دیوار، دربار او یا پر منځ کې انګړ ته ویل کېږي، بیا دواړه یا وار بدله شوې کلمه ویهار او بهار رامنځ ته شو او نو اویهاره کلمه نوې معبد شو، او په سانسکریت کې یوه نوې دیر دي.

د پوهاند یمین په وینا بر مکیانو په بلخ کې د بت د پاسه یوه کوټه جوړه کړه چې نوبهار یې ورته وو ایه او معنا یې نوی معبد دي.(۷)

تر هغه وخته پورې چې د غزني په شابهار کې کیندنې نه وې شوې او دلته د بودايي اثارو زیات شواهد نه و کشف شوي نو ددې غونډۍ د تاریخي اهمیت په باب، پوهانو سره معلومات نه وو.

ارواښاد کهزاد په دې غونډه کې د کیندنې د تاریخچې په اړه لیکي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایتالوي لرغون پېژندونکو هییت له خوا چې د اتو کلونو په ترڅ کې کیندنې ترسره شوې د دې معبد مجهول ټکي روښانه شول.
ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمنی لیکنې چې د دربیمې یا څلورمې مسیحي پېړیو پورې تړاو پیدا کوي او نورې ختیني بودایي کوچنۍ مجسمې او ددې تر څنګ د ۱۰-۱۲ مترۍ لویو مجسمو (تندیش) شواهد کشف شول.
همدارنګه دغزني د شابهار د پاچهۍ معبد د مرکز شاوخواته یو شمېر لویې او یو شمېر کوچنۍ ستوپې هم پیدا شوې چې څلورو خواوو ته زینې لرې چې د غزني بت پرستانو په اسطوروې تصوراتو کې خیال کاوه کله چې بودا د خپلې مور له زیارت څخه د هوا د لوړې فضا له طبقاتو څخه راښکته شو دغزني د شابهار په همدې معبد کې راښکته شو.(۸)
اروابښاد کهزاد په خپل اثر « شابهار غزنه» کې د کیندنو په اړه خپلو معلوماتو ته داسې ادامه ورکوي:
د ایتالوي لرغون پېژندونکي هییت د مشر د ایتالیا نامتو ختیځ پېژندونکی پروفیسور
« توچی» له ۱۳۳۸ کال راهیسې د سردار تپې د پاسه کیندنې وکړې بیا دوه کاله وځنډېدې تر څو چې یې بیا له سره پیل کړې.
د غزني د شابهار د بودایي معبد بقایای نوموړي غونډۍ پر مخ په دریو پړاوونو د پاملرنې وړ ښکاري.
دا غونډۍ چې له جنوب څخه د شمال په استقامت او یا که په سمه توګه وویل شي له جنوب ختیځ د شمال ختیځ خواته غزیدلې ده.
په لومړیو او دویمه مرتبو کې یې، حویلۍ، دیرونه او د راهبانو حجرې او بودایي شمنونه ولیدل شول او په دریمه طبقه کې چې پرې د پاسه ده « شاویهار» یا بودایي معبدودان شوې و ، د کیندنو په لومړې کال د معبد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوالونه د لویو او کوچنیو ستوپو په شمول یو پراخ غولي کشف شو چې په خپل حال پاتې و.
د ختیځ له خوا اصلي زینه د مرکزي ستوپې انګړ ته او له هغې برخې د ستوپې د قاعدې بدني ته ورختلې وه.
د مرکزي ستوپې د انګړ په ختیځه څنډه کې په یو ردیف نورې کوچنۍ ستوپې لیدل کېدلې چې د سترو کوشانیانو د دورې په کلاسیک سبک او په موادو جوړې شوې وې د معبد د دیوالونو په دننۍ برخه کې لویې ډبرې ایښودل شوې او د نویو تیږو په ټوټو پوښل شوې وې، چې د ښکلا او ښېګڼې له مخې خورا مهم و هغه پاڼې چې له دیوالونو څخه یو څه برجستګې لرې ټولې د نازکې ډبرې څخه د پاڼو په شکل تورل شوې دي همدا شان د دیوالونو پر مخ د پلستر کارۍ او په سره رنګ د رنګ امیزۍ شواهد لیدل کېدل، د معبد د باندینیو کونجونو کې د ۱۰-۱۲ مترو په لوړوالی د بودا لویې مسجمې (تندیسیونه) موجود وو.
د شابهار معبد د یوې لوړې غونډې د پاسه لوړو ستوپو او بودایي ستور مجسمو د شابهار د دښتې په منځ کې ځانګړې برم او پرتم درلود، پرتمینه ګونبده او ستوپه چې طلایي رنګې برخې او مجسمو څېرې یې د غزني له لیرې ځایونو څخه ښکارېدلې.(۹)
اروانښاد کهزاد په یو برخه کې لیکي:
دا چې د افغانستان په بېلا بېلو سیمو کې په سلو ګونو او زرګونو ویهارې (سنګهارامې) یادوې چې ځینې یې په «شابهار» یادی شوي او یو شمېر نورې یې په «بهارها» نومول دي چې دا ټولې د هندي موریایي پاچا اشوکا له عمراني یادګارونو څخه دي او یو شمېر یې د کوشاني پاچهانو «کنیشکا» «هوویشکا» او نورو په امر جوړې شوي دي.(۱۰)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې لپاره چې د غزني د شابهار او سردار تپه غونډۍ کې مو د بودايي د ارزښتناکو اثارو د کشف شوو يو څه مجموعه وړاندې کړې وي نو د سرمحقق معاون ښاغلي کتابخان فيضی له هغې علمي تحقيقي رسالې څخه به يو څه مهم مطالب را واخلو چې د معاون محقق د نامزدۍ د ترفيع رتبې ته د علمي کيندنو ترفيع په خاطر يې دفاع کړې ده.

هغه اثار چې شابهار يا سردار له تپې څخه د څو کلنو کيندنو په ترڅ کې ترلاسه شول تر ټولو مهم يې چې ښيي په لومړي ګام وښودل شي د بودا له مجسمو (بوديستوا) يعنې بودا د ولاړې په حالت کې، هيبتناک او له تعجبه ډک شکلونه، يو شمېر نقاشي شوې ديوالونو او د بګرام تيکرونو ته ورته زيات تيکرونه دي.

څرنګه په دې اړه يې پراخه څېړنه کړې ده نو د هغو کوتلې شمه دا سې ښيي.

- ولاړ بودا په چين لرونکې لباس کې
- بودا په ديانا سناکې
- د بودا سر
- د «بودا» يا بودا ايستو اسر
- ۷۵٪ په ۲۳٪ کې د بودا سر او بوديستوا
- د بوديستوا سر چې په تور رنګ ويښتان پرې پراته دي
- د بوديستو افيته لرونکي سر، چې د افيته تور او طلايي رنګ لري
- سپين رنګې مخ، سرونه او ډول ډول څېرې
- د يو ځوان سر، دتاور اتاو د تورو ويښتو سره چې د مهرو په تارونو سره تړل شوې او تاج پرې ايښودل شوي دي.
- د يو ځوان ککرۍ، د هغسې اوږدو ويښتانو لرونکې چې پر تندۍ کې يې دوی برخې شوې او ترتيب شوي دي او يو هلال شکله سمبول او ټيکي چې د سرپوښ دپاسه مدور والی لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د يو ځوان ککرۍ چې موج داري زلفې لري او د يو پيړ تار په واسطه د هلال او ټيکلو شکلو پټريو سره تړل شوي.
- د يو ځوان (ديوا) ککرۍ چې څپه ايز ويښتان يې درلودل او د تندې په منځ کې يې «اورنا» (دريمه سترګه) وه.
- يو بربنډ سړي چې غاړکۍ يې د ځوړندو پټرو سره په غاړه وه چې داخلي برخه يې د عادي ژيړو ګلونو او ونو لرونکي وه.

ښاغلي فيضي د سردار د تپې ساختماني ځانګړتياوې داسې په ګوته کړي دي.

ددې تپې ساختمان ښلا ښلې طبقې درلودلې او ديوالونه يې له اومو خښتو څخه وو.

د اصلي ستوپو ښکتنۍ برخه د لومړي او دويمې طبقې په ګډون دواړه د مربع په شکل وي.

لومړۍ طبقه د شيست د ډبرې له کوچنيو ټوټو څخه جوړه شوې وه، چې جوړښت يې د شيست ډبرو په لويو قالبونو کې، ريګي ډبرې او په پراګنده توګه د آهکو ډبرې ته د ستنو د پايو او تختو په دواړو برخو کې ځای په ځای شوې وي.

په داسې حال کې چې د لومړۍ او دويمې طبقې د جوړښت ترمنځه مهاليز توپير موجود ؤ په همدې ترتيب د دريمې طبقې په جوړښت کې د زمانې توپير احتمال شتون درلود.

څلورمه طبقه له بلې طبقې څخه له څه کم وخت وروسته جوړه شوې ده.

ددې سيمې په چاپيريال کې د اصلي ستوپې د زينې په واسطه د اصلي ستوپې مخه او نورې ستوپې مشخص شوي وي د سردار د تپې ساختماني سبک د مرنجان د تپې د معبد د ساختماني سبک غوندې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړې د ارواښاد کهزاد د وینا په حواله لیکي: چې د سردار د تپې معبد په عمومي توګه د وروستنیو کوشانیانو د دورې پورې تړاو درلود او د هنري سبک له پلوه یې هم د ګندهارا د ښوونځي د وروستنۍ دورې پورې کمه اړه لرله.

په پایله کې ویل کېدای شي: چې سردار تپه او شابهار د یو پاچهۍ معبد د وه زماني نومونه دي چې یو یې هغه مهال پرې ایښودل شوي دي چې کیندنې په کې نه وي ترسره شوي او بل دا هغه نوم شکل دی چې د دې ستر بودايي معبد د ریښتیاني مقام معرف ګڼل کېږي.

دویمه خبره داده د دې لپاره چې د دې معبد بودايي اهمیت او مقام پر خپل ځای پاتې شوې وي نو به غوره وي چې چارواکي د شاوخوا نه پرې یو انګړ راتاو او په واک ګې د لرونکو فوتوګانو او سندونو په اعتبار یې بیا رغونه وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نورستان قبيلې، ژبې او لهجې

نورستان چې يو مهال يې پولې ترکامې را غزيدلې وې او بيا د حکومت په اداري تشکيل کې د کونړ ولايت يوه برخه وګڼل شوه او بالاخره په دا وروستنه وختونو کې د يو مستقل ولايت په توګه را منځته شو ، او همدا رنګه د فرهنګي موقعيت له مخې نورستان د ګند هارا د حوزې يوه بډايه حوزه شمېرل کېږي.
د مورخانو د معلوماتو له مخې د ختيځ هندوکش په جنوبي لمنو کې د کابل شمال ختيځ او جلال کوټ شمال ته د پنجشير او کونړ سين د مجرا په منځ کې د هندوکش او تور غره د لمنو په لويديځ او ختيځ، په شمال او جنوب کې يو شمېر کړې وږې خوړ ېږې زياتې درې، په ګور و ځنګلونو پټ يو سلسله غرونه او په واروو پټې سردرې او ځوکې چې اوښتل پرې خورا ګران دي، يو شمېر ځپانده سيندونه او ردونه چې نن ورځ په عامې اصطلاح ورته نورستان وايي او دا نوم ورته هغه وخت ورکړل شوي دی چې امر عبدالرحمن خان د سلطنت په زمانه ۱۳۱۳ هجري قمري / ۱۸۹۲م کې د سپه سالار غلام حيدر خان څرخي له خوا يې اوسيدونکی د اسلامي په سپېڅلې دين مشرف شول. او يوه پېړۍ زياته موده د مخه د کافرستان په نوم ياد ېده.
ددې سيمې ختيځې برخې ته بلور او لويديځ ته يې کتور ويل کېږي، دا تقسيم نن د لغمان د نورستان او د اسمار (کونړ) د نورستان يا به بل عبارت لويديځ نورستان او ختيځ نورستان يو له بله جلا کوي.
لرغوني نورستان په عام جغرافياوي مفهوم سره د ختيځ هندوکش جنوبي لمنې را نيسې او د هېواد يوازينې سيمه ده چې هلته د هندوکش سيميز تمدن او فرهنګ تر زياتې اندازې پورې لاس ناخوړلی او خوندي پاتې دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې موضوع یوازینې علت هماغه ددې سیمې غرنې توب چې د تاریخ په ټولو دورو کې سربېره او یوې ګوښې ته پاته کېدل دي او ټول عرف او عادات یې په هماغه لرغونې حالت کې قرار لري.(۱)
نورستان ددې محدودې غرنۍ او ګوښه ایزې سیمو د لرلو سره سره بیا هم د دوو مهمو ځانګړنو درلودونکي دي چې هغه په نورستان کې د زیات شمېر قبیلو شتون او دهغوی پورې د اړوند ژبو او لهجو درلودل دي چې دهېواد په کچه د مقایسې وړ نه دي چې په کوټلي توګه پرې رڼا اچول کېږي.

۱. د نورستان مهمې قبیلې :

که د اتنو ګرافیکي څېړونو له مخې وویل شي دا قبیلې په عمومي ډول درې دي چې د نورستان د سیمو پورې تړاو لري او دا په دې ډول دي.

- دکته قبیله :

ددې قبیلې مهمه ځانګه د کام قبیله ده. ګوډ تیمور او محمد ظهیر الدین بابر هم د کته قبیلبه د نورستان ډېره لویه قبیله بللې ده، دا قبیله د کتور په نوم یادېږي چې د لویدیځ او ختیځ نورستان کې میشته ده.
د لویدیځ کته ګانو سیمه د کانتیوا او رمګل په وادیو کې پرته او ختیځ کته ګانو سیمه د باشګل (باشګول) د سین په ناوه کې موقعیت لري.
څرنګه چې ددې قبیلې تر اسلام دمخه په عمومي توګه توري مېږي ساتلي او د هغو له وړیو څخه یې ځانته غرني او سیمه یز لباسونه جوړول چې تور رنګ یې درلود نو ځکه د مسلمانانو د ګاونډیو په منځ کې د تور پوشانو نورستانیانو په نامه یادېدل، او دا چې د تور لباس سره یې مهبې څېرۍ هم درلودلې نو په اسطوروي توګه یې ورته دیوان ویل د کته د قبیلې وګړي یا پخواني سیاه پوشان چې د نورستان په شمالي سیمو کې استوګنه لري هغه په دوو برخو دي شرقي او غربي کته باندې ویشل کېدای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شرقي کته يې د بلور (ځليدونکي او سپين) او غربني کته د کتور (تور) په نوم ياد يږي. د بلور د قبيلې رنګونه سپين دي او د سفيد پوشانو په نامه شهرت لري خو د کتور د څانګې رنګونه تور دي.

- **د کام قبيله :**

لکه چې له مخه ورته اشاره وشوه د کام قبيله د کته د قبيلې يوه کوچنۍ څانګه ده او باشګل يا ختيځ نورستان کې د ناوې په خوله کې استوګنه لري. تر اسلام دمخه دا يو ډېر مړنۍ او سخته قبيله وه چې هيڅ دول يرغل ته نه ده تسليم شوې او دا مهال د کام ديش (ګام بګرام) د ختيځ نورستان دروازه او د سوداګرۍ له مخې يې پوره اهميت درلود.

د کام قبيله چې يوه معتبره قبيله ده، د معتبر شهرت درلودونکی هم ده.

- **د پرسون قبيله :**

د پرسون قبيلــه هــم پــه مرکــزي نورســتان کــې، د ويګــل د درې پــه شــمال لويديځه لوړه سيمه کې استوګنه ده.

دا قبيلــه د نورســتان لــه ډېرو پخوانيـو قبيلـو څخـه شمېرل کېـږي او سـپين پوستي ورته وايي.

- **د اوښګون قبيله :**

دا قبيله چې د کلښه په قبيله هم شـهرت لـري، د نورسـتان د غرونـو پـه لوړو سيمو کې د پيچ درې او د لغمان د الينګار د دورو پـه منـخ کـې ژونـد کـوي، چې دا سيمه د پيچ او الينګار د اوبو د ويشني پوله تشکيلوي.

د کانتيوا او يو لړ نورې درې په دې سيمه کې پرتې دي.

پخوا دا قبيله د سپين پوښانو نورستانيانو څخـه وه، او تـر اسـلام دمخـه دا قبيله د کلښه له قبيلې څخه شمېرل کېدلـه چـې د نورسـتان لـه مهمـو قبيلـو څخـه وه ددې قبيلـې دانتسـاب لـه مخـې پـه کـونړ کـې يـو لـړ سـيمه ايـزې اصطلاح کې کارول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **د ګوار قبیله :**

دا قبیله هم په پتره قبیله مشهوره وه.

دې قبیلې ته چې د نورستان د نورو قبیلو خلک سپتمره (ګوار) په نامه یادوی، د لنډې سین په دواړو غاړو کې میشته ده.(۲)

ددې قبیلې خلک د نورستان په زیاتو سیمو کې استوګنه لري او په اټکلی ډول د نورستان په نږدې ۱۷۴ کلو او بانډو کې اوسېږي.(۳)

۲.د نورستان ژبې او لهجې :

لکه چې دمخه ورته اشاره وشوه نورستان په دغومره کوچني محدودیت کې د دومره زیاتو ژبو او لهجو لرونکي ده چې د هېواد د نورو سیمو په کچه هډو د انډولتوب وړ نه ده، چې دادی په لنډ ډول تر پېژندنې لاندې نیول کېږي.

- **د اردي ژبه :**

د نورستان په ژبو کې یوه ژبه د اردي ژبه ده چې څانګې یې په دې ډول دی.

- لویدیځه د اردي ژبه :

د داردي ژبو دغه څانګه چې د کافري ژبو په نامه هم یادېږي او د دوی د ژوند ، ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده او په دې ګروپ کې دا مشهوري شمالي ژبې شاملې دي.

- کاټي ژبه :

چې کتاني ورته هم وایي، ددې ژبې د ژوند سیمه د کتیاني دره (سیمه یې د پیج د سین ښې اړخ دی) د ټولو دیالیکتونو (لهجو) اصلي ټاټوبې او زانګو ده.

رامګل یا رامګیل او کولوم یا کالم د (الینګار سین معاوینن) د ردودونو ترمنځه پرته سیمه ده. ددغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځه دیالیکیت دي،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خیتځ یې د باشګل په دره کې دي چې د باشګل سین په پاسني جریان (چترال) کې د کونړ د سین معاون دي دغه ژبه د باشګلۍ په نامه یادېږي.

- **وایګلۍ ژبه :**

د کرپوسون اصطلاح وایي یا « وایي آلي» د دغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وایګل دره (د پیچ در سین کېڼ اړخ معاون) دي. د پیچ د درې په نورو سیمو کې هم د دغې ژبې او یا د هغې د خپلوانو دیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

- اشکوني ژبه :

د دې ژبې د موجودیت سیمه د پارون دره ده، د کوم سین چې د پیچ د سین د کېڼ اړخ مرستیال دي دغه ژبه د پورتنۍ یادې درې له ژبې څخه ده، له دې لیکه دیرې لېرې ښکاري چې په هغې کې د یوې غیرې اندو اریایي غالباً مغلوبې (سوسترات) ژبې څرګند عناصر موجود دي.

- **د امیلي ژبه :**

دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو ترمنځه د وصل د کړۍ صفت لري او کېدای شي چې د ځینو زیاتو خصوصیتونو له مخې په مرکزي داردي ګروپ کې شامله وګڼله شي.

د دې ژبې د موجودیت ساحه د امیلي دره ده چې د چترال د سین په نیمه خوا کې پرته ده.

- **د داردي مرکزي ژبه :**

په دغه ګروپ کې ډېرې او پیچلې بېلا بېلې ژبې شاملي دي چې تقریباً له بېلا بېلو کورنیو څخه دغه ژبې په دوو څانګو وېشل کېږي.

- شمالي څانګه
- جنوبي څانګه

(c) ketabton.com: The Digital Library

- شمالي څانګه: دا څانګه له دوو ژبو یعنې کهوواراو کلیشي یعنې کلش څخه عبارت ده چې د تاریخي «ادګمنت» لري (د کلمو مختاړي) چې د کلمي له ریښې څخه نه وي او ورسره یو ځای شوي دي. لکه چې په پښتو کې (اچول، اغوستل) چې وایي چوم، وایي غوندم کې یې بیلتون ددې نښه ده چې د کلمې جز نه دي.
- جنوبي څانګه: دا څانګه بیخې بېل بېل ډولونه لري او لاندنۍ ژبې په کې شاملي دي.
- ګواري
- شوماشتي
- وټه پورې
- او دهغوی خپلوان دیالیکتونه او ژبې
- کلانګلي (کړنګلي)
- نتګلامي
- او همدارنګه د پشه اي دیالیکتونه او نورې شاملي دي.
- **پشه یي ژبه**

د پشه یي ژبې کلمه له دوو برخو مرکبه ده.
«پا» د تسلیم په مانا
«شی» د سره په مانا
چې ټوله ماناوې د تسلیمي په دود سره تېتول دي او په نورستاني اصطلاح سره یعنې اسلام ته تسلیم شوي نورستانیان.
پشه اي د یو لړ سره لېرې وتلیو دیالیکتونو یوه څانګه ده، چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو کې لکه الیشنګ، الینګار د رودونو په لاندنیو برخو کې د ښیوې په خلتک، په دره نور، د فرار درې په کینړ اړخ او د کونړ د سین په ځینو نورو غاړو کې او د شوماشت په لاندنۍ برخه کې خبرې کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **شوماستي ژبه :**

دغه ژبه د شوماست د درې په پاسنۍ برخه، د مزار درې په کيڼ اړخ، د کونړ د سين د ښي مرستيال سين (پيچ سين) په غاړه خپره ده.

- **وټه پوري ژبه :**

په وته پور او کتر (کتر ګل) يعنې کونړ د پيچ سين په دواړو غاړو کې.

- **ګواري ژبه :**

يو شمېر محققين دغه ژبه د «ګواري پاتي» په نامه يادوي، مګر خپله دې خلکو په اصطلاح ګواري ژبه ورته ويل کېږي. دغه ژبه د «نرساتي» په نامه هم ياد يږي. دغه ژبه د چترال په سيمه کې د باشګل د سين په ښکتنۍ برخه مروجه ده.

- **کلښی ژبه :**

دا ژبه د چترال او باشګل د رودونو د يو ځای کېدلو په سيمه کې په کلشت کې د بوسپورت (ګلسکوه) او «بيرار» د چترال په جنوب لويديځ کې ژوندۍ ده.

- **لښتو ژبه :**

د ټول کونړ په سيمو کې حتی د نورستان په زياتو سيمو کې مروجه او خپره ده.

- **دري ژبه:**

ډېره کمه په کوز کونړ کې او يو څه په نورستان کې او نوره په محاوري شکل هيڅ رواج نه لري که څه هم پخوا به نظمونه او نور اثار د عربي ژبې ترڅنګ له دري ژبې شروع کېدل.(۴)

اخځونه:

۱ـ جغرافيايي تاريخي افغانستان، مير غلام محمد غبار، ۱۳۶۸دولتي مطبعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان، سمیع الله تازه نورستاني، ۱۳۶۷ دولتي مطبعه.
۳ـ لرغوني او اوسني کونړ، رازقي نړیوال، ۱۳۸۴کال، ۲۷۲مخ، اردو مطبعه.
۴.ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان.
۵.لرغوني او اوسني کونړ هماغه اثر۲۷۵مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاریخي حوضونه او عمراني یادګارونه

زموږ د لرغوني هېواد د پخوانیو آبنیو په منځ کې د عمراني یادګارونو په توګه تاریخي حوضونه هم ځانګړی ځای لري. هغه چې له پخوا زمانو څخه زموږ د هېواد په زیاترو سیمو کې د اړوندو اړتیاوو او موخو په پاملرنې سره خپل اهمیت له لاسه نه دې ورکړې. چې زیاتې بېلګې یې لا تر ننه ژوندی پاتې دي.

مخکې تردې چې د هغو د یو شمېر په اړه څېړنیز بحث وشي پوره اړینه لېدل کېږي چې یې د جوړېدو د موخو او لاملونو په باب یو څه مقدماتي رڼا واچول شي.

۱. په ښارونو او استحکامي کلاګانو کې د پاکو اوبو د ذخیرې لپاره
۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زیرمه کولو په خاطر.
۳. د للمي ځمکو د اوبولو لپاره.
۴. په پاچهي حرمسرایونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حویلیو کې.
۵. په لویو دولتي باغونو کې د تزئیني عنصر په توګه.
۶. د لامبو وهولو په منظور.
۷. جوماتونو ته نږدې د اوداسه، غسل، د څاروو د اوبولو پرته له ښځلو او نورضروري اړتیا د اړتیاوو د لېرې کولو لپاره.

ددې لپاره چې د حوضونو د پورتنیو موخو په پام کې نیولو سره ددې ټولو د ځانګړنو په اړه په دې ډول معلومات وړاندې کېږي.

۱. په ښارونو او استحکامي کلاګانو کې د پاکو اوبو د ذخیرې لپاره.

په پخوانیو زمانو کې د محوطه شوو ښارونو او پخو کلاګانو د ساختماني عناصرو لکه حصار، ریض، بارو، خندق، ارګ، کندز، برجونه، شاهبرجونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او تیر کشونو په لړ کې دهغو په یو شمېر کې چې د محاصرو په مهال یې په اوبو لاسرسي د ستونزو سره مخامخ کېده، نو په دغسې شرايطو کې د لومړنيو تدبيرونو د نيولو په لړ کې د اوبو د ذخيره کولو لپاره، زياتره سر لوڅي او سرپټې حوضونه جوړېدل. چې د هېواد په يو شمېر سيمو کې يې بېلګې وړاندې کېدای شي او له دې منځه به د لرغونې هرات دغه ډول حوضونه معرفي شي.

د هرات لرغونې ښار او د هغه کهندز زموږ د هېواد د نورو ټولو ښارونو او کهندزونو غوندې د يو شمېر دروازو لرونکي دي چې په تدافعي شرايطو او يا جګړايزو حالتونو کې به بېرته کېدلې او تړلې کېدلې، دا دروازې د ښار په مهمو ځايونو کې جوړې شوې وې او بيا په دې دروازو کې هغو ډولو دروازو مهم نقش درلودلای شو چې د اړتيا وړ په تېره بيا د اوبو اکمالات به ترې ترسره کېدل... د هرات د ښار د ربض نه بهر د ۲۰ ګزو په سور يو خندق موجود ؤ او د ښار په دننه کې د روانو اوبو لرونکي يو حوض ؤ.

په دې ډنډ سربېره د لرغون پېژندنې مجلې، د ۱۳۲۳کال په شلمه ګڼه کې د ډنډونو، د هرات سرپټو ډنډونو په اړه پراخ معلومات وړاندې شوي دي، خو دلته يې په لنډيز بسنه کېږي.

د حوض د فارسي ژبې په برکه، د اوبو انبار او تذخير آب باندې افاده کېږي.

د لرغونې هرات سرټيي ډنډونه په تاريخي مدارکو کې معرفي شوي او لکه چې ويل کېږي د دا ډول ډنډونو په جوړولو کې نه يوازې د اوبو له بابته دا اړتيا لېرې کول په پام کې نيول شوي دي. بلکې د دې حوضونو په جوړولو کې هنري ظرافتونو ته هم پوره ارزښت ورکړ شوي دي، لکه چې د هرات سر پټې ډنډونه له هغو سوچه اثارو او د معمارۍ د نمودونو څخه دي چې د بېلا بېلو ملحوظاتو له مخې د څېړنې او پېژندې وړ دي، او د هرات دا ډول

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډنډونه په هېواد کې د اسلام تر خپرېدو وروسته دورو پورې تړاو لري او د اوبو د انبارونو په ځانګړیو تزئیناتو جوړ شوي دي.
په نوموړې مجله کې ددې حوضونو د ساختماني ځرنګوالی په باب په دې توګه رڼا اچول شوې ده.
ددې ډنډونو د جوړولو لپاره تر هر څه دمخه دهغو مخزن یا زیرمه تون په مځکه کې په لازمه کچه، معمولاً تر شپږو مترو پورې ژوربږي، بیا د حوض د ودانۍ تهداب په همدې ژوره سطحه ایښودل کېږي او بیا کله چې دا تهداب ښه پورته شو نو د حوض د چت ګونبزه د هغه د ودانۍ په اساسي تهداب پوښل کېږي.
د حوض دواړو خواوو یا کله هم په دریو او یا څلورو خواوو کې د حوض د رڼا کولو او تهویې په خاطر رواقونه هم جوړ شوي دي.
د مدخل رواق چې د ډنډ تر چته پورې څو پوړۍ زینه درلوده.
د معمول له مخې د ډنډ د شمال په لور ببرته کېده. تر څو چې له هغه استقامته شمال ولګېږي او په دې وجه ډنډ سوړ وګرځي او د ډنډ له مخې څخه ناولتیاګانې د جنوب خواته یو وړل شي.
د سرپټو حوضونو ګونبزې هم چې په ځانګړو ترئینکاریو جوړ شوي دي.
دا ډنډونه په شرعي حساب لس په لس متره کې او په حقیقت کې دا اصل په دې توګه دي چې اوږدوالي او سور یې سره برابروي.
د هرات په دې ډنډونو سربېره یو شمېر سرلوڅي ډنډونه هم موجود وو ددې حوضونو د اوبو سرچینې د هغو د محلاتو په اعتبار، له سیندونو، چینو کوهیانوو د باران او واورو له اوبو څخه عبارت دي.
له کومه ځایه چې د هرات د ډنډونو په باب د پوره معلوماتو وړاندې کول اوږده څېړنیزه لیکنه غواړي، دلته به یې یوازې د ناحیو په اعتبار د نومونو په اخېستنه بسنه وشي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف: په لومړۍ ناحیه یعنې د قطبي چاق په محله کې.
- حوض ګدام
- حوض د مزار د مسجد سلطان سید احمد کبیر
- حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چار باغ
- حوض هوشمند خان
ب: په دوهمه ناحیه یعنې د خواجه عبد المصری په محله کې
- حوض چار سوق
- حوض ذوالفقار خان
ج: په دریمه ناحیه یعنې د بردرانیو په محله کې.
- حوص ماسک
- د حاجی سرور حوض
- د اسمعیل قازی حوض
- پای حصار حوض
د : په څلورمه ناحیه یعنې د مومندو په محله کې.
- د وزیر حوض
- د نقاشۍ حوض
- د کشمیریانو حوض
- قطب الدین پهلوان حوض.

باید وویل شي چې حوض برده، حوض هوشمند خان او د قطب الدین پهلوان حوض له منځه تللي دي او نور (۱۳) ډنډونه اوس هم شته دي.

۲. په دښتونو کې د باراني اوبو د زیرمه کولو په خاطر ډنډونه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغو دښتيزو سيمو کې چې د للمی مځکو د درلودلو او ښه موقعيت د لرلو په وجه کلی ګوتي موجود وي ددې لپاره چې د اوبو له پلوه يې تر يوه حده ستونزې ليرې شوي نو دوئ په يو مناسب ځای کې مځکه ښه ډېره ژورې او له هغې لوړې برخې ورته لښتي پرې.دي چې د باران په مهال ورته له پاسنۍ برخې اوبه ورننوځي، ددې ډنډونو چې په کونړ او سرحدي سيمو کې ورته «جوړ» وايي د اوبو د زيرمې ظرفيت دومره وي چې کال و سرپه کې اوبه پاتې کېدای شي.

ددې جوړونو يا ډنډونو له اوبو څخه څاروي اوبه خوري او کليوال ترې اوبه په لوښو کې اخلي او ورځنۍ ګټه ورځني اخلي حتی که اوبو يې اوبړۍ هم کړۍ وي تر جوشولو وروسته يې څښلای هم شي.

په جوړ کې نه څوک اودس کولای شي او نه لمبلای شي.

ددې ډول جوړونو بېلګې د کونړ «د ملا ګوري» په کلي او په سرحدي سيمو کې په زياته کچه ليدل کېږي.

۳.د للمي مځکو د اوبولو لپاره :

ځينې سيمې د درې او يا باندې غونډې ښه لري او د کمو اوبو د رودګيو لرونکي هم وي. نو ددې لپاره چې يا د اورښت په مهال او يا يې له روانو اوبو څخه د خپلو پټيو په اوبولو کې ترې کار اخستي وي، نو د خپلو پټيو په يوه مناسبه پاسنۍ برخه کې يو ژور او لوی ډنډ جوړوي، او اوبه په کې ذخيره کوي او په نوبت سره ترې د کرنې په چارو کې ګټه اخلي.

۴.په پاچهي حرمسرايونو او د معتبرو خلکو د کورونو په حويليو کې د پاچهي حرامسرايونو او د ارګونو د ښکلا ايزو مظاهرو او د ظريفانه ساختماني سبکونو عناصرو ته په پاملرنې سره له يوې خوا او د حرامسرايونو د انګړونو د هېواد په زړه پورې کولو په خاطر، په بېلا بېلو شکلونو حوضونه جوړېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا حوضونه چې دومره ژوره نه وي، تلي او مستندې خواوي يې په قيمتي او د مرمرينو ډبرو او د کاشي په ښکلو پوښل کېږي، لا مرغوب توب يې په دې کې دي.
چې ددغو ښکلو رنګ لاجوردي وي تر څو چې داوبو منظرې ته لا ښکلا ورکړي.
ددې حوضونه په ګرد چاپير کې ګلدانونه او چمنونه هم جوړوي.
چې ددې ډنډونو ژوندۍ بېلګې په شاهي ارګ (اوسني جمهوري ارګ) او د بابر بڼ په حرامسرۍ کې ژوندۍ پاتې دي او يا ډېره په زړه پورې بېلګه يې د کابل په نوي ښار کې د شاببو جان د ماڼۍ په منځ کې د کوچني سالون فواره لرونکي حوض دي.
۵. همدارنګه دا ډول ډنډونه د همدغو يادو شوو موخو له مخې د روغتونو په انګړونو او د يو شمېر معتبرو خلکو په کورونو کې عموميت لري. چې د روغتونونو له منځه د چارصد بستر يا د سردار محمد داؤد د روغتون، مستطيل اوږده ډنډونه د يادونې وړ دي.
زياتره ددې ډنډونو منظرو ته د لا کيفيت ورکولو په خاطر په کې يا له څنډو او يا په منځ د فوارو ترتيبات هم سنبالوي او لا دغو خواوو ته ډول ډول رنګونه هم ورکوي. موږ ددې ډول ډنډونو بېلګې د جلال اباد د ښار په منځ کې د ډنډ او يا د کابل د پښتونستان واټ د څلور لارو په منځ کې ليدلای شو.
د يادونې وړ ده چې د دارالامان ماڼۍ ګرد چاپير بڼ او د چهلستون بڼ هم دغه ډول يو شمېر پوړۍ په پوړۍ ډنډونه درلودل او په دې سربېره زيات شمېر مثالونه يې وړاندې کېدای شي.
او همدارنګه د خلم د جهان نما د ماڼۍ باغ هم ددغسې ښکلي حوض يوه په زړه پورې بېلګه ګڼل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او د دې ټولو سربېره په هېواد کې یې زیات مثالونه وړاندې کولای شو.

۲. د لامبو وهلو په منظور :

په دې سربېره چې د دې ډول حوضونو جوړول د یو محل او یا ودانۍ په تېره بیا رستورانونو، هوټلونو او تفریح ځایونو کې خورا مهمه بنیه ګڼل کېږي.

دا حوضونه چې د آبیازۍ په ځانګړې سبک جوړېږي.

د آبیازۍ لپاره چې ظریفانه او په زړه پورې ورزش دې کار اخستل کېږي.

چې خورا ژوندۍ بېلګې یې د باغ بالا د رستورانت، د انترکانتیننتال د هوټل د عسکري کلوب او د پلچرخې د پخواني حربي پوهنتون او تخنیکي اکاډمۍ د ابیازۍ ډنډونه یې یادولای شو، حتی په دې وروستنی ډنډ کې د لباس ایستلو لپاره مخصوصې غرفې هم موجودې دي.

۷. هغه ډنډونه چې جماتونو ته په نږدې برخه کې د اوداسه او غسل، د ځارو د اوبولو او د نورو اړتیاوو د لیرې کولو لپاره جوړ شوي وو.

د جماتونو څخه له یادونې څخه پوره جوته ده چې دا ډول حوضونه زموږ په هېواد کې تر اسلام را وروسته جوړ شوي دي.

په دې سربېره د دې ژورو او لویو حوضونو یوه ساختماني ځانګړنه دا ده چې دهرات د یادو شوو حوضونو د یو حوض غوندې ورته له یوې ویالې اوبه په لښتي کې را ګرځول شوي او کله چې ډنډ ډک وي نو بل لښتي ترې بېرته ویالې ته ایستل شوي دي. د دخولي او خروجي لښتي په کې په ویاله کې د اوبو د بهیدلو په صورت کې، په دې ډنډ کې همیشه اوبه روانې وي.

د دې ډنډ اوبه د څښلو او په خوړلو کې نه کارول کېږي.

د دې ډول ډنډونو بېلګې څو لسیزې د مخه د کونړ د نرنګ ولسوالۍ هغه وخت د علاقداری په اړوندو څو کلیو کې په دې ډول موجودې وي.

الف: د بر نرنګ د شالمار په کلي کې کوز جمات ته په نږدې برخه کې.

ب: د لمتک د کلی د جومات ډنډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ج: د شړلو د کلی د جومات ډنډ
د : چار قلعه د جومات ډنډ
هـ: د کډو د کلي د جومات ډنډ
و: د کړه مار د کلي د جومات ډنډ
ز: د غونډو د کلي ډنډ
په دې وروستيو کې دا ډنډونه له منځه تللي دي.
ښايي وويل شي چې په کونړ کې تر نو اباد راښکته او د برنرنګ نه ورپورته يو کلي د ډنډونو په نوم ياد ېږي.
امکان لري چې يو مهال يې ډنډونه درلودل، خو د دې ډنډونو د ساختماني سبک په اړه معلومات ځکه وړاندې کېدای نه شی چې دا کلي د سين په غاړه پروت دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د وریښمو لار د لرغوني افغانستان د تاریخي ممتاز موقعیت مظهر

د مدني، فرهنګي، تجارتي او مذهبي ځانګړتیاوو له پلوه د یو هېواد موقعیت اهمیت د هغه د لارو د لرغونتیا څخه جوتېږي زموږ ګران هېواد له ډېرو پخوانیو زمانو څخه د دا ډول وتلي جغرافیاوي تاریخي موقعیت درلودونکی ؤ، چې په دې موضوع اوږد څېړنیز بحث په کار دی او د هغه نه مخکې به د مقدمې په دول د وریښمو د لارې په اړه چې ښاخونه یې زموږ لرغوني اریانا له ځینو سیمو څخه تېر شوي ؤ یوه لنډه کتنه وشي.
د وریښمو لار چې د نړیوال تاریخي ستر اهمیت او مقام لرونکې ده د دې لارې په مورد د اریانا مجلې د ۱۳۵۵ کال د شلورمې ګڼې لاندنې یادونې را واخلو ة
پخوا د چین دوه لرغوني پلازمینې چې یوه یې (لویانګ) او بله یې (سیان) نومیدلې د اریانا د دیني، کلتوري او تجارتي مرکزونو سره تړاو در لود چې د وریښمو د لار مبدا له همدې دوو ښارونو څخه را پیل شوې وه چې له یوې خوا د چین تجارتي کاروانونه به په دې لار باندې د بلخ کاروانسرایونو (رباطونه) ته راتلل او په دغو کاروانونو کې د چین وریښم، وریښمیني ټوټې او چینایي متاګانی به روم، یونان او ایران ته وړل کېدلی او د دې هېوادونو د تولیداتو او صادراتي اقلامو سره تبادله کېدلې او له بلې خوا نه د بودایي دین نفوذ د اریانا څخه د وریښمو په لار د چین خاورې ته ور پراخېده نو دا وه چې دغه مهال د لویانګ او سیان ښارونه د بودا د آئین دوه ستر مرکزونه ؤ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بودايي آئين د تبليغ او ترويج لپاره ديني هئيتونه له اريانا څخه چين ته ورېلل کېدل او چينايي هئيتونه به د بودايي مذهب د څېړنې او پوره پوهېدنې لپاره وريښمو له لارې څخه اريانا ته مسافرتونه کول او د بلخ، باميان، هډې او هند له بودايي مرکزونو څخه ليدنې کتنې کولې چې له دې جملې څخه نامتو سياح او زاير هيوان تسانگ د سيان له ښاره خپل ارزښتناک او کاري سفر پېل کړي ؤ او د کنداهارا د عالمانو په ډله کې د بودا د دين د تبليغ او ترويج لپاره د يو بلل شوی هئيت په ډله کې چين ته تللی دی.

د لويانگ د ښار د عروج او عظمت په دوره کې چې بودايي آئين د پامير له لويديځه د بلخ له نوبهاره (نويهاره) څخه د وريښمو لارې له لويديځې لارې څخه د مال التجاري سره چې د بدخشان لاجورد هم په کې شامل وو دې ښار ته لاره پيدا کړه.

پښتو اريانا دايرة المعارف د وريښمو د لار په اړه پراخ معلومات وړاندې کړی دي چې لنډيز يې را نقل کېږي:

زموږ د لرغونې هېواد په پخوانې مدنيت کې په تيره بيا د کوشاني ځليدونکی اميراتورۍ عصر په دوره کې د وريښمو لار خورا تاريخي مهمه لاروه او دا ځکه چې د سترو کوشانيانو په دوره کې د آريايي کوشانی دولت سياست له دوو نورو لويو او د چينايانو هونانو (هون هاى چين) او د روم د قيصرانو سره ښه او دوستانه وه له لېرې ختيځ څخه تر لېرې لويديځ په لور په دا ډول سيمه کې امنيت ټينګ ؤ او سوداګرۍ پوره رونق موندلی ؤ.

د آريانا د تجارت په صادراتي اقلامو کې تر ټولو ډېر مهم قلم چې له دې لارې تېريده د چين وريښم ؤ چې دا جنس د پونده ګانو څخه نيولی بيا د روم تر ټولو قيصرانو پورې استعمالېده. څرنګه چې د سوداګرو سمندري لار د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکمارانو او بحري غلو په وجه پوره خطرناکه وه نو د مقدوني سکندر يو سوداګر (فانس تی تيانوس) له وچې څخه يوه لار د باختر او مديترانی ترمنځ کشف کړه چې په دې لار به د وريښمو سوداګري کېدله نو ځکه د وريښمو لار وبلل شوه.
او په حقيقت کې د وريښمو د لار تاريخچه له دې کبله پيل کېږي او د نوموړي سوداګر د نامه سره سماسم انتساب لري، وايي دغه سوداګر چې په شام کې سوداګري کوله غوښتل يې چې د وريښمو د ريشلو او رنګونو مهم مرکزونه درلودل هغه چې له انتيوش، انکاکيه (انقره) بريت (سيدن) او د ديتر له ښارونو څخه عبارت وو. دا لار يې د ختيځ ترکستان له مهمو بازارونو سره ونښلوله، دا مهم بازارونه د (هن های چين) او کوشانيانو په پولو کې پراته وو، يعنې (اسيدون سيکا) د کاشغر او (اسيدون سريکا) يعنې د چين ښارونه وو.
د وريښمو لار د مديترانې له غاړو د نهرونو (بين النهرين) او له (هيلاپوس) د فرات له غاړې نه تېره شوې وه. د پامير (اوتيان شان) په لمن کې وصل کېده، دا لار د مرو او هرات په شاوخوا کې تېريدله او بکتر (بلخ) ته به رارسېدله او د دوخس سرخ آب (قزل ارتا او قزل سو) له لار نه د کاشغر او نارم ناوې خواته وتلې ده. د روشان (فرغاني) په شاوخوا کې به سره يو ځای کېدله چې د (تينويل پيرګوس) د ډبرو برج نومېده، په دې ځای کې به چينی او شامي سوداګران سره يو ځای کېدل او خپل مالونه به يې سره تبادله کول.
له دې لويې لارې څخه د هند خواته نورې لارې هم تللې وې هغه چې له بلخه (بکتر) سره بيلېدلې دا چې له بلخه به دا لار ووتله د کندز، اندرات او د کوشان له درې به ښکاري درې (دره شکاري) او له کاپيسا نه به د کابل ناوې ته راغلله او له هغه ځايه به هند ته ورپسې تلله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بله لار چې ختیځ ترکستان یې د کوشانی یې د کوشانی امپراطورۍ له هندي برخې سره نښلاوه له (کوییین سین) او مستاغ) او د کاشغر له یوې برخې نه د قراقرم په غرونو کې تېریدله او په کشمیر کې به یې لیکه پای ته رسېدله (اریانا دایرم المعارف، ټ۱، دولتي مطبعه، ۱۳۲۹، ۲۸۰-۲۸۱ مخ). همدا شان د وریښمو د لارې جنوبي څانګه چې د هندوکش په جنوب کې د هند پر خوا له بامیان څخه چې په پهلوي، (بامیکان) او په چینایې ماخذ کې ورته (فن بن تا) ویل کېده او له کابل څخه ۱۵۰ کیلومتره لرې پروت دی.

په دې کې شک نشته چې د دوهمې لارې یوه څانګه به د کونړ په لار چترال او بدخشان ته هم ورویشتل شوې وی ځکه چې د بدخشان او چترال ترمنځه هم لار موجوده وه(فضل احمد، رهنمای افغانستان، شماره ۱۲، ۱۳۲۸ هـ، ص ۲۲).

باید وویل شي چې د افغانستان له لویدیځه د ختیځ په استقامت د وریښمو د لارې زیاتې څانګې غزیدلی دي چې په لنډه توګه به پرې کتنه وشي:

په عمومي ډول په یو روایت کې دا لارې له چین او هند څخه د افغانستان په خاورې زیاتې څانګې لرې چې په افغانستان کې یې په دریو ښارونو کې تر کتنې لاندې نیولای شو:

۱ـ د کابل لار (سهیلي لار) له کابله: پېښور (پوروساپورا)، تاکسیلا، راولپنډۍ، لاهور، فیروزپور، پوتالي پوترا تر هنده پورې.

له کابله: لغمان، کونړ، چترال له کابله: د وریښمو کوتل، بغلان تر بلخ پورې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ له کندهاره تر هنده پورې په **۴۰۰** میله واټن: له هنده : پوتالی پوترا ، فیروز پور (رباط) ، سکر ، شکارپور، طورلالی (رباط) تر کندهاره بیا دلارام، فراه تر هرات پورې.

۳ـ د بلخ لار : له بلخ څخه رباطونه: لومړی رباط (فیض اباد) ، تاشقرغان، یارکند خیتن، روشان تروراز (دروازه) ، یسیرا نتروس، تریبګین پوري. د آمور د شمالي برخي څخه: د روشان له سیمې مخ په شمال، اسمریا ، دامنا ، اوشیا ، کاشغر، خوقند ، خجند ، تاشکند ، ګسورګنج، هخشب، مرو ، قیصر امنف، میمنه مرو رود او تر هرات پورې.

(د وریښمو لار، پوهنوال باوري، اردو مجله، **۳** ګڼه، **۱۳۸۲**، **۵۰** مخ-).

په دې اثر کې دې لار د شرق او غرب درې امپراتورۍ د چینې مغولانو امپراتوري، په غرب کې د روم امپراتوري (تراجان لومړی میلادي پیړۍ لومړی کلونه) او په مرکز کې د سترو کوشانیانو امپراتوري (د یما کد فیزس لومړۍ میلادي پیړۍ وروستي کلونه) او د هندوانو امپراتوري تر منځه په دوستانه اړیکو کې د نښلولو په باب یادونې هم شوي دي.

(هموطن مجله **۳**/ **۷۳** ګڼه، **۲/ ۲/ ۱۳۸۸** کال، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د غزني هېواد د طبيعي عجايبو څو بېلګې

۱. د غرونو پر سرونو حوضونه :

الف: د بابا غره پر څوکه داوبو زمردين ډنډونه ؛

که چېرته زموږ د هېواد زياتره غرني او هواري سيمې وکتل شي په هغوي کې څه د طبيعت له پلوه محيرالمقوله مظاهر لېدل کېږي او څه د بشري خارق العاده له عجايبو ډکې پدېدې تر سترګو کېږي هغه چې که د سر په سترګو ليدلي نه وي نو د هغو په باب يې په نقلولو هېڅ باور نه راځي، د بېلګې په توګه د اوبو حوضونه که په طبيعي جوړښت سره د غرونو د لا جګو څوکو پر سر او يا يې په لمنو کې موقعيت ولري او څنګه د منطق له مخې په دې منل کېداي شي چې د اړوندو غرونو له جګو برخو څخه پرې اوبه رابښکته کېږي، مګر که چېرته ددې ډنډونو دپاسه په وارو پټو غرونو د اوبو رابهيدني ذخيرې نه وي نو خامخا دا پوښتنه رامنځته کېږي چې دغو حوضونه اوبه له کومه ځايه راټولېږي.

نو يو له دې ډول حوضونو څخه په باميانو کې د بابا غره پر څوکو يو شمېر ډنډونه دي چې د بابا غره پر څوکو د اوبو زمردين حوضونه بلل کېږي.

هو کي: د بابا د طبيعي ډېرو ښکلو او زړه وړونکو ناپېژندل شوو منظرو څخه د اوبو يو شمېر زښته زيات لوي حوضونه دي چې د باميانو د اوبو د بند امير د بندونو غونډۍ د بابا د غرو دپاسه موجود دي او د نړۍ له عجايبو څخه شمېرل کېږي.

د بابا د غره شاه فولادي لوړه څوکه چې د سمندر له تل څخه (۵۲۰۰) متره لوړوالي لري او د سپينو واورو په ډېريو پوښل شوي ده او د هغوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غونډاري چې لوړ اسمان ته يې سرونه هسک کړي او د يوې مهبې هېولا بڼه يې ځانته نيولي او لکه ښاماران د خط وخال په لړلو سره خورا ډاروونکي ښکاري. ددې ځای د علي بيګ د کلي د يو سيمه ييز ظاهر چې عصمتي نومېږي او د شاه پولادي ځوکې لاندې په نوموړي کلي کې او سېږي ددې حوضونو په باب په دې شرح يو څه معلومات ور کړي دي.

د بابا غره د لړيو د شاه پولادي په ځوکه باندې د اوبو (۱۲) حوضونه شته دي چې ډېر لوي ډنډ يې د (حوض عزت) په نامه يادېږی (دا چې ولې ورته حوض عزت ويل کېږي ممکن ددې ډنډ له برمي ډکې منظرې او لوی والي له امله پرې دا نوم ايښودل شوي دي) ددې ډنډ اوږده دوه کيلومتر او ساده (پور) يې يو کيلومتر دي او ژوو الي يې به يې خدای تعالي ته معلوم وي، په هېواد کې تر جګړو دمخه کلونو کې به سيلانيانو په دې حوضونو کې د آببازي په خاطر ځانګړي لباس له ځانونو سره راوړ، ګوندي په دې ډنډونو کې لامبو ووهي خو کله چې به يې ددې ډنډونو هولناکه منظره وليدله نو دا جرئت به يې له لاسه ورکړ چې ورودانګي، زياتره سيلانيان چې به له امريکا، اروپا، او يا د نړۍ له يو شمېر ملکونو څخه ددې حوضونو د تماشې لپاره راغلي وو نو ددې...

د لاجوردي او ښکلو منظرو او پاس آسمان ته د هسکو شوو ځوکو په ليدلو سره به له ډېر تعجبه ګيچ او ګول پاتې کېدل.

په باوري توګه وويل کېدای شي چې د نورو حوضونو له طبيعي جوړښت څخه هم زياتوو کم د (حوض عزت) د حوض سره ورته والي درلودای شي.

ب: د تخارستان له طبيعي عجايبو څخه حوضونه او ولاړې اوبه:

لکه چې دمخه ورته هم اشاره وشوه زموږ په هېواد کې څه د طبيعي خلقت له مخې او څه د بشري شهکاريو له مخې يو شمېر طبيعي عجايب او هنري بدايع شته دي چې په نړۍ کې يې ساري نه ليدل کېږي. او که له واقعيته تېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه شو زمور لرغوني هېواد ددې عجايبو او شهکارونو يو په زړه پورې کليسيون دي.

- **د بدخشان د اندمين لوی حوض (ولاړې اوبه):**

د بدخشان د ايو برني تخارستان د اندمين په سيمه کې يو طبيعي لوی حوض دی چې د جهيل يا ولاړو اوبو بڼه لري ډېر پراخ او هوادار دي.

دا ولاړې اوبه د څو ناوونو (درو) په خوله کې چې اوبه ترې را بهېږي پروت دي، دا ډنډ ډېر ژوروالي لري او د يو جهيل غونډې يو نيم کروه اوږدوالي او يوه ګروه سور لري، دا جهيل چې په (چلاب) شهرت لري.

په دې سيمه کې يې يوه په زړه پورې او ښکلې منظره تشکيله کړې ده دا کول (ولاړې اوبه) چې په خپل ذات کې د څو رودګيو تم ځای دي، شاوخوا ترې د يو شمېر رودونو لړۍ پيل شوې ده لکه چې يوه څانګه يې (بزای ګنبد) او د (لنګر) په استقامت او بله برخه يې دواخان له پولي نه د (کاخان) خواته بهېږي او له (پنجه) نه بر د لوي پامير د سين سره يو ځای کېږي او خپل مسير ته د شغنان په لور ادامه ورکوي.

له دې جهيل څخه يو بل رود هم سرچينه اخلي چې (منارونو) ته ورځي او وروسته تر هغې چې له (مرغابه) تېر شي، دور خوري د شغنان يارکنګ او د آمويه (کوکچي) د رود سره يو ځای کېږي، دا حوض په خپل ذات کې ځکه د طبيعت له عجايبو څخه شمېرل کېږي چې د لوړو غرونو په منځ کې پروت دي، حتی په اوړي کې هيڅ تشيده او وچيده نه لري او د نورو رودونو سرچينه بلل کېږي.

- **د بدخشان (بلخاش) د منارونو حد بخشي جهيل :**

دا جهيل د بدخشان د حد بخشي د لارې پر سرچي له (آق سو) نه يې اوبه اخيستلې دي موقعيت لري او د طبيعي ښکلا تر څنګه د هيليو او قازانو هستوګنځي هم شمېرل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **خارجین لوی ډنډ :**

دا جګ دري په سیمه کې یو قشلاق دي چې خارجین ورته وایي او د ۱۲۹۲ مترو په لوړوالي یو سخت غاښي لري د دې غاښي لاندې یو ډنډ دي چې ګرد چاپیر یې ډېره ښه منظره لري، له خوا وشا زیاتې اوبه په کې ور تو یېږي او ددې اوبو د سرچینې هېڅ پته نه ښکاري. دا ډنډ په سیمه اییزو فلکلوریکي افسانو کې د بدري جمال (بدري جمالي ښاپیري) په نامه هم شهرت لري (ښایي وویل شي چې د بدرجمال د حوض په نوم ډنډ د ننګرهار د محلي په باغ کې هم شته دي.

ج : د سالنګ د تونل د پاسه ولاړې اوبه :

دا ولاړې اوبه هم له پوره شهرته برخمنې دي او زیاتو لا رویاتو چې داوړي په موسم د تونل د بندښت له کبله د سالنګ له څوکي هغې خوا ته تېر شوي لیدلي دي. دې ولاړو اوبو ته د تونل له شمالي خولې څخه لاره پورته شوي ده دا حوض هم په دې د جهیل له طبیعي عجایبو څخه ګڼل کېږي د سالنګ دغره پر څوکه د موقعیت له امله یې د اوبو د ورتوبېدلو پاسني سرچینه نشته دي د هغه چا له خولې چې دا حوض یې لیدلي دي، دا ډنډ هم یو پوره مهیب ډنډ دي او په لیدلو سره هیڅوک دا جرئت نه لري چې نه یوازې په کې آبازي وکړي بلکې زیات ور نږدې هم شي.

خاطره :

ښایي وویل شي چې د هندوکش د غره د بېلا بېلو لړیو پر څوکو او یا جګو لمنو کې دغسې زیات ډنډونه شته دي چې پېژندګلوي ته یې پوره اړتیا شته او د اړوندو سندونو د نشتوالي له امله پرې په دې برخه کې څه ونه لیکل شول.

(انیس ورځپاڼه، ۲۳۳ ګڼه، ۱۳۹۱/۱۲/۱۵، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نارنج په نامه یوه تپه او ماڼۍ

زموږ د هېواد د لرغونو سیمو او اماکنو په ترکیبي نومونو کې ځینې یې د ګډو برخو درلودونکي دي، چې له دې ډلې د کابل «نارنج تپه» د کندهار «نارنج ماڼۍ» یادولی شو، او په دې ډول معرفي کېږي:

۱. د نارنج تپه :

ښایي اشتباه ونه شي، چې د نارنج د تپې نوم د نارنج د مېوې د نوم سره تړاو نه لري بلکې دا نارنج د کابل د بودایي د لرغونو مهمو سیمو څخه شمېرل کېږي، هغه چې د یو شمېر ارزښتناکو بودایي آثارو له مخې د کابل د مرنجان تر تپې وروسته یې لوړ مقام درلود.

د یو شمېر پوهانو په عقیده د مرنجان او نارنج د تپې نومونه د بودایي زماني د یو ستر مذهبي شخصیت «ناریان یا نارایین» د نوم سره تړاو لري.

دا تپه چې یوه بودایي لرغونې سیمه ده د پنجه شاه د زیارت شمال ختیځ ته، د بالاحصار او حشمت خان د کلا په نږدې برخه کې پرته ده او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۲ او یا ۱۸۹۷ متره لوړوالی لري.

که په دې تپه کې د غیر قانوني کیندنو په باب وویل شي نو د سر څېړونکي نظر محمد عزیزي «د افغانستان لرغون پېژندنه» د اثر د لیکنې له مخې چې په کې لیکل شوي دي:

د امیر دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انګلیسي چارلس مسن یا مسون چې د «لوئیس» په مستعار نوم یې ځان معرفي کړی ؤ او په بالاحصار کې اوسېده د ۱۸۳۳ - ۱۸۳۸ زیږدیز کلونو ترمنځه یې، د هېواد په یو لړ سیمو کې د غیر قانوني سپړنو په ترڅ کې په دې تپه کې هم غیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

قانوني کيندنې وکړې او ترلاسه شوي اثار يې له ځانه سره خپل هېواد ته يوړل.
په همدې ترتيب د نارنج د تپې دا لرغونې سيمه، دلته يو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې (۱۳۱۳هـ ق/ ۱۲۷۳ هـ ل) کال کې پيدا کړه، چې د مخه د زمانې په تېرېدلو سره د جوي شرايطو او جغرافيوي عوارضو له امله تر خاورو لاندې شوې وه.
بيا وروسته د افغانستان د لرغون پېژندنې د رياست د پلاوي له خوا چې په دې سيمه کې علمي څېړنې تر سره شولې، د نارنج د تپې ساحه (۳۰–۵۰) مترو پورې وټاکل شوه چې لويديځه برخه يې د زنبورک په غره او سويلي خوا يې د پنجه شاه په زيارت کې نښتې ده.
په دې تپه کې د دې کيندنو په لومړي پړاو کې، څو ستوپې، يو بودايي معبد، ځينې خټينې او ستوکي مجسمې وموندل شوې.
په ۱۳۸۴لېږديز لمريز کال کې د دې سيمې د کيندنې د دويم پړاو پر مهال لومړی دا ايروي رواقونه چې خټينې مجسمې يې درلودلې او بيا يوه ستوکي د ناستې او تفکر په حالت کې د بودا خټينه مجسمه وموندل شوه.
د کيندنې د درېيم پړاو په ترڅ کې، چې د ۱۳۸۴ لېږديز لمريز کال په منې کې پيل شو، د نارنج د تپې مرکزي ستوپه او د معبد ديوال پاککاري شو او دلته يو شمېر نوري خټينې مجسمې او اثار هم وموندل شول، کوم چې د (۵-۲) زېږديزو پېړيو ترمنځ د بوديزم د زمانې او د (۷او ۱۰) زېږديزو پېړيو ترمنځ د هندوييزم د زمانې استازيتوب کوي. د پنجه شاه زيارت په ختيځه برخه کې يوه بله ستوپه هم وموندل شوه.
تر کومه ځايه چې ليکوال په ۱۳۸۲لېږديز لمريز کال له دې سيمې په عملي ډول ليدنه کړې نو د خپلې کتنې په پايله کې د نارنج د تپې خورا بډايه مرکز له ښکته څخه مخ پورته خواته په لاندې پنځو مرتبو ويشلی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.د راهبانو لپاره حجره، دير يا ويهاره
۲.مرکزي لويه مدوره ستوپه
۳.رواقونه چې يو شمېر مجسمې په کې په يو څه سالم او نا سالم ډول موجودې وي
۴.نذري ستوپې
۵.اشلان (نغزي) او ترهغې ګرد چاپير د ناستې لپاره پاټکي
او بيا کله چې نوموړي پلاوي په دې سيمه کې خپلو علمي سپړنو ته دوام ورکړ نو د يو خبر په لړ کې يې د خپلو کيندنو پايله داسې اعلان کړه.
«يک پيکره بودا در حاشيه جنوبي شهر کابل، که بلندی آن حدود يک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدا ی صالحين کشف شده است که قدامت تاريخی آن حدود پانزده قرن بوده و قبلاً (۲۸) اثر تاريخي نيز ازين تپه بدست آمده اند».
د ښاغلي ظفر پيمان په وينا چې د نوموړي پلاوي په جوړښت کې يې فعاله برخه درلودله د دې معبد په ځينو برخو کې د سوزېدنې نښانې ليدل شوې او امکان لري چې د نهمې پېړۍ په وروستيو کې يعقوب ليث صفاري او سلطان محمود غزنوي له دې ځايه (۵۰) د سپينو زرو مجسمې او يو شمېر سکې ترلاسه کړي او د اسلام خليفه ته يې بغداد ته لېږلي وي.

۲.د نارنج ماڼۍ :

د نارنج ماڼۍ چې فرهنګي اهميت يې هم درلود د هوتکي شاه حسين ادب پال پاچا ادبي دربار به په کې جوړېده، نوموړي او ترده را ټول شوو شاعرانو به په کې شاعري کولې او ادبي بحثونه به په کې ترسره کېدل.
«د پټې خزانې» مؤلف محمد هوتک د دې محلفونو د منشي توب دنده په غاړه درلودله او د پښتو ادب زياتره ذخيرې د همدې دربار له برکته را غونډې شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارګ او نارنج ماڼۍ په ۱۱۵۰ لېږدیز سپوږمیز کال کې د نادر افشار له خوا د یوې کلنۍ کلابندۍ وروسته د درندو توپونو په ګوازرونو ونړېدله او ورو ورو د یوې تپې په بڼه واوښتله.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاپیسا - بگرام واژه های ستوده ارزش های باستانی این خطه سرزمین ما

۱.وجه تسمیه بگرام :

تا جایی که معلوم است عده زیادی با نامهای دو محل بگرام در یکی از نزدیکی منطقه عبد الله برج پروان کاپیسا - بگرام یعنی بگرام یا ویگرام مشهور باستانی می باشد که پایتخت بهاری و تابستانی، دوره شگوفان، امیراطوری بزرگ کنشکای کبیر بوده و در پهلوی تاکسلا یا تکسیلا پایتخت زمستانی این دوره از اهمیت بساولای برخوردار بود.

و بگرام دومی عبارت از بگرامی است که به استقامت شمال غرب پشاور موقعیت داشته و فعلاً صرف در اثار تاریخی و مذهبی، در ادبیات و اشعار پشتو مقام ارجمندی را دارا می باشد و بنام د (بگرام ترکی) یعنی زیبا صور تان بگرام از آن ستایش ها بعمل آمده است.

برعلاوه ازین با پساوند گرام ستوپه شتر گرام در جبل السراج نیز موجود بود و به همین ترتیب اگر جغرافیای تاریخی نورستان (کتور و بلور) باستانی مورد مطالعه قرار گیرد باداشتن پیشاوند و پساوند کلمه « گرام» عده از مناطق آنجا را به معرفی می گیرد.

بگرام (باگرام یا ویگرام) از کلمات گرام و گرامه اقتباس شده و نام سانسکریت می باشد و به اساس اعلام جغرافیوی گرامه Grama در سرود های ویدی به معنای تجمع افاده شده که همین اکنون این کلمه در مفاهیم کلمات گرامه، گرام و گرام حفظ و معنای یک قریه را افاده میکند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و یا کلمه گرام شکل عام پرا کیت Prakit بوده که نیز به معنای قریه می باشد و یا بنا به قول دیگر این گرامه متشکل از چند گوشته بوده که معنای لفظی مجموعه و محل تجمع را می رساند.

دانشمند آلمانی «زیمیر» گرامه به عشیره ها ترجمه داشته که آریایی ها در جهان مهاجرت های شان همه این تخت قیادت و مراقبت یک مشر به ادامه مهاجرت پرداخته و موصوف را گرامنی (Gramani) و یا رئیس یک گرامه می نامیدند.

همین اکنون این کلمه در نامهای عده از قریه جات نورستان مفهوم ریشوی خویش را حفظ کرده است که بگونه پیشاوند و پساوند آمده است کپیتان کنگهم انگلیسی در

«جغرافیای باستان هند» خویش می نویسد :

کلمه بگرام در اصل ویگرام بوده که گرام در سانسکریت به معنای شهر معنای «وی» پیشاوند توصیفی و تعریفی آن است یعنی شهر مرکزی نهایت مهم و یا پایتخت شاهی می باشد. جنرال مسون یا چارلزمسن انگلیسی میگوید : بگرام از بیگرام عبارت بوده که «دام» در سانسکریت به مفهوم شهر و «بیگ» در ترکی معنای «خان» دانسته و مفهوم ترکیبی آن شهر خان ها و شهر نجیبان بوده است از جانب دیگر «رام» در سانسکریت وقتی به زبان اهل هنود به مفهوم «خدا» بوده و اگر بیگ باغ فارسی شود و «غ» آن به تعویض «گ» با گ رام شده و معنای ترکیبی «باغ خدا» را افاده میکند و تلخیصاً بگرام به مفاهیم پایتخت، شهر نجیبان، باغ خدا ، قریه راهبان و قریه پرمیمونیت گفته شده است.

و اگر مکرراً گفته شود بنا به یک قول دیگر گرام که در سانسکریت به معنای شهر است و با گرام با پیشاوند «با» مفهوم توصیفی را رسانده و به

(c) ketabton.com: The Digital Library

باگرام ضبط شده و سپس در محاورات روز مره حرف الف آن حذف گردیده شکل بگرام را به خود گرفته است.
در نتیجه بگرام «یاگرام» در اثار یک عده باستانشناسان و محققان، بویژه شهر شاهی باستانی شهر شکوهمند و از همین قبیل القاب توصیفی کاپیسای پروان توصیف شده است که نمونه گویای آن نیکلیای باستانی با نیسای کاپیسا - بگرام بوده که بعداً به صفت پایتخت بهاری و تابستانی کنیشکای کبیر این امپراطور بزرگ دودمان شاهی کوشانی ها توصیف گردیده و در راستای شگوفایی، توسعه و انکشاف، تعلیم و ترویج آئین بودایی مقام والای جهان را احراز نموده است.

۲. تاسیسات و چگونگی ساختاری شهر بگرام :

تا جای که از شواهد تاریخی و واقعیت های عینی برمی آید بگرام دارای موقعیت بس مهم و اهمیت تاریخی، فرهنگی، مذهبی و ستراتیژیکی می باشد.
اگر از نگاه موقعیت جغرافیای گفته شود بگرام - کاپیسا در ساحه عبدالله برج کنونی در نقطه تلاقی رود های شتل، پنجشیر، سالنگ و غوربند قرار دارد.
و چنانچه قبلاً اشاره شد قبل از اینکه به این نام مسمی شود بنامهای نیکایا، نیکایه، نیسا، نیسه وغیره یاد شده و این زمانی است که در ۳۲۸ قبل از میلاد سکندر مقدونی با این شهر رسیده و آنرا بنام نیکایا یا نیسا یاد کرد. و زمانی که در قرن هفتم میلادی کاپیسا - بگرام مرکزیت بهاری و تابستانی کوشانی ها به خصوص امپراتوری کنیشکای کبیر مقام شایانی را احراز نمود، این محل بنام همان باگرام و بگرام توصیف گردید طبیعی است که این شهر شکوهمند تاسیسات زیاد الوصفی را حایز بوده که در مورد شیوه سبک و مشخصات ساختمانی آن بدین شرح معلومات ارایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شده میتواند و به اساس نظریات دانشمندان و باستانشاسان از جمله موسیو گرشمن باستانشناس فرانسوی تاسیسات آن را با تاسیسات شهر « یورای» یونان مشابهت داده و مینویسد.
در اعمار هر دو قلعه (شهر و شارستان) به اضلاعی اهمیت تدافعی داده شده که از آن استقامت احتمالات تعرضات متصور بود. در ساختمان هر دو قلعه ها بالای رود خانه مرکزیت و حاکمیت نظامی در نظر گرفته شده است، دروازه اساسی آنها در ضلع جنوبی به طرف جلگه موقعیت داشت بگفته موصوف موسس یعنی معمار این شهر با نقشه شهر سازی یونانی بلدیت تام داشته است بر مبنای نظریات دانشمندان شهر کاپیسا -بگرام که نه تنها به مثابه پایتخت شکوهمند و با عظمت دوره کوشانی محسوب می گردید بلکه در برخی موارد به صفت مملکت مستقل کاپیسا -بگرام نیز از آن تذکراتی بعمل آمده اند.
طوریکه حاکی است در مشخصات ساختمانی شهر خصوصیالت تدافعی ملی و محلی نیز مد نظر گرفته شده است چنانچه در زوایه ها و نقاط دیگر قابل دفاع، شاهبر جهایی مستحکم وضخیم و در دیوار های به سمت جنوبی آن بر جهای با هم نزدیک که به خاطر ترصد و انداخت از آن استفاده میشد. موجود بودند پروفیسور تولستف باستانشناس روسی میگوید :
شهر های که در دو جانب رود آمو احداث گردیده بود به اساس باد های شدید زیر ریگها و خاکریزه ها مدفون گردیده و بعداً شهر جدید البنیاد اند و به هر اندازه ایکه از سواحل بدور واقع اند به همان اندازه سابقه تاریخی زیادی را دارا اند.
او می افزایذ قلاع استحکامی و شهر های که قبل از میلاد در عصر یونانی ها اعمار گردیده اند ، در امتداد دیوار های آنها برج ها وجود ندارد ولی دارای تیر کش های با هم نزدیک اند که مثال برجسته آن در قلعه جانباز

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان در پنجاه کیلومتری شمال سرایخواجه بخوبی مشاهده میشود. شهر بگرام از نگاه دروازه ها، دیوار ها و فواصل بروج با قلعه های خوارزم مشابه اند.
که در اثنای حفریات آثار دیوار ها و بروج این شهر کشف گردیده است.
بطرف شمال شهر بگرام یعنی قسمت نشیب آن بطرف دریای پنجشیر بوده و طبعاً در آنجا حصار نیز وجود داشت اما بعداً در اثنای زراعت به مرور زمان از بین رفته است.
در امتداد بازوی این حصار برآمده گی نیز دیده میشود که از روی تعبیه (تکتیک) چنانچه در بازوی شمالی قلعه جنگی کابل به وضعیت تدافعی شهر استحکامی می بخشید.
زوایایی جنوب و غرب دیوار های قلعه نهایت مستحکم بوده و درین قسمت یک شاهبرج نیز وجود داشت بازوی غربی قلعه به اندازه ۵۰ متر طول داشت در حالی که برج زاویه شمال غرب آن چند مراتبه از بروج دیگر کوچک بود. که ۱۲,۲ متر طول و ۸,۹۰متر عرض را دارا بود.
یک مدخل قلعه بین دیوار جنوبی یعنی به استقامت جنوبی جلگه کوهدامن موجود بود که ازین مداخل یک جاده به ساحل جنوبی دریای پنجشیر امتداد داشت و برای امکالات لوژستیکی از آن استفاده یعمل می آمد.
دانشمندان فرانسوی نامبرده در ۱۹۴۲میلادی در خرابه های آن حفریات و کاوش ها بعمل آورده و عقیده داشت که درین محل یک قشله نظامی نیز موجود بود که بانی آن سکندر مقدونی بود.
(انیس شماره ۳۲ مورخ ۱۳۹۱/۲/۹، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کوهدامن سکندري کلا

دا «سکندری حصار» چې د سیمې خلک ورته سار سکندر یا تپه حصار وايي په حقیقت کې دا د مقدوني سکندر د هغو سکندریو د لړۍ یوه سکندریه ده، چې تر میلاده ۳۳۰ کاله دمخه په هرات کې د هرې سکندریې په آبادولو سره پیل شوه او د افغانستان د لویدیځې او جنوبي سیمو د سفر د خط السیر په اوږدو کې د یو شمېر سکندریو تر جوړولو وروسته کله چې مقدوني سکندر ۳۲۸ کال تر میلاده دمخه د کابل حوزې ته را ننووت، په کوهدامن کې یې دغه پخه کلا جوړه کړه.
که څه هم ځینې لیکوال ادعا کوي چې سکندر د خپل سفر د تګ لارې په بهیر کې د کابل ښار ته هم راغلی دی، خو زه د هغوی د دغې نظریې سره موافق نه یم او د خپلې ادعا د ثبوت لپاره به کافي وی چې د ارواښاد احمد علي کهزاد (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) په پښتو ژباړلي اثر د هغې برخې په را اخستلو بسنه وکړم چې په دې تړاو یې لیکلي دي.
«... د سکندر خط السیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نږدې نږدې ساحو کې، له وردګ میدان او ارغندي نه تیر شوي خو کابل ته نه دي راغلی او هماغې له ارغندي څخه مستقم د پغمان د غرونو له لمنو (او د چمتلي له دښتې، لیکوال)». د کاپیسا سیمې ته را داخل شوي او دلته یې بیا سراي خواجي ته نږدې چې یو شمېر کنډوالي لري او په سارسکندري او حصار سکندري شهرت لري یو مستحکمه کلا ودانه کړې ده.(۱۰۳مخ)

د سکندري حصار جغرافیوي موقعیت:

حصار سکندر د اوسني کوهدامن سراي خواجه ته ۲ کیلومتره نږدې د کابل چاریکارو د لویې لارې د جنوب ختیځ برخې په ۲۵ کیلومتري واټن له کابل

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه وړاندې، د هغه رود ګي په جنوبي غاړه کې موقعیت لري چې د شکر دري څخه یې سرچینه را اخستلې ده.

ددې لپاره چې د حصار سکندر د پېژندنې په اړه مو یوه مقدماتي نقشه وړاندې کړې وي نو به د ارواښاد احمد علي کهزاد د پورتني اثر د هغې مقالې لنډیز ته ور وګرځو چې د سکندري سار یا سکندري کلا تر عنوان لاندې یې لیکلې ده: نوموړي ددې کلا د موقعیت په باب په خپله لیکنه کې داسې زیاتوي، دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شوونې د پخواني کاپیسا ، بګرام په سیمه (اوسني کوهدامن) کې سرای خواجه ته په نږدې سیمه کې موجوده ده که چېرته پخواني د پښو لار په پام کې ونیول شي.

نو ویل کېدای شي چې دا کلا د کابل او سرای خواجه ترمنځ پرته ده او البته د کلا کنډواله له سرای خواجې سره ډېره نږدې ده او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلومترو په واټن موقعیت لري، کوم کسان چې ددې زړې کلا د کنډوالو د لیدلو لپاره ورځې نو باید چې د تګ را تګ په لاره بلدوي د سکندري د کلا لار همدغه له کابل څخه د شمالي په استقامت اوسنۍ لار ده او له کابل څخه نږدې تر **۲۵** کیلومترو وروسته د ختیځ خواته د انګورو باغونه او کرنیزې ځمکې او یو شمېر غونډۍ تر سترګو کېږي.

له یو څو کورونو څخه چې تېر شو ، یوه خاورینه غونډۍ مخې ته راځي او پر سر یې یوه کنډواله څرګندېږي، تر هغې چې یو وړوکي خوړیا ویاله را رسېږي که ددې خوړ په هغه خوا کې د یوې خاورینې او ډبرینې غونډۍ له پاسه د یوې کلا کنډوالې ښکاري، دهغې سیمې د نږدیو کلیو وګړي د خاورو دغې ډیرۍ ته چې شواهد او اثار یې دننه په کلا کې معلومېږي. د معمول له مخې (سار سکندري، وایي او دا له احتماله لېرې نه ده چې د سار د کلمې نه مقصد حصار، شار یا شهر دي، داسې باسواد خلک هم شته دي چې دې کنډوالې ته(حصار سکندري) وایي او که چېرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستراتېژيکي او سوق الجشي اهميت له نظره وکتل شي نو په پريکونې ډول ويل کېدای شي چې دا کنډواله د پخوانيو کلکو کلاګانو پاتې شونې دي.

د سکندري کلا ساختماني څرنګوالي :

د اروانښاد احمد علي کهزاد د پورتني اثر ددې بحث په دوام د سارسکندري د وداني ساختماني څرنګوالي داسې ښودل شوي دي.

همدغه رودګي چې دمخه ترې يادونه وشوه د کلا شمال او لويديځ پلو ته يې يوه ډول طبيعي خندق جوړ کړي دي، ددې کلا زياتې برخې کندې او ګودال شوی دي چې نښې نښانې يې موجودې دي، نو په همدغه ترتيب نومورې کلا دنړېدلو ديوالونو د اوبو لارې او په چاپيريال کې طبيعي خندق او لار ده او په خپله کلا د يوې مورې دپاسه چې د ډبرو او خاورو لړونکي ده پرته ده د کلا ګرد چاپيريو ډير سورور ديوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن يې ورانو شوو ديوالونو د ماهي د شاغوندي بڼه نيولي ده.

احتمال لري چې دې کلا څلور دروازې درلودلې، د ختيځ او جنوبي برخو د دروازو موقعيت يې ښه تشخيصيدلای شي، بې له شکه ويل کېدای شي چې ددې کلا عمومي لويه دورازه جنوب پلو ته ده، له دې دروازې نه چې کومه لار دننه تللې ده له لنډې دورې نه وروسته يو برج ته ورغلې وه چې دا کلا مرکزي او لوړه برخه ده.

په سکندري کلا کې ترلاسه شوي اثار :

د اروانښاد احمد علي کهزاد په پورتني بحث کې په دې حصار کې د کيندنو او ترلاسه شوو اثارو په اړوند ليکلي شوي دي:

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه پورې کومه علمي پلټنه نه ده شوي او د هغه سيمې د ورنړدې کليو او کورونو خلک ددې کلا خاورې خپلې کرنيزو ځمکو ته د سري (کود) په ډول وړي او ددې خاورو د وړلو په وجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په زیاتو برخو کې، د کلا په دهلیزونو کې رانښکاره شوي خښتي چې د دیوالونو په جوړولو کې کار اخېستل شوي، ډېرې غټې، پخې او خامې دي د اندازې او لویوالي له مخې د بګرام له خښتو سره دومره توپیر نه لري لکه ځنګه چې ځرګنده ده د بګرام د ودانۍ، د دوهمې قبل المیلادي، پېړۍ په نیمايي کې د یونانیانو پر وخت د لویو کوشانیانو په دوره کې جوړې شوي او له لومړۍ څخه تر دریمې مسیحي پېړۍ پورې یې د خپل عروج دوره تېره کړې ده او تر ۴۰ – ۲۲۰ میلادي کلونو پورې ودانه وه.
لکه ځنګه یې د جوړولو استنباط د قبل المیلاد څخه کېږي نو بیا سار سکندري د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوي ده نو باید چې هغه د پروان د سکندري (سکندریه ققفاز) سره په یو مهال کې وکتل شي.
دا کلا حتمی د کوشانیانو په دوره کې آباده او روغه پاتې وه چې د آبادي او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا، بګرام له ښار سره په موازې ډول مطالعه کېدای شي.
لکه چې د مخه ورته اشاره وشوه، تر اوسه پورې په دې کنډوالو کې کیندنې نه دي ترسره شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو د وړلو په وجه پخواني شواهد لکه سیکې، غمې، مرې
(مهرې) او نور شیان چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو پورې اړه موندل شوي دي.
ددې دورې د سیکو شهادت د نوموړو دورو لپاره ددې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښانه ده او د تاریخي سنجش او موازینې له مخې په اساني سره سمون لري.
د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکي مسیو ګرشمن دي چې د دوهمې نړیوالې جګړې (۱۹۳۹ – ۱۹۴۵م) په کلونو کې په افغانستان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

فرانسوي لرغون پېژندونکي هيیت مدیر و ، او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد ، ریزه کوهستان، او د سارسکندري کنډوالو له پاتې شوونو ښخه لېدنه وکړه نومړي لرغون پوه ددې لیواله ؤ چې دا کنډوالي د اورتسپانا د ښار پاتې شوونې بولي چې معمولاً د هغو موقعیت د کابل سیمه ګڼي.

بل ختیځ پېژندونکي فرانسوي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکري او خورد کابل سیمه یادوي.

په هر حال دا ځانګړی بحث دی چې د هغې شرح دلته کېدای نه شي (۹۳-۹۶ مخونه).

په اوسمهال کې، د تپه حصار یا سار سکندری یو کوچني انځور :

له یوه وخته زما په پام کې و چې په یو مناسب وخت کې د یو راه بلد په مرسته له دې کلا څخه کتنه وکړم او د اروانباد احمد علي کهزاد د نومړي اثر له لیارې د ترلاسه شوو معلوماتو لمنه پراخه کړم.

دا وه چې د ۱۳۹۰ کال د لیندۍ د میاشتې په پنځمه نېټه د یوهنې وزارت د تعلیمي او تربیتي تلویزیون په بلنه د سارسکندري د کتنې لپاره هلته روان شو ، دا چې زما سره ددې ځای پو څه پته وه مګر د کابل – چاریکارو د عمومي واټ هغې برخې ته را ورسېدلو چې ښې لاس ته په یو څه نږدې سیمه کې دغې تپې موقعیت درلود ، د واټ تر څنګ د یو دوکان په خوا کې څو سپین ږیري ناست و ، موټر مو ورته ودراوه، له دوی مو وغوښتل چې سارسکندري راته وښیي، د دوی له منځه یو سپین ږیري را پاڅېد او د راه بلد په توګه زموږ سره ملګري شو ، ځان یې محمد صدیق نومي ددې سیمې نماینده را معرفي کړ چې یو اوم سرک د یو څو کورونو له منځه تېر شو او له هغه رود له یو پل نه تیر شو ، البته په پخوانیو وختونو دې رود پریمانه اوبه درلودلې او په رښتیني سره د کلا د شمالي او یو څه ختیځې برخې طبیعي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خندق يې تشکيلاوه دلته څو تنه ولاړو د دوی له منځه يو تن ځان ددې سيمې معلم امير خان معرفي کړ هغه هم موږ سره ملګري شو.
ددې رودګي د پاسه د نږدې دوو مترو په لوړوالي د تپې د پاسني برخې په بيخ کې يو غار
(تونل) و ، کله چې ور ننوتلو دانسان له قده ډېر لوړ او په کماني شکل د هغې زمانې له پخوا خښتو څخه پوښل شوي و او لا نړيدلي نه و ، څو ګامه يې خوله بيرته وه، خو بيا وروسته بنده شوي وه. محمد صديق خان او معلم صاحب له خولې ددې سيمې خلکو ورته (غار اژدها) وايه په رښتيا چې دا يو هيبتناک غار و.
په هېواد کې پريو شمېر استحکامي تاسيساتو کې دا ډول غارونه د امنيتي تدبيرونو د موخو له مخې پوره امکان لري چې د سارسکندري شارستان داوبو او نورو ضرروي موادو د خوندي رسولو په خاطر له دې غاره کار اخېستل کېده او دا د سکندري کلا هېڅ يوه دروازه نه وه.
د حصار سکندري يعنې ددې سکندري ساختماني شکل د تپې د توپوګرافي جوړښت له کبله غير منظم و نه يې مربع شکل درلود او نه مستطيل الشکله وه دا چې اروابناد کهزاد د حصار دکومو احاطي ديوالونو څخه يادونه کړې ده، زموږ د کتنو په مهال دهغوی هيڅ نښه نښانه پاتې نه وه، نو دا هېڅ معلوم نه شوه چې تهداب يې له څه ډول کلکو ساختماني توکو څخه جوړ شوي و ، څرنګه چې د حصار ختيځې جنوبي او يو څه لويديځې خواته ځمکې ژورې وي نو دا په دې دلالت کوی دغه برخې د حصار خندقونه وو.
ددې حصار د پاسني عمومي تلې له مطالعې څخه څرګندېږي چې کلا په دود برخو وېشل کېږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ښکتنۍ برخه چې هماغه غار ترې لاندې پروت دی، هوار تلی یې در لود او کیندنې په کې شوي وې.

د نوموړې محمد صدیق خان او څو حاضرو سپین ږیرو له خولې چې یې وویل: په ۱۳۵۲ او ۱۳۵۳ کلونو کې دلته په کلا کې د یو جاپاني هیئت له خوا کیندلې پیل شولې، دوی ورسره په ورځني مزدوري کار کاوه، هغوی هر څه چې موندل لکه سکې، مهرې، نګینونه فراګمنتونه او داسې نور له ځانه سره وړل د دې کیندنو له امله چې د کلا په پاسنیو برخو کې ترسره شولې، قوتۍ او کندې یې په څرګنده توګه کېدل او د تیکرونو بېلا بېلې نمونې یې هرې خواته پرتې دي څرنګه چې د حصار د پاسه زیاتې خاورې انبار شوي دي نو په کې د ودانیو د تهدابونو د را سپړلو کار نیمګړې پاتې وو.

د کلا دوهمه پاسنۍ برخه چې مخ په ختیځ او شمال او یو څه د جنوب خواته او لویدیځه برخه یې د ښکتنۍ برخې د پاسه پرته ده او څومتره لوړوالی لري دلته هم یو هوار تلی شته دی، او د یو څو لویو برجونو کنډوالي چې منځونه یې خالي دي د ډېریو غوندې ښکاري چې په غربي، شمالي او جنوبي خوا وو کې په ټاکلي اندازې یو له بله لېرې دي.

د اټکل له مخې له احتماله لیرې نه ده چې د حصار سکندري دا برخه د کلا ارګ او یا شارستان به و، او نوموړي لوی برجونه د دوی په بازوګانو جوړ شوي وو د شارستان یوازې د لویدیځ دیوال د حصار د ښکتنۍ برخې ګډ دي او نورې درې خواوې یې د کهزاد صاحب وینا د پاخه دیوال د رود او د خندقونو په واسطه محاط شوي وي.

چې شارستان کې لکه چې د مخه وویل شول د نوموړي جاپاني هیئت د کیندنو په نتیجه ژور قوتي او کندي په خپل حال پاتې دي، او هر پلو یې پر سر باندې ډول ډول تیکرونه پراته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د قراینو له مخې د کلا دا شارستان د مقدوني سکندر د کورني لوړ پوړو پوځي او ملکي کسانو د استوګنې لپاره او ښکتنې بالاحصار د ټيټ رتبه او پوځيانو د اوسېدلو لپاره و.

همدا اوس چې د کلا د تليو پر مخ کوم اثار په زياته پيمانه ليدل کېږي هغه د پخو خښتو تيکرونه او فراګمنتونه دي او په ډېر تعجب سره ښايي وويل شي چې د هغې زمانې په هغسې مخصوصو کورو او د اشونو کې د غه خښتې پخې شوي وي چې په کلکوالي کې له ډېرو کمې نه وي.

همدارنګه د شيست د ډېرو ټوټې هلته په زياته اندازه پرتې وي، د نوموړو سپين ږيرو په وينا په دې برخه کې د جاپانيانو د کيندنو په نتيجه کې يو بت (مجسمه) هم ترلاسه شوه خو د دې بت د کشف کېدو شتون چې دلته د يوې بودايي سيمې په موجوديت دلالت کوي د مقدوني سکندر د زمانې سره هيڅ تړاو نه لري او له امکانه لېرې نه ده چې په را وروسته زمانو کې کاپيسا – بګرام د کوشانيانو په تېره بيا د ستر کنيشکا د امپراتوري مرکز او په شاوخوا کې يې بودايي سيمې لکه پاتياوه او د جانباز خان کلا موجودي دي، نو کېدای شي چې په دې حصار کې د بودايي آيين پيروانو مرکز درلودلې وي.

دا چې وايي: د دې تپې خاورې له نږدې ځمکو څخه په بيګاری ډول را وړل شوي او د يوه مصنوعي تپه ده، زه ورسره موافق نه يم دا ځکه چې که د تپې لاندنې برخه وکتل شي نو هغه ډبرينه ده نو که د پاسني برخې د ودانيو د کنډوالو موارد نه واي نو دا هم له ډېرو څخه ده او ځای لري چې نيمه خاورينه تپه ورته وويل شي، که چېرته په دې سکندري حصار کې فني او مسلکي کيندنې ترسره شي نو به په محقق ډول به د هغه ساختماني څرنګوالي په ډاګه شي او دا به هم معلوم شي چې څو اساسي او څو فرعي دروازې يې په کومو بازوګانو کې درلودلې که څه هم کهزاد صاحب يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څلور دروازې ښودلي دي دا به هغه څرګنده شي د حصار محاطوي دیوالونو څومره لوړوالي، سور او اوږدوالي درلود او په یادو شوو لویو برجونو یې نور څومره برجونه د حصار په کومو برخو کې درلودل او په همدې ډول به یې په د ننیو برخو کې د ودانیو څرنګوالي راته معلوم شي.
لنډه دا چې تراوسه پورې پرته د څو قبرونو چې حضیري په شکل په دې وروستیو وختونو کې جوړه شوې ده، په تپه کې د سیمې د زورواکانو له خوا کوم تصاحب نه لیدل کېږي، او یوازې د جګړو په کلونو کې په کې ژور خندقونه او موضوعګانې ایستل شوي دي زما وړاندیز دا دی چې په راتلونکي دي دا تپه لاله تصاحبه په امن وساتل شي، او که امکانات مساعد شول علمي څېړنې او مسلکي کېندنې دي د یو لرغون پېژندونکي هییت له خوا ترسره، او د هغوی د رپوټ له مخې دي د دې سکندري کلا په اړه لازم معلومات د څېړونکو په واک کې ورکړ شي.
(انیس ۲۳۸-۲۴۰ ګڼې، ۱۳۹۲کال، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سرای خواجه د سکندر له تپې یا حصار ځخه ترلاسه شوي اثار

د ارواښاد کهزاد د لیکنې له مخې چې وایي: د بهرنیو پوهاند له ډلې ځخه هغه چا چې دلته لنډه شان کتنه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو ګرشمن دي چې د دوهمې نړیوالې جګړې په کلونو کې په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې مدیر ؤ.(۱)

د ارواښاد کهزاد په دې اثر کې چې یوازې د سکندري ساریا سکندري کلا د جوړېدو په نېټه او ساختماني ځرنګوالي یې لنډ بحث کړي خو ددې لرغوني سیمې پر لرغونو آثارو یې څه رڼا نه ده اچولي او د هغې سیمې د اوسیدونکو له خولې یې لیکلي چې له دې ځایه د خاورو اړولو په مهال یې ځینې اثار پیدا کړي دي.

تر څو چې سرمحقق میر عبدالرووف ذاکر د خپلې یوې علمي تحقیقي پروژې په لړ کې ددې سیمې دکشف شوو اثارو په اړه پوره معلومات وړاندې کړل او په دې باب یې لیکلي دي:

دا تپه په ۱۹۷۰م – ۱۳۴۹ هـ ل کال د جاپان د کیوتوي د پوهنتون د لرغون پېژندنې د هییت له خوا تر ځېړنې لاندې ونیول شوه چې په پایله کې د ودانیو او معبدونو پاتې شونې مرمریني مجسمې، کلالي لوښې، سیکې، ډبرین، فلزي، عاجي او ښیښه ایز شیان په بېلا بېلو ډولونو تیراکوتا او داسې نور توکي ترلاسه کړل، پخوانیو پوهانو او لرغون پېژندونکو هم ددې تپې د بیا موندل شوو آثارو په اړه نظریې وړاندې کړي وي چې له دې منځه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر شاهي بای مستمندي دا تپه د درېیم بګرام او مرنجان د غونډۍ سره تړاو ورکړي دي چې د غه آثار په دې ډول معرفي کېدای شي.

د څېړنو په ترڅ کې دلته یو معبد را ښکاره شو چې د پرچال د ډبرې د یوې جعبې د پاسه له اومو خښتو څخه ودان شوي وو د دې معبد د زینې لومړۍ پاړکې د ودانۍ د دیوار له سطحې څخه د ۳۰ سانتي مترو په شاوخوا کې ټېټ دي او د دې ودانۍ په ختیځه برخه کې یو بې دروازې خونه ده چې لویدیځې د ننې برخې دیوال مخ یې د تور لوګي په واسطه پټ شوي او د پرچال د ډبرې او د اومو خښتو په ټوټو پرانه شوي او بیا په اومې خښتې په منظم ډول پوښل شوي دي. د دې لپاره چې دا برخه تراوسه پورې په منظم ډول نه ده سپړل شوي نو نوموړي هییت د دې ودانۍ په تشریح کولو او ښې پوهېدنې لاسرسي نه دي موندلي، خو د دې ودانۍ پلان د تاکسلا د زندیال د معبد د بنا سره تړاو اوورته والي لري. یوازې دومره توپیر لري چې د زندیال د معبد له د ننیو برخو څخه چې مجسمې په کې پرتې دي د هغې په مخ کې احاطوي ستون پایې دي چې د سکندر تپه دا ډول جوړښت نه لري.

د استوګنې ودانۍ هم په دې غونډۍ کې له خاورو را ایستل شوي چې له ختې، اومې خښتې او زړې سنګ کاري لري او بعدونه یې ۲۷ x ۴۲ متره د کوچنیو کوټو سره ضمیمه جوړه شوی دي د دې دیوالونو پنډوالي ۸۰ سانتي مترو دي خو د لویدیځې خوا احاطوي دیوالونو یې ۱۲۰ سانتي متر پنډوالي لري.

د لومړني دورې ودانۍ د طبیعي ډبرو د پاسه جوړې شوي چې له دغو ډبرو څخه د تهداب په توګه کار اخستل شوي دي دا دیوالونه منظم شکل لري او د پرچال له ډبرو اومو خښتو او اصیلو ساختماني توکو څخه جوړ شوي دي.

د سکندر له تپې څخه ختین لوښې هم ترلاسه شوي چې د بېلا بېلو رنګونو او د لعاب لرونکي سره او نصواري رنګ درلودونکي دي، د لوښو د یو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمېر مخونه صیقل شوي خو ځینې نور یې صیقل شوي نه دي او ځینې یې میده رنګ دي.
دا لوښې د نازک استر (لایه) لرونکي وو او له دې منځو زیاتو یې د ګل او حیوان، غرڅه، وزې، هیلۍ، اس په شکل او د سپوږمۍ، ګل او پاڼې، د تاکو د پاڼې شکلونو هندسي موازي او منکسر خطونه یې درلودل. هغه چې د مرنجان د تپې او د ربیم بګرام د کشف شوو لوښو سره یې تړاو درلود او مهرونه یا ستمپ یې سره ورته و.
د سکندر د غونډۍ سیکې د معمول له مخې د سپینو زرو او مسې وې چې یوه نقره اې سیکه یې ساساني وه او د لومړني قشر له ښکتنې برخې ترلاسه شوي او د لومړي قباد پورې یې تړاو درلود چې وروسته یې څنډې غوڅې شوي او د اچولو لپاره کارول کېدلې.
دوه دانې مسې سیکې چې یوه یې د سوتر میګاس یا ویماتکتو (ویماتکشا) او یاد نورو په خروشتي داګاه داس متعلق دهندو پهلوی له پاچهانو وې.
پورتني سیکې د سکندر د تپې پورې تړاو نه درلود، په داسې حال کې چې د سکندر د غونډۍ اصلي اثار چې د لومړني فرش څخه ترلاسه شوي د مرنجان د تپې او د ربیم بګرام د آثارو سره چې (۱-۲ م) پېړۍ په شاوخوا کې یې نېټه وهل شوي، پوره ورته والي لري.
د سکندر د غونډۍ د سپړنو په ترڅ کې د سرو زرو یوه دانه غوږوالۍ د کرې په شکل چې پر مخ یې پنځه کړۍ چې ډېرې کوچنې او یوه د بلې سره په پیچل شوي شکل کار شوي و ترلاسه شوي چې د دې غوږوالي د پندک په بڼه یو صدف هم ولیدل شو چې ۳,۲ سانتي متر اوږد او ۲,۲ سانتي متر سور ورو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د ديرشو ټوټو په شاوخوا کې د مرمرينې ډبرې ټوټې او د استوګنې د ساحې د لومړني دورې (ښکتنې دورې) له برخې څخه کشف او ترلاسه شوي چې د يوې پر مخ ساساني کم عمقه پروفيل (نيم رخ) حک شوي دي.
- هغه ډېر ګران بيه اثر چې له دې ځايه ترلاسه شوي هغه د (اومه مهيشوارا) مجسمه ده چې سکوه (تخت) يې درلود او ددې سکوي له لاندنۍ برخې د مجسمې تر پاسني برخې پورې چې ۸۱,۵ سانتي متر لوړه او په اعظمي ډول ۱۸ سانتي متر پيړه وه اندازه يې اخېستل شوې وه.
هغه تخت (سکوه) چې مجسمه پرې انتقاليده درې کرښې کتيبه يې هم درلوده چې د سانسکريت په ژبه د اکيوانګلا برهمي په الفبا نقر شوي او د ګوپتا د دورې پورې يې تړاو درلود او ددې مجسمې د ډبرليک د متن له مخې د مهيشوارا (اومه) دوه همسروه او د يو کوچني ماشوم مجسمه هم د اومه په ګېڼ اړخ کې چې (سکندا) وه هم ليدل کېږي.
دا مجسمه د ګاوننډي د پاسه پرته ده او يو څه کيڼ مټ يې د خپلې ماندينې په ښې اوږه او د کيڼ مټ شانتې لاس يې دري نوکي (تريتون) نيزه نيولې ده او دا لاس په برجسته ډول د
(اومي) د مجسمې تر شا ښکاري.
د (مهيشوارا) د (اومي) مجسمه پر سره يوه جوغه لري چې د مخې برخط تزيينات يې د نيم ګردي هلال دانه ښيي او ددې هلال په کونج کې د يوې ريښې په توګه غزيدلي چې د تزييناتو دا سبک د (شيوه) د مجسمې د تزييناتو سره چې له ګرديز څخه ترلاسه شوي ورته والي لري او شلو مبرژه مرمري سکوريتي په نامه او (کوتيز) د کشمير د (اباسيک) سره ورته تړاو ورکړي دي.
ددې مجسمې کالي چينونه لري او د ښځې او مېړه د کاليو رنګ آبي دي چې وروستني برخه يې د (Y) شکل لري او ددې ډول لباس طرح د باميانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ج) مغاري) د ولاړ بودا د مجسمې او د غزني د سردرا تپې د (۱۷) نمبر ويهاري سره اود (اور دهوالنګسا Urndhavalinga) د مجسمې سره ورته والى لري په دې مجسمه کې له بېلا بېلو رنګونو لکه سور، آبي، تور او داسې نورو څخه کار اخېستل شوي دي.

چې سور رنګ يې د معمول له مخې د مرۍ، ناف (نوم)،شونډو، د تيونو په څوکو، د ويښتانو په منځ او غوږونو کې کارولي شوي او له تور رنګ څخه په سترګو، د وريځو د څنډو د پاسه کار اخېستل شوي دي چې ځينې رنګونه يې لا تر اوسه پورې پاتې دي.

د مجسمې شاهواره نه ده بلکې د مجسمې د شا جوړښت او اندام چې دهغې د مخ سره په يو وخت کې جوړ شوي دا سې ښيي لکه چې د سر شاته ويښتان يې او بدل شوي او تاو خوړلي په شکل او د مجسمې د سرخينه چې شاته ټېنګه شوي او دهغې سرونه ببرته او ځوړند دي. او د ځينو د پاسه نيمايي برخه او سرونه يې د منظمو خطونو په واسطه او ښکتنې نيمه برخه يې د ميخ غوندو خطونو په واسطه ښکلي کړي شوي چې د ځينو دا ډول تزيين او ساختمان تر يوه حده د سوريا د مجسمې سره چې د خير خانې له کوتله ترلاسه شوي او دهاګن له خوا کشف شوه ورته والي لري.

بې ځايه به نه وي د مجسمې د تخت د ډبرليک په باب لنډه کتنه وشي او دا ځکه چې دا ډبرليک د مهيشوارا او د نوم تاييدونکي ده.

دا ډبرليک ۲۲ سانتي سور او (۵) سانتي مترو لوړه په يو صيقل شوي تلي چې د مجسمې سکوه (تخت) دي ترلاسه شوي دي.

دا ډبرليک د هغو پر څنډو سربېره چې د ډبرليک ټول سور يې را نيولي دي او له ۸۴ کلمو او علامو څخه عبارت دي په دريو نامساوي کرښو حک شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې عالمان او لرغون پوهانو په دې ډول ژباړلي دي او پښتو ژباړه يې په دې ډول ده.

برهما ، ويشنو ، مهيشوارا

وشنو ، عمل کوونکي

برهما ، عمل

مهيشوارا ، په مبدا پورې حقيقت دی

او اصل

او ستر مهاديوا ، بيا نوونکي

د انسان لپاره رب النوع (مهيشوارا)

وشنو ، برهما

هغه کسان چې د ناپاک زړه لرونکي وي

هغه چې لا سرسي پرې کېدای نه شي؟

زه لاړم

د سکندر په غونډۍ کې د هندوئيزم ډير لوړ روحانيت درې مهم اصلونه پراته دي، د هندوئيزم دا درې ګوني اصلونه يعنې برهما (پيدا کوونکي) ، شيوا د نابود کوونکي، ووشنو (ساتندويه او ساتونکی) څرګندوي (العياذ بالله).

خو په پورتنې کتبيه کې دا درې واړه رب النوع په بېلا بېلو شکلونو ښودل شوي او دلته شيوا ځينې وخت د مهيشوارا په شکل... چې تر ټولو غښتلي دي او شيوا خپل اصل له مخې د ټولو نړۍ د رب النوع په توګه چې په بشپړ توګه پر ځان متکي معرفي شوي دي او دا صفتونه چې ممکن د شيوا يا ستر شيوا له ځانګړتياوو څخه وي دا دی چې:

چې دي رامنځ ته کوونکي، ساتونکي او ورکوونکي دي. (نعوذ بالله).

اخځونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.افغانستان د تاریخ په رڼا کې، احمد علي کهزاد ، پښتو ژباړه، اورنګ زیب ارشاد دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ، دهکي نغلبندي پېښور ۹۴مخ.
بازشناختی از ولایات پروان، کاپیسا و بامیان، در پرتو کاوش های باستانشناسی، متن تاریخ و روایات سرمحقق میر عبدالرووف ذاکر، اکادمی علوم ۱۳۹۱کال، ص ۱۱۲-۱۲۲پورې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آیا در کشور باستانی ما صرف یک کافر کوت موجود است یا بیشتر از آن

به صورت معمول در قسمت های شمالی کشور ما از یک عده ساختمان ها با محوطه های آن ها حین حفریات یک سلسله بقایای عمرانی و آثار باستانی کشف شده اند که به دوره های قبل اسلام تعلق داشته و از زمان های قبلی تا اکنون از باشنده گان آن محلات نسل به نسل نقل و روایات به جا مانده اند و این نوع آبادی ها را به کافر قلعه ها ، کافر کوت ها و ازین قبیل نام ها یاد کرده اند.

چنانچه از آوان جوانی به یادم مانده، زمانی که از دامنه های کوهای نزدیک قریه ما چوب سوخت یا شاخچه های پر برگ درخت زیتون یا بلوط برای خوراک بز یا گوسفندان خویش می آوردیم، در سطوح بالای تپه های کوهی یکنوع ساختمانها که صرف از سنگ ساخته شده و برای ترصد و کارد بر تیرو کمان در مقابل نیروهای اسلامی در کنر از آن استفاده میکردند شکل سنگرها داشته پدران ما به آنها کافر کوت ها می گفتند.

ازینجا یی لزوم نخواهد بود تا قبل از همه در مورد وضاحت بیشتر این پدیده دیرینه به شکل فشرده نظر انداخته شود. سرمحقق نظر محمد عزیزی و سرمحقق عبدالواسع فیروزی در گزارش علمی خویش که در مورد چگونگی کافر کوت های... نگاشته است. کافر کوت ها را بدین شرح معرفی داشته است.

معمولاً در ساحات شمال و جنوب کشور آنعده ساختمانهای که از احاطه و یا گرد و نواحی آن بعضی از علایم و اثار غیر اسلامی به دست عام قرار میگیرد و در مورد آن بعضی روایات یا افسانه های از سلف تا خلف باقی

(c) ketabton.com: The Digital Library

مانده، باشنده گان این منطقه بوده که این نوع ساختمانها را به نام قلعه کافر ارگ کافر و بالاخره کافر کوت گفته اند.
چنانچه چنین ساختمانهای حصار مانند و بلند ارتفاع را در برخی از ساحات باستانی کشور معرفی کرده می توانیم.

کافر کوت دشت ارچی کندز :

این کافر کوت در قسمت مرکزی کندز به شکل بیضوی قرار دارد حصاری حصینی بوده که در هر چار زاویه آن شاه برجهای دفاعی احداث گردیده اند در بین این دژ استحکامی ساختمانهای مرکزی یعنی شارستان موجود است که از خشت خام و پخته ساخته شده است. دارای ستون های تیپ باختری بوده، در مدخل این کافر قلعه ساختمانهای به شکل کمان زنی مکمل و نیم قوسه به نظر می رسند.
ساحه کافر کوت در سال **۱۳۵۲** هـ ش توسط هییت باستان شناس مشترک افغان فرانسه سروی شده و از آن یک تعداد فراگمنت های سفالی منقوش دوره زوتر میگاس متعلق به کوشانی ها به دست آوردند.
از روی احتمال و قرایین، چگونگی ساختمانی کافر کوت طوری که از نامش برمی آید یک قلعه تدافعی بوده که دارای حصار، برجها و مدخل ها بوده و با آنچنینی ساختمانها کافر کوت گفته می شوند که این نامگذاری قبل از اسلام و اعمار آنها مربوط دوره قبل از اسلام بوده است طوری که کشف اثار بودایی به این ادعا تحقق می بخشد.
چطوری که قبلاً نیز اشاره به عمل آمد ساحات زیاد باستانی کشور ما دارای این نوع ساختمانهای بالای تپه ها مشابه به حصار های مرتفع می باشد که کافر کوت دشت ارچی کندز نیز ازین نوع کافر قلعه ها شمرده میشود.

کافر کوت میرزکه گردیز :

(c) ketabton.com: The Digital Library

حوادثی که در جنوب هندوکش در یک تعداد مناطق به وقوع پیوست است قبل از قرن سوم نبوده واز این که آغاز آنها با قرون چهارم و پنجم مطابقت می کند و آن نوع سکه هایی که ما را متیقن می سازد آن مربوط واسودیوا و از تیپ سوم می باشد و سکه های بعدی برای تحول، ساختار و کرونولوژی زمانی خزانه مسکوکات میزرکه کافر کوت می باشد. در یک سند دیگر در مورد مسکوکات میزرکه بدین شرح معلومات ارایه شده اند میزرکه دارای یک چشمه خوردی بود که در قسمت شمالی آن تپه قرار دارد که بزرگی، طول وعرض آن قابل دقت می باشد و باشند گان آن محل آنرا به نام کافر قلعه یاد میکند و بلندی آن به طور متوسط از ۲۰-۳۰ مترو وسعت آن تا ۳۵ متر یا به صورت متوسط به ۲۰ متر میرسد.

بین کافر قلعه و چشمه اش در حدود ۷۰ متر فاصله بوده و در حصه هموار قرار دارد منازل تیپیکی در گرد و نواحی آن ساخته شده اند.

جنوب چپ تپه در یک قسمت هوار اراضی مربع شکل موقعیت داشته و به روی آن پارچه های خشت پخته و سرامیک به مشاهده می رسند و چنین به نظر می رسد که این تپه و زمین مربع شکل آن در ازمنه های قدیم، یعنی قبل از ظهور اسلام قسمتی از ساختمانهای نهایت مهم تاریخی بوده که هویت مکمل آن مشخص نمی باشد.

کافر کوت خروار لوگر :

در مورد کافر کوت خروار در عده از نبشته های نظر محمد عزیزی استشاراتی وجود دارد اما بگونه مشخص معلومات لازم به دسترسم قرار نداشت از این رو صرف به آن قسمت که در بخش دوم معابد بودایی، اثر تحت عنوان، «آثار و ساحات باستانی مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان» موصوف تذکر رفته است یاد آوری می شود که بدین صورت به کافر کوت خروار اشاره صورت گرفته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چنانچه دربسیاری از ساختار های معابد و چیتاهای معابد مدور تیپ ستوپه های سیلندر یک با پلاتفورم های مربع و یا چهار کنج قابل دقت است یکی از ین معابد مدور یا دایروی را که ما نظیر آنرا در تپه توب کلان در شتر تپه نگاراها رو کافر یا آن مشاهده نموده ایم در پای بالاحصار خروار وجود دارد.

تپه کافر یا یا کافریها یا کافر کوت نگاراهارا :

از جمله عمرانات باستانی قبل از اسلام که مربوط آیین بودایی بودیکی هم تپه کافر یا کافری ها و کافر کوت نگاراهارا قدیم است که در زمره ساحه پچیرواکام، للمه وغیره اشارتاً از آن یاد آوری صورت گرفته است این تپه از شماری ساحات باستانی درونته ننگرهارای در روایت افاده نموده مفهوم شاه ماران – مارا آیی به نام تپه کافریها به این گونه تذکار یافته است. « جوان پوستین پوش از تپه کافریها ، این جوان محتملاً از مربوطات مارا –شاه ماران آیی است».

کافر قلعه سرخ کوتل بغلان :

به مطالعه ساحه سرخ کوتل از جمله ساختمان های باستانی از کافر قلعه تذکری به عمل آمده است چنانچه درین مورد سرمحقق نظر محمد عزیزی در مبحث محتویات عمرانی سرخ کوتل نوشته است.

در سال ۱۹۵۲م ممکن تاریخ درست ۱۹۵۰ م باشد ، درین ساحه از جانب شلومبرژه دانشمند فرانسوی حفریاتی به عمل آمد.

و در نتیجه آن درین تپه چار زینه، معبد آتش پرستی که دیوار های احاطوی داشته، همچنان مجسمه ها و مسکوکات شاهان کوشانی، ظروف مستظرفه سفالی و یک تعداد کتیبه ها با رسم الخط به دست آمدند و مردم محل آنرا به نام کافر قلعه می شناختند.

کافر قلعه فراه :

(c) ketabton.com: The Digital Library

در یک سلسله کوه فراه که به کوه مقدسی شهرت و فعلاً به آن کوه خواجه غلطان می گوید ، از جانب باستانشناسان در آن کشفیات صورت گرفته، که در مورد محمد اعظم سیستانی در اثر خویش سیستان بعد از اسلام تفصیلات لازم ارایه داشته اند.
به حواله این اثر در یکی از شماره های مجله آریانا آمده است:
از جمله ساختمانهای حیرت ناک و بزرگ فراه یکی هم قلعه « کک کهزاد» بوده که به کافر قلعه شهرت داشته به مسافه ۱۰-۱۲ کیلو متری جنوب شرق فراه بالای سلطح یک کوه بچه از سنگ سیاه سخت ساخته شده است و در بین آن چاهی بس عمیق وجود دارد که اگر در آن سنگ انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شینده میشود.

کافر قلعه هرات :

کافر قلعه هرات که از جمله مربوطات هرات بوده و فعلاً به نام اسلام قلعه شهرت دارد ، قلعه باستانی بوده و بعد از این که مردم آنجا به دین اسلام مشرف شدند نامش به اسلام قلعه تعویض گردید.

کافر کوت ساحه اسپیل نگاراهارا :

این قلعه در ۳۰ کیلو متری شرق تپه شارکن به ارتفاع «۱۰۰» متر و به فاصله تخميناً ۳۰۰ متر از تورغر ننگرهار موقعیت دارد.
سرمحقق عزیزی در مورد بدین شرح نگاشته است:
په یو شمېر سیکو کې هم لکه د سرو زرو ، سپینو زرو یا برونز، اوسپني او یا نورو فلزاتو له جنسه وي د هغو په تزینکاریو کې د هنري معیارونو څخه کار اخېستل شوي او د پاچهانو او قهرمانانو د مماثلو لرونکي دي، او ډېرلیکونه هم د تېرو نسلونو د ژوندانه د بېلا بېلو ډګرونو د حماسو او کارنامو او پېښو په بیا بیا نونکي، په ودانیو او عمراني مظاهرو کې هم، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

انسان د نوښتګر ذهن او فکر زيږونې په هنري په زړه پورې پيرايو کې تبلور موندلی دی.
که موضوع را ونغښتل شي زموږ د هېواد په هره هنري هستونه او بديعو پديدو کې که له يوې خوا لکه روم، يونان او يا له نورو مدني حوزو د هنري اغېزمنيو ځرکونه په باختر کې ځلېږي له بلې خوا د هند او چين او د آمو د هغو غاړو د باختر په خاوره کې فرهنګي او کلتوري پلوشې د باختر په هنري پديدو کې د يو نه انکار منوونکي واقعيت په توګه تلپاتې دي او لا مهمه داده چې ددغو هنري واردو پديدو سره د باختر د سوچه هنري ارزښتونو خلطتوب داسې هنري وتلي اثار رامنځته کړي چې په نړيوال کچه بيخي بې ساري او کمياب ګڼل کېدای شي.
ددې لپاره چې پر اصلي موضوع رڼا اچول شوې وي زموږ د لرغوني هېواد د دا ډول له فرهنګي خورا بډايو ميراثونو لرونکي سيمه د جوزجان طلا تپه ده، او که د هغې له پوره پېژندنې صرف نظر وشي، مګر پوره اړينه ده چې د مثال د نمونې په توګه په کومه کچه چې د هنري نفيسو مظاهرو درلودونکي ده او هغه به هم ددې تپې له شپږ ګونو قبرونو څخه د کشف شوو آثارو په وجود کې تر څېړنيزې ليکنې ونيول شي، اما مخکې تردې چې دغه موضوع وڅېړل شي په کار دي چې دا پوښتنه ځواب شي چې د طلا تپې د قبرونو د خزانې د آثارو شتون لاملونه څه دي؟
د پوهانو په عقيده نه يوازې د باختر له طلا تپې او د هغې له شپږګونو قبرونو څخه ګران بيه لرغوني آثار ترلاسه شوي بلکې د هېواد په نورو سيمو کې يې هم مثالونه ليدلای شو او لاملونه يې په دې ډول دي.
- په تېرو زمانو کې د عقيدوي باورونو له مخې، مړي که له هرې ټولنيزې، طبقې څخه به و په تېره بيا پاچهان او يا د ټولنې لوړې طبقې ته منسوبو کورنيو غړيو، سره په دغسې آثار يو ځای ښخېدل، او د ځينو په عقيده، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوي د بیرته لا ژوندي کېدو په وخت کې به یې ترې ګټه اخېستله او یا ممکن بله کومه موضوع هم به وه.
- یا دا چې د دغو سیمو خلکو د بهرنیو د تېریو، چور و چپاول نه د مخه خپلو استوګنځیو پرېښودلو ته مجبور شول نو څرنګه چې خپلې دغه ډول اړوندې شتمني یې له ځانه سره وړلای نشوی نو به یې په قبرونو کې ښخولي چې خپل ټاټوبي ته د بېرته را ستنیدلو په مهال پرې لاسرسي پیدا کړي شي.
خو لکه چې څرګنده ده د طلا تپې خزانه په قوي احتمال سره او د آثارو د نوعیت له مخې د لومړني لامل په وجه د پېژندلو وړ ده چې په دې توګه معرفي کېدای شي.
۱.لومړي نمبر قبر :
دا قبر په مستطیل شکل جوړ شوي دي چې ۱٫۲۰ سانتي متر سور او ۲/۳۰ سانتي متره اوږدوالي لري او د طلا تپې په یوه مخ ځوړي شیله کې پروت دي. نو ځکه یې د جوي پېښو په سبب پوښنه او دیوالونه له منځه تللي او د ویجاړېدو بل لامل یې دادی چې دغه دیوالونه له اومو خښتو په بېلا بېلو اندازو جوړ شوي وو کوم اثار چې له دې قبره ترلاسه شول برونزی او اوسپنیز او تر ۲۵۰۰ قلمونو څخه زیات شمېر یې د سرو زرو ووچې له ګاڼو، د کالیو د نزیینا تو او د سروزرو د پاڼو (پترو) څخه عبارت دي او په دې جمله کې زیاتره یې د سرو زرو پاولي یا بریکټ دي چې په عمومي ډول په باختري زمانه په تېره بیا یې د تخار په سیمو کې یې رواج درلود.
لکه چې د دې بریکټ یا پولې (پاولي) نمونې د آی خانم، تاشقرغان او د ختیځ ترکستان په ستو کې ولاړو مجسمو کې په څرګنده توګه ولیدل شول، چې په دې ګاڼو کې هغه غاړکي هم شاملې دي چې د حلقي په شکل ښکاري او په هغې کې د دلفین ماهي شکل تجسم موندلي چې د یوې ښځې په غاړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ډیزاین شوي دي په داسې حال کې چې د غه ښځې د لرګې غونډې یو شي په لاس کې ټینګ نیولي دي.
په دې قبر کې پر نورو ټولو اثارو سربېره، د هډوکي، یوه پودر داني چې ممکن له عاجو او له سپینو زرو سرمه داني او او سپنیز ایروجین کشف شونو له دې امله دا قبر د یوې میرمنې پورې اړه لري عمر یې له ۲۵-۳۵ کلونو اټکل کېدای شي.

۲. دوهم قبر :

دوهم قبر د ۱,۵ سانتي مترو په سور او ۲,۹۰ سانتي مترو په اوږدوالي مستطیل شکل دي د طلا تیپې تر کلا بهر پروت دي، د کلا لویدیځ کونج ته نږدې د یو متر په ژوروالي کیندل شوي دي.
د دې قبر بهرني برخه د پلاستري توکو د یو ډول دیوال د بهرني قشر په شکل ما له شوي او تابوت په کې د قبر له دیوالونو څخه په برابره مسافه ایښودل شوي دي او د دې پر ځای چې پر تابوت سرپوښ کېښودل شي د قبر د ننې ټوله برخه یې را نیولې ده او بیا د لرګې په واسطه پوښتل شوي او د پاسه پرې اوبدل شوي توکي او نباتي پنبه لکه انډیري (بوریا) نیول شوي او بیا تر کومه ځایه چې کتنې ترسره شوي د پاسه پرې خټې او خاورې اچول شوي دي.
په دې قبر کې د انسان د وجود اسکلیت تقریباً به نیم پټې حالت کې لیدل شوي چې په لاسونو کې یې بنګړي (غوټي) پرتې دي او په سرونو کې یې د دهانې په شکل ببرته وي چې دی موهومي او تخیلي حیوان ښودونکي دي او په داسې ډول حکاکي شوي چې برجسته او د قالب په واسطه اچول شوي دي، د احتمال له مخې ممکن دا حیوان ګورګان یا ښامار وي چې په هغې کې د فیروزي په شان یو ګران بیه غمي و او د دې مړي په غاړه کې د سرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

زرو دوه ګانې د دلفين کب له ډول ليدل شوي چې د يو چنګک په واسطه سره تړلي دي.
همدارنګه د مرۍ د کوپړۍ دواړو خواوو ته يو هغسې تزيين چې په هغه کې يو پاچا چې د سرو زرو جوغه يې پر سر ده ځليدلي او هغه چې دوه ښاماران يې مهار کړي تر سترګو کېږي او ممکن د مرۍ د ټول بدن په منځني برخه کې نصب کېده. دا ګانه د کوچنيو مرواريدو په واسطه ښکلي کړي شوي او د غوږونو د پاسه پرته وه.
په دې ډول ګانه کې د سيتي سکيت او د پارتي سرې چې د کوشاني ځانګړنو درلودونکي و مميزه کتل کېدای شي، يعنې هغه څه چې د کاليو په توګه تبارز کوي په واقعيت کې دی و يالان دي چې هم د کوشانيانو په دوره کې او هم د پارتيانو په دوره کې او هم تر هغوی دمخه د سکيت په دوره کې ليدل شوي دي. لکه چې د مرصع فيتي سره د (ديادیم غوندې دا مجسمه ايز تجسم د کوشانيانو د دلمسيانو اړوندو پاچهانو لکه هيراوس هيرکوديو (هترودورا ايرويوس) د سرتېرو په سرونو کې پوره څرګند دي.
په همدې ترتيب د لستوڼو په خولو کې د سرو زرو تزيينات لکه مهري يا (پر اميدونه) او د يو حيوان سر لکه د ايرې (قوچ) سرچي د غوږونو او ښکرونو برخه يې د فيروزه ايزې ډبرې، او سترګې يې له رڼې ډبرې صيقل شوي او په ګلابي شکل تعبيه شوي دي، په ښې لاس کې يې ګوتمي او د کېڼ لاس په ګوتو کې دوی لويې ګوتمي ليدل شوي چې د ښې لاس د ګوتمي غمۍ يې له شنې ډبرې چې په هغې کې يوه ښځه پر څوکۍ ناسته په يوه لاس کې يې هينداره او بل لاس کې يې د وينستانو د سينګارولو په حالت کې دي چې د احتمال له مخې دا د
(افينا) الهه چې مديترانه ايزه د ښکلا او بريا له الهو څخه شمېرل کېږي، په تېره بيا په دې قبر کې ددې اسکليت د کاليو په لايو کې د مينې او ښکلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

د الهي په نورو تزيينانو او تجسماتو سربېره، د وزر لرونکي په شکل پر اس باندې سپره ده چې کېڼ اړخ کې يې ترسيم او تجسم شوي ده، ممکن هماغه پانسۍ الهه يعنې اناهيتا يه وي.

۳. درېيم نمبر قبر :

له هغه ځايه چې د کيندنو په ترڅ کې څرګنده شوه دا قبر د خاورو انبار او ډېرۍ په شکل ښوييدلي دي او څرنګه چې د تپې نه فرسای (د تراس) په مايله برخه پروت و نو زياته زيانمنې يې ليدلي ده.

ددې قبر اندازه د ۱,۵ سانتي مترو په سور او د ۲,۵۰ سانتي مترو په اوږدوالي او له شماله جنوب ته پروت دي، مګر د لمده بل او نورو زيانمنيو څخه خوندي نه دي پاتې شوي دا قبر سوري لري چې په عمومي ډول د خزندو په واسطه رامنځته شوي دي او دا سوري تر ۲,۵۰ سانتي مترو ژور والي پورې کېندل شوي او د هغو سرو زرو ښکلا ايز اثار چې ددې قبر د اسکليت په کاليو کې ګنډول شوي وو په تيت و پرک ډول او ځينې يې ټوټې ټوټې، د سرو زرو په نريو پاڼو کې ليدل کېدل په دې قبر کې دننه، پروت اسکليت يوازې د پښو له دوو هډوکو او د سر له کوپړۍ نه په غير نور څه باقي پاتې نه و.

ددې قبر محتويات چې د سرو زرو د ښکلا ايزو اثارو او له نورو زياتو ظريفو آثارو څخه عبارت و چې په دايروي شکل وه او د يوه برخه يې وازه وه چې په غاړه کې دا اچولو په خاطر د غسې جوړه شوي ده.

خو قطر او دوه سرونه يې دومره پنډ او پراخ نه وو او د غاړکي قطر منځني برخې په اندازه و.

همدارنګه د سرو زرو اړخونه چې په دوو کړيو يا د سيخکو په واسطه سره نښلول شوي، او په دغه تجسم کې چې سرتېرې يا عسکري د نيزې او سپر سره ښودل شوي او د طلايي حلقو په واسطه په دوو پاسنيو او ښکتنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخو کې د نیم رخه استمریک او نهادي په شکل، چې د یوناني د ۳ او ۴ مجسمو غوندې په کې کار شوي تر سترګو کېږي په دې ترتیب یوه ګوتمي هم ترلاسه شوي چې په هغې کې د انینا د الهی تصویر ښکل و کلالي اثار هم له دې قبر څخه کشف شول چې د اسکلیت په پاسنۍ او ښکتنې برخه کې ایښودل شوي وو چې ممکن د اوبو او یا د نورو مشروباتو د څښلو لپاره به و.

دا کوزه د یونان رومن په تیپ چې د بیاباني جګړو ایزو اسانو د زینونو کېښ او یا ښې اړخ ته ایښودل کېدله په همدې توګه د دې کوزې مقطع پر مځکه ایښودل کېدله چې د کرېدو له امله یې له لویېدلو مخنیوي کاوه او یا دا چې له یوې سیمې څخه بلې سیمې ته د ښارویو په واسطه د اوبو د وړلو لپاره په آساني سره ترې کار اخېستل کېده، په دې هکله ښایي زیاته شي چې د لاستي لرونکو کوزو د تیپ امفور د تیپ د کاپي یو ډول دي چې د نیم قوسه دوو ډلګیو لرونکي دي او معمولاً لعاب لري.

په هر صورت د کوزي سیمه ایز صنعت دي او د یوناني، رومي د هنري اغیزو نمایندګي کوي.

۴.څلورم نمبر قبر :

له هغه ځایه چې د طلا تپې د قبرونو په برخه کې کتنې او څېړنې سرته رسیدلي دي، ټول قبرونه د یو د بل سره پوره ورته والي لري او څلورم نمبر قبر د لومړي قبر د ختیځ اړخ په ۲۰/۳ سانتي مترو مسافه کې د طلا تپې د کلا د دیوالونو د پاسه، د کلا د لویدیځ دیوال د پاسه او د دې دیوال د منځني برج د مدخل په حد کې د ۱/۳ سانتي مترو په اندازه له شمال څخه د جنوب په استقامت پروت دي، د قبر ژوروالي د تپې له تلې څخه یو متر دي.

د دې قبر د کالبوت په سره رنګه پوستکي کې د سرو زرو په ګردیو تزئیناتو ښکلي کړي شوي او را تاو شوي او په قبر کې ایښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مړي د کالبوب تر کوپړۍ لاندې زرخداره طلا يي کاسه چې د يوناني دورې د يروک يا (اتيک) د ساختمانانو په تيپ ښکلي کړي شوي او په هغه کې د (ستاما) کلمه نقر شوي پرته ده چې ممکن دا ستاما ددې قاب (کاسي) د هنرمند او يا صنعتګر نوم وي او يا دا چې دا کاسه له دې قبر څخه د کشف شوي کالبوب د شخص نوم و.

د سرو زرو کوچني هوسې (يا غرڅه) چې په عمومي ډول د پامير يا بدخشان يا بندوبن د مشهور غرڅه ښکارندويه وي او د نولسمې پېړۍ په وروستيو کې د (مارکوپولو) دغرڅه په نوم يې شهرت درلود ، په سمبوليک ډول تيار شوي دي، ددې غرڅه د تصوير لاندې حلقې ليدل کېږي چې ممکن په ډبرينو او يا لرګينو صفحو ټينګېده او دا ددې اسکليت پورې د مربوطو تزئيني شيونو يوه برخه وه چې د هغه مهال د سړيو سره په قبر کې ايښودل شوي دي.

حلقوي ځنځير چې په منځ کې يې يوه طلا يي پنجره، سره وزمه او سپين وزمه ډبره چې ممکن سور ياقوت او روڼ مرمر وي، د يوناني سرتېري، سرتمثيل شوي وي او ممکن دا غاړکي هم د تزئيناتو او طلايي اثر يوه برخه وي چې له يوناني نيکونو په ميراث پاتې او يا د جګړې او يرغل په مهال په غنيمت د نيولو شوو اثارو يه برخه وي.

له دې نه به غير د مذهبي او عقيدوي لامل له مخې يې په غاړه کې اچولي دي.

خنجر او پيش قبضه چې لاستي او پوښ يې په موهومي او افسانوني شکل ښکلي کړي شوي او يا امکان لري د دراګون يعنې ښامار وي چې د فيروزي په ګران بيه ډبره ورته تبارز ورکړ شوي وي او په خپله چړه چې زياتره پولاد او يا هفت جوشه او سپنه وي په پوره زنګ وهلي بڼه وليدل شوه د سرو زرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کمربند چې په هر تامپون کې یې د یو سړي مجسمه لیدل کېدله چې په زمري سپور دي.
ښایي وویل شي چې پر زمري سپرېدل زیاتره د منځنې اسیا او د مدیترانې د ختیځو سبیل دالهی پورې تړاو لري. د ویلو وړ ده چې د جګړه مار نارینه سواري ددې نقش او صحنې په اسطوري بدلون کې یوه بله وجه لري.
د ځینو په عقیده دا اثر یا طلایي کمربند چې پر زمري د سپرو انسانانو نهه برجسته نقشونه یې د سرو زرو د یو لړ نورو تزئیناتو د هم مهالې یا هم دورې ساخت په ردیف کې وکتل شي او د انسان د اناتومي او د مجسمې د برجستګي د کار طرز او تناسب یې بیخې د یوناني سوفیکل او پولي کلیت د ښوونځي د برویفونو په تیپ دي چې اغیزې یې درومن په هنري، صنعت کې پرتې دي او همدارنګه ددې لپاره چې په دې برخه کې دا ادعا په اثبات رسیدلي وي ددې زماني د ځانګړتیاوو په تړاو په دې شرح معلومات وړاندې کېدای شي.
هغه الهه چې پر زمري سپره ده کله یې په کېڼ لاس او کله یې په ښي لاس کې، لاستي لرونکي لوښې ساتلي دي، د ظرافت او ښکلي توب له مخې یو کوچني خو ډېر ستونزمن کار دي چې د هغې د تجسم په ځرنګوالي کې بیخې زیات اهمیت لري.
ددغې الهي په ولو پروت یالان هغه شهزادګان او یا افراد لکه سپاهیان او سالار ښیي چې په روستنې درجې دبدبې یا اتلولې یې لاسرسي موندلي، کتل کېږي. په کوشاني هنر کې د یالان کارول د استیانو او پارتیانو په منځ کې رواج نه درلود؛ بیا وروسته د پارت د حکومت په وروستیو کې د رومیانو سره په جګړه کې د سالار او سپاهي لپاره، جګړه ایز یالان ومنل شو ویل کېدای شي، چې ممکن په دغه کې دې لرونکي یالان د یونانیانو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

يوې دورې پورې تړاو ولري، چې په هغې کې زمريو د ښېرې درې پر څلورو هنري اغېزې د زمري مجسمه وه.

د آس قيضي او د پونډيو پوښونه چې د پالميت د پاڼو غوندې د آی خانم د ښار له کشف شوو فيل پايو څخه او د زوس د بالا پوښونو جګړه ايز ځانګړې تزئين چې په متقابل ډول يې په پښو کې تيارز موندلی، په هيڅ ډول ويل کېدای نه شي چې د کوشاني دورې تزئيني هنر سره به ورته والي ولري بلکې په باختر کې د يونانيانو د زمانې پورې يې تړاو درلود او يا دا چې ممکن په باختر کې د مسلطو يونانيانو د دورو د کمربندونو غوندې يې بيا له سره کاپي کړي شوي وي.

له بلې خوا نه که چېرته دا ومنل شي، دا اثر د کمربند په برجسته ګرديو تامپونونو کې چې د اسکيت يا کوشاني دورې پورې اړه ولري بې له شکه ددی جنګياليو فرهنګي ځانګړنه، د اسکيتيانو او د کوشاني جنګياليو د لړې د دورې سره د کاليو اغوستلو د عنعنې له پلوه به په تخليق کې نه واقع کېده او ښايي وويل شي هغه څه چې ددې لامل ګرځېدلي چې د کوشاني جنګياليو دا سمبوليکه يوناني مجسمه په خپل کمربند کې کارولې ده.

پنځم نمبر قبر :

دا قبر اساساً شرقاً او غرباً پروت دي چې سور يې ۸۰/۱ سانتي متر او اوږدوالي يې ۳۰/۲ سانتي متر دي او په دقيق ډول د کلا د شمالي اړخ د لويې لارې په مقابل کې پروت دي او د نورو يادو شوو قبرونو په پرتله دومره زيات اثار نه لري.

په دې قبر کې د اسکليت سر د لويديځ خوا ته او پښې يې د ختيځ خوا ته دې د احتمال له مخې يې د مړينې په مهال پښې قات شوي دي او په همدغه حالت کې په قبر کې ايښودل شوي دي ددې اسکليت لرګين تابوت د يوې ټوټې او لوی څادر په منځ کې راتاوه شوي چې دا څادر د تاک د پاڼې په نقره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایزو تزئیناتو لکه په ګردیو پاڼو ښکلي کړي شوي و دا قبر له ښتو جوړ شوي او په پاسني برخه کې یې کړکۍ درلوده.
هغه آثار چې له دې قبر څخه ترلاسه شوي دي د سرو زرو یوه جوړه غوږوالي ده چې د زړه غوندې د غمیو لرونکي او مربع شکل وه او یو غمۍ لرونکی ګلوبند ورسره و او ممکن چې په کالیو کې ګنډل شوي او یا په تارکي امیل شوي و.
همدارنګه یوه نرۍ کره چې په کیڼ لاس کې ده او دوه چوړۍ (کړي) چې یې په پښو کې پرتې وي او زیاتې ډېرینې مهري یې درلودلې چې یو شمېر یې بندک او ځینې یې د سرو زرو د کمربند لرونکي دي.
د تزئیناتو یو بل ډول یې یوه برونزي هینداره ده چې د سپینو زرو پښې یې درلودلې او د اتنوګرافي له پلوه د یادونې وړ ده.
۶.شپږم نمبر قبر :
دا قبر په عمومي دهلیز کې د کلا د کوچني هال یا لویدیځ خواته پروت دي او ابعاد یې ۲۰/۱ سانتي متر او ۵۰/۲ سانتي متر دي، شرقاً او غرباً پروت دي او مستطیل شکل دي، له خشتي موادو جوړ او بهرني مخ یې پلاستر شوي دي او نسبتاً ارت دي.
په دې قبر کې د انسان کالبوت موجود دي چې د سر کوپړۍ یې درې پاڼېزه د سرو زرو جوغه، په لاسونو او پښو کې یې طلا یي کړۍ او په کالیو کې یې د سرو زرو ګاڼې ګنډل شوي دي لکه د ګلونو غوندي مهري او داسې نورې په کې لیدل کېږي.
ددې قبر د اسکلیت پر مخ چې څه لیدل شوي، یوه برونزي هینداره وه چې چینایي ګردې لیکنه یې درلوده، ایښودل شوي ده.
ددې هیندارې د کشف په پاملرنې سره چې زیاتره توکي یې د چینایي لیک دود درلودل دي. دا څرګند واقعیت دي چې د کوشاني کورنۍ اړیکې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوداګري او د سیاسي لیارې ټېنګې شویوي په تېره وخت کې ویل کېدای شي چې د دوو امپراتوریو پراختیا او د کوشانیانو واکمني نه یوازې د چین په جنوبي پولو کې ټینګه وه، بلکې ددې کورني فرهنګي او سیاسي اغېزمنې د چین په جنوبي پولو کې ټېنګه وه، بلکې ددې کورني فرهنګي او سیاسي اغېزمنې د چین تر (لان شي) پورې پراخې وي او ددې هینداری موجودیت په ختیځ اسیا، د شرقي ترکستان نه د (ګوبي) تر سارا پورې ددې طایفې او د کورني عادي او نورمال روابط ګڼل کېږي.

په دې سربېره په دې قبر کې یو طلایي پلیت کشف شو چې دوه تنه نارینه او ښځه په کوشاني سیستي لباس ملبس وو، پر یو حیوان سپاره لیدل کېدل چې خدمتګار یا نوکران یې وو. د سروزرو ددې قالب کار ممکن د دوو رب النوع د هستونې ښکارندویه وي او د پروفیسور سریابندي او پوګاچینکوا د نظریو له مخې ښایي (دیونیزوس) او (اردیانا) وي او ویده سړي ممکن هماغه سیالتي وي چې د شرابو جام ورته ورکوي او دهغه په شاوخوا کې د (نیکي) الهه په کېڼ اړخ کې چې د فتح او بریالیتوب سمبول دي د حلقو او د خرما د پاڼو سره ښکاري.

که چېرته د طلا تپې د سرو زرو د موندل شوو اثارو د هر یو دیکور او له پسوللو سره تماس حاصل شي نو اوږد بحث غواړي او یوازې دومره ویل کېدای شي چې له ۲۴۰۰ څخه زیاتې پارچې له دې قبرونو څخه ترلاسه شوي دي، د جواهر سازي زرګري او د سرو زرو د صنعتګري له مخې نه یوازې په باختر کې بلکې په اوسني لړۍ یعنې څه په یونان روم او څه په چین کې بیخې بې ساري ګڼل کېږي، او همدا سبب دي چې د باختر د بډایه خزانې په نوم یې شهرت موندلی دي.

اخځونه:

۱ـ ګنجینه های کوشاني های باختر، کابل، ۱۳۶۱کال، ۱۰–۱۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ طلا تپه، زمري کال، ۱۳۸۳ کال، ۷۰ مخ.
۳ـ همدا اثر، ۷۷مخ.
۴ـ همدا اثر، ۹۱مخ.
۵ـ پورتني اثر، ۱۰۲مخ.
۶ـ همدا اثر، ۱۰۵مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمونږ د هېواد ځو لرغوني کتيبې

تاريخي کتيبې يا ډبرين ليکونه هغه تغيير نه منونکي معتبر تلپاتې سندونه دي چې د ابد لپاره د يوې تاريخي او واقعي پدېدې په باره کې چې نقر شوي دي د بشريت د قيمتي وديعې په توګه د هغوی د بيانولو په هماغو عبارتونو خوندي ساتي او ځوک په کې لاسوهنه کولای نه شي، معمولاً کتيبې د خپلو تاريخي دورو د ژبې په شکلونو او رسم الخطونو د سترو خلکو د تاريخي او خلاقانه پېښو، د فرهنګي او هنري ارزښتونو ځرګندونکي او يادګارونو، د عقيدتي، مذهبي او اخلاقي د لارښوونو او سپارښتنو ويانده بېلګې دي، همدارنګه کتيبې هغه زيان نه منونکي ثقه اسناد دي چې د هغو له مخې د زماني او د سترو شخصيتونو د کارنامو، تاريخي نېټو او دورو پته ترې لګيدای شي.
زمونږ په لرغوني هېواد کې هم يو زيات شمېر داسې کتيبې شته دي چې حتی په غير معمولي محلونو کې کيندل شوي دي او د تاريخي قدامت له مخې خورا ارزښتناکې دي له کومه ځايه چې د دې کتيبو يو شمېر د غرونو په لاښونو او يا د لويو تېږو پر مخ نقر شوي نو د هغوي بيځايه کول او انتقالول دومره آسانه کار نه دي، چې دادی د هغو ځو کتيبو په هکله چې يو څه مدارک يې په لاس کې شته په لاندې ډول معلومات وړاندې کېږي.

۱. د آی خانم کتيبه :

مخکې تردې چې دا کتيبه معرفي شي لازمه ده چې پخپله د آی خانم په اړه يو څه معلومات وړاندې شي:
آی خانم چې په ترکي ورته «مه بانو» ويل کېږي او د تسميې وجه يې د آی خانم په نوم يوې ښځې ته منسوبه ده چې په دې سيمه کې يې واکمني

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلودلـه خـو د يـو شـمېر نـورو ماخـذونو پـه اسـتناد د دې ښـار بنسـټ ايښودونکي مقدوني سکندر او لومړي سلوکوس ښودل شوي دي او وايي چې مقدوني سکندر دوه کاله (۳۲۷ - ۳۲۹) تر ميلاده دمخه دلتـه استوګنه غوره کړې وه او په اتفاقي ډول دا نظريه موجوده ده چې دا ښار او کسايان سکندريه (د آمو د سين سکندريه) په نوم د مقدوني سکندر لـه سکندريو څخه يوه مهمه سکندريه ده.(۱)

د آی خانم تاريخي کلا، ښار، حصار، بالاحصار، ارګ لوبغالي، جاده او ... اړوندې ودانۍ چې په مجموعي ډول د آمو د کوکچې د سيندونو د مخامخ کېدو د مثلث الشکله (۲۰) مترو د لوړې تپې پـه مهمـه نقطه کې زمـوږ د لرغونې هېواد د لرغوني تاريخي اثارو له ډلې څخه د يو لرغوني، تاريخي، ستراتيژيکي، مذهبي، اداري او کلتوري ښار پـه توګـه د باختر پـه ختيځـه څنډه کې پروت دي.

د تاريخي روايتونو له مخې آی خانم د مسيحي پېړۍ د پېل په شاوخوا کې يو يوناني ښار وو او په دې سربېره په ۱۹۶۱م يو لرغون پېژندونکي هييات د دغـه ښـار پـه بقايـاوو کـې د يونـانو بـاختري مـدنيت ډيـر بډايـه اثـار چـې د ګريکو بوديک د ځانګړي مدنيت نماينده ګي يې کوله و موندل.(۲)

(۱ـ عبدالحي حبيبي، تـاريخ مختصـر افغانسـتان، انجمـن تـاريخ، مطبعـه دولتی، ۱۳۴۶، کابل ص ۵۶.

- مجله کابل، شماره ۴، ۱۳۵۵، ص ۱۱-۱۲

۲ـ عبدالحي حبيبي، تاريخ مختصر، ص ۵۶.)

په دې ښار کې چې آمو ته د نږدې شمالي برخو د تعميراتي سبک لـه مخې جوړ شوي وو او د ځانګړي ستراتيژيکي اهميت درلودونکي و پـه واقعيت کې د يو زيات شمېر محلقاتو يوه مجتمع ده چې د وروستنيو څېړنو پر بنا په لاندنې ډول ښودل شوي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

- ښکتنۍ ښار
- پاسني ښار
- ارګ (کروپول)
- او سني کلي
- د کرنې سيمې
- هغه محل چې په ښکتنۍ ښار کې د تيکر او کودړو د موندنې او د ژور والي د ټاکلي په خاطر کيندل شوي.
- هغه محل چې د استوګنې په سيمه کې کيندل شوي.
- په ستاد (ودريدنې) کې د کښندنې محل
- په چهلستون (پرويله) کې د کيندنې محل
- په تياتر کې د کيندنې محل
- له شمالي دروازې تر جنوبي دروازې ځخه ۱۲۰۰ متره اوږده جاده.
- د ښکتنۍ ښار شمال لويديځ حصار او د پاسني ښار حصار د ښار لويه دروازه او د ښار فرعي دروازه
- خندق
- د ښکتنۍ ښار د حصار پاتې شوونې
- پخوانۍ لار
- د ګاډي هغه لار چې د پاسني او ښکتنۍ ښار تر منځه پرته ده
- ديوال
- پخوانۍ وياله چې اوبه يې د کوڅو برخې حتي بالاحصار ته رسيدلي.
- بارو ، برجونه او د تپې د پاسه پاخه استحکامات چې له بالاحصار ځخه عبارت وو(۱).

د آی خانم د معماري د ډېر لوړ کيفيت له مخې وو چې له پخو خښتو او ډبرينو ستنو ځخه يې د مرکزي ماڼې لويې ودانۍ چې د مستطيل شکله

(c) ketabton.com: The Digital Library

غـولي لرونكـي وو جـوړ او شـنې، ژيـړې، سـري او تـوري رنـګ آميـزي ځرګندويـه دي او هـره خښـتـه يـې د **۴۵** سـانتي متـر ضـلعي او لـه ۱۲-**۱۵** پنډوالي لرونكي وه(۲).

د آی خانم د ښار په جنوبي او لويديځه برخه كې د خلكو استوګنځای، يو شمېر ودانۍ، ورزش ځايونه (لوبغالي) او بازارونه موجود وو، او لـه دې لوبغالي څخه د پهلواني د رب النوع «هرمس» مجسمه ترلاسه شوې ده او دكشفي شوي كتيبې له مخې هغه يوناني «تير يباه كوس» «ولاسترا ستون» هرمس او هر كول ته وقف كړې دي.

او يوه بله ډېره مهمه كتيبه چې د دې ښار د هغې زمانې د خلكو د فكرا و د فلسفي ډېره وياند ه او ځرګندويه بلل كېږي هغه د يو تن يوناني «كي نه آس» د قبر د مستطيل شكله صندوق د كتيبې محتويات دي چې هغه «كلارك» «دابي فراديوس» زوی پـه آی خانم كې دده پـه آرامګاه باندې نقر او نصب كړې ده او د هغې ليكنې د اخلاقي مميزاتو لرونكی دی.

(ـ اريانا مجله، ۱۱-۱۲ ګڼه، **۱۳۴۵** كال، **۲۸۴**مخ.

ـ عبدالحی حبيبی، تـاريخ مختصـر افغانسـتان، ص **۵۲**) لكـه عقيـدتي سپارښتنو د عبارتونو مفهوم په دې ډول دي:

«په ماشومتوب كې ښه روزنه واخله، په ځوانۍ كې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر كې درست كار اوسه، په بوډاتوب كې ښه ناصح اوسه او د عمر په وروستيو وختونو كې پوه شو چې څنګه پرتـه لـه افسوس څخه مړ شي».

محقق نظر محمد عزيزي پـه عقيـده ددې كتيبـي رسم الخط يونـاني او د تالميد تبعه كيلير خوست د اتيک د دورې مربـوط پـه يونـاني ژبـه دي تيـري پالوس (تيـري يـالوس) چې د يونـان د دولف مشـهورو محتويـاتو لرونكـي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي پـه لانـدنې ډول ډول دي، لـومړي کتيبـه: تيـري باسـوس (Tribalas) ۸۹x۴۸،۵x۴۳،۵cm

دوهمه کتيبه :

۲۵،۵-x۴۲،۵x۲۸cm::strao

۲-د اشوکا (**۲۵۲** تر ميلاده دمخه) کتيبې:

اشوکا په لومړي سر کې يوه جګړه مار او ويني تويونکي سړی وو چې د بنګال د خليج د سواحلو د کالنګه په جګړه کې يې يو لـک تنه ووژل او **۱۵۰** تنه يې بنديان ونيول او هغه ناورينونه چې يې په دې جګړه کې وليدل چې تـر سلو زرو پورې انسانان له لوږې مړه شول نو يې په ژوره توګه دده په روحيې او شخصيت اغېزه وکړه او نومـوړي يې د سـولې، سلامتيا فلسـفي او د بودايي آيين منلو ته وهڅاوو تـر څو چې پـه **۲۲۰** ق م کې يې پـه رسمي ډول بودايي آيين ومانه او دهغه د بيخې سختې اغېزمنې لاندې راغي نو د پخوا په خلاف دده په کړو وړو او اخلاقو کـې (۱) د روحاني تنور د منځ تـه راتلو وروسـته يـې د بـودايي آيـين د خپرولـو او تبليغولـو پـه لارو چـارو کـې د يـادونې وړ کـار نـامې پرېښـودلې دده پــه عصـر کـې د بـودايي آيـين د سپارښتنو د مجموعې د ليکنو سربېره يې يو شمېر کتيبې په بېلا بېلو رسم الخطونو او ژبو د خپلې واکمنۍ په سيمو کې نقر کړي لکه چې د تکسـيلا د دود ډبر ليکونو تـر کتيبو وروسـته چې يوه يې پـه « مانسـهره» د پکهلـي د ناوي د لويې د «ايبټ اباد» د شمال پـه (۱۰) ميلي کې او بله يـې د صـوابي د پولې لارې پر سر د هويي مردان د ختيځ د **۸۰** ميلي پـه « شـهباز ګړهي» کې پرتې دي او دا دواړه په خرو شتهي (خروشتي) رسم الخط او پراکريت ژبې

۱- عبدالحي، حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، ص **۵۷**

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي پـه داسـې حـال کـې چـې د اشـوکا نـورې کتيبـې پـه هنـد کـې د براهمـو (براهمي) په رسم الخط ښکل شوي دي چې د لرغوني هند د مقامي رسم الخطونو بله مبدا ده.

داشوکا د اخلاقي فرمانونو بله کتيبه د درونتې په سيمه کې منصوبې دي او په آرامي ژبه ليکل شوي دي او کومې کرښې چې ترې باقي پاتې دي د حيواناتو د وژلو د مخنيوي په اړه دي چې مثلث وزمه شکل لري او اوس د کابل په موزيم کې شته.

۳.د کندهار د اشوکا کتيبه :

داکتيبه د کندهار د زاړه ښار د دروازې د سرپوزي د کلي په سل متري کې د يوې سختې تيږې د پوزې د بيخ کې حک شوې ده، چې د چهل زيني مخکې د دوو غرګوټو په منځ کې پرته ده، دا کتيبه هغې لارې ته ډېره نږدې ده چې د قندهار له ښار څخه د ارغنداب په استقامت غزيدلې ده او هغه نرۍ لار چې له عمومي سرک څخه د قندهار د زاړه ښار د کنډوالو خواته ځي غزيدلې ده او هغه تيږه چې پر مخ يې دا کتيبه نقر شوې ده مستطيل شکل لري ۲,۵۰ متره اوږدوالي او ۱,۸۰ متر پسور لري، د غره ددې لاښ په منځ کې په غير منظمه مربع الشکله سطح چې **۵۵** سانتي متره اوږده او **۵۴** سانتي متره پسور وره يعني تقريباً مربع شکله ده، **۵۰** سانتي متره د پاسه او **۵۰** سانتي متره د لاندې هواره او صافه شوې ده.

دکتيبې متن پـه دوو رسم الخطونـو يونـاني او ارامـي ليکـل شـوي دي دا کتيبـه (۳ق م) د هنـدي موريـا د کـورني د پاچـا اشـوکا تـه منسـوب ده او پـه ۱۳۳۷ هـ ل کـې پـه تصـادفي ډول هغـه مهـال ومونـدل شـوه چـې لـه مخـې يـې بزګرانو خاورې او ختې وړې وې.

مواسـيو روبـرت د فرانسـې د کتيبـو او ادبـي متنونـو د اکـادمي غـړي او د اروپا د ختيځ او لويديځ د مجلې مدير د کتيبې د متن په باب دې نتيجې تـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسیدلي وو چې اشوکا پاچا د قندهار په کتیبه کې خپل مستعار نوم «بیوداسي» یاد کړي او همدا شان لکه چې په خپله نوموړي د ټولو موجوداتو له آزارولو څخه بیزار وو نو بیې د هېواد ټولو ښکاریانو ته توصیه کړي چې د حیواناتو له وژلو او د کبانو له ښکار کولو څخه لاس واخلي، تر څو چې لا زیاته آرامي او نیکبختي د مځکې پر سر خپره شي، همدا شان سپارښتنه شوي ده چې د مور و پلار او بوډایانو په نسبت زیات اطاعت وشي او له نفساني خواهشاتو څخه مخنیوي وشي په خاصه توګه د هر ژوندي شی له آزارولو څخه مخنیوي وشي.

ښایي هماغه د یوناني رسم الخط متن په دې لهجه لیکل شوي وي.

ددې کتیبې تاریخي اهمیت په دې کې دي چې د اشوکا او د قندهار د سر پوزي دا لومړني یوناني کتیبه ده چې دا مهال په افغانستان کې کشف شوي ده او تردې دمخه د سرخ کوتل کتیبه ده چې یوازې په یوناني رسم الخط ښکل ده، له بلې خوانه دا کتیبه په لرغوني افغانستان کې د تاریخ له پلوه د ژبپېژندنې له مخې او د ژبو او ادبیاتو د تاریخ له نقطه نظره په یوناني رسم الخط دافغانستان په خاوره کې پیدا شوي ده.(۱)

(۱) تاریخ مختصر افغانستان، حبیبی، ص ۴۸-۵۰).

باید زیاته شي چې د قندهار د سر پوزي په غره کې هم یو ډېره مشهوره کتیبه شته دي چې د چهل زینې په ایوان (طاق) شهرت لري او دلته دموضوع له اوږدېدو څخه دمخنیوي په خاطر ترې صرف نظر کېږي.

۴.د کلوم کتیبه :

دا کتیبه چې په تاریخي اسنادو کې د کلوم، حکوم کلم او کالم، په شکلونو هم ضبط ده د مرکزي نورستان په وروستني برخه کې دکتور (تور پوشانو) د بچاو د کلي د یوه غره په ډېره لوړه څوکه باندې ښکل شوي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا تـاریخي کتیبـه د دوو تـاریخي شخصـیتونو پـه تـړاو او هـم د هغـوي د واکمنـي د دورې د نښـې پـه ښـوودلو سـره د هغـوی د دوو زمـانو او د دوو پېښو پورې تړاو لري چې عبارتونه یې په لاندې ډول دي.

الف: کله چې امیر تیمور (ګوډ تیمور) په ډېرو سختو او زیار ګالني سره د نورستان د دې برخې د صعب العبورو لیارو او لارښوونو تـر تېرېدلو او لـه خطر ناکو مزلونو او د زانګو ګانو په واسطه تر کوزېدو وروسته تر یوه حده په نورستان کې د دې پخي کلا په فتح کولو بریالي او یو څه وخت لپاره یې د هغې او سیدونکي تابع کړل.

مګر بیا یې هم هغه ونه ساتلای شوه، خو کله چې ترې په پوره ناهیلیو بیرتـه راستون شو نو په ډېر قهر او غصه یې د هغې سیمې د فصلونو د تباه کولو امر ورکړ او په حکوم کې د ده په نوم یوه کتیبه نقر شوه چې د ده د کامیابي تـر څنګه د ده د ناکامي یادګار هم دلتـه کښـلي پـاتې شو او مـتن یې پـه لانـدې ډول دي.

«امیر تیمور باد شاه مغول اولین فـاتح مسـلمانی بـود کـه ولایت ایـن طایفـه سرکشـی را تـا ایـن نقطـه تسـخیر نمـود، ولـی حکـوم را از سـبب اسـتحکام نتوانست متصرف شود».(۱)

(۱) ریشه های تاریخی نورستان، نازه ص ۸۱.

څرنګه چې د دې کتیبې ساحوي ریسرچ شوي نه دي نو د ابعـادو او د رسـم الخط د دري لیکنې څرنګوالي یې ښودل کېدای نه شي.

ب: تر پورتني پېښې څو کلونه وروسته امیر عبد الرحمان خان د سلطنت پـه دوره کې چې کافرستان (اوسني نورستان) باندې له څو خواوو څخـه لښـکر کشـي وشـوه او د دې اسـتقامت د جبهـې قومانـدانان محمـد علـي خـان د پنجشیر حاکم او محمد صدیق خان د تګاب حاکم و، هغوی تر ډېرو سختو

(c) ketabton.com: The Digital Library

رقابتي بريدونو وروسته کلوم ته ورسېدل او کتور ددغې پخې کلا خلک يې کلا بند کړل تر څو چې په ۱۳۱۳ هـ ق ۱۸۹۲م.
کې يې درمګل دخلکو سره تر سختي جګړې وروسته د کلوم کلا ونيوله د امير عبدالرحمان خان د تاج التواريخ په قول محمد علي خان د امير تيمور دهغې کتيبې لاندې دا عبارتونه حک کړل:
« در عهد امير عبدالرحمان خان غازي در سنه هزار و سه صد سيزده هجري تمام کافرستان با حکوم مسخر گرديد و اهالی آنجا دين مبين پاک اسلام را قبول نمودند».(۱)
(۱) سيمع الله تازه، ريشه های تاريخی نورستان فرهنگ مردم مطبعه دولتی ۱۳۴۵، ص۸۱.
- نړيوال لرغونې او اوسني کونړ

۵.د باد پيچ د باد پښ کتيبه :

کله چې محمد ظهيرالدين بابر په ۹۱۴ هـ ق د خپلو لښکريانو سره د باد پښ له غاښې (د لغمان د شيطان ګمک په تقريباً جنوب غرب کې) څخه تېريده نو د حافظ جرګه، پـه خط يو عبارت وليکل شو او د سنګتراش استاد محمد له خوا نقره کړي شو(۲).
(۲) احمد علي کهزاد، از سروبي تا اسمار، مطبعه دولتي ۱۳۳۳ کابل ص ۲-۴.
متاسفانه ددې کتيبې متن مې ترلاسه نه شو کړاي.
اخستليکونه:
۱.آريانا مجله، ۱۱-۱۲ ګڼه، ۱۳۴۵کال، کابل، انجمن تاريخ، دولتي مطبعه کابل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ـ تازه سیمع الله ، ریشه های تاریخي و فرهنګي نورستان، فرهنګ مردم، مطبعه دولتي، ۱۳۴۷، کابل.
۳ ـ حبیبي، عبدالحي، تاریخ مختصر افغانستان، انجمن تاریخ، مطبعه دولتی، ۱۳۴۶کال، کابل.
۴ـ کابل مجله، ۴ ګڼه، ۱۳۵۵ کال، پښتو ټولنه.
۵ ـ کهزاد ، احمد علي، از سروبي تا اسمار، مطبعه دولتي، ۱۳۳۳کال، کابل.
۶ـ نړیوال، لرغوني او وسني کونړ.
۷ـ نړیوال، روزنامه انیس، شماره ۲۲۸ ، ۱۳۸۲کال.
۸ـ مجله صبا ، شماره ۲۰/۱.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چین تاریخي دېوال

د چین تاریخي، ډېر اوږد او تدافعي یو لړ تاسیساتو درلودونکي دیوال، دنړۍ له اوو ګونو عجایبو پدېدو څخه شمېرل کېږي او دا ځکه چې په ډېره زیاته اوږده زمانه کي جوړ شوي او په پخواني زمانه کې د پوځي تدافعي مهندسي بیخې زیاته لویه بېلګه ده.

دا دیوال د چین د جغرافیې په نقشه کې (۷۰۰۰) کلیومتره اوږدوالي لري مګر ځینې پوهاند او لرغون پېژندونکي دا واټن (۳۰۰۰) کیلومترو ته راکموي دا آبده په ۱۹۸۷م (د نړیوالو میراثونو په فهرست) کې ثبت شوي دي(۱).

ددې دیوال له برجستګي څخه داده چې پرته له دوربین څخه پرمځکه باندې د سپوږمۍ له کري څخه په سترګو لیدل کېدای شي او که د ساختماني ځانګړتیاوو له مخې وویل شي نو د سمندر د تل له ډېرې ټېټې برخې څخه پیل شوي او په تدریجي سره په کږو وږو غرونو کې تر ۴۰۰۰ مترو لوړوالي مخ پورته غځېدلي دي، په داسې حال کې چې چین له مغولستان (منګولیا) څخه جلا کوي او د تبت په مرموزه پولو پای ته رسېږي.

ددې دیوال د جوړولو کال چې تر میلاده دمخه ۲۴۶ کال کې پیل شوي، ۱۸ کلونو پرله پسې زیار ګاللو او د شاقه چارو وروسته ۲۲۸ کال تر میلاده دمخه بشپړ شو.

د دیوال ساختماني توکي چې د کااولن له خاورو، خښتو او تیږو څخه عبارت دي له پیل څخه تر وروستني نقطې پورې په مستقیم خط ۴۰۰۰ کیلومتره اوږد دي او له دې جملې څخه یې ۵۰۰ کیلومتره په غرني برخه کې غځول شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا يوه طبيعي خبره ده چې په هر بشري نوبت او په بې ساري شهکاري کې د کـارګرانـو ، زيـار ايسـتونکو خلکـو او کارپوهـانو خـولې تـويې شـوي او لاسونه يې ټټناکي شوي دي. چې د (هند د تاج محل) غوندې د معماري د فـن او ظريفانـه هنـر يـو تلپـاتې يادګـار او شـهکار پـاتې شوي دي او د تـاريخي خورا ممتاز او اهميت درلودونکي ګرځيدلي دي نو ددې ديـوال د جوړښت د پروسې پـه تـړاو دا چينـي متـل پـه ځـای ارزښت لـري: (د چـين ديـوال کـه يونسـل وواژه خو نسـل نسـلونه يـې لـه مړينـې څخـه وژغـورل) د چـين دا لـه عجايبو ډک ديـوال د چين د وخت د حکومت پـر مهـال د شمالي مليتونـو د بريدونو د يرغلونو د مخنيـوي پـه خاطر يعنې د چين د ديـارلس کلن ځوان پاچا (چين شي هوانګ) يا (چين شي خوان) او د (مانچو) د قبيلي لـه خوا پـه دې موخه بنا شو چې يې د امپراطوري خاوره د شمالي د (هيوانګتـو) د وحشـي قبيلـو لـه يرغلونـو څخـه پـه امـان کـې پـاتې شـي او رښـتيا چـې تـر جوړېدو وروسته يې ددې امپراتوري پولې څوارلس پېړۍ د دښمن له تېريو څخه خوندي وساتلي.(۲)

يا د يو بل اثر د ليکنې په حواله:

او پـه جګړه کې ښکيل هېوادونو د سرحدي غرونو څخـه پـه ګټـې اخېسـتنې سره د ديـوال پـه جوړولـو پيـل وکـړ، تـر و پـه (۲۲۱) تـر مـيلاد ده دمخـه دچـين امپراتور (چين شي ځوان) هغه مهال چې يې د چـين يـو والي تـامين کړنو د واک ديوالونـه يې سره ونښـول، تـر څو چې پـه شـمالي پولـو کـې د يـو سـتر ديـوال پـه بڼه دغرونـو پـر سـر رامنځتـه شـو ، پـه دې وخت کـې ددې ديـوال اوږدوالي (۵۰۰۰ کيلومترو ته رسېده ، د خان پـه لـړۍ کـې او د چـين تـر لـړۍ وروسته د ديوال اوږدوالي (۱۰۰۰۰) کيلومتره تـه وغځيـد ، د چـين د دوه زرن او څو زره کلن تـاريخ پـه بهيـر کـې د چـين د بـېلا بېلو دورو واکمنـانو ددې ديوال جوړولو ته دوام ورکـړ تـر څو چې يې اوږدوالـي ۵۰ زرو کيلـومترو تـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسېده او دا اندازه د مځکې له کړۍ نه د چورليدلو سره برابره ده او د چين په جغرافيايي نقشه کې دا ديوال ۷۰۰۰ کيلومتره اوږد والي لري. هغه ديوال چې اوس يې خلک ګوري د مينګ (۱۳۶۸-۱۶۴۴م) د لړۍ پورې تړاو لري چې له لويديځه د چين د کانسو په ايالت کې د (جايو ګوان) په دروازې او له ختيځه د (ليائونينګ) په ايالت کې د (ريالوجيان) د رود په غاړه او وروسته د چين په شمالي ختيځه برخه پای ته رسېږي.

ددې به منځ کې نه ايالته، ښارونه او خپلواکې ناحيې د ۷۳۰۰ کيلومترو په اوږدوالي موجودې دي او خلک يې داوږد ديوال په نامه يادېږي(۳).

که ددې ديوال د معماري د سبک او نورو مشخصاتو په اړه وويل شي: نو کله چې دا ديوال جوړ شو نو يې د ديوال برجونو چې يو له بله يې ۱۲۰۰ متره واټن درلود نهه زره سرتېري په ساتنې وګومارل شو.

په کال ۱۷۱۹م کې يو انګليسي عالم په دې عقيده و هغه ښېتې او تيږې چې په دې ستر ديوال کې لګېدلي وي له هغو ښتو څخه زياتې دي چې دانګلستان د اسکاتلند او ويلز د کورونو په جوړولو کې کارول شوي دي(۴).

د چين ديوال د يوې تدافعي پروژې په نامه چې د غرونو پر سرونو جوړ شوي دي له دښتونو، ځړخايونو او جبه زارونو څخه تېرېده، کارګرانو د ځمکنيو عوارضو سره سم د ديوالونو په جوړولو کې بېلا بېل جوړښتونه په پام کې نيول هغه چې د چين دد غو نسلونو د درايت او عقل ښکارندويه دي. دا چې ديوال د غرونو د مسير په لوړو او ژورو کې جوړ شوي دي نو د ديوال بهرني خواته يې ډېره ژوره ښکاري په واقعيت کې غر او ديوال سره نښلول شوي دي، نو ځکه دښمن پرې په هيڅ ډول نفوذ کولای نه شي.

دا ديوال په عمومي ډول له لويو اجرونو او مستطيل شکلو ډبرو څخه جوړ شوي دي که د ديوال ساختماني شکل يو څه لا توضيح شي دا ديوال چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه څنډي لري او منځ يې د خاورو او کا ، (سنګ پارچه) څخه ډک شوي چې لس متره لوړ دي او د يو هغسې سرک بڼه لري چې په يو رديف کې يې سور (۴-۵) متره دي او څلور آسان ديو او بل تر څنګه په کې تللاي شي، د غلو او وسلو او مهماتو د وړلو راوړلو په مهال په کې هيڅ ډول ستونزه نه رامنځته کېدله.

د ديوال دننی برخه يوه ډبرينه پرده او دروازه لري هغه چې په آساني سره ببرته کېداى شي په يوه ټاکلي واټن کې د ديوال څوکه او يا د انداخت برج او ترصد اود خبر رساني (الارم) لپاره ليارہ جوړه شوي و د ديوال په لوړه څوکه کې يوې لوړي کلا تـه ورتـه ودانـی د وسلو ، غلو دانو او مهماتو د ذخيري او د سربازانو د استراحت لپاره جوړه شوي ده.

او په مخفيانه جګړه کې ترې کار اخېستل کېده ، هغه وخت چې په دښمن بريد وکړ د اور برجونه په رڼا کېدل او تول هيواد به له دې حملي څخه خبرېده که څه هم په او سمهال کې د چين ديوال د مقاومت موضوع د يوې پوځي موانع په توګه له منځه تللې ده. خو بيا هم د چين د فرهنګي ميراثونو د ساتنې کار پوهانو ددې ديوال زياتره برخې لـه سره جوړې کړې او بيا رغولي دي او د خښتو لايي يې پخې کړي دي.

که د چين ديوال د دورنما او منظرې او نورو برخو په اړه وويل شي نو که ددې ديوال د ځانګړې معماري ښکلا ايز مظاهر وليدل شي، نو خورا په زړه پوري دي.

ددې ديوال دا مظاهر ارزښتناک او له برمه ډک دي، له ليرې واټنونو څخه د غرونو پر څوکو دا ډير لوړ، کوږ وږ ديوال د يو داسې ښامار په شکل ښکاري لکه چې د حرکت په حال کې وي او يوه پرتمينه صحنه تر سترګو کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که دیوال له نږدې څخه وکتل شي نو د هغه له برمه ډکې دروازې او دیوالونه د یووالي لوړې څوکې، د څارنې او انداخت برجونه، د اور بلونې برجونه د مځکې د عوارضو سره یو ځای خورا په زړه پورې هنري پدېدې دي.
د چینایانو په وینا: (هغه څوک چې د چین په دیوال ختلی نه وي اتل نه دي)(۵) د چین دا تاریخي او بې ساري لوړ او اوږد دیوال چې له پیګنګ څخه د ۹۰ کیلومتر په واټن لیرې پروت دي، بالاخره په ۱۳ میلادي پېړۍ کې د مغلي چنګیز وحشي لښکري له دې دیوال څخه تیري شوي او چین یې تر خپلې ولکې لاندې راووست، او په همدې ډول په کال ۱۲۴۴م کې د شمالي تیري کوونکي ځواکونو تر د برش کلنې جګړې وروسته هم را تېر شول(۲).
د بشري فتنو او د یرغلګرو د بریدونو په پایله کې څه هم د دې ستر دیوال یو شمېر برخې ویجاړې شوي خو بیا هم زیاتره برخې یې په امان پاتې او خوندي شوي دي. لکه (بیجنګ) ته نږدې د (بارلینګ دیوال) د سي ماتې دیوال، د (موتیان یو) دیوال او د چین د دیوال په وروستني ختیځه برخه کې د (شان های ګوان) دروازې چې د چین لومړنې دروازه شمېرل کېږي.
د (درګان سو) په وروستني لویدیځه برخه کې د (جایو ګوان) دروازه. چې البته د دیوال دا برخې ډېرې مشهوري او د لید لوړ، برخې دي او په دې وجه هر کال د نړۍ بیخې زیات شمېر سیلانیان ترې لید نه کتنه کوي.
که په پایله کې وویل شي دا دیوال چې څو ځلې او بیا په یو ځلې پړاو کې جوړ شوي دي د لرغوني چین په یوه دوره کې د چین په ملیونونو انسانانو د زیار ایستنو او رنځ ګاللو د درایت تسجم دي، د زرګونو کلونو تر تېرېدلو وروسته هم له منځه تللي نه دي او تر اوسه یې خپله ښکلا او برم ساتلي او د چین د ملیت د روحیې ویانده سمبول پاتې دي(۷).
اخیستلیکونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱. سیستم های مهندسې در آبدات باستاني، نظر محمد عزیزي او مجتبې عارفي، انتشارات یوسف زاد ، ۱۳۹۱، ۸۲مخ.
۲ـ د افغانستان تاریخي او فرهنګي ویاړونه، رازقي نړیوال، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۲، کال ۳۶۷مخ.
۳. سیستم های مهندسي... اثر ، ۸۲مخ.
۴. د افغانستان تاریخي... اثر ، ۳۶۷مخ.
۵. سیستم های مهندسی....۸۸مخ.
۶. د افغانستان تاریخي... ۳۶۷مخ.
۷. سیستم های...۸۹مخ.
۸. ګزینه از عجایب جهان، سید محمد نعیم بهار، انتشارات خاور، ۱۳۸۴.
۹. آریانا دایرة المعارف، ۵ ټوک، د ایرة المعارف ټولنه، ۱۳۵۴کال.
۱۰ـ د افغانستان استحکامي کلاوې، حصارونه او بالاحصارونه، رازقي نړیوال، ۱۳۸۳کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ د هېواد يو شمېر لرغوني غارونه

دنورو اسيايي هېوادونو غوندې زموږ په هېواد کې هم يو شمېر غارونه تعميراتي ژور کوهي او ژورې سمڅې شته چې د بشري ژوندانه د دورو څرګند شواهد بلل کېږي.
د افسانو له مخې غارونه د نړۍ د زياترو سيمو د خارق العاده او خارق الطبيعه مخلوقاتو د استوګنې ځايونه وو او له دې کبله يې د يو شمېر غارونو اسطورو ته د سپېڅلتوب جنبه ورکړې ده د ډېرو د لرغونو دورو د ژوندانه په لومړيو مرحلو کې يوه مرحله هم چې پوهانو ورته « په لوړو غارونو کې د بشري ژوند دوره» ويلې ده: په لوړو غارونو کې ژوند طبعاً د لوړو غرونو په لمنو کې مناسب ځايونه غوښتل او زموږ د هېواد اقليمي اوجغرافيوي وضعيت هم ښيي، چې دهغه وخت انسانانو د غرونو په لمنو او ځنګو کمرونو کې ډېرې پناهګاوې درلودلې.
په غارونو کې استوګنه له (۵۰۰۰) کلونو راهيسې په اسيا کې معموله ده له (۴۵۰) کلونو راهيسې په پنځو سوو زرو وروستنيو کلونو کې په غارونو کې د استوګنو ښکاريانو د ژوند په باب معلومات په اسيا کې او له دې جملې څخه په چين، افغانستان او ايران کې را پېل کولای شو.
د غارونو کيندنې چې په هغې دوره کې يې توليدي افزار په لومړۍ مرحله کې وو د بشر لپاره فوق العاده ستونزمن کار شمېرل کېده او دوی دا ډېر سخت کار د ژوندانه د مهم ضرورت په حيث د دې موخو او مقصدونو په خاطر ترسره کړي دي.
- د ځېرونکو حيواناتو له ډاره چې په غافله توګه پرې حملې ونه کړې يعنې د هغوې له زيان رسونې څخه د خوندې ساتنې په غرض.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د دې لپاره چې له لاندينو سيمو څخه په پراخ نظر څارنه وکړای شي.
- د ښکار کولو لپاره د يوې مناسبې مورچې په توګه ښايي وويل شي چې له ډېرې پخوانۍ اوږدې مودې او کلونو را په دې خوا په افغانستان کې د غارونو په هکله څېړنې پېل شوې او دا غارونه په دې ډول معرفي کېدای شي.

۱. د قره کمر غار :

د سمنګانو د ايبکو د شمال په ۸ ميلۍ کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ يو کلي ته چې د
«سرکار» په نامه ياد ېږي او د يوه غره په جنوب ختيځو لمنو کې چې د ايبکو په شمال کې په پورتني کلي حاکميت لري، نږدې پروت دي.
دا غار د سمندر له تل څخه ۲۳۰۰ فټه او له جلګې څخه يې لوړوالي (۱۵۰) متره (۴۵۰ فټه) دي، په دې توګه جلګې څخه د غار د جګوالي په وجه په ډېره ښه توګه په جګو غارونو کې د بشري ژوند موجوديت ځرګند ېږي.
د قبل التاريخ عصر نه د مخه څېړونکی امريکايي «ډاکتر کارلتن کون» په دې باب څېړنې او کتنې سرته رسولې وي او «تر غار لاندې پرتې سيمې» ترسرليک لاندې ليکي:
له دې ځايه څو ميله وړاندې دره ليدل کېږي او د ښکاريانو لپاره ډېر مناسب محل دي، د غار خوله د جنوب په استقامت ده او ټوله ورځ د لمر له رڼا او تودوخې څخه برخمنه وي، نږدې ورته او به شته او زيات شمېر حيوانات هلته ګرځي را ګرځي پرې دې ښېګڼو سربېره په پخوانيو زمانو کې چې په غارونو کې استوګنه معموله وه د سون مواد هم د هغو په شاوخوا کې شتون درلود.
د امريکايي پوهانو د څېړنو له مخې ځرګند ېږي چې د قره کمر غار د نيمې کاسې په شکل دي د غار ځمکه په بېلا بېلو قشرونو پوښل شوې وه چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

زښته زیاتې ژورې برخې یې نصواري رنګ درلود او لږ تر لږه د هغې پر مخ درې پاړکیز رسوبات لیدل کېږي او بیا په خاورین رنګ یو قشر پروت و.
دا غار د فلز په دوره کې هم استوګنځی و او په دې دوره کې یې اوسیدونکی په شپونتوب بوخت وو.
د غار د خاورې په ټولو طبقاتو کې د ژوند اثار لیدل کېږي، د حیواناتو هډوکي او چقماق افزار پراته وو نو ادعا کېدای شي چې د ډېرې په دوره کې هلته همیشنۍ استوګنه موجوده وه، خو د تېرې په نوي دوره کې هلته د ژوند ښې نښانه نشته پوهان عقیده لري چې په دې غار کې ۷۰۵۷ کاله دمخه د ښاریانو ژوند موجود و.
(افغانستان در پرتو تاریخ، احمد علي کهزاد، ۳۱مخ).

۳.شمشیر غار :

زموږ د هېواد له لرغونو غارونو څخه یو هم د شمشیر غار دی چې د کندهار د لویدیځ او جنوب لویدیځ په «۱۵» میلۍ کې د شمال او شمالي ختیځ په نږدې درې نیم میلۍ کې چې د پنجوائې په کلی کې پروت دی او دغه کلي ته نږدې استوګن کلي «بادروان» نومېږي چې د ارغنداب په ختیځه غاړه کې موقعیت لري.
د شمشیر غار پنجوایي ته نږدې او د ګاونډیو غارونو په جمله کې ډېر مهم تاریخي غار دي چې دعمومي جغرافیا دموقعیت له مخې د افغانستان د جنوب لویدیځ د پراخې دښتې د سیمې په څنډه کې چې ریګستان ورته وايي پروت دي «دوری سیند» چې د پنجوائي جنوب لویدیځ ته نږدې د (۳۰) میلو په واټن د ارغنداب په سیند کې ورګډېږي شمشیر غار ددغه سیند له غاړو څخه د (۱۰۰) مترو په شاوخوا کې لوړوالي لري، د غره له بیخه د غار تر خولې پورې له (۳-۱۵) دقیقو پورې واټن دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمشیر غار په اصل کې د رې مجوفې برخې لري او که ورته ښه وکتل شي، په عمومي ډول پنځه محوطې او په اصطلاح سره پنځه پناه ګاوې هلته تشخصید ای شي.

- لومړی پناه ګاه (۲) متره اوږده او سوریې په بېلا بېلو برخو کې (۱۱) مترو ته رسېږي او جګوالي یې د غار له خولې نه په استثنایي ډول ډېر تنګ دی چې دوه نیم مترو ته رسېږي.
- دوهمه پناه ګاه (۷) متره اوږدوالی او (۱۳) متره سور لري او لوړوالی یې د (۲) مترو په شاوخوا کې دي، وروسته تر یوه دهلیزه له (۱۱) مترو اوږدوالي څخه دریمه پناه ګاه ده.
- دریمه پناه ګاه، ددغه غار ډېره لویه پناه ګاه ده چې (۳۵) متره اوږده او لوړوالي یې (۱۰) متره دي.
- څلورمه پناه ګاه، د دریمې پناه ګاه غوندې ساختمان او بعدونه لري.
- پنځمه پناه ګاه: د څلورمې پناه ګان له محوطي څخه (۴) متره جګه ده خو خوله یې ډېره تنګه او تېریدل ترې ګران دي.
- د هغو څېړنو له مخې چې ۱۹۵۱م کې د نیویارک د طبیعي تاریخ دموزیم د لرغون پېژندونکي هییت غړي مستر لویې د وپری چې په شمشیر غار کې کړي، ثابته شوه چې دا غار د طبقات ... « پیلوس» په دورو کې جوړ شوي او د قبل التاریخ له دورې نه دمخه ترې ګټه نه ده اخېستل شوې او یو تاریخي غار ورته ویل کېدای شي، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې چې ترلاسه شوي د مسیحي پیړۍ له پیل نه نږدې (۱۳) کاله وروسته د مغلو تر عصره پورې یعنې تر ۱۲۲۱م کال پورې د بشر د استوګنې نښې نښانې په کې لیدلی شوې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تاریخي کرونولوژۍ له مخې ددې دورو شواهد په شمشیر غار کې لیدلی شوي دي.

۱.لومړنۍ کوشاني دوره :

دا دوره له ۱۰۰ قبل المیلاد څخه، تر میلاده ۳۰۰ کاله وروسته یعنې ۴۰۰ کاله موده رانیسي اوهغه کودوړي چې په ټاپو ښکلی کړای شوی وو ددې دورې ښکارندوی دي.

۲.وروستنۍ کوشاني دوره :

له ۱۰۰ تر ۳۰۰ کلونو له مسیحي پیړۍ وروسته معمولاً د کودوړو ټوټې یې سور وزمه دي د تېر سر یې درې فلزي څنډې لري چې زیاتره یې پر « سیتي» قومونو پورې تړاو لري هم له دې قشر سره ښکاري.

۳. کوشاني ساساني دوره :

دا دوره لـه ۳۰۰ – ۷۰۰ کلونو پـورې مـوده رانیسـي، ددې دورې مخصـوص کـودوړي یعنـې فراګمنتونـه لـه هغـې ترقـۍ سره چـې د ساسـاني دورې د مخصوصو ښـارونو پـه نقشـونو کـې دې ددې دورې شـکمن تـوب لـه منځـه وړي.

۴.لومړنۍ اسلامي دوره :

دا دوره له ۷۰۰ میلادي تر ۱۲۲۱ مـیلادي پـورې ځینـې مخصـوص کـودوړي د سلجوقي دورې شتون ښیي چې د مغولو تر دورې پورې د استوګنې وړ و او بیـا وروسـته یـې، د اسـتوګنې دومـره اوږده دوره نـه درلـوده او کـودوړو یـې رنګه لعـاب لرونکـي، د اسلامي پیړۍ د مخصـوصـو نقشـونو لرونکـی وو، چې په دې حساب شمشیر غار له مسیحي زمانې څخه تر ۱۲۲۱ میلادي یعنې د (۱۴- ۱۵ پیړیو) پـه اوږدو کـې د اسـتوګنې ځـای و او کنـدهار تـه نـږدې یـو تاریخي غـار شمېرل کېږي چې له لومړۍ کوشاني دورې تر مغلي وروستنۍ دورې پورې مشخصات معرفي کوي(افغانستان در پرتو تاریخ، کهزاد).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.دارزګان غار :

په هېواد کې د تاریخي ښارونو په جمله کې یو غار هم په ارزګان کې د « دایرپولاد» د لمر خاته لور ته د سمندان په غره کې شته چې خوله یې **۵** متره لوړه او د ننني منځ یې (**۵۰**) متره ارتوالی لري.
د غار له چت څخه اوبه را څاڅي، د دوبی په دریو میاشتو کې (چنګابښ، زمری او اوړي» کې دغه اوبه کنګل وي او د بلور په څېر صفا معلومېږي، د سیمې خلک دایخونه ماتوي او استفاده ترې کوي طبعاً د کال په نورو موسمونو کې هم دغه اوبه را څاڅي او کنګل کېږي.
ددغه غار تر وروستني برخې پورې تر اوسه پورې څوک تللی نه دي.
(پښو اریانا دایرم المعارف، ۲ ټوک، **۸۰۵**مخ).

۴.دلاش د کلا غار :

دا غار له هغو عجایبو څخه ډک دی چې له نوموړي کلا چې یوه پخه کلا ده ایستل شوی دی او دا مشهور خبره ده چې یو وخت ددې کلا دوه غویان هغې ته ورننوتلي وو، یو یې د سمور کلي ته نږدې (د لاش کلا د جنوب لویدیځ په ۲۰ کیلومترۍ کې) تر ځمکې لاندې راووت، ددې غار په دننه کې انسان کولای شي په ولاړې لاړ شي خو د زیات تورتم په وجه وړاندې تلای نه شي او که څراغ ولګوی نو دومره زیات پتنګان او شب پرکان یې پر مخ او وجود را توېږي چې دهغوئ د اذیت په وجه وړاندې تګ ممکن نه دي (سیستان سرزمین ماسه ها و حماسه ها ، محمد اعظم سیستانی، ج ۲، ص ۳۲۷) ښایي وویل شي چې زموږ په هېواد کې له پورتنیو یادو شویو غارونو پرته نور غارونه هم شته دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پکتیا د میرزکې او د جوزجان د طلاتپې د اثارو پر تله کول

پکتیا د تاریخ په اوږدو کې علمي څېړنیز سیمینار د افغانستان د اسلامي جمهوریت د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت په نوښت او دغه راز د افغانستان د علومو اکاډمۍ، د کابل پوهنتون او د ښوونې او روزنې پوهنتون د پوهانو او د هېواد د لیکوالو، ادیبانو، مورخینو او د قلم د نورو خاوندانو په ګډون د تلې میاشتې له ۲۲ مې تر ۲ مې نېټې پورې جوړ شوی او په هغه کې به د پوهانو له خوا د موضوع په اړه علمي څېړنیزې مقالې ولوستل شي راځئ چې په دې اړه دا لاندې څېړنیزه مقاله په ګډه سره ولولو.

زموږ د لرغوني هېواد له لرغونو بډایو او بې سارو اثارو څخه یو هم د میرزکې او طلا تپې بډای اثار دي چې نن سبا له نړیوال شهرت څخه برخمن دي.

میرزکه د ګردیز د مرکز د شمال ختیځ د ۳۰ کیلومترۍ او یا ۳۵ کیلومترۍ په واټن د تسیو کیوتا Tsiu – Kuta یعنې غزني او د ګندهارا، سوات، پېښور یعنې پوراشاپوار او د پخواني هیدولیانا Hedolyana یا او دیانا Uddyana د کارواني لارو پر سر موقعیت لري.

د جغرافیوي بعدونو له مخې میرزکه د شمالي عرض البلد د ۳۳ درجو او ۴۲ دقیقو او د ختیځ طول البلد د ۶۹ درجو او د ۲۹ دقیقو پر کرښو باندې پرته ده.

خو طلا تپه یا لتین تپه د شبرغان (اسه پورګان) یعنې جوزجانان په ۵ کیلومترۍ د مزارشریف د لویې لارې په کینه خوا کې پرته ده او د توپو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګرافۍ له مخې له مځکې ۴ متره لوړوالي لري دا غونډۍ د يوې بلې غونډۍ په خوا کې چې ايميشي تپه ورته ويل کېږي واقع ده.
د ميرزکې د نوموني وجه لکه چې دګرديز د بالاحصار د باني په باب وويل شوي دي چې د زمرد سيمې او قبيلې د يو واکمن د خورچې زکه پا په ميرزکه ياديدله او په حقيقت کې د يوې واکمنې مفهوم افاده کوي او ممکن د مير دغه کلمه روحاني مفهوم هم ورکړي خو بيا د طلا تپې د تسميې وجه په دې ډول ښودل شوي ده.
طلا تپه چې اصلي نوم يې التين تپه ده او التين په ازبکي ژبه د سرو زرو (طلا) معنا لري چې د التين په غونډۍ او يا په طلا تپې يې شهرت پيدا کړي دي دا چې ولې يې په دې مفهوم شهرت موندلی دی علت يې دا دی چې ددې غونډۍ د ځينو برخو د ويجاړتوب او د زماني په تېريدلو سره د لرغونې زمانې د زيات شمېر طلا يي فراګمنتونو د کشفيدلو له کبله پرې ددې سيمې خلک دې ته وګومارل چې د طلا تپې نوم پرې کېږدي.
که چېرته د ميرزکې د اثارو د کشفيدلو او تنوع په اړه وويل شي همدومره به کافي وي چې په دې باب بيا هم د سرمحقق د مرستيال ښاغلي نظر محمد عزيزي اثر، ۲۴ مخ ته مراجعه وشي چې په کې راغلي دي.
دميرزکې دمسکوکاتو د مجموعې د سکو د موندنې پيل لکه دهوا د په يو لړ سيمو کې د تاريخي اثارو د موندنې او کشفيدلو غوندې په ناڅاپي او تصادفي ډول يوه پېښه وه چې د ۱۳۲۲المريز کال په پسرلي کې د سيد کرم ولسوالۍ منګليو ښځو کله چې يې دميرزکې له چينې څخه اوبه وړلې نو يې له اوبو د منګيو د ډکولو پر مهال يوه د سرو زرو سکه وموندله، ددې پېښې د خپريدلو له مخې د کابل موزيم يو هييت هلته سفر وکړ او وضعه يې له نږدې څخه وکتله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چیني په پاسنۍ برخه کې یې مقدماتي څېړنې وکړې او په نتیجه کې یې هغې چیني څخه برونزي او مسي زنګ وهلې سکې او یو شمېر د سرو زرو سکې ترلاسه کړې او د مطالعې لپاره یې د کابل موزیم ته یوړلې.

ارواښاد کهزاد د میرزکې په اړه پراخې لیکنې کړې دي لکه چې وایي:

... له یو لړ کیندنو او عمراني مطالعې وروسته څرګنده شوه چې په اصل کې د غه چینه د دې غونډۍ د نورو چینو په شکل چې او به ترې را بهېږي د یوې مستطیل شکلي کوټې محوطه چې اوږدوالي یې له ختیځ څخه لویدیځ ته د پنځو مترو او له شمال څخه جنوب ته د څلورو مترو په شاوخوا کې دي ښکاره شوه د کیندنې د دې مرحلې په لومړي سر کې یو شمېر سکې له دې چینې څخه ترلاسه شوې.

د دغې محوطې په منځ کې یوه کوټه چې د مخه وویل شول ښکاره شوه د سنګ کارۍ، څلور پاخه او منظم دیوالونه یې درلودل او دغې کوټې ته ضرابخانه ویلای شو او د معلوماتو له مخې یو وخت دلته مهرونه جوړېدل، زرګرۍ او آهنګري کیدلې چې سرنیزې، غشي او داسې نور شیان په کې جوړېدل او چې کله په دې ځای کې علمي او عملي څېړنې پیل شولې ورو ورو دلته نهه زره سکې ترلاسه شولې چې زیاتره برخه یې د سپینو زرو او مسي وې وروسته په کې خپلسرې کیندنې او لویې لوټونې پیل شوې چې له ۱۳۷۱ – ۱۳۷۳ کلونو سره یې سمون درلود.

خو په ۱۳۲۵ - ۱۳۳۶ کلونو کې چې د مخه ورته اشاره وشوه د لومړۍ پړاو په کیندنو کې د لسو زرو سکو په شاوخوا کې اټکل کېداى شي. او که په دې باب د زیات بحث څخه تېر شو نو په کوټلي او نتیجوي ډول د کرونولوژۍ په اعتبار د واکمنیو پورې په ارتباط کې د میرزکې د سکو د کلکسیون په ډول معرفي کېداى شي.

- د انتي ماکوس په دوره کې ۲۰۰ – ۲۳۰ تر میلاده د مخه کلونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د پانتالتون په دوره کې ۱۹۰ تر میلاده دمخه کلونه.
- دایودوت د دورې متعلق (۱۸۰) کاله تر میلاده دمخه.
- د تاګانو کلس د دورې متعلق (۱۸۵) تر میلاده دمخه.
- دایو کراتید په دوره کې: (۱۷۵) کاله تر میلاده دمخه.
- دمناندر د دورې متعلق: (۱۲۵) کاله تر میلاده دمخه.
- د هیلوکلس د دورې: (۱۵۹) کاله تر میلاده دمخه.
- دلیزیوس د دورې متعلق: (۱۵۰) کاله تر میلاده دمخه.
- د انتیال کیلاس د دورې متعلق: (۱۴۵) کاله تر میلاده دمخه.
- دارکه بیوس په دوره کې (۱۴۰–۱۳۰) کلونه تر میلاده دمخه.
- د دیو مدوس د دورې متعلق (۱۴۰–۱۰۰) کلونو تر میلاده دمخه.
- د فیلوګزنوس په دوره کې (۱۲۴) کاله تر میلاده دمخه.
- د دوپلوس د دورې متعلق: (۴۰) کاله تر میلاده دمخه.
- دآزس د دورې په تړاو (۵۸) کاله تر میلاده دومخه.
- د آزبیزس د دورې: (۴۰–۴۵) کلونه تر میلاده دمخه.
- د اسپاری لیزس د دورې: (۱۱۰) کاله تر میلاده دمخه.
- دکندو فارس د دورې متعلق: (۱۹–۴۸) کاله تر میلاده دمخه.

او دا چې طلا تپه څنګه کشف او څېړنې په کې وشوی او څه ډول اثار په کې ترلاسه شول په زیاتو مدارکو کې په دې باب څېړنیزې لیکنې او په دې باب یو لړ نظریې وړاندې شوي دي خو موثق او باوري هغه معلومات دي چې ددې سرشارې خزانې د معرفۍ په ترڅ کې ښاغلي ډاکټر لطیف بهاند په یوه اوږده مقاله کې بیان کړي او د هېواد ورځپاڼې د ۱۳۸۹ل کال د لیندۍ د ۲۷ مې نېټې په ګڼه کې چاپ شوې ده چې لنډیز یې په دې ډول دی.

ددې خزانې د سپړلو چارې په ۱۹۷۸ میلادي کال د پخواني شوروي اتحاد او د افغانستان ترمنځ د دولتي پریکړې پر بنسټ د دواړو هېوادونو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لرغون پوهانو په ګډو هڅو او پرله پسې زيار ترسره شوي، په پاېله کې د میلادي دوو زرو کلونو دمخه لرغوني اثار را څرګند شول دا کېندنې د شوروي اتحاد د لرغون پوهان چې مشر يې «و. ا. سريانيدی» او د افغاني لرغون پوهانو مشري د ښاغلي «حبيب اعظمی» په غاړه وه له خوا ترسره شوې.

سپړنې په پرله پسې توګه له ۱۹۷۸ - ۱۹۷۹ م کال پورې د همدې تپې په بېلا بېلو برخو کې ترسره شوي نوموړي هييت هلته د سيمه ييزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادګانو (۷) مهم قبرونه او هديرې وڅېړلې او (۲۱۲۱۸) د سرو زرو، ټوټې، نقره ايز او برونزي اثار د يو شمېر رومي، پارتي او هنري سبکونو سره يو ځای ترلاسه شول.

طلا تپه د ساختماني سبک او پلان د ترلاسه شويو اثارو له مخې د منځنۍ آسيا د جنوبي سيمو له اثارو سره ورته والي لري دا يميشي (ايمشيک) په غونډۍ کې هم کيندنې وشوې ددې غونډۍ لومړنۍ سطحه له پورته څخه لاندنۍ خواته په کوشاني دورې پورې اړه لري.

دالتين تپې څخه څه لېرې «يمپيک gemehik-tapa تپه پرته ده دموجوده سندونو په بنياد د ښامارانو (Grief- fon) سمبول د طلا تپې په کشف شويو اثارو کې شته د چاقو او پيش قبضی په لاستو کې په برجسته ډول سره زراچول شوي دي.

دهنري جوړښت له پلوه دا ښاماران چې لکۍ او سر يې په متناظر ډول دی په واقعيت کې د پاچاه د حشمت او هيبت انعکاس ورکوونکی دی (ښايي وويل شي چې د ننګرهار د درونټې په لرغونو سيمو کې د مارانو په نوم يوه تپه شته چې په بوداييي آثارو پورې تړاو لري) وروسته تر هغې چې د تزئيناتو او جوړښت له نظره د طلا تپې په اثارو کې ليدل کېږي، زياتره ورته والي يې د ګندهارا په ديکوراتيف کې په څرګنده توګه ترسره کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په تېره بیا د ښامار تبلور، د طلايي پاڼې برجستګی لکه طلا يي تزئينات له دې جملې نه د کرې، غوږوالۍ، په طلا يي کمربندکی طلايي ټامپونه ورته والي لري دا چې د طلا تپې د غه ګران بيه خزانه د لرغونو اثارو د مافيايي قاچاقبرانو څخه څنګه خوندي پاتې ده جلا بحث غواړي.

که د ميرزکې د مسکوکاتو د کلکسيون څرنګوالي د طلا تپې د خزانې سره پرتله شي نو په پايله کې ويل کېداى شي.

۱.د ميرزکې د مسکوکاتو کلکسيون په لومړی کې په ناڅاپی او تصادفي ډول ترلاسه شوی، حال دا چې د طلا تپې اثار د علمي څېړنو په پايله کې ترلاسه شويدی.

۲.دميرزکې د مسکوکاتو په اثارو کې د يو څه او سپنيزو افزارو په شمول يوازې سيکې ترلاسه شوی دی حال دا چې له طلا تپې څخه د سکو په شمول نورنادر اثار لکه طلايي مار ترلاسه شوی دی.

۳.د ميرزکې د کلکسيون سيکې تر ميلاده له دوو زرو تر ميلاده ۱۹ کاله دمخه زمانې او د بېلا بېلو پاچهانو او واکمنانو په دورو پورې تړاو لري خو بيا په طلا تپه کې دکوشانی دورې په شمول د سيمه ايزو واکمنانو، پاچهانو او شهزادګانو پورې تړاو لري او د قبرونو او له تپو څخه ترلاسه شوی دی.

۴.دميرزکې د سکو کلکسيون د لسو زرو په شاوخوا کې سکي يې رانيولی ډېرې کمې کابل موزيم ته سپارل شوي اونورې د لرغونو اثارو د مافيايي قاچاقبرانو له خوا لوټ شوی دی خوله نيکه مرغه په ډېرو ناوړو شرايطو کې د طلا تپې اثارو چې له سلو زرو زيات دی خوندي پاتې شوي دی.

۵.ډېره مهمه موضوع داده، چې دميرزکې د سکو کلکسيون چې زموږ دخلکو ملي شتمنۍ وه د قاچاقبرانو او زموږ دملي شتمنيو د غاصبانو په ګټه تمامه شوې ده حال دا چې د طلا تپې ګران بيه خزانه زموږ د خلکو د يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملي او تاريخي امانت په توګه پاتې او د ملي موزيم د رئيس محترم عمرا خان مسعودي د راپور له مخې چې وايي:
د طلا تپې اثار چې ۲۳۱ قلمه دي د هېواد ځلورو لرغونو حوزو او د برونزو په د دورې پورې اړه لري، د آی خانم د تپې اړوند اثار چې تر ميلاده دوه درې پيړۍ دمخه دي ۱۱۱ قلمه، د طلا تپې يا د باختر د خزانې اثار او ۸۵ قلمه اثار د بګرام د لرغونې حوزې اثار رانيسي.
دا اثار چې د ۲۰۰۶ ميلادي کال راهيسې نړيوالي نندارې ته وړاندې شوي دي په فرانسه، ايتاليا، هالند، امريکا، کانادا او المان کې تر اوسه يو ميليون زياتو کسانو ليدنې کتنې کړې دي او له دې لارې تر سلو ميليونو زياتې افغانۍ دافغانستان د دولت د وارداتو په حساب کې تحويل شوي دي او همدارنګه به په انګلستان، دنمارک، هسپانيه، سويس، اتريش او روسيې کې هم نندارې ته وړاندې شي.
اخځونه:
۱ـ اثارو ساحات مناطق جنوب و جنوب شرق افغانستان، نظر محمد عزيزي، اکادمی علوم، مطبعه بهير، کابل، ۱۳۸۷، ص ۲۱.
۲ـ اصلاح ورځپاڼه د ۱۳۷۷ کال د ثور ۵مه نېټه او د بې سيم مجله د ۱۳۸۹ کال ۱۹مه ګڼه د رازقي نړيوال مقالې.
۳.د تاريخي پکتيا او لوګر لرغونې سيمې او اثار، رازقي نړيوال، د بهيقي د کتاب خپرولو رياست، ۱۳۹۰ کال.
ازادي مطبعه، ۳۷مخ د اثارو ساحات مناطق، د اثر په حواله.
۴.د اصلاح ورځپاڼې او د بيسيم مجلې پورتني ګڼې.
۵.اثارو ساحات باستانی او افغانستان در پرتو تاريخ، کهزاد.
۶.د بې سيم مجله پورتنۍ ګڼه او هېواد ورځپاڼه او په همدې ډول طلا تپه د محقق زمری کمال اثر د ۱۳۸۳ کال چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تخت جمشید او تخت رستم، تخت ظفر او تخت سلیمان

زموږ د هېواد د لرغونو اثارو په لړ کې یو شمېر ابدې او سیمې لکه کافر کوټونه او تپې د محلاتو په تفاوت سره شتون لري چې زما له خوا څه ناڅه پرې بحث شوی او همدارنګه یو شمېر آبدې هم لکه تخت رستم (نقش رجب) او د تخت جمشید (د جمشید تخت) او داسې نورو څخه د هېواد په ځینو لرغونو سیمو کې یادونې راغلې دي چې دلته به د جمشید تخت او تخت رستم او نور تختونه معرفي شي.

۱. تخت جمشید :

کله چې د لوګر د لرغونو سیمو او د هغو د اثارو په باب بحث کېږي یوه لرغوني سیمه یې د « جمشید تخت» سیمه ده او که د جمشید د تسیمې وجه معرفي شي نو دا کلمه له دوو برخو څخه جوړه شوې ده جم چې د بلخ د پیشدادیانو د کورنۍ ستر پاچا یما او یاما څخه عبارت دی، او شید د ځلیدلو معنا ورکوي نو کله چې دده پر تاج باندې د لمر شغلې وځلیدلې نو تردې وروسته ورته د جمشید توصیفي لقب ورکړ شو، دا چې دا سیمه د خپل تاریخي برم له مخې یوه لرغوني شتمنه سیمه ده نو ځکه ورته د جمشید تخت نوم ورکړ شوی دی.

دا لرغوني او تاریخي سیمه د لوګر د برکی برک ولسوالۍ په سجاوند کې چې دا هم یوه لرغوني او د اثارو د شتون له مخې بډایه سیمه ده لکه څنګه چې یې د نوم له قراینو څخه څرګندېږي نو لرغونتیا یې د آریانا د دربېم او ستر افسانوي پاچاه د جمشید زمانو ته ورغځېږي چې ۲۵۰۰ کاله تر میلاده دمخه زمانې پورې تړاو لري څرنګه چې دا یوه لرغونې سیمه ده، نو د لوګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د يو شمېر نورو لرغونو سيمو غونډۍ د کيندنو په ترڅ کې ترې د سرو زرو او سپينو زرو د نارينه او ښځې دوې مجسمې ترلاسه شولې، چې متاسفانه د هېواد لرغونو اثارو د قاچاقبرانو له خوا يوړول شوې له تخت جمشيد څخه يو شمېر ډېرليکونه هم لاس ته راغلي دي چې د دې سيمې د پېړيو پېړيو لرغونتوب په وثبات رسوي.

۲. تخت رستم :

زما په عقيده دانوم د رستم زال له افسانوي قهرمان او غوردېوې پخې کلا دکک يو ياغي په کې ياد شوي دي او دا چې ساختماني شکل يې د لوړتيا له مخې يو تخت ته پاتې کېږي نو د تخت رستم نوم ورکړ شوی دی.

دا د سمنګانو دوهمه آبده او له هغو سمڅو څخه عبارت ده چې دقيق موقعيت يې په پښتو آريانا دايرة المعارف کې داسې ښودل شوي دی:

تخت رستم يو کلی دی چې د ايبک (سمنګان) په ۱۴٫۵ کيلومترۍ کې د عمومي سرک تر څنګ مخ په جنوب لويديځ د ختيځ طول البلد د ۵۸ درجو او ۳۸ دقيقو او د شمالي عرض البلد د ۳۶ درجو ۱۰ دقيقو او ۱۲ ثانيو پر کرښو باندې پروت دي، تخت رستم چې په توپ رستم يعنې ستو په رستم باندې هم شهرت لري له يوه ستر بودايي معبد څخه عبارت دي او هزارسم دهغه يوه بله ځانګړي سيمه ده چې په هغې کې يو ازې معبد نه بلکې سمڅې او هغه هم د تاريخ تر دورو د مخه د زيات اهميت لرونکي دي.

ارواښاد احمد علي کهزاد په خپل اثر (افغانستان در پرتو تاريخ) کې د توپ رستم د پېژندنې په باب داسې مستندې ليکنې لري:

لکه څنګه چې څرګنده ده هغه څه چې د تاريخي اثارو له مخې د سمنګانو د زيات شهرت لامل ګرځېدلي دي له يوې لويې ډېرې څخه د دې سمڅې چې د نيلوفر د ګل (په بودايي آيين کې يو مبرک ګل) په پاڼو تزئينکاري شوی و،

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې کوټې د لوړې او ستړې طاقچې په وره کې يوه لويه ستوپه اېښودل شوې ده چې له مخامخ کړکۍ څخه ورته روښنايي راتلله.
دوهمه کوټه هم يوه ګردۍ سمڅه وه چې په اصل کې له دوو د هليزونو جوړه شوې او درې حجرې په کې کيندلې شوې وې او په دې وروستيو کې د سيمې خلکو د دوکاندارۍ لپاره کارولې.
دريیمه خونه: چې د پراختيا او شکل له مخې د لومړنۍ خونې غوندې وه خو د طاقچو شمېر يې څلورو، ددې خونې مخې ته يوه بله مربع شکله خونه ده او دا دواړه کوټې د يو لس متره اوږد دهليز په واسطه يو ځای کېدلې.
څلورمه خونه: چې ويل کېږي د سمڅې په يوه ګوښه کې ده له يوې پنځه متريزې حجرې څخه عبارت ده چې د سيمې خلک يې حمام ګڼي. احتمال لري چې د يادو شويو ځايونو د کيندلو او توږلو مفکوره يې په څلورمه ميلادي پيړۍ کې رامنځته شوې وي.
چيني زاير هيوان تسانګ ددې ځای له لسو بودايي معبدونو څخه يادونه کړې ده چې بې له شکه د سمنګانو معبد او ډبرينه ستوپه هم له دې ډلې څخه شمېرل کېږي. هغه لومړني شخص چې د اروپايي سيلانيانو په ډله کې يې ددې بودايي آبدې د سمنګانو د ايبک د تخت رستم په باب يو لړ څرګندونې وړاندې کړې انګليس، ميجربات و نوموړي خپله څېړنه په ۱۸۸۸م کال په خپل کتاب (شمالي افغانستان) کې خپره کړه او د لومړي ځل لپاره د عامو خلکو له دود او دستور سره سم يې دهغه ځای دا ستوپه په تخت رستم ونوموله، په بودايي دوره کې ايتالوي لرغون پېژندونکی هييت په ۱۹۶۱م کې هزار سم (چې جلا بحث غواړي د يو نوی ښار په توګه پېژانده چې د فرعي درو په شمول يې ۳۵۰۰۰ مربع متره ستوپه ده چې د سيمې خلکو د عرف له مخې يې په توب رستم شهرت پيدا کړي دي بې له شکه هغه ډېر مهم لامل چې يې د بودايي پيروانو پاملرنه ځانته راوړوله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیمې د طبیعي جوړښت او د ځمکو شکل و لکه چې په بامیانو او د هند په «ماجاشا» کې د غرونو په لاښونو او کمرونو کې یې خپل معبدونه او ستوپې په داسې ځایونو کې جوړې کړي نو بودايي پیروانو د ما قبل التاريخ د مغارو د جوړولو يعنې د هزار سم په تقليد اراده وکړه چې د غرونو په نوموړو برخو کې تونږنې ترسره کړي، چې د سمنګانو په تخت رستم مشهوره بودايي ستوپه دا ډول طبيعي او قدرتي لوړو پشتو ځخه شمېرل کېږي.

د تخت رستم انګړ په یو قول ۸۰ مترو او په دې لیکنه کې ۸۰ متره دی.

د بودايي آئين د دود له مخې په ستوپو کې ځينې يادګارونه لکه سيکې او نور مذهبي شيان ايښودل کېدل نو ځکه په تخت رستم کې د يادګار په توګه يوه کوچنۍ خونه هم د ستوپې د ډيرې د بدني د تخت په ډېره لوړه څوکه کې کېندل شوې چې مخه يې د ختيځ خواته او تر اوسه پورې په خپل حال پاتې ده او د ځمکې پر مخ يې قطر ۱،۷۵متره دي.

موسیوفوشه ددغه کوچنۍ کوټې تر کیندنې وروسته په دې عقیده و چې د ستوپې د کار بهیر د کوم نامعلوم علت په وجه ځنډول شوی او یا دا چې بشپړ شوی نه دی، نوموړي داځنډيدنه په ۴۲۵ م کال کې د يفتليانو رامنځ ته کېدو ته نسب ورکوي، که څه هم يفتليانو له بودايي دين سره مخالفت درلود خو وروسته يې دا دين منلی دی.

له تخت رستم سره نښتې یو غر کوټې دی چې د بودا پیروانو د هغه په دننه کې یو شمیر لویې او کوچنۍ سمڅې او یو پراخ دهلیز و کنیده چې د ختیځ او لویدیځ خواته په یوه لیکه پروت و او وریې د غرکوټې په بیخ کې دجنوب خواته کیندل شوی و په تپه کې دننه د سمڅو شمېر پنځو ته رسېږي خو پنځمه سمڅه نیمګړې پاتې ده او د غونډۍ له اهکي ډېرې څخه جوړه شوې ده دومره محکمه نه ده او دوخت په تېرېدلو سره يې د ننني برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سولیدلې او رالویدلي او د غونډۍ د ننني رنګمالي یې له منځه تللې ده همدا رنګه د دې پراخ دهلیز په دننه کې یادې شوی ځلور سمڅې او د مجسمو د درولو ځایونه لیدل کېږي چې له بشري افتونو څخه په امن کې پاتې نه دي.

۳.د سیستان د کوه سپند تخت رستم :

د کوه سپند د غره د پاسه د ځلورو سترو ودانیو اثارو او کنډوالې په متروک ډول ښکاري چې د تماشې او لیدلو وړ دي، ددې غره (چې کوه خواجه هم ورته ویل کېږي) له دې شړو خرابو او کنډوالو څخه تخت رستم، کوشک، چهل کنجه او قلعه چهل دختران یې پوره مشهور دی.

څرنګه چې ددې تخت او کلا ګانو د ساختماني اونورو حالتونو په اړه معلومات ترلاسه نه شول خو همدومره ویل کېدای شي چې دا ځلور واړو ځایونو خورا پاخه محلات و او له تخت رستم څخه څرګندیږي چې یو لوړ ځای د تخت غونډې جوړه شوی وه.

۴.تخت صفر (سفر، ظفر) :

له دې تخت ځایونو څخه یو هم تخت صفر دی په پښتو آریانا دایرة المعارف کې ددې تخت په هکله په دې ډول معلومات ورکړ شوی دی.

دا یو بڼ او د سیل ځای دی چې د هرات ښار په (۴) کیلومترۍ کې اټکلی مسافه د عمومي پارک شمال پلو د هغه غرګوټي په بیخ کې چې په همدې نامه شهرت لري د یوې غونډۍ پر سر پروت دی، دا ځای د هرات ښار د چاپیریال په سمسوره او شالیزه جلګه باندې له لېرې وا کمنه نقطه ده او ننداره کوونکو ته په زړه پورې او خوشالوونکي لیدنځی چمتو کوي. دغه بڼ سم او منظم خیابانونه او زیاتره د ناجو او ژیړ ارغوان او اکاسۍ ښکلې ونې لري دلته دوه ښکلي ودانۍ هم جوړې شوي دي چې یوه یې د کافي په حیث ده او د لامبو یو حوض هم ورته نږدې شته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه پارک د نوم په اړه دري نظرونه شته که چېرته د سفر تخت په (ص) ولیکل شي په دې معنا دي چې مراد هغه صفر دی چې د سلطان حسین بایقرا ، خسرو او دغه پارک د هغه په نامه نومول شوی دی، که چېرته په (س) ولیکل شي تخت سفر په دې معنی دي چې نوموړي سلطان خپل سفر له دغه ځایه پیل کړی دی او که چیرته د (ظ) په توري ولیکل شي نو تخت ظفر په دې مفهوم دی چې هغه سلطان د خپلو کامیابیو مراسم په دغه ځای کې نمانځل باید وویل شي چې په بېلا بېلو دورو کې د دغه یو لړ ورانې ویجاړې او بیا رغاونې هم لیدلی دي.

۵. تخت سلیمان :

د اشکائیانو په زمانه کې د فراسپا Fraaspas په نامه مشهور شوی و.

د سلیمان تخت د هغې غونډۍ پر مخ د یو شمېر ودانیو کنډوالې او د ویجاړو شوو مجموعه ده چې شاوخوا یې یو ژور رودګي بهېږي د ښار پخواني حصار لا تر اوسه په خپل ځای پاتې دي او محیط یې ۱۲۰۰ مترو ته رسېږي، نوموړي دیوال د لرغون پېژندنې د څېړنو له مخې پنځه متره پنډوالی لري، د دیوال جګوالي تر پاسنۍ برخې پورې له ۱۴ مترو زیاتوالي کوي، برجونه او بارو لري چې د برجونو شمېر یې ۲۷ ترصدي برجونو ته رسېږي او دوی عمومي دروازې لري.

چې په واقعیت کې یو بالاحصار دي د ښار په مرکزي برخه کې اتشکده او ماڼۍ شته چې د سپاهیانو او لښکریانو استوګنځی و او داسې څرګندېږي چې ښایي په ساماني دورې پورې اړه ولري، پردې سربېره یو شمېر څېړونکی تخت سلیمان یو کنډواله شوی ځای بولي. د (ارومیه Aromya) درودګي په پنځه ویشت کیلومترۍ کې (۲۵ فرسخه) یو شمېر مورخان د سلیمان تخت د اذربایجان پایتخت بولي چې هلته هغه مهال پارتیان واکمن وو دوی عقیده درلوده چې دا ذرګشپ اتشکده هم دلته وه. د رومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سردار «انتینونیوس» د جکسن عالم په نظر دا اتشکده هماغه داذرگشب اتشکده وه چې د سلیمان پر تخت شهرت لري چې واټن یې له ارومیه او همدان سره یو شان دی. ځینې د سلیمان تخت د (تروپات Atropat) پاچاه استوګنځی بولي.

همدارنګه د سلیمان تخت په کشمیر کې د هغه غره نوم دي چې حضرت سلیمان (ع) هلته راکوز شو، او خلک تر اوسه پورې د نیتونو او حاجتونو لپاره هلته ورځي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مارکو پولو

په نړیواله کچه زموږ د ګران هېواد افغانستان په معرفي کولو کې تر هر څه دمخه نړیوال سیلانیان او جهان ګرځېدونکی لا چې د سوداګرۍ د شغل لرونکی وو او یا ددې خاورې د لرغونو مذهبي اثارو د لیدلو کتلو لپاره خورا اغېزمنه ونډه لري. لکه چې ویل کېږي که دا سیلانیان په تېره بیا چینایي زایرین نه وای نو د پخواني افغانستان او د هغو د لرغونو سیمو او تاریخي اثارو په باب به اوس هېڅ معلومات د لرغون پوهانو او مورخانو او جغرافیه لیکونکو په واک کې نه وای. او په دې لړ کې مارکوپولو هغه سیلاني سوداګر دی چې د افغانستان د وتلي موقعیت په باب یې دخپرو شوو یادداشتونو په وجه دا لرغونې خاورې له نړیوال شهرت څخه برخمنه شوه نو پوره اړینه ده چې نوموړی معرفي شي.

پولو (مارکو) یو ایټالوی سیاح دی، د وینز په ښار کې زیږېدلی دی دده سیاحتونه دنړۍ د ډېرو برخو په اکتشاف کې پوره اغېزه لري.

دده پلار او تره «نیکولو پولو» او «سامتو پولو» د وینز د ښار له مخورو او اشرافو څخه وو، د جواهراتو، وریښمو او ګران بیو شیونو سوداګری یې کوله، یو کرت یې اسیا ته هم سفر وکړ او په چین کې یې قوبلای قاآن چې د چنګیز د کورنۍ شپږم امپراتور ؤ حضور ته ورغلل او له هغه څخه یې ډېر مینه ولیدله.

د مارکوپولو پلار او تره لومړني اروپائیان دي چې چین ته یې سفر کړی دی او کله چې نیکولوپولو په ۱۲۷۱م کال د دوهم ځل لپاره چین ته لاړ خپل زوی (مارکوپولو) یې هم له ځان سره بوت او نوموړی هم لومړی هلک ؤ چې چین یې ولید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۷کلن مارکوپولو د خپل پلار او تره سره د امپراتور دربار ته لاړل، کله چې دې خان ولید د نوم او ځای پوښتنه یې ترینه وکړه د ده پلار ځواب ورکړ:
ستاسې مریې او زما زوی.
په خاقاآن باندې دا ځواب ښه ولګید او امر یې وکړ چې د دولت په ملازمانو کې یې شامل کړي او دده په درناوی شاهانه جشن جوړ کړي.
مارکوپولو په خپله سفرنامه کې ددې جشن او خاقان د دربار د نورو جشنونو پوره صفت کړی دی.
په دې توګه مارکوپولو او تره یې د قوبلای خان په دربار کې پاتې شول او هغه ته د زیاتو خدمتونو د سرته رسولو سبب شول.
د مارکوپولو په سفرنامه کې د دوی د مسافرت جریان داسې تصریح شوی دی:
مارکوپولو او دده ملګري په یوه کوچنۍ بادي بېړۍ کې له مدیترانې څخه پوره وتل او د کوچنۍ اسیا په یو بندر کې ښکته شول. ارمنستان ته راغلل هلته یې دنفتو روانه چینه ولیدله چې د باکو په ښار کې موجوده وه، له هغه ځایه هرمز ته راغلل او کله چې له کرمان څخه را تېر شول د افغانستان خاورې ته راننوتل او له یو داسې ښار څخه چې د نرۍ خوږې خربوزې یې درلودلې یعنې د بلخ له شان او شوکت ډک ښار ته راورسېدل هلته د مغولو د چپاوونو اثار یې ولیدل چې دا ښار یې له خاورو سره خاورې کړی ؤ.
نو بیا هم ددې ښار د مرمرینو ماڼیو، پراخو دښتونو او لوړو سطحو کې خپل منزل ته دوام ورکړ، تر څو چې د نړۍ بام (پامیر) ته ور پورته شول، تر ۱۲ ورځو مزل وروسته له پامیره تېر شول او مارکوپولو لومړنی جهان ګرځېدونکی دی چې د نړۍ له بام پامیر څخه یې یادونه کړې ده. مارکوپولو هلته یو ډول پسونه ولیدل چې جګه ونه او تاو را تاو ښکرونه یې درلودل او د سیمې خلکو له دوی څخه د لیوانو په مقابل کې د مدافعې د الاتو او نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شیانو لپاره استفاده کوله اروپایي حیوان پېژندونکي په لاتینه ژبه دغه پسونه «اولیس بلی» نوم ورکړ.

مارکوپولو د ۹۲ ورځو په شاوخوا کې او د دوی د سفر په مسیر کې له یو شمېر ښارونو تر لیدلو او د مې او د چین د لوی دیوال له لیدلو وروسته تبت له لارې د قوبلای خان د دربار خواته خپل سفر ته دوام ورکړ، خان څو تنه د دوی د لارښوونې په خاطر د دوی مخې ته ور ولېږل.

مارکوپولو دهغه زیرکۍ او هوښیارتوب په وجه چې یې درلود د قوبلای خان له ډېرو باوري درباریانو څخه ؤ او هغه ته یې د یادونې خدمتونه سرته ورسول او کله چې د قوبلای خان په دربار کې د ځانګړې مقام د لرلو له امله د یو لړ درباریانو رخه او کینه را پورته کړه نو یې خپل هېواد ته د ورستنیدلو په خاطر له قوبلای خان څخه اجازه وغوښتله، خو هغه ورسره ونه منله ترڅو چې د خاقاني شهزاده ګۍ، د ایران شهزاده ته د ور رسولو د ماموریت په وجه ایران ته او په ۱۲۹۵م کال وینز ته په رسیدلو سره دده سفر پای ته ورسېد او بیا د جنیوایي سوداګرو سره یې په جګړه کې ماته وخوړله.

وروسته مارکوپولو د «اوسچیلو» نومي یو زنداني لیکوال سره آشنا شو او د خپل سفر یادداشتونه یې له کوره را وغوښتل او هغه ته یې ورکړل او په ۱۲۹۵م کال په زندان کې دده سفرنامه ترتیب شوه او نړۍ د سیلانیانو د پوره پاملرنې او استفادې وړ وګرځېدله.

دده دې سفر نامې د افغانستان تاریخي موقعیت او له برمه ډک مشخصات نړیوالو ته معرفي کړل او دې لرغونې هېواد ته یې د وریښمو د لار په معرفي کولو سره د هر چا پام را وګرځاوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د افغانستان په باب د مارکوپولو د سفرنامې یادداشتونه او د چینایي سیلانیانو د سفرلیکونو یادداشتونه وای لرغونې افغانستان او د هغه نړیوال اهمیت به په دې او سني کچه چا نه پېژندلای.

هزار شهر د باختر د لرغونو ښارونو د مجتمع په توګه :

لکه چې څرګنده ده د روان کال د چنګاښ په پنځلسمه نېټه د باختر د هزار شهر نندارتون په داسې حال کې په ملي موزیم کې د اطلاعاتو او فرهنګ د وزیر سید مخدوم رهین په وینا د یو لړ شاندارو مراسمو په ترځ کې پرانستل شو چې یو شمېر لویو شخصیتونو په کې ګډون کړی وو.
دا چې (هزار شهر) زموږ د لرغونې هېواد د عمراناتو په تاریخ کې ځانګړې ځای لري نو اړینه ده چې د پوره پېژندنې په خاطر پرې څېړنیز بحث وشي.
زموږ لرغونې هېواد له باختر، اریانا، خراسان او د ګندهارا د حوزې له زمانې څخه رانیولې تر اسلامي حتی د میلادي پېړۍ د مخه زمانې پورې د څو زره کلن تاریخ په اوږدو کې، د دې پر فیضي خاورې په لویشت لویشت کې چې د خورا بې سارو لرغونو بډایو اثارو لرونکې ده او دا فرهنګي شتمني زموږ د ملي هویت او ملي مفاخرو بیخې زیاتې ویاندې بېلګې ګڼل کېږي او دا هغه سرشاري شتمني دي چې د هغوی په هستولو کې د تېرو نسلونو د خلاقانه ذهني وړتیا او مبتکرانه استعدادونو او له ستړیاوو ډکو تخلیقونو ثمري دي او هغه چې د دې خاورې د سوچه او اصیلو هنري شهکارونو سره، د بهرنیو ایجادیتونو د غورو برخو د راخستلو او سره د خلطولو په نتیجه کې رامنځته شوي دي، چې یې په ټولو فرهنګي او هنري برخو کې ویاندي بېلګې وړاندې کېدای شي او له دې منځه پخواني ودانۍ او معمارۍ چې د مذهبي او مدني مرکزونو په اعتبار ودانۍ او ډول ډول آثار استحکامي تاسیسات لکه پخې کلاوې، حصارونه او بالاحصارونه او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغوی اړوند تحکیماتي عناصر یې د یادونې وړ دي او د تاریخي مدارکو له مخې یې شمېر تر زرګونو هم زیاد ښت کوي او له همدې کبله په یو شمېر اثارو کې د پخوانیو ساختامنونو او د معماري د سبکونو په اړه لیکنې شوي دي چې یو له دغو ودانیو څخه د یو مجتمع په توګه د (هزار شهر) ودانۍ دي دلته پوره اړینه ده چې د (هزار شهر) د مجتمع په باب معلومات وړاندې شي.

ښاغلي څېړنپوه میر عبد الرووف ذاکر د (شیوه معماري د هنر ظریفه یوناني کوشاني) اثر څخه د هزار شهر د برخې لنډیز را اخېستل کېږي:

د تاریخي مدارکو له مخې هغه څه چې تر او سه پورې د پوهانو او محققانو د بحث وړ دی هغه د باختر د (هزار شهر) د شتون له موضوع څخه عبارت دي.

هزار شهر چې په پښتو کې د (زر ښارونه) مفهوم افاده کوي یوه ډېره پراخه سیمه رانیسي چې د یونانیانو له خوا په کې د یو لړ ودانیو تهدابونه ایښودل شوي دي او د ودانیو دا پروسه د راتلونکو ودانیو د ښاري پراختیا لپاره یوه ارزښتناکه نمونه ګرځېدلې ده.

د ښتلي اوربانیزم (کارتوته ورته ښار ګوټې یا مجتمع) دانما خوا په خوا د کارتو د ویشني له خوا جوړېده، د ودانۍ او معماري تشکیلات یې د یوناني ټولنو د شتون سره اړیکې لرلې.

د چاکین یو عالم، د رپوټونو له مخې په باختر او د (اکسوس) په سرحدي برخو کې هغه طایفو او وګړو استوګنه درلودله چې د ټاکلیو پولو، حصارونو او کلاګانو درلودونکي ښارونه یې درلودل:

هغه چې د سور درو او جګو دیوالونو په واسطه احاطه شوي وو او په هغوی کې به بېلا بېلې طبقې، حاکمان او پاچهان اوسېدل، داودانۍ او د هغو د معماري ډول بعدونه د هزار شهر پورې تړاو درلود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هزار شهر د جوړولو دوره هغه يوازينې دوره ده چې د آمو دريا يعنې اوکسوس د هغې خوا د قومونو او قبيلو ترمنځه يرغلونه او نښتې روايي وي.
خو يوناني واکمنانو او د چينايانو ترمنځه سوله ايزې اړيکي موجودي دي د چاکين د ليکنو پر بنا د باختر د هزار شهر او سيدونکي د (تاهيا) او فرغاني په خاوره تر (تايوان) پورې ساحه رانيوله چې د باختر د هزار شهر څخه عبارت ده هغه مهال چې مقدومي سکندر له مرکزي اسيا څخه جنوب او له هغه ځايه (نينوا) ته ورستون شو (۳۳۰ – ۳۲۲ تر ميلاده دمخه) دده تر مړينې وروسته د سلوکيانو او پارتيانو ترمنځه د دريېم (انتيوخوس) تر واکمنې پورې د غو نښتو دوام درلود ، مګر د هزار شهر د ودانيو جوړونه د (ديودوتوس) (ايوتدموس) (۱۸۰ کاله تر ميلاده دمخه) او (ايوکراتليسان) يا ايوکراتيد (۱۷۵ کله تر ميلاده دمخه) په دورو کې د باختر د هزار شهر جوړونه له سره د باختر د هزار شهر جوړونه پيل کېږي، خو دومره وخت لا نه تېرېږي چې د اکسوس د هغې خوا د شمالي برخو د (تارم) د قومونو د يرغلونو په نتيجه کې د هزار شهر زياتې وداني سوزول کېږي او له منځه ځي.
د ويليام ترن د نظريې له مخې ددې ښار زياتره اوسيدونکي د زردشتي دين پيروان وو ، د يو دوتوس په وخت کې د هزار شهر اداري او د معماري تشکيلات د پارتيانو غوندې وو نايب الحکومګان چې په حقيقت کې د هخامشيانو او يونانيانو د دورې (ستراپان) و او په بېلا بېلو ستراپي نومونو ياد بدل او وروسته د (بندوبين) يا اوسني بدخشان په نامه ونومول شو.
چې د (پاراپاميزاد) (هندوکش) پورې يې تړاو درلود او د هزار شهر ستراپان ورته ويل کېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه چې ویل کېږي د یو لړ مدارکو له مخې هغه ښارونه چې د یونانیانو او د هغو ترمخه زمانو کې ودان شوي وو ممکن د هزار شهر له ودانیو او ښارونو څخه وي، هغه شمېر ښارونه چې یو شمېر یې د مقدوني سکندر په زمانه کې او بیا د هغو د ځای ناستي سلو سي پاچهانو تر واکمني وروسته ودان شوي دي لکه بکتریا ، ایوکراتید یا په سغدیا ناکي والیسانا د خجند رود په غاړه کې انتونیا په فرغانه کې (مرو هتریا) یا (دهر مامیترا) چې په سانسکریت کې ورته ترمینا (اوسني ترمز) وایي او آی خانم دا ټول له دې جملې څخه دي.

همدارنګه هغه شمېر ښارونه او کلي چې په تخارستانونو (پاسني او ښکتنې تخارستان) د تایوان او فرغاني په خاوره کې او یا د بکترا (اوسني بلخ) په سیمه کې جوړ شوي وو.

مګر د افغان–فرانسې د لرغون پېژندونکي هییت د څېړنو له مخې په ۱۳۲۲- ۱۳۲۷هـ ل کال کې د هیواد په شمالي سیمو کې لکه په بلخ، کندوز، (دراسپاکا) او تخارستانونو کې ترسره شولي ددې ودانیو په کنډوالو کې هغسې وداني ولیدل شولي چې د یوناني مهندسي د قواعدو او سبکونو له مخې آبادي شوي او د وروستنیو واکمنیو ، له دې جملې نه د کوشانیانو په دوره کې په کې زیاتګي جوړېدنې رامنځته شوي وي.

په یو شمېر مدارکو کې کوچنی کلي هم د ښارونو په نامه یاد شوي دي. خو هغه څه چې ښودل شوي دي د هزار شهر زیاتره ښارونه د یو دوتوس په وخت کې تر میلاد ه ۱۸۰ کاله د مخه د بلخ په شمال، اوسني ازبکستان او تاجکستان کې اباد شوي دي.

چې له سغدیا (مرو) څخه د تاشکنت (تاشکند) زیاتې برخې د هزار شهر پوري تړاو درلود د هزار شهر له ښارونو څخه یو هم د بلخ د زړې کلا چاپېریال دي چې د ښار مرکز و او د ۱۹۵۳- ۱۹۵۴ م کال د (وخش) رود په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېښه غاړه کې پرته ده او بل پراخ لرغوني ښار د خیرآباد تپه او سرخان دریا ښار و چې ۳۵۰ هکتاره پراختیا یې درلوده.
د روسي عالم بلنسکي د اثر په حواله د (تورینو جکین) د لیکنې له مخې د قرمزي او خاکستري رنګه کودړو د کشفیدلو پر بنا دا د یونانو، باختري ښارونو له جملې څخه دي چې دوهم او درېیم افراسیاب له مربوطاتو څخه دي او خوارزم د ښار په خوا کې د هیلنیزم د دورې او بل هغه ښار چې د کوشانیانو د استفادې وړ وګرځېد هغه (کوی کریګان قلعه) ښار دی چې په منځني آسیا کې له ډېرو لویو او سوچه لرغونو ښارونو څخه شمېرل کېږي.
د (نیسا) ښار هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنیستیک د دورې پورې تړاو لري او په ۱۹۳۰ م کال کې د مارشیدو روسي عالم له خوا په کې کیندنې ترسره شولې.
دهزار شهر د ودانیو ترځنګه تر میلاده دوه پیړۍ وروسته یې هم خپل رونق وساته دهزار شهر بل ډېر مشهور ښار د توپرک یا توپراک قلعه ده.
همدارنګه د هزار شهر د ښارونو په لړ کې بل ډېر مشهور ښار د یونانیانو او کوشانیانو د معیارونو په معیار برابر او ډېر مستحکم ښار (خالچایان) دي (تایي برزو) هم د هزار شهر د ښارونو له جملې څخه دي چې د هیلنیستیک او د کوشاني د معماري د هنرونو د اغېزمنو پورې تړاو لري، دا ښار ګوتې د ژ. و. ګریکو ګوریکو روسي لرغونپوه له خوا په ۱۹۳۰ م ۱۹۳۹ م کلونو په موده کې کشف شو لکه چې څرګنده ده مقدوني سکندر او یا ښارونه آباد کړي دي چې یو یې هم ارتاکابان او یا ارتاکانا ښار په اریه مشهور یعنې لرغوني هرات دي (دا چې تر مقدوني سکندر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمخه او په هرات دهغه د یرغل په وخت کې دا ښار په دې نامه موجود و نو له دې امله هغه ته منسوب دي چې ممکن بیا رغاونه یې په کې کړې او ورته نږدې یې سکندریه جوړه کړې ده) او بل ښار اریوس چې د هرات په سرحدي برخه کې یوه سکندریه ده.

د دلبرژین یا دلبر جان غونډۍ او داسې نورې زیاتې ودانې د هزار شهر له ښارونو څخه شمېرل کېږي.

لنډه دا چې د (دي یا کونوف) د لیکنې له مخې شهر هاي هزاره یا هزار شهر په واقعیت کې هماغه کوچني کلي او ښار ګوټې هم دي چې د حصارونو او مستحکمو کلاګانو لرونکي دي، او د مقدوني سکندر په زمانه کې یې جوړولو رواج درلود او بیا وروسته دا ښار یا پولیس او که بالاحصار په ونو د اکرو پولیس په نامه یاد شول.

په همدې ترتیب د دې ښارونو په منځ کې هغه شمېر ښارونه هم شامل دي چې پوره پراخوالي یې درلود او د مقدوني سکندر له هماغو او یا ښارونو څخه عبارت دي.

ترده وروسته د سلوسیانو په زمانه کې دا ښارونه د اداري تشکیلاتو له مخې د داخلي خپلواکي لرونکي او د مرکزي حکومتونو پورې تړلې وو، سیکي یې وهلاي شوي او مرکزي پاچا یعنې (فورس) ته یې باج ورکاوه.

نو ځکه د باختر هزار شهر نه یوازې د باختر په چاپیریال کې موقعیت درلود بلکې یو زیات شمېر ښارونه د الیشک کول او د هندوکش په لمنو کې پراته وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یونانیانو په زمانه کې د باختر تر واکمنې لاندې وو. بیا وروسته د دې کورنې تر انقراض راهیسې د ښارونه د خپلواکې واحدونو په تکل او په بېلا بېلو نومونو رامنځته شو.

نو اوس ځای لري چې د اطلاعاتو او فرهنګ په نوښت د باختر دا هزار شهر د هغو د ودانیو د سبک، سیکو او داسې نورو لرغونو اړوندو اثارو د معرفي کولو په ترڅ کې د کابل په ملي موزیم کې د ننداري لپاره کېښنودل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آی خانم د هزار شهر د یو پر تمین ښار په توګه

زموږ د لرغوني هېواد د (هزار شهر) له تاریخي او د مقدوني سکندر له خوا د (اویاوو) جوړ شوو ښارونو له جملې څخه یو خورا مهم ښار آی خانم دي. او ددې لپاره چې تر ممکنه حده تر پېژندنې لاندې ونیول شي اړینه ده چې په دې موضوعګانو څېړنیز بحث وشي.

۱.د آي خانم جغرافیوي موقعیت
۲.د آی خانم د نومونې وجه او د مورخانو په آثارو کې او د هغه ضبط
۳.د آي خانم بنسټ ایښودونکي
۴.د آي خانم اړوندي ودانې
۵.د آی خانم تاریخي اثار

۱.د آی خانم جغرافیوی موقعیت :

دا ښار د امو او کوکچي د مخامخ کېدو په نقطه کې چې د افغانستان او پخواني شوروي اتحاد د (تاجکستان) په پولو کې پروت دي چې یوې خواته یې لوړه غونډۍ پرته چې د جنوب له خوا د کوکچي پر سین حاکمیت لري او له بلې خوا یې د ځومترو په جګوالي یوه بله غونډۍ شته چې د آمو سین په غاړه موقعیت لري، ددې غونډۍ د پاسه د آی خانم استحکامې تاسیسات لکه (حصار) بالاحصار، بارو او د برجونو په شکل دي، او د تخار پورې مربوط دي.

۲.د آی خانم د نومونې وجه او د مورخانو په آثارو کې د هغه یادونې :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آي خانم نوم د (آی) یعني مهتاب (سپوږمۍ) چې د یوناني هلیوي او د خانم له کلمو جوړ شوي دي او د ماه خانم محل یا سیمې ته په ازبکي ددغه نوم معنا افاده کوي خو بیا د مورخانو او د جغرافیه لیکونکو په اثارو کې د هغه مفاهیمو له مخې په بېلا بېلو شکلونو یې یادونې راغلي دي.
- بطلیموس یوناني مورخ د آی خانم ښار او کسایان سکندریه (اموسین سکندریه) په نامه یاده کړي چې یې موقعیت د آی خانم د ښار سره پوره سمون لري.
- هیرودت (د تاریخ پلار) له مقدوني سکندر نه را وروسته هغه تاریخي سندونه او توکي د شواهدو له پلوه چې لاسرسي یې پرې درلود، تدوین او ترتیب کړي دي او د آی خانم ښار یې د (اوکسایانا سکندریه) په نامه یاده کړې ده، چې د بطلیموس د نظر سره ورته دي او بیا د اوکسایان یا اوکسایان معنا په لاتینه ژبه او کسوس یعنې اموسین دي.
- د آي خانم بنسټ ایښودونه:
د آي خانم د بنسټ ایښودلو د مبدا په هکله موثق معلومات په لاس کې نشته او همدا رنګه دا ښار د کومې نقشې له مخې هم نه دي جوړ شوي، خو وایي چې پخوا په دې سیمه کې یوې ښځې د آی خانم په نوم حکومت کړي دي.
- ځینې بیا وایي: مقدوني سکندر (۳۲۷- ۳۲۹) تر میلاد دمخه ددې ښار موسس بلل شوي دي چې دلته یې دوه کاله استوګنه کړې ده.
- همدا راز لومړي سلوکوس چې ۳۰۵ تر میلاده دمخه یې په سوریه او بین النهرین کې یوناني پوځونه ځای پر ځای کړل خو بیا هم ددې ښار موسس سکندر ښودل شوي دي.
- په یو بل روایت ددې ښار په ودانولو کې سلوکوس او دهغه زوی (انیتوکوس) سیاست چلاوه هم برخه اخیستلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د انګلستان د پولیسو د نامتو او نابغه رومان لیکونکي (تاون) د تاریخي سندونو له مخې څرګند یږي چې د سکندر نه وروسته د اغتشاش په کلونو کې (۳۰۵ ق. م) چې دا ښار د سلوسیانو تر مستقیم واک لاندې و، سکندر او سلوکوس په شخصي ډول ددې ښار په ودانولو کې برخه اخیستي وه او دا ښار (کیني اس) له خوا ودان شوي دي (کابل مجله ۱۳۵۵ کال، ګڼه ۱۱-۱۲ مخونه).

- د څېړنپوه نظر محمد عزیزي، د لیکنې له مخې آی خانم د اوکسیان یا اوکسوس د سکندریې په نامه د احتمال له مخې د سلوکوس نیکاتورر یا انتیوخوس اول له خوا بنسټ ایښودل شوي دي.

۴. ساختماني سبک او اړوندې وداني :

د آي خانم ښار چې د استوګنو یونانیانو د ښار ګوټې په توګه پېژندل شوي دي نو د هغه په جوړولو کې د یوناني مهندسي او معماري له سبکه کار اخېستل شوي دي.

ښاغلي نظر محمد عزیزي د خپل (معماري و هنر های ظریفه ګندا هارا و باختر در عصر کوشانی ها) په یوه ساختماني جوړښت د مهندسي له پلوه داسې ښودلي دي:

- د ښار مرکزي ماڼۍ
- د مرکزي ماڼۍ خزانه
- کتابتون یعنې د یوناني اسنادو او اسطوروي کتابونو د راټولو ځای
- ورزش ګاه جمنازیون
- معبد یا تیمپل
- تیاتر یا د فرهنګي نمایشونو محل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل مجلې د پورتني ګڼې د ليکنې له مخې له دې ښار نه يو لوړ او سور ور ديوال را چاپير شوی و چې جګوالي يې ۱۰ متره او سپور يې (۱۱) متره اټکل شوي و.

دا ښار په عمومي ډول له دو برخو څخه تشکيل شوي دي.

الف: اصلي ښار چې مستطيل شکل لري د آمو سين سره د (۸۰) مترو په امتداد د ښار له بالاحصار څخه واټن لري موازي پروت وي او د يوې مثلث شکلي غونډۍ پر سر چې د ښار مهمه نقطه ګڼل کېږي ودان شوي دي.

د ښار په منځني برخه کې سرکاري دفترونه او لوي عمارتونه دي چې د ښار حکمرانان او يوناني خبريالان به په کې اوسېدل او له دې ځايه يې ښار اداره کاوه.

ب: د ښار دوهمه برخه د شخصي کورونو، د ښار عمومي حمام او له نورو ودانيو څخه عبارت و ددې ښار د ودانيو په جوړولو کې له پخو خښتو، آهکي پستو ډبرو، ګجو، عاجو، او نورو ساختماني توکو څخه استفاده شوي وه.

د آی خانم د ښار د ښارسرکاري ماڼۍ، بلاکونه او شخصي کورونه د هغې زمانې د معمارانو او ختګرانو يو لوي شهکار او ابتکار دا وي چې په (پرسيپوليس) کې دا داريوش د ماڼۍ (د جمشيد د تخت) سره پرتله کېدای شي او هم يې په جوړولو او تنظيمولو کې د قايمي زاويې په اساس مراعات په نظر کې نيول شوي دي چې بيا هم د انسان د فکر او ذهن د بين النهرين او هخامنشيانو د لرغونو ماڼيو د جوړلو سبک ته بيا يې (کابل مجله ۴ ګڼه، ۱۳ مخه).

د آي خانم کلا چې مستطيل شکل لري يو نيم کيلومتر په يو کيلومتر کې ده، هغه کيندنې چې په ۱۹۶۵م د فرانسوي لرغون پېژندونکي هييت له خوا د آي خانم په کنډوالو کې سرته ورسيدلې دا سې نتيجه ترې واخېستل شوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د آی خانم کنډوالو یو ښار، بالاحصار او ښکتنې برخه درلوده، دا ځای پخوا د سیلو سید د امپراتوري یو ولایت و او له میلاده ترمخه په دریمه پېړۍ کې یو خپلواک دولت و.

د ښار په منځ کې یوه مرکزي جاده وه چې له شمال څخه د جنوبي دروازې په استقامت ۱۲۰۰ متره اوږدوالي لري، دلته دغه کوڅه هم تر سترګو کېږي.

د یوې بلې لیکنې په حواله د آی خانم ښار له دریو برخو تشکیل شوی و.

- بالاحصار
- د حصار ښکتنې برخه
- ارګ

د آي خانم د ښار په جنوبي او لویدیځه برخه کې د خلکو د هستوګنې ځایونه، ودانې ورزشګاوي او بازارونو دي چې له دې لوبغالو څخه د پهلواني د رب النوع (هرمس) مجسمه ترلاسه شوي ده چې هغه د یوناني (تیر سباکوس) اوداسترابون د کشف شوي کتیبې له مخې هرمس او هر کول ته وقف کړي و.

د ښاغلي نظر محمد عزیزي په پورته یاد شوي اثر کې د آی خانم ښار چې د مهندسي له مخې په کوم ترتیب طرح شوي و هغه برخه یې په دې ډول څېړل کېدای شي.

د آي خانم ښار په شپږو پړاوونو کې په باختري ځمکه کې ودان شوي دي او دا هغه قاعدي دي چې د یوناني یوربانیک د ودانیو مجتمع په مهندسي کې له دې منځه په پیرګامون او د اتن په اکرو پولیس (بالاحصار) لیدل شوي دي.

د ښار د مرکزي ماڼۍ مهندسي :

داماڼۍ د ښار په مرکز او یا منځني برخه کې د یوناني نقشو د پلان له مخې جوړه شوې ده چې د څلور ضلعې مجموعې لرونکي او هره ضلعه یې ۳۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

متر اوږدوالي لري، د پراخ غولي لرونکي او په (۱۰۸+۱۳۸) مترو کې دي په چاپېريال کې يې ۱۱۸ عمودي او رواقونه لري.
مدخل يا پراخه تالار يې د ۱۷/۳۲+۵ مترو په شاوخوا کې دي، د معماري او مهندسي له مخې د آی خانم عمارت درې برجونه لري، لومړي برج يې مربع دي هر ضلعه يې (۵۲,۵) مربع متر ده او په څلورو بازوګانو کې يې يو سر تا سري دهليز او په دننه کې يې دو متقاطع دهليزونه شته چې په قايمه زاويې رامنځته شوي وو.
د معمول له مخې دا خونې د هر کلي او يا د اداري دفترونو لپاره کاريدلې.
يو بل برج په شمال لويديځه برخه کې موجود دي او ممکن د استوګنې لپاره و چې حمام د اوبو د تشخصيولو يا تودولو، د کاليو د اغوستلو لپاره و.
د فرانسوي څېړونکو له نظره دا ماڼۍ دوه مهندسي طريقې لري چې يوه يې د يوناني مهندسي په طريقه او بله يې د باختري حوزې د سيمه ايزې او بومي شيوې له مخې وې چې د يوناني د مهندسي په شيوه کې له پوره دقت او ظرافت څخه کار اخېستل شوي دي، په تېره بيا د زيردلو پيدستلونو، او بلوستراتونو د ډبرو په توږلو او صيقل کولو کې چې د ضروري تزئينکاري، تجهيزولو او د سنبالښت تر څنګه په کې پوره زيار ايستل شوی دی.

- د مرکزي ماڼۍ د خزانې مهندسي :

د مرکزي ماڼۍ دخزانې د مهندسي دا برخه چې په ۱۹۷۷ کې کشف شوه په اصل کې يونانيانو د ګران بيو مالونو او شيونو د خوندي ساتلو لپاره ځانګړې پاملرنه درلوده، د مهندسي او پلان يو له بله او کوچني حجرې او کوټې په نظر کې درلودلې لکه د مرکزي ماڼې په خوا کې يې په يوه داسې محوطه کې چې لومړي غولي او يا حويلي درلوده د خزانې نقشه طراحي کوله، دحويلي په محوطه يا د غولې په يوه څنډه کې غرفې ايښودل شوې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خزانې هرې غرفې یا حجرې دروازه درلوده، خو کړکۍ په کې نه کېښودل کېدلې په همدې ترتیب په آی خانم کې د ودانیو نقشه په همدې طرحه وه.
د کیندنو په مهال هلته د خزانې او ه غرفې له خاورو را وایستل شوې چې د غرفو نورې برخې له منځه تللې وې، دا غرفې د حویلې په منځ کې جوړې شوې وې او محوطه یې پراخه وه، د هغې په شمال ختیځه برخه کې یو لوی هال موجود و چې د وریکې ستون پایې یې درلودلې او محوطې یې د ماڼیو دیوالونه چې خزانه یې له لوی هال څخه د یو اوږد دهلیز دارند بېلاوه په پام کې نیول شوې و د دهلیز په منځ کې یوه کوچنۍ کوټه وه چې ورسره جوخت د دهلیز ته د راننوتلو ددې دروازې، هغه د هال او خزانې سره نښلاوه، ددې خزانې تر څنګه کېڼې خوا یعنې شمال لویدیځ اړخ ته یو بل دهلیز موجود و په یوه لار د خزانې خواته رسېدلو او بله لار یې لوی هال ته چې دواړه یو ځای د مرکزي ماڼۍ سره نښتلې د خزانې غرفو په منځ کې د خزانې د لاجوردو د ځینو ذخیرو او کوزړګیو سربېره چې په بهرنۍ مخ یې د شي اوخزانه دار نوم لیکلي شوي و تر سترګو کېده.
د یوې کوزړګۍ پر مخ دعودو یا (لبان) نوم چې یو خوشبویه لرګي دي او له عربستان او د احتمال له مخې له هند څخه وارد یده هم لیدل کېده، د غرفو لرونکو په کوزړګیو کې داوبو تحویلي هم په دې لیک دودونو چې د هغوی په بهرني برخه په یوناني لیکلي شوي، موجود وو.
په دې سربېره له کوزړګیو او د کوټو له صحن څخه په ډېرو بر علاوه لاجورد، فیروزه، سنګ نمک یا کوارتز، غرني لعل، پیازي لعل نیلم، عقیق، کورناګینا، کلسیت او داسې نور ترلاسه شول، هغه د هندوکش، نورستان، بدخشان او ممکن له هند او نیشاپور څخه ترلاسه کېدل.
کتابتون: د آی خانم د ښار د ودانیو په لړ کې یوه هم د کتابتون ودانۍ وه، چې مهندسي یې د یونان د دوریک له سبکه په یو ډول دي چې په عمومي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول يې ديوالونه پنډ او مربع ډوله و ، دووخواوو ته يې د ننوتلو لارې د مرکزي ماڼۍ غولې ته درلودلې او په عمومي توګه په دې کوټه کې هغه آثار او ليکنې چې د پاپيروس کاغذ پر مخ ښکل شوي وي او په ګل کې يې عکس کوټلي شوي و د يونان د فيلسوف ارسطو او دنورو د ويناوو پورې يې تړاو درلود ، په ګومان سره دا کتابتون د ښار د واکمني پورې مربوط و ، ديوالونه يې په عمومي ډول پنډ او په هره ودانۍ کې يې ۹۰ درجې کونجونه په نظر کې نيول شوي وو هغه د معمول له مخې يوناني مهندسي وه او دخزانې دغرفو غوندې خوندي او رابند وو.

- **لوبغالي يا د يوناني بدني روزنې ورزشګاه او يا روزنتون :**

ددې لوبغالي د موندلې لپاره په ۱۹۷۶ م کال څېړنې او کيندنې پيل شولې چې تر ۱۹۷۷ م کال پورې يې دوام پيدا کړ ، دهغو څېړنو له مخې چې په دې لوبغالي کې ترسره شوي دهغې په دوهمه مهندسي کې د ودانولو درې پړاوونه راښکاره شول.

دا لوبغالي (جمنازيوم) په حقيقت کې د يونان په نقشه او طرحي ودان شوي و دهغسې پرخې حويلي لرونکي و چې په څلورو اړخونو کې يې ستني ليدل کيدلې، دا ستنې يا فيل پايي په عمومي ډول د (دوريک) په سبک وي او د جمنازيوم د پراخي د هر بازو اندازه (۹۰) متره وه، ديوالونه يې له اومې خښتي او د احتمال له مخې هغه مهال چې ابادو کاګل او پلاستر شوی وو چې اوس يې نښې ښکاري ددې ورزشګاه د ديوالونو زياتره برخې سوري وي او ممکن د ورزشي کاليو د ايښودلو لپاره به وو.

د آی خانم يوناني معبد :

دا معبد د ساختماني قواعدو او مهندسي په اصولو د پاچهي له ودانيو جلااو د عامو خلکو او اوسيدونکو له محضر لېرې و ، کله کله هم د غونډيو او د ودانيو پر سر څه لېرې جوړېده لکه چې د څلورمې پېړۍ د آتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(پارتینون) او په لرغوني یونان کې د زوس له معبده یادونه کېدای شي. معبد په آی خانم کې د ښار د اصلي او لويې جادې په څنډه کې پروت و. د هرې څنډې اوږدوالي يې ۲۰ متره رانيوه د معبد په دننه کې يو تالار او د عبادت حجرې جوړې شوې وې چې د ګندهارا د ويهارې د حجرو غوندې وې.

د فرانسوي پوهانو له نظره دا معبد د پارت معبدونو او هغه معبدونو ته ورته والي درلود ، دې معبد يو څه د آسيايي معبدونو ځانګړنې درلودلې، د معبد په دننه کې يوه مجسمه وه چې د انسان د لويوالي غوندې ښکارېدله، د ساکانو او پوچيانو د ببلا ببلو پړاوونو د حملو له امله د رب النوع مجسمه بيخي له منځه تللي وه او يوازې يوه پښه او څپلۍ يې پاتې وه، د تزئيناتو او علامو له مخې د زوس معبد بلل کېدای شو.

د معمول له مخې د آي خانم دا مفي تياتر زينې او د ننې ودانې په دوو برخو کې جوړې شوې وې، د زينو برخه چې مخ په کميدو ده په منځ کې د يو دايروي دهليز په واسطه بېلېږي، په مقابل کې د آی خانم امفي تياتر يو بل ډول جوړښت وموند چې د ښار د حاکم او د هغه د کورني د ليدلو ځای و او په پخوا وختونو کې د دې ساختمان دهليزونه په موازي شکل وو او په منځني برخه کې يې د دولت د اراکينو او حاکم د ناستې لپاره يوه کوټه په پام کې نيول شوې وه د وروستنيو څېړنو له مخې دا تياتر د آمو د هغې خوا د يرغلګرانو له خوا ويجاړ کړې شو چې بيا يې رغاونه شوې وه او زياتره جنګي مړي په کې ښخ شوي وو.

که د کابل کلنې د ۱۳۴۵ کال د ۲۵۲ - ۲۵۲ مخونو په حواله په نتيجوي ډول د آی خانم د ښار د ساختماني سبک او نورو ځانګړنو په باب وويل شي نو د دې ښار د معماري سبک د نړدې ختيځ په حوزه او مرکزي اسيا کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

معمول و خو بنسټ يې د جمشيد د تخت سره تو پير درلود ، لکه چې له يوناني سبک او طرز څخه په کې استفاده شوي وه.
د کورنتين دمجللو ستنو سرونه يې د قينتول په پاڼو ښکلي کړي شوي وو او د ستنو بيخونه (زيردلي) يې په دوو رديفو کې تو رل شوي وي.
دا پوره او نيمکله ستني د کانت په ګلانو او پاڼو ښکلي کړي شوي وي، د (انتس) د دو ستنو ترمنځه له معماري نه پرته نوري برخې زياتره په کلاسيک سبک جوړې شوي دي په دغو آثارو کې لويې آهکي ډبرې د دوه سرو ميخونو او د برنجي اتصالي لولو په واسطه نږدې او نښلول شوي دي په يوناني سبک په نيسه پارت کې د ډبرو د کار چې ددغو کندوالو هم عصره دي هم بې ساري ګڼل کېږي.

د آی خانم امفي تياتر :

د آي خانم امفي تياتر د يونان د ښاري ودانيو په مجتمع کې د شاملو ودانيو غوندې جوړ شوي و ، عموماً دا تياتر نيم قوسه و چې ډبرينې، د پخو خښتو زينې يې درلودلې د زينو د هر کتار په منځ کې له ښکته نه مخ په پورته د منځني او مايل شکل درلود د تيربدنې او ننوتنې يو دهليز يې درلود ، د زينې په ورستنيو برخو کې ددې تياتر غولې دايري ته ورته و چې له مخامخې وداني څخه يې ورته لوبغاړي راننوتل.
دآي خانم د تياتر جوړښت دمهند سي له مخې ۵۰+۵۰ سانتي مترو کې پخې خښتې وي او د ښار د حاکم او د ښار د مشرتابه لپاره په کې يو ځانګړې ځای جوړ شوی و د آی خانم امفي تياتر په واقعيت کې ۳۶۰ درجې يوه دايره وه دهغې په نقشه کې د قوس پراخوالي ۲۱۲ درجې ښودلې، د تياتر په منځ کې د ننوتلو پر هغه سربېره چې ښار يې د اکروپوليس او تياتر سره نښلاوه يوه سور وره جاده را ښکاره شوه ، د آی خانم د ښکتنې برخې او د ودانيو په پراختيا کې د کوکچې له اوبو څخه استفاده کېدله چې دا اوبه د آی خانم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوناني تیاتر له مسیر څخه تیریدلي، دې تیاتر تقریباً د شپږو زرو تنو لپاره ګنجایش درلود چې د ننداړو د ښودلو په وخت ددې ښار او سیدونکي هلته ورتلل البته په هغه وخت کې چې په باختر کې د استوګنو یونانیانو واکمني پای ته ورسېدله د آی خانم دا تیاتر په خپل لومړني حالت پاتې نه شو دا چې یونانیانو د امفي تیاتر په سبک رواج کړ، حتی هندي تیاترونه هم ددې سبک په تقلید جوړ شوي وو او کله چې یونانیان هلته ورسېدل ددې تیاتر جوړېدل بشپړ شوي وو.

د سنګ کاري دغه صنعت د کوشاني عصر په معماري کې چې له هغو څخه وروسته رواج لري هم نه دې لیدل شوي.

- د ښار ښکتني برخه په مرکز کې پرته ده چې یو مهم سیاسي او اداري مرکز د حکمران د ماڼۍ او یا کوم لوی بازار به و.

یو لوی پراخ مستطیل ښار ۱۰۰ په ۱۴۰ مترو کې، چاپیر ترې د ننوتلو دروازې او کورنتین ستني راتاوي شوي وي، دا سې ښکاري چې دلته یوه لویه دروازه وه چې په دواړو خواوو کې یې کوچني کوچني خونې وې خلک ورننوتل او هغه د ګارد دعسکرو لپاره وي، ددغې دروازې د ننې دیوال د کورنتین دوي ستني درلودلې. دغه دروازه بیا په منځني برخه کې یو لوی دهلیز ۱۸-۱۷ مترو کې ببرته کېدو. په دهلیز کې د کورنتین ۱۸ ستني په دریو کتارونو کې چې هر یو یې ۱۲ ستني وي ویشل شوي وي ددغه دهلیز تر شا یوه لویه خونه وه او ددې خوني شاته یو بله مستطیله خونه موجوده وه ددې دیوالونو د لومړي حویلي دجنوبي دروازې غونډې د ډبرو او په نیمکله ستنو باندې و درول شوي وي چې سرونه یې په ګلونو او پاڼو ښکلي شوي وو، چې شنه، سره، تور او ژیړ رنګونه یې درلودل د ښکتني ښار په بالاحصار کې پوره استحکامي عظمت شتون درلود، د بالاحصار مستطیل برجونه له اوو خښتو څخه جوړ شوي وو او پراخوالي یې له

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومترو زيات و. كومه موضوع چې د آی خانم د ښار د خورا مهمه کتيبو څخه ده، او حيببي صاحب ترې د افغانستان په لنډ تاريخ کې يادونه کړې ده ددې ښار د فکر او فلسفي ډېر ښه مظهر کېدلای شي، هغه د يو تن يوناني (کي ته اس) د قبر د مستطيل صندوق د کتيبې ليکنه ده چې (کلارک) د (اپې فراديوس) زوی په آی خانم کې دده په آرامګاه نقر او نصب کړې او دهغې متن او مفهوم په دې ډول دې. (په ماشوم توب کې ښه تربيه واخله، په ځواني کې خپلې غوښتنې سرته ورسوه، په پوخ عمر کې د رستکار اوسه، په بوډاتوب کې ښه ناصح اوسه او د ژوند په وروستنيو ورځو کې پوه شه چې پرته له افسوس څخه مړ شې.

(انيس ورځپاڼه، لـه ۸۷ ګڼې، ۱۳۹۲/۵/۱ څخه تر ۹۱ ګڼې پورې – رازقي نړيوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

سنې او د سنو يو پر بل اړونه

سنې :
د تاريخي مدارکو په اعتبار په نړۍ کې ګڼ شمېر تقويمونه موجود وو، چې تر ټولو مخکني لمريز تقويم تر ميلاده ۲۷۰۰ کاله پخوا تقويم دي چې تر اوسه پورې د کارولو وړ دي، خو هغه تقويمونه چې تر ننه پورې او په راتلونکي کې ور څخه کار اخېستل کېږي ميلادي او د هجري سني تقويمونه دي.

۱.د ميلادي تقويم : مبدا د حضرت عيسي روح الله د زېږېدنې له اټکلي نېټې څخه را پېل شوي ده يا په بل عبارت د تاريخ پېل يې د اشکايي پنځم پاچا چې په پنځلسم اشک يې هم شهرت درلود او د روم د امپراتور اکتساورګوست په زمانه کې د حضرت عيسي (ع) د زوکړې له نېټې څخه اخېستل شوی دی، چې ۱۲ مياشتې در بر نيسي.

د فبرورۍ مياشت يې ۲۸ يا ۲۹ ورځې، اپريل، جون، سپتامبر او نومبر يې ۳۰ ورځې، جنوري، مارچ، مې، جولای، اګست، اکتوبر او د سامبر يې ۳۱ ورځې دي، چې ټولې (۳۶۵) ورځې کېږي او په هرو څلورو کلونو کې د فبرورۍ مياشت يې ۲۹ ورځې ده چې هغه کال ته کبيسه وايي او د ورځو شمېر يې ۳۶۶ ته رسېږي.

۲.دهجري لمريز کال :
د هجري لمريز کال لومړۍ ورځ د وري د مياشتې لومړۍ نېټه ده چې د ۶۲۲ ميلادي کال د جولای له ۱۷ نېټې او د حضرت محمد صلی الله عليه وسلم د نبوت په ديارلسم کال د مکې د کفارو د ظلم او زياتې له امله د انحضرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلی الله علیه وسلم او د هغه د مسلمانو ملګرو د مکې معظمې څخه مدینې منورې ته د هجرت له نېټې نه پیل شوه. (د اسلام تاریخ، څېړنوال، زین الله منلی، ۲۴مخ).
هجري لمریز کال ټول ټال ۳۶۵ ورځې، ۵ ساعته، ۴۸ دقیقې او ۱۵ ثانیې دي دا کال د قمري کال سره ۱۱ یا ۱۲ ورځې سره توپیر لري او همدا وجه ده چې دا کال د قمري کال څخه ۱۱ ورځې وروسته راځي او په پایله کې په هرو ۳۴ کلونو کې د هجري لمریز کال څخه پرمختګ کوي.
۳.هجري قمري کال :
د مولانا منلی د پورتنې اثر د لیکنې له مخې قمري سنه حضرت عمر رضی الله عنه ۱۷ کاله وروسته جوړه کړه، چې دا د اداري چارو او معاشونو د کارولو مهالونه یې په ډاګه کول.
هر هجري لمریز کال او هجري قمري کال د میلادي کال په شان ۱۲ میاشتې دي او په هرو څلورو کلونو کې چې د کب میاشت یې کله ۲۹ او کله هم ۳۰ وي ۳۶۶ ورځې کېږي او دې کال ته لکه د میلادي او لمریز کال کبیسه کال وایي.
د سنو یو پر بل اړونه:
لکه چې لیدل کېږي ډېر ځله د یو لړ تاریخي او لرغون پېژندنې، شرح حالونه او د داسې نورو موضعګانو د لیکلو او څېړلو په بهیر کې یوه سنه او یا دوې سنې ثبت وي او دې ته اړتیا پیدا کېږي چې هغه سنه په مورد نظر سنه واړول شي.
نو په کار دي چې د دې سنو د بدلولو را بدلولو په طریقو یو څه رڼا واچول شي او هغه په لاندې ډول ده:
۱.که وغواړو چې هجري لمریز کال په هجري قمري کال واړوو، نو ښایي چې په لومړي سر کې هجري لمریز کال چې د هرې زمانې پورې تړاو ولري په

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۳ عدد چې ددې دوارو سنو ترمنځ توپیر دي، وویشل شي بیا د ویش حاصل د هجري لمریز کال سره جمع شي نو مطلوبه سنه لاس ته راځي د بېلګې په توګه:

۱۴۲۴= ۱۳۸۳ + ۴۱ = ۳۳ / ۱۳۸۳

۲. که چېرته وغواړو چې هجري قمري سنه په هجري لمریزه واړوو، نو په لومړي سر کې بیا هم دا سنه په ۳۳ عدد ویشو او د ویش حاصل یې چې بیا هم دې دواړو سنو توپیر دي (هجري قمري کال د هجري لمریز کال څخه ۳۳ کاله زیات دي) له هجري قمري سنې څخه منفي کوو، مطلوبه سنه لاسته راځي د بېلګې په توګه:

۱۴۲۲ / ۳۳ = ۴۳

۱۴۲۲ / ۴۳ =۱۳۸۴

۳. که چېرته وغواړو چې میلادي سنه په هجري لمریزه سنه واړوو، نو باید چې د ۶۲۲ عدد (چې د هجري لمریز او قمري کال د پېل څخه پخواني میلادي سنه ده) له هغې څخه منفي کړو تر څو مطلوبه سنه لاسته راشي د بېلګې په توګه:

۲۰۰۵ /۶۲۲=۱۳۸۳

۴. که چېرته وغواړو چې میلادي سنه په هجري قمري سنه واړوو نو لومړي بنایي چې دا سنه په هجري لمریز سنه واړوو او بیا لمریزه په قمري سنه واړوو تر څو مطلوبه میلادي سنه په لاس راشي.

خو لکه چې لیدل کېږي ددې سنو په اړولو را اړولو کې یو څه نیمګړتیاوې شته، نو دلته له یوې بلې قاعدې څخه په دې ډول کار اخېستل شئ او په پای کې د د دواړو قاعدو مطلوبې سره مقایسه کوو:

دا قاعده په دې ډول ده:

۱. پر قمري سنې د لمریزې سنې اړول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو لومړي لمريز کال په ۱۱ عدد باندې ضربېږي او بيا د ضرب حاصل يې پر (۳۵۴) عـدد (د سـپوږمۍ د کـال مجمـوعې ورځـې) وويشـئ، بيـا دويـش حاصل د لمريز کال سره جمع کړئ قمري هجري سنه لاس تـه راځـي د بېلګـې په توګه:

۱۳۸۳ x۱۱=۱۵۲۱۳

۱۵۲۱۳ / ۳۵۴=۴۲

۴۲ + ۱۳۸۳ =۱۴۲۵

۲. پر لمريزې هجري سنې د قمري هجري سنې اړول:

لومړۍ د سپوږميز کال په (۱۱) کې ضربوو، وروسته دضرب حاصل پـه ۳۶۵ (د لمريز کال ورځـې) ويشوو، د ويش حاصل لـه سـپوږميز کـال څخـه منفـي کوو، د بېلګې په ډول:

۱۴۲۵ * ۱۱=۱۵۶۷۵

۱۵۶۷۵ / ۳۶۳ =۴۲

۱۴۲۵ - ۴۲=۱۳۸۳

۳. که چېرته وغواړو چې د لمريـز کـال څخـه مـيلادي سنه تـر لاسـه کـړو نـو د هجري لمريز کال سره (۶۲۱) عدد (چې د لمريز سره د ورځـو تـوپير دی) جمـع کوو، حاصل يې ميلادي سنه رابنيي د بېلګې په توګه:

۱۳۸۳ + ۶۲۱=۲۰۰۴

۴. که چېرته وغواړو چې د ميلادي کال له مخې هجري لمريـزه سـنه معلومـه کړو نو بيـا هـم ددغـو دواړو کلونـو تـوپير (۶۲۱) عـدد لـه مـيلادي کـال څخـه منفي کوو، لاس ته راغلي کال هجري لمريز کال دي د بېلګې په توګه:

۲۰۰۴ – ۶۲۱=۱۳۸۳

۵. او که مـو موخـه د سـپوږميز او زيږديز کـال يـو پـر بـل اړول وي نـو لـومړۍ بايـد لـه پورتنيـو اولـې او دويمـې قاعـدې نـه پـه کتـه اخېسـتنې سـره لـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپوږمیز کال څخه لمریز کال ترلاسه کوو او بیا له دریېمې او څلورمې قاعدې نه په ګټه اخېستنې سره د پام وړ یا مطلوبې سنې ترلاسه کوو.
لکه چې لیدل کېږي دا وروستنۍ قاعدې دقیقې او احتمالات په کې دومره زیات نه لیدل کېږي.
(بی سیم مجله، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې بهرني سيلانيان

په افغانستان کې د اسلام د ظهور شاوخوا زمانې په پېښو باندې هغه غوره او باوري سرچينې چې رڼا اچوي هغه لرغونې ډېر ليکونه او اسناد دي، په بډايه مدارک له هغو سفر ليکونو څخه عبارت دی چې په هغه زمانه کې چينايي زايرينو د افغانستان د خاورې د ليدنې کتنې په وخت کې يې ليکلي او تر موږ را رسېدلي دي دا چينايي سيلانيان زموږ هېواد ته د دوو مقصدونو د سرته رسولو لپاره راتلل:

- يو يې د سياسي مقصدونو او خپلو سفارتونو له خوا د ورکړ شوو وظيفو د اجرا کولو په خاطر او د هغه مکلفيت په غرض چې د چين د دربارونو څخه په اسيايي ملکونو، هند، پاريس او نورو ته لېږل کېدل.
- او بله ډله د چين د روحاني طبقې هغه بودايي پارسايان او راهبان وو چې د لويو معبدونو د کتنې او د ديني معلوماتو د ترلاسه کولو په خاطر د افغانستان بودايي مرکزونو ته تلل او له دې لارې به هند ته ورتلل.

د دې چيني سيلانيانو دقيق معلومات د تاريخ د ډېرې غني ذخيرې په توګه موږ ته را پاتې دي او که چېرته د دوئ دا ګران بيه ليکنې نه وای په يقين سره به نن موږ د هغه وخت په اړوند د معلوماتو له يوې مهمې برخې څخه بې برخې وای او دا ځکه چې د هغې زمانې د پېښو په روښانه کولو کې د دې چينايي سرچينو څخه ډېره زياته ګټه کېدای شي. چې په ډېره کوتلې توګه په دې ډول معرفي کېدای شي.

۱.شی فاهيان (۳۹۹م - ۴۱۴م):

(c) ketabton.com: The Digital Library

دچین د بودایي مذهب نامتو راهب (ملنګ) چې «شی فاهیان» نومېده د نادرو او کمیابو کتابونو د را غونډولو په مقصد په ۳۹۹ م کې د چین له چانګهاني څخه را رهي شو او د کاشغر له لیاررې د لمر ختیځ افغانستان په سیمه کې د ښکتنې اباسین غاړو ته ورسېد ده د ګنداهارا په ولایت کې یو شمېر سیمې ولیدل او په دې نومونو یې نومولې:

- سوات: د ګنداهارا د (سوهوتو=Su- Huto)
- تکسلا: (چو- چا- شی- لو = Chu- Cha- she – lo)
- د جلال اباد هډه = (هیلو=Hilo)
- پېښور: (فو –لو – شا =Fo – lu- sha)
- ننګرهار: (ناکی =Na- ki)
- روه: (لویي =lo- i)
- بلو: (پونه =Po- no)
- نوموړي د ۱۴ کلونو مسافرت وروسته (په ۴۱۴ م کې) بېرته نانکن (چانګان) ته ستون شو خپله سفرنامه یې ولیکله او په ۸۴ کلنۍ مړ شو ده په پېښور او هډه کې بودایي اثار لیدلي دده په وینا په دې ولایتونو کې پاچهان موجود وو، وګړي یې مخلص بودایان وو.

۲.سونګ ین (۵۲۰م):

دچین د «تون هوانګ» اوسیدونکی داچینایي زایر «سونګ ین» نومېده او د «شونګلی» دمعبد راهب «هوی سنګ Hoi- song» چې د شمالي وای د کورنۍ (تاتاری طایفه) د «تای هو» دملکي له خوا مامور شو چې د بودایي د سپېڅلو کتابونو د ترلاسه کولو په خاطر لویدیځو هېوادونو ته مسافرت وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دده مسافرت له (۵۱۷م تر ۵۱۸ م) دوام وکړ او په نتیجه کې يې د ۱۷۰ م ټوک کتابونه چين ته يوووړل، نوموړی له ختن څخه افغانستان ته د هغو ختيځو برخو په لارو سفر وکړ چې سل کاله دمخه پرې فاهيان تللی ؤ.
په دې وخت کې هفتلي پاچاهانو (هياطله) په دې خاوره کې حکومت درلود ددې خلکو لباس لمځی وليک او کتابت يې نه درلود، ده ددې خلکو پر فرهنګ يې هم څېړنه وکړه.
نوموړي د خپل سفر په لړ کې پېښور او نګاراهارا هم ليدلی او له بودايي معبدونو څخه يې ليدنه کړې وه او له سيند څخه په (۵۱۸م) کې چين ته ستون شو او خپل مشاهدات يې وليکل.

۳. هيوان تسانګ Hiuon – Tsang ۶۳۰م – ۶۴۵م :

دا زاير په يو لړ نورو نومونو لکه هيوان تسانګ، هيوان تڅانګ، خوان زانګ، شون تونګ، هيوان څانګ، هيوتسن او داسې نورو هم ياد شوی وي، په ۶۰۳ م کال د چين د هونان د ايالت په «چن ليو» کې زېږېدلي دي په ۲۲ کلنۍ د بودايي مذهب د دستورونو په هځو په ۶۲۹ م کې لويديځو هېوادونو ته سفر وکړ او په ۶۴۵م د بودايي د ځينو سپېڅلو د ستر مذهب ۱۲۴ کتابونو سره چې په ۲۲ اسانو وړل کېدل چين ته ستون شو.
نوموړی د خپل ۱۲ کلن سفر مشاهدات په يوه کتاب (سی – يو – کی يعنې د لويديځ عالم يادداشتونه) وليکل ده په دې کتاب کې د افغانستان د جغرافيايي، ديني او سياسي موضوعګانو په باب زښته زيات ګټور معلومات وړاندې کړي دي.
د هغه جدول له مخې چې ګتنګهم ترتيب کړي په افغانستان کې يې د سفر تاريخونه داسې ښودل شوي دي:

- خلم - Ho- lim: ۲۰ مارچ، ۶۳۰م // ۸ هجري
- بلخ -Po- ho: ۲۰ اپريل، ۶۳۰م // ۹ هجري

(c) ketabton.com: The Digital Library

- باميان - Fan – yan: ۳۰ اپریل، ۶۳۰م// ۹هجري
- کاپيسا - Kapisa: ۱۰ مې، ۶۳۰ م// ۹ هجري
- لغمان - Lam – po: ۱۵ اګست، ۶۳۰ م// ۹ هجري
- نګره هارا - Na- ga-ra- Hara: ۲۰ اګست، ۶۳۰ م//۹هجري
(ناکي –تولو)

- ګندهاره (کين تولو): ۷ نومبر، ۶۳۰ م// ۹هجري
- اودخند (ويهخند) ۱ دسمبر، ۶۳۰ م// ۹ هجري
- اوديانه(د مردان شمال): ۱ جنوري، ۶۳۰ م// ۹ هجري
- سواستو (سوات درياب): ۱ مارچ، ۶۳۰ م// ۹ هجري
- تکسيلا: ۱ اپريل، ۶۳۱م// ۹ هجري

داروانښاد ښنوا په وينا هيوان تسانګ د ۶۳۰ م يا ۶۳۲م، د اپريل په ۲۰ له کاپيسا څخه کتنه پای ته ورسوله، بيا د همدې کال (د زمری په ۲۴ = اګست ۱۵) لغمان تللی او له هغه ځايه (د زمری په ۲۹ د اګست په ۲۰) ننګرهار ته رسيدلی او د لړم په لسمه د نوامبر په اوله ګنداهارا ته رسيدلی ؤ.

هيوان تسانګ د خپل سفر په لړ کې کشمير او هند ته ځي اود ۱۴ کلونو وروسته دخپلو راستنيدلو په لاره کې د چالندر له لياري تکسيلا ته را رسيږي او دلته يې هم د مسافرت ځايونه او نېټې په دې ډول ښودل شوي دي.

- تکسيلا (تاکسيلا ، تاکزيلا) ۱۵ دسامبر، ۶۴۳م ۲۳ هجري.
- له اندوسه نه خپل تېريدل او په ويهند (اوده) کې توقف: ۲۵ دسامبر، ۶۴۳م ۲۳هجري
- د لمپاکا پاچا ته رسېدل په يوه مياشت کې ۱۵ مارچ، ۶۴۴ م ۲۴هجري

(c) ketabton.com: The Digital Library

- فلینه (بنو) : ۱۵ جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- اوپوکین (افغان پکتیا) ۲۰ جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- غزنه (تسو –کیو –تو) : ۲۵جون، ۶۴۴م ۲۴هجري
- کابل (اورتسپانا) :۱ جنوري، ۶۴۴ م ۲۴هجري
- کاپیسا (د کابل شمالي) : ۵ جولای ، ۶۴۴م ، ۲۴هجري
- اندراب: ۲۰ جولای، ۶۴۴ م ۲۴هجري
- تخاره (تخارستان) : ۱ اگست، ۶۴۴م ۲۴هجري
- منکان (منجان) : ۲ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- بدخشان (کوی – پو – کین) : ۲۰ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- پامیر (کوی لنگ نیو) ۲۵د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري
- د پارکند او ختن سرحد ته وراوښتل: ۲۲ د سمبر، ۶۴۴م ۲۴هجري

د هیوان تسانګ د سفر په موده کې د مملکت په ټولو ختیځو او شمالي ولایتونو کې بودايي آئین رواج درلود او په معبدونو کې یې په زرګونو تنه راهبان اوسېدل.

او د بلخ په نوا سنګهارمه (نوبهار) کې د بودا دوجود یو لړ غړي او سامان موجود ؤ. هیوان تسانګ له بلخه قندوز ته هم ورغلی ؤ او د هفتلي خان (شاهو خان) زوی چې د کاوچانګ د پاچا لور یې کړې ده اودلته ۲۷ خان نشینه ایالتونه شمیري، د دوی الفبا ۲۵ حرفي ده چې له کېڼې خوا ښي خواته لیکل کېدله.

نوموړي زایر له بامیانو څخه ، کاپیسا (کیا –بي – سي) ته هم راغلي ؤ چې ددې لسو سیمو پاچا د بودا له مخلصو پیروانو څخه ؤ.

د کاپیسا پاچا ددې چیني زایر ډېره قدرداني وکړه اوتر ۳ میلو فاصلې پورې ورسره د خدای پامانې لپاره لاړ.

۴.وانګ هیوان تسو Wanghiuon – tso :

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر هیوان تسانګ وروسته نوموړي چینایي زایر هم زموږ هېواد ته راغلی او د باختر او کاپیسا له لارې هند ته خو د چین د سفیر په صفت په ۲۲۰م له باختر، کابلستان او ګندهارا څخه هند تللی دی، څرنګه چې په دې وخت کې زموږ پر هېواد د عربو بریدونو نوی پېل شوی ؤ نو وطن ته د نیپال له لارې ستون شو.

۵.هیون تچاو Hiuon – Tcho :

نوموړی په ۷۲۴م ۴۴ زموږ هېواد ته راننوتی د باختر، کابلستان او ګندهارا له لارې هند ته لاړ او د اسلامي لښکرو د بریدونو د زرو اخېستلو له امله هلته پاتې او مړ شو.

۶.چیني کارمند (ووو کنګ) Wou – Kong- :

د چیني اسنادو له مخې دې سیاح ته په ۷۵۱ م ۱۳۴ هجري وظیفه ورکړ شوه چې د شاهي لوی سفیر ته خپل هېواد ته د تګ لارښوونه وکړي، نوموړی له ډېرو سختو لارو څخه چې ختن مستقیماً د کندهار سره نښلوی منزلونه ووهل او چې یې زموږ په هېواد کې یې څه ولیدل هغه د پاچهي کورنۍ غړي او ټول درباري د معبدونو په بیارغاونه بوخت وو چې د هفتلیانو له خوا ویجاړ شوي وو په یوه بله وینا دا وروستني زیر تر هیوان تسانګ ۱۳۰ کاله وروسته ۲۳۰ م –۷۲۰ م کال کندهار ته راغلی او دلته مړ شوی دی.
لرغونی او اوسنی کونړ، ۱۳۸۴کال، رازقي نړیوال، ۳۲۷-۳۷۱مخونه.

اور او انسان :

اور هغه طبیعي عنصر دی چې انسانانو ډېر پخوا پېژندلی، ګڼه یې ترې اخستلی او پرستش یې کړی دی.
د تاریخي معلوماتو له مخې د ډبرې دورې په لومړنیو پړاوونو کې اور پېژندل شوی او استعمال شوی دی، معمولی او متعارف اور له کاربن سره د اوکسیجن د چټک یووالي څخه عبارت دي هغه چې تودوښه، لوګی او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رڼا ترې پیدا کېږي ددې سره بیا هم اور یو پراخه کیمیاوي مفهوم لري په دې ډول د یو کیمیاوي عنصر د بل کیمیاوي عنصر سره یو داسې اتحاد دي چې دواړه په ګاز بدل شوی، تودوښه، لوګی او رڼا رامنځ ته کوي نو اور بلل کېږي.
اور د بشریه ژوندانه کې ډېر ارزښمن او لوړ مقام درلودلي دي او د اوسني صنعتي ژوند بنسټ ګڼل کېږي.
د ډېرې د دورې لومړنیو قبیلو د مذهبي مراسمو په کیسو او نکلونو کې ځرګند شوي چې د اور لګولو تر مصنوعي وسایلو پورې لومړی لا اور استعمال لیدو.
په یو بل روایت کې ځینې پوهان عقیده لري چې ممکن سن انتروپوس انسان یعنې د لومړنی مرحلې انسان په همدې دوره کې پر اور مسلط شوی دی او اور د هغوی په ژوند کې مهم تغییرات رامنځ ته کړي دي.
د اور د حقیقي ارزښت او اهمیت په باب د تاریخ یو لارښوونکی داسې ځرګندونې لري.
اور د انسان د تاریخ په درشل کې د کشف شوی او میکانیکي حرکت کیدای شي چې په تودوښه بدل شي د اور تر لاسه کول د مښلو (استهکاک) د دورې او د زماني په ډېر اوږده واټن کې صورت موندلی دی، عقیده داسې ده چې تودوخه په میکانکي حرکت بدلیدای شي چې د بخار د ماشین اختراع هم ددې تجربې محصول دی.
لومړنیو انسانانو، اور په طبیعي منابعو لکه بریښنا، تندر، تانده او د اور غورځوونکو غرونو پر څوکو کې لیدلی او پېژندلی دی او بیا یې د ځینو شیانو د سولیدلو او استهکاک په نتیجه کې سترګو ته ورغلی دی.
د اور د پیدا ښت په برخه کې که د تاریخي روایتونو او مذهبي دودونو له خبرونو څخه تېر شو، اور په طبیعي توګه په طبعیت کې لکه د لمر په

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړانګو، اور غورځوونکو غرونو، تندر، تالندې او داسې نور طبيعي عناصرو کې موجود دی، څو لومړنيو انسانانو کله چې يې له ډېرې څخه د ځان لپاره جارحه وسله جوړوله نو د تېږو د يو پر بل د لګيدلو او سوليدلو په وجه په تصادفی توګه اور والوت او دې پېښې د هغوی پاملرنه ځانته راواړوله او تردې وروسته يې د بکورو (چقماقي ډبرې) او نورو ډبرو د يو پر بل په شدت د وهلو څخه يې اور ترلاسه کړ په دې کې شک نشته چې د غه ډول تصادفي پېښې يوازې په هغو ځايونو کې رامنځته شولې چې بکوري په کې موجودې وي، خو په هغو ځايونو کې چې دغه ډول ډبرې نه وي ممکن نور تصادفات لکه د باد په واسطه د ونو د وچو څانګو او ښاخونو د يو پر بل سوليدل د دې سبب شوي وي چې اور ترې لګيدلی وي.

لنډه دا چې اور که څه هم د طبيعت په ځينو نورو عناصرو کې لکه له محدبو ائينو د لمر د وړانګو له انعکاسه او داسې نورو چې د مخه ترې يادونه وشوه، فزيکي ځينې عمليې لکه د ډېرو په شدت سره وهل، مصنوعي بريښنا او له ګوګړ نه ګټه اخستل د اور د استحصال منابع ګڼل کېږي بيا هم د اور د ترلاسه کولو لپاره دوه طريقې لکه تصادم او سوليدل ډېرې مهمې شمېرل کېږي سره د دې چې په دې وختونو کې د لمر د وړانګو متمرکز کول چې د مخه ورته د محدبې آئينې په واسطه اشاره وشوه او د تودوښې لپاره د بريښنا استعمال او يا د بريښنا شارتی هم د اور د رامنځ ته کېدو لاملونه ګڼل کېږي.

يو ستر عالم چارلس ډاروين وايي چې ما په تاهنې کې يو بومي سړی وليد چې د دوو لرګيو په سولولو يې په څو شېبو کې اور ولګاوه او بيا يې هم د نوموړې د غه طريقه، تجربه کړه او په ډېر زحمت سره يې مثبته نتيجه واخېستله د دې ډول اور د پيدا کولو سره له ډېرې پخوانۍ زمانې څخه بشر

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېژندګلوي درلودله او بیا وروسته د پولادو په دوره کې د ضربې او وهلو په واسطه اور پیدا شو.
که د اور د پیدا ایښت د تاریخي پس منظر له کیسو او روایتونو له راوړلو صرف نظر وشي نو ویلای شو چې د اور د تولیدولو لپاره ډېر ساده میخانیکي عملیه هماغه د ډبرو یو پر بل په شدت سره وهل دي چې انسان ترې له ډېر پخوا نه کار اخېستلی دی، چې بیا وروسته دا طریقه په یو څه متکامله بڼه زموږ د هېواد په ختیځو سیمو کې چې له ډېر پخوا نه یې رواج درلود او د اور د ترلاسه کولو یوازیني خو ساده وسیله ګڼل کېږي د موضوع د لا ښه پوهېدلو په خاطر دا طریقه په دې ډول ښوول کېدای شي.
د خو (دولې پنبې) په مرسته د پنډ (د اور د تولیدولو یو ډول د اوسپنې اله ده) او بکورې (چقماقي ډبره) د یو او بل د سختو وهلو په نتیجه کې د اور بڅرکي الوزي او (خو) اور اخلي باید (خو) په هغو اوبو لامده شوي او وچ شوي وي چې د باروتو ګردونه ورسره ګډ شوي وي، بیا دا اور د نخی تړتې او لرګي په واسطه زیاتېږي چې سګرت لیتر هم له دې طریقې نه په استفادې سره جوړ شوی دی او د هغې طریقې متکامله بڼه ده.
ممکن د اور د تولیدولو لپاره یو شمېر نورې طریقې هم وښودل شي.

د اور د ساتلو لارې چارې:

څرنګه چې پخوا اور پرته له دې طریقو په اسانۍ سره تولیدېدای نه شو نو په کورنیو کې د اور ساتنه یوه لویه ستونزه ګڼل کېدله، یوازې په هغو شمېر کورنیو کې به همیشه اور ساتل کېده چې په نغري کې به یې په پرله پسې ډول پخلي کېده یا د تاریخي مدارکو له مخې په نړۍ کې یو شمېر قبیللي وي چې د اور بلول په ورته ګران کار ښکارېده نو اور به یې د تل لپاره بل ساته کله چې یو مهال د اندیمان په ټاپو کې چې ځینې خلک یې په اور بلولو نه پوهېدل نو اور به یې د کلکو لرګیو په واسطه بلوو او د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سکروټې به يې ساتلې چې د سکروټو له يوه ځايه بل ځای ته وړل هم دومره سخته خبره نه وه.
زما د ژوند او د ليدلو خبره ده چې زموږ د هېواد په ختيځو سيمو کې د ګوګرد د رواجېدلو څخه دمخه له هغو کورنيو څخه چې په نغري کې به يې هميشه اور موجود و په نخي ټوټه کې يې د اور سکروټې رانغښتلې او کور ته به يې وړلې او بيا به يې په ډېره سختۍ سره هغه بلولی، دوی په هغه کوله چې په اسانۍ سره د اور د لګولو لپاره په کور کې شونتۍ (د نښتر غوړ لرګي) وساتي.
اور په اويستا کې د «انار» په نامه ياد شوی دی او په خپله ظاهري روښنايي او تودوښې او د هغو ګټو چې انساني ژوند ته يې ور رسولي دي د خپل کشف او پيدا ايښت له ورځې څخه د نړۍ په ټولو قومونو کې د يو ګټور او مفيد عنصر په حيث بلل شوی دی.
د اور کشف او استعمال له هغو لاملونو څخه يو اغېزمن عامل دی چې د نړۍ په هره ګوښه کې يې بشريت د تمدن نوې مرحلې ته رسولی دی.
د آريانا او سيدونکی د اويستا په عصر کې په هغه سابقه چې پخوا له دينه يې په ويدي عصر کې د طبيعي نوراني عناصرو په تشخيص کې درلودله د نړۍ د نورو ملتونو په نسبت يې اور ته ډېر لوړ او مهم مقام ورکړی ؤ او هغه يې د «اګني» په نامه پېژنده او نورو ارباب الانوراعو تر څنګه يې دده لپاره ډېر سرودونه (شعرونه) جوړ کړي وو.
اويستا ، اور په ټولو عناصرو کې يو ډېر سپېڅلي او مقدس عنصر باله او هغه يې د اهوارامزوا (خدای) د نور انعکاس ګڼلي ؤ.
سربېره په دې اور د اخلاقو د پاکۍ نښه، د خبيثو ارواحو او ديوانو په مقابل کې د دفاع ډېره موثره اله شمېرل کېدله، دوی عقيده درلودله هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت چې د شپې تياره پيدا کېدله او خبيثو ارواحګانو (ديوانو او شيطانانو) به په فتنو او فسادونو لاس پورې کاوه.
يوازې د اور رڼا د هغوئ د ويرې او تېښتې عامل ګرځېدلای شو او له دې کبله يې د هغه درناوی او عبادت کاوه.
په آريانا په ويدي زمانه کې د کورني په کانون کې د اور روښانه کولو او بلولو رواج درلود او څه وخت چې د اويستا په زمانه کې اور لوړ مقام وموند نو طبعاً نه يوازې د کورنۍ په کانون کې اور بلونې او روښانه کولو او د هميشه لپاره دهغې ساتنې عاموالي پيدا کړي بلکې په آتشکده کې يې هم رواج وموند ښايي دا هم وويل شي، چې د کورنۍ په کانون کې د اور ساتل د هندو اروپايي د زياترو قومونو پخوانۍ عنعنه ده.
او د موروا کي په دوره کې د ښځو له مهمو وظيفو څخه يوه هم د اور ساتل ؤ.
دا کار په ويدي او اويستا يي عصر کې په آريانا کې منحصر نه ؤ بلکې جرمنيانو او روميانو هم نسبتاً په نوو زمانو کې په کورني کانون کې د اور احترام کاوه په هر حال په اويستايي زمانه کې د آريانا اوسيدونکو دا سې عقيده درلودله چې د مضرو عناصرو د محوه کولو ډېره ښه اله او حربه اور دی.
او له همدې کبله يې د کورنۍ په کانون کې د اور بلول د شپې او ورځې له خوا د هغه ساتنه خپله يوه مذهبي وظيفه ګڼله.
دوی په دې عقيده هم وو چې د اور په رڼا کې سپنته مينو (مقدس عقل او پوهه) په خپله د دوئ او د دوئ د کورنۍ ډاډمن ساتندويه او مضر عناصر ورته زيان نه شي رسولای، د همدې عقيدې له مخې د کورنۍ له کانون څخه د باندې آتشکدې جوړې شولې، په مذهبي مشرانو او پاچهانو پورې مخصوص آتشکدي هم رامنځ ته شوې او د اوه چې اور او آتشکدې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اویستایي دین او دیانت کې تردې اندازې پورې لوړ مقام پیدا کړ چې دغه دین او دیانت د آتش پرستۍ په نامه هم وبلل شو.
(اصلاح – ۳ اسد / ۱۳۹۱، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

فراه باستانی باداشتن پدیده های حیرت انگیز آن

به منظور توضیح صریح تر موضوع ایجاب میکند تا نخست از همه در مورد اشکال و مفاهیم وجه تسمیه فراه معلومات چندی ارائه شود.

- کلمه فراه در ازمنه های قبل از اسلام به صورت «فراداتا» از رودخانه اقتباس شده که از میان سرزمین فراه می گذرد.
- دو هزار و دوصد و چند سال پیشتر بطلیموس و استفانوس بیزانسی با تذکار اسم «بدو فتازیا» که شهری در حوزه سفلی فراه رود بود و محل آنرا در «پشاوران» (سلیمان یا صالحان) نزدیک جوین نشان داده شده معنی باستانی و قدیمی همان فراداتا را ادا کرده اند.
- پلینی از این رودخانه بنام فرادوس یادآور شده و ایزیدور جغرافیه نگار کلاسیک اسیای صغیر در کنار این رودخانه بنام همان فراداتا از یک شهری تذکر بعمل آورده است.
- در نوشته های دوره اسلامی کلمه «فرا» به صورت فراه و فره ضبط شده و ظاهراً نویسنده گان اسلامی آنرا به کلمات «فریا فره» یعنی (خره پهلوی = خورن اویستایی) هم ریشه داشته اند که به معنی فروغ و شکوه می باشد.
- به عقیده دارمستر این خره از شکل اویستایی خورن پدید آمده و معادل این کلمات در فارسی فرو فرنه و فرخ است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اما تا جایی که مستند و مدلل می باشد زیاد تر نام های مکانی کشور باستانی ما از نامهای رود خانه های آن نشست کرده اند که مثال های زیاد آنرا می توان ارائه کرد از قبیل کونر، کابل، هلمند و غیره.
بناً اگر نام فراه فر، خورن و یا خورا تنگنت باشد ریشه اصلی آن در دریای آن یعنی فرادا تا می توان جستجو کرد و در مجموع، مطلب چنان است، که ریشه و سابقه کلمه را در فر (فروغ) فارسی و معادل در « خورن» یا خوار ننگنت که در اویستا بسیار آمده به مفهوم صاحب شکوه افاده می شود.
در مورد وضعیت و موقعیت طبیعی و چگونگی ساختمانی این محل از جانب مورخان و جغرافیه نگاران مانند این حوقل، اضطخری، مولف گمنام حدود العالم، جیهانی، یاقوت حموی، فریه، بار تولد، مقدسی و غیره تذکرات همه جانبه بعمل آمده.
از آب و هوا میوه جات، آبادانی و حاصلخیزی و از ساختار های عمرانی و رونق قصور آن معلومات مفیدی ارائه شده است که از جمله پدیده های حیرتناک و از عجوبه های شگفت انگیز آن نیز بحث ها صورت گرفته که به گونه خلص به معرفی گرفته می شوند.
در فراه اثار و بقایای تاریخی فراوان است که از دیدن برخی آنها به انسان شگفتی دست می دهد، از اثار بس حیرات آور و شگفت انگیز فراه یکی هم ساختمان عظیمی است از کک کهزاد معروف به کافر قلعه که در یک قصه زال و رستم واقعه آن بیان شده است در ده دوازده کیلومتری جنوب شرق شهر موجود فراه برفراز کوه بچه یی که در یک سطح تقریباً زمین، هموار از سنگ سیاه تخت تشکیل یافته، آباد شده است شکل ظاهری این کوه بچه طوری است که قطر آن از سطح زمین به استقامت قلعه آن خورد شده میرود و در آخرین نقطه ارتفاعش که شکل یک سنگلاخ عظیم هرم مانند را

(c) ketabton.com: The Digital Library

نمایش می دهد بدو تیغه خورد و بزرگ از هم جدا شده که بر هر یک از تیغه های مذکور قلعه جداگانه اعمار گردیده است.
به عقیده مردم محل یکی ازین دو قلعه منسوب به کک و دیگرش منسوب به دخترش بوده که تسط پل متحرکی بهم وصل گردیده اند درین جا از همه عجیب تر و فوق العاده جالب توجه است همانا چاهی است که برفراز کوه و درعرض راه قلعه در دل سنگها به عمق زیاد حفر گردیده که اگر سنگی به پایین چاه انداخته شود بعد از ۲۵ دقیقه صدای آن شنیده می شود و کندن آن با آلات و ادوات روزگاران قدیم که مطابق روایات ملی بدوره های اساطیری و اسطوروی و افسانوی تاریخی تعلق داشته و کاریست نهایت دشوار که تصورش نیز اسان نمی باشد. و در یک سلسله آثار و قصیده شرح آن توضیح گردیده است.
از جاهای پرشکوه و جالب توجه که از مان های بسیار قدیم نسبت به آن احترام زیاد قابل اند یکی هم «کوه بی بی چه باران» است که بر فراز یکی از ساغری ها وسیع و مرتفع آن چکابی وجود دارد که آب باران های زمستان و بهار در آن جمع شده و در تمام مدت تابستان و خزان به صورت ترشحات بسیار لطیف باران از ان ساغری فرو می چکد اما از آنجایی که صعود بر قله این کوه و ملاحظه دقیق این ساغری برای مردم کار آسانی نیست، لذا ریزش متداوم این قطرات آب باران برای اکثریت مردم شکل معمای مقدسی را به خود گرفته که روایات عجیب و غریبی راجع به آن گفته و شنیده می شود در تاریخ سیستان در گفتار عجایب آن سرزمین روایتی، دیده می شود که ظاهراً به این کوه به همین چکاب ارتباط می گیرد، چنانچه گوید ... هم به فراه به دهی که مسو گویند از کوه بُلی آب چکان است اگر چه کسی را بزرگ علتی باشد چون بدان خویشتن بشوید که ازآن بالای

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوه برود چکان گردد شفایابد و عجیب آنست که چون مردم به صلاح و پاکیزه و نیکو سیرت باشد آب برو بچکد.
پس اگر مردم مفسد و بدکردار باشد برو آن نیاید ، هر چند که آن مفسد انجا باشد ، اگر چه دیر بماند آب فرو نیاید چون برخیزد باز آب چکان شود (ص۱۴).
در روضات الجنات فی اوصاف المدینته الهرات نیز روایتی مشابه به این روایت آمده و آنجا در حالی که ازین کوه به اسم « باراندک» یاد شده، مطلب اینطور دنبال میشود.
در یک فرسنگی شهر فراه کوهی است که آنرا باراندک می گویند ، و درین کوه طاق سنگی است که دایم از آنجا آب می چکد و مردم محل به زیارت و طلب حاجت میروند و در پای این طاق سنگی دست بر آورده دعا می کنند و حاجت می خواهند. اگر چکیدن آب زیاد می شود به رواشدن حاجت امیدوار می شوند و اگر نه محروم باز میگردند و در وقت دعا بعضی چکیدن آب چنان غالب می گردد که می ریزد و بسیار کسی را دیدم که این حاجت را معاینه و مشاهده کرده اند و بدعای بعضی که حاجت ایشان اصلاً روا نخواهد شد آب از چکیدن می ایستد.
مستر بیل ویلیام انگلیسی نیز این کوه را دیده و در تاریخ کیچ و مکران از آن بنام « کوه بارندگی» یاد آور شده است.
اما مردم محل این کوه را « بی بی چه باران» می نامند و این تسمیه شاید به نسبت مقبره ایست که در پای آبچکان مذکور محل احترام و اعتقاد اهالی است اما بنام باراندک محل دیگری را در نزدیک قریه « تخت» و کمی بالاتر از پل کهنه فراه رود در مسیر رود خانه فراه سراغ می دهد که آبشار قابل ملاحظه را تشکیل می دهد.
(تخلیص از مرفوع فراه، سیستان بعد از اسلام، محمد اعظم سیستانی)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د باګرام د لرغوني کليمې ريښوي څېړنه

د هېواد د لرغوني تاريخ د کتنې له مخې د يو شمېر سيمو په اماکنو کې داسې نومونه ليدل کېږي چې د توصيفي مختارو په درلودلو سره لکه ګرام دخپل ماهيت په اعتبار بېلا بېل ځايونه معرفي کوي او د ځينو تاريخي لرغونتيا آن تر د ويدي زمانې ته ور رسېږي له هغه مهال چې آريايانو پر مهاجرتونو پېل کړی وو او د مذهبي ماهيت له پلوه د بودايي آئين د اماکنو سره هم تړاو لري، چې دادي په څومواردو کې تر کوتلې څېړنيز بحث لاندې نيول کېږي.

د باګرام د کلمې ريښه :

لکه چې دمخه وويل شول د ګرام د کلمې لغوي ريښه ډېرو لېرو زمانو ته ورغځېږي او يو لړ مورخان وايي چې ګرام يوه هندي کلمه ده او له ګرامه څخه اخېستل شوي ده او ګرامه د اندو آريايي ژبې په لحاظ په ويدي مجموعه کې د تجمع مفهوم افاده کوي چې لا تر اوسه پورې د نورستان د سيمو په شمېر نومونو کې دګر، ګرام، ګرم په کلمو کې خوندي دي او د کلي او قريې معنا ورکوي او په سانسکريت کې ګرام د ښار معنا لري.

که د ګرام د کلمې لرغونتوب ته ور ورګرځو نو په آريايي قبيلوي ويش کې، د آريايي کلمو په لړ کې تشکيلاتي ريښه لري. د افغانستان د پخواني تاريخ د ليکوال د ليکنې پر بنا ګرامه چې د څو ګوشتو له يو ځای کېدو څخه رامنځته شوې ده او بيا د ګوشتې د «ګو» کلمه له ګوترا يعنې د غويانو د پنډيدلو ځای او د هغو ګډه او مشترکه ورشو بلل شوې ده جرمني عالم زيمير ګرامه په عشيرو ترجمه کوي او د ټولنيزو ژوند د مراتبو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

لحاظ دا ګرامه د کورنۍ او قبیلې ترمنځ بولي، مګر ډېر سم شکل یې هماغه دی لکه چې د مخه وښودل شو.

اروانښاد احمد علي کهزاد د خپل پورتني بحث په دوام لیکي: آریایانو په خپلو مهاجرتونو کې ټولو په یوه ګرامه چې له څو کوشتو یا د یو څو عشیرو له جملې څخه وه، یو ځای د یو مشر تر ځارنې لاندې به په مطلوب استقامت حرکت کاوه، دغه مشر ته به یې د «ګرامتی» Gramati په نوم د یوې ګرامې رئیس وایه، او کله چې به آریایانو په کوم ځای کې واړول په کرانه او کښت به یې لاس پورې کړ، نو دغه محل او استوګنځی ته به یې چې زیاتو کوشتو به په کې د یوه نږدې رئیس تر ځارنې لاندې ژوند کاوه، هم ګرامه ویل کېدله.

تر څو چې دغه محل د کلي او استوګنځای مفهوم پیدا کړ او تر اوسه پورې دغې کلمې د افغانستان په یو لړ سیمو په تېره بیا په نورستان کې خپل مفهوم ژوندي ساتلی دی، چې د ګرام په شکل د «با» د توصیفي مختاري په درلودلو سره مشهوره بېلګه یې د کوهدامن لرغوني باګرام او په یو څه تغییر سره د کابل بګرامی دی. ښایي وویل شي چې د ګرامې لوړ تشکیلاتي شکل په ویس یا ویسه کې خوندي دي (۱) د وخت په تېریدلو سره هغه مهال د ګرامی یا ګرام په مکاني مفهوم کې پراختیا راغلی او توصیفي شکل یې ځانته نیولی دی چې یې د یو لړ نورو مکاني نومونو بڼه ځانته نیولې ده، چې څرګندې بېلګې یې همدغه د کوهدامن، پروان باګرام او د پېښور باګرام دی. د ځینو پوهانو په نظر باګرام یا بګرام (وی ګرام) دي چې ګرام د هماغه سانسګریتي ښار په مفهوم او «وي» او یا «با» توری چې توصیفي او تفصیلي توري دي هغه ته افضلیت ورکوي او مجموعې معنایې مهم ښار او مهم پایتخت دي. ځینو مورخانو د بګرام ښار د همدغو توصیفي مختاړو په وجه د خانانو او نجیبانو ښار او د تقدس له مخې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خدای بڼ د راهبانو کلی او نجیب کلی بللی دی(۲) که د بودايي آئین د محلاتو په اعتبار د بګرام کلمې ته وکتل شي، نو څرګنده ده چې د پروان د بګرام یعنې ددې غوره ښار اهمیت د کوشانیانو په تېره بیا د ستر امپراتور کنیشکا د امپراتورۍ د دوبنۍ پلازمینې په حیث د لوړ مقام په درلودلو کې پوره جوتېدای شي او دا ددې امپراتورۍ هغه پایتخي ښار و چې د شاهانه برم او دبدبې له مخې په نړۍ کې بې ساري او د ښار د ودانیو له جملې څخه یې سالونونه د پاچهانو او نړیوالو سوداګرانو په ګران بیو سوغاتونو کې نجیبه ډېرې په کې شاملې وي پوره ښکلی کړای شوی و.
همدارنګه د بګرام د پلازمینې ماڼۍ او سالونونه د ټول جهان لکه د یوناني، رومن، هندي او چینايي په نفیسه اثارو او تجملي محصولاتو پسولل شوي وي.
ددې په خوا کې د پېښور د بګرام ښار د کوشانیانو د ژمنۍ پلازمینې او د بودايي آئین د خورا مهمې سیمې په توګه د پرتمین مقام درلودونکي و او په پښتو ادب کې د بګرام د ترکو د ښکلا او نازو نزاکت ساتنې هم له پوره شهرته برخمنې وي او هم که د پروان د بګرام د عبدالله برج لرغوني سیمه د بودايي آئین د بډایو اثارو له پلوه وکتل شي نو د بګرام ښار د مذهبي او شاهي شان او شوکت پوره ښکاوندوی او مدلل کوونکي دي په همدې ترتیب د کابل بګرامي د بودايي زیاتو اثارو او ائینیو د شتون په وجه چې د چکري منار سورمنار او یو شمېر ستوپې یې ویاندې ببلګې بلل کېږي. او که د جلال کوټ د بګرامي سیمه چې د ننګرهار د کانال د ریاست څلور لارې ته نږدې د کابل سیند په غاړه پرته ده د لرغوني نګاراهارا د بې شمېرو لرغونو بودايي مهمو سیمو څخه ګڼل کېږي چې د یوې ستوپې پاتې کنډوالې یې عیني شاهده ده. د ګرام د کلمې سره د یو لړ نورو مختارو د درلودلو له مخې په نورستان او کونړ کې د ګرام اړوند شکلونه د ټولو په سر

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د ګرام د کلمې مکاني اهمیت د نورستان نورو سیمو په لړ کې دا دی چې په خپله د کامدیش کلي چې د نورستان د کام د معتبرې قبیلې خورا مهم کلی دی ببل نوم یې «کام بګرام» دي. همدارنګه د برګیمتال ولسوالۍ یو کلي هم د پیچ ګرام په نامه یادېږي او د پیچ ولسوالۍ د کلیو له جملې نه یو کلی په «ناتې ګرام» یادېږي د دې تر څنګ د وته پور په سیمه کې هم یوه سیمه د «ترې ګرام» په نامه چې د درېیو کلیو مفهوم افاده کوي یاده شوې ده او په همدې ترتیب د نورستان د سیمو په کتار کې او دیګرام څخه یادونه راغلې ده(۳).

لنډه دا چې د کونړ د پخوانیو لویو، پخو او خودکفا کلیو څخه چې د لرغوني ښار شکل لري یو کلي د قلي ګرام یا په سم شکل ګولي ګرام دی، چې د خاص کونړ د ولسوالۍ یو سرحدي کلي دي.

اخذونه:

۱. د افغانستان پخواني تاریخ، ټوک۱، احمد علي کهزاد او محمد عثمان صدقي دولتي مطبعه، ۱۳۳۴کال، ۱۳۵- ۱۳۶مخونه.
۲. اریانا مجله، لومړۍ ګڼه، ۱۳۳۳ کابل، ۲۴مخ.
۳. لرغونې او اوسني کونړ، رازقي نړیوال، د دفاع وزارت اردو مطبعه ببلا ببلې برخې او همدارنګه د هېواد لرغونې ښارونه او د تاریخ پاڼې، رازقي نړیوال میوند مبطعه د کاپیسا بګرام موضوع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوش تپه

د بغلان له لرغونو سیمو څخه یوه هم خوش تپه یا خوشال تپه ده چې د خاواک کوتل (معبر) په شمال کې پرته ده او دا د هغو تپو له جملې څخه ده چې د برونز یا د مفرغ له عصره څخه بلل کېدا ی شي. له دې غونډۍ څخه له اټکله وتلي د سرو زرو خزانه ترلاسه شوې ده. دا تپه د «قریه سای هزاره» یا «برقه سیمه» ده چې د بغلان په ختیځه برخه کې موقعیت لري او ه متره لوړه ده، د کیندنو په ترڅ کې پنځه د سرو زرو او ۱۲ د سپینو زرو لوښې هم په دې غونډۍ کې ترلاسه شول.

کله چې د لرغون پېژندنې د هئیت له خوا تاریخي سیمه ساند اژ (په مقدماتي او امتحاني ډول) وکنیدل شوه او د (پروفیسور برنارو P.Beenard) له خوا تر کتنې لاندې ونیول شوه.

د ترلاسه شوو اثارو په اعتبار د قبل التاریخ تر دري زره کاله پورې یعنې د برونز یا مفرغ په دورې پورې یې اړه درلوده. څرنګه چې خوش تپه د ښکلیو او مستظرفه لرغونو اثارو د درلودلو په وجه تاریخي ارزښت لري نو دهغې په اړه د تفصیلي معلوماتو د وړاندې کولو په خاطر په د لویدیځو د وپرې، فلیپ ګوین او نجیب الله عمر د ګډ اثر «ګنجینه خوش تپه» چې پیاوړی لرغونپوه څېړنوال عبدالواسع فیروزي په دري ژباړلي او څېړنوال ښاغلي کتابخان فیضي په خپل یو اثر کې د لرغون پېژندنې له مجلې اقتباس کړې دي مراجعه کېږي.

دخوش تپې ګنجینه د ۱۹۶۶ میلادي کال په سپتمبر کې په نه تصور کېدونکی توګه د سرو زرو او سپینو زرو د لوښو په شکل د بغلان د ختیځ «قریه سای هزاره» یعنې «منطقه برق» ته نږدې د ختیځ طول البلد ۴۶ دقیقو او ۶۸درجو او شمالي عرض البلد د ۱۳ دقیقو او ۳۶ درجو کرښو پروت

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی، کشف شوه دا سیمه د یوې خاورینې غونډۍ په شکل ده، چې اوه متره لوړوالی لري او مساحت یې ۱۸x۱۴ مترو کې دی.
دا تپه د خاواک په شمال کې د افغانستان په جلګو او دروکی د ورته په زرګونو کوچنیو تپو غونډې یوه تپه شمېرل کېږي.
د دې تپې د دقیقې مکشوفې موقعیت معلوم نه دي، خو ویل کېږي چې دا سیمه د بزګرانو د خاورو د وړولو په واسطه کشف شوه او په دې وجه د دې تپې اثار د خاورو د کیندلو پر مهال له منځه تللي دي، کله چې بزګرانو دغه خزانه وموندله نو یې په زرګرانو په ډېر کم قیمت خرڅه کړه کله چې د حکومت چارواکي له دې پېښې خبر شول نو یې د دې خزانې د ارزونې او کتنې لپاره له کابل موزیم څخه یو هئیت د «قریه سای هزاره» سیمې ته سفر وکړ او د هغوئ د څېړنو په نتیجه کې د سرو زرو پنځه او د سپینو زرو ۱۲ لوښي ترلاسه شول چې تقریباً تول مات او ناقص وو. د سرو زرو د لوښو وزن د ۴,۵ پونډو ترمنځ او د سپینو زرو د لوښو وزن د ۳,۳ پونډو ترمنځ و.
په همدې توګه کله چې هئیت نوموړی ساحه وکتله دوه ترنجه یې ۱,۲ + ۸ و ۱,۲ + ۱۲ مترو کې کیند نه وکړه چې له دوهم ترنج څخه یې یو قبر د یو نیم متر په ژور والي او په هغه کې یې یو اسکلیت یعنې هډوکی، د ناستې په حالت کې چې متې یې پر تټر ایښې او سالمه جمجمه یې نسکوره پرته وه را ښکاره شو او دوه لوښې ډبرې یې ښې او کېڼ اړخ ته په عمومي شکل لیدل کېدلې.
د دې قبر په ښکتنۍ برخه کې دایرو یو قشر هم و د دې هئیت په رپوټ کې په دې دوو ترنجو کې د تیکر او کودړو څخه هیڅ ډول شواهد ترلاسه نه شول.
د لرغون پېژندنې دوهم هئیت د فرانسې د لرغون پېژندونکي پاول برنارد په مشرۍ لکه چې د مخه ترې یادونه وشوه د یو افغاني نماینده سره بیا هلته وګومارل شول، نوموړي لومړني شخص و چې د دې خزانې د ماقبل التاریخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوې یې په ګوته کړې ښایي وویل شي چې دا کلی د بدخشان د لاجوردو د کانونو او د ترکستان د حاصلناکو کروندو په منځ کې او د سوداګرۍ لویې لارې ته نږدې پروت دی چې د هغې سیمې د وګړو د استوګنې نښه تر میلاده دمخه دریمې زریزې پورې ښیي په ۱۹۲۸ میلادي کال کې لویې دوپرې ددې سیمې عکسونه واخیستل او هغه یې د ۱۹۲۹ میلادي کال په پسرلي کې د «باستانشناسی مدیترانه شرقی، اوروپاییي شرق و شرق میانه» تر عنوان لاندې سیمینار کې چې د پرولیتر یعنې «یتی اورادا» تر څارنې لاندې د امریکا د کولمبیا په پوهنتون کې جوړ شوی و. وښودل چې د سیمینار د برخه والو د پوره پاملرنې وړ وګرځېدل، دهغو په اړه خپاره شوی مطالب ناڅېزوو او د اړتیا وړ موضوعګانو ته یې لازم ځواب نه شو ورکولای د خوش تپې د خزانې اثار د ساختماني توکو او کرونولوژۍ له مخې په څو د ستو ویشل شوي دي لکه کم رنګه ژېړ طلایي لوښې، خالص ژېړ طلایي لوښې او د سپینو زرو لوښې، دا لوښې د دننني او بهرني تزئینکاري درلودله چې زښته زیاته ارزښتناکه ده چې زیاتره یې هندي، ایراني او د بین النهرین ایز موتیففونو سره یې ورته والي درلود او تر میلاده دمخه له دریمې زریزې تر دوهمې زریزې پورې تړاو لري او دا اثار په دې توګه تزئینکاري شوی دی.

پر کم رنګه ډېر طلایي «سایه لرونکي ګیلاس کې چې د لاستي لرونکي ماتې پیالي سره په نقره ایز د ګیلاس د بدنې برخه ملمع کاري شوې، دهندسی تزئیناتو درلودونکې وه ددې منظرې د لوښو د بدنې په ظریفانه طریقه منقش شوی او په سپکي برجستګی سره په منظم ډول تقسیم شوی دی. بل پایه لرونکي یا کب دار کمرنګه ژېړ طلایي ګیلاس چې په هغه کې په قارجن شکل د مارانو شکلونه اونور انځورونه نقش شوی وو هم له خوش تپې څخه کشف او تر لاسه شوی دی (په ځینو لوښو کې انځورونه، تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلاده د مخه په دریېمې او دوهمې زریزې کې د سند په حوزه، بین النهرین، سوریه او ایران کې هم شکل شوی دی).
اته رخ ډول ستوري او د کرکس مرغه د دې خزانې غوندې بې ساري دي له دې ساحې څخه نوک لرونکي افراز هم وموندل شول چې امکان لري د مارانو د بدن پر مخ د ټکو د تزئینکاري لپاره ترې کار اخیستل شوی وی ساده کمرنګه ژیړه طلایي پیاله چې د پورتنیو اثارو په نسبت سوچه زروو او په زښته زیاته لوړه ظریفانه طریقه جوړه شوې، په کشف شوو اثارو کې شامله وه چې د «اور» د پاچهۍ ارامګاه طلایي پیالې ته ورته وه.
هغه کوچنی ژیړه طلایي کټوري چې قاعده یې ګردۍ او ډېره لرونکي غویي پرې په خاصه پاملرنه سره پرې انځور شوي، د ډېرې او د بدن د تزئینکارۍ نه په غیر د نورو ټولو برخو تزئینات برجسته ښکاري.
د سرو زرو لوی کټوري چې تقریباً مربع شکل پروفیل لرونکی دی او په هغه کې دوه غویان دغژګاو غوندې د ونې پاڼې ته په ورته شکل یو له بله جلا شوی ښکل شوی او همدارنګه دغویانو تزئینات او د نورو برخو حکاکې نسبتاً لا زیاته برجستګی درلودله چې داسې نور ټول تزئینات د نوک دارو افزارو په واسطه ترسره شوي له دې غونډۍ څخه ترلاسه شوي دي.
همدارنګه یو لوی پایه لرونکي ګیلاس چې هندسي زمخت تزئینات او سپکه برجسته کاري یې درلودله هم له دې ځایه کشف شوي دي.
د سپینو زرو لوی کټوری د غویانو په انځورونو سره چې د خرما د ونې په واسطه یو له بله جلا شوی او ښکلي کړای شوی دی او په هر یوه کې دواړو خواوو ته درې غویان لیدل کېږي. چې ریزه کارۍ لري او ممکن چې د یوې وسیلې او یا د نوکدارو او زخیم کوونکو افزارو په واسطه تزئینکاري شوی وي، خو د غویانو د سرونو برخه د ونې له پاڼو په زیاته ظریفانه او نفیس ډول کار شوی دی غویان چې په زښته زیاته زړوره توګه ولاړ دی، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

برجستګۍ سره حک شوی دي چې د هندي او بين النهرين ييز اثارو غوندې دي.

د دې خزانې لـه زښـتـه زيـاتو نفيسـو لوښـو څخـه د سـپينو زرويـو کـوچنی کټوری دی چې په ډېر ښکلي ډول تزئينکاري او برجسته کاري شوې او د تنې په برخه کې د غويانو ولې او سمونه د پوره پاملرنې وړ دی. دوه جوړه غويان د يو او بل په وړاندې ولاړ دی او له دې جوړې څخه يې هر يو د ځينو کوچنيو شيانو په واسطه يو له بله بېلېږي، د غويانو غاړې ولې او اړخونه دد تاو را تاو کېدلو امکان لري چې د لوښو ايراني او هندي شوي سبک څرګندوي د دې کټوري ګردې قاعده دا تو بازوګانو يعنې د ستوري په شان چې د يوې مرکزي دايرې څخه رامنځته شوي او برجستګي ور کړ شوې ده د سپينو زرو د کوچني کټوري چې په درې کرازو يې رخ ښۍ خواته دي او يو بل تعقيبوي ښکلي کړای شوی دی.

د لوښو په ځينو برخو کې چې څو متقاطع خطونه يې خک شوی دی هم د دې غونډۍ له لاس ته راوړنو څخه دي. په دې توګه د سپينو زرو يو بل کوچني کټوري د نيمګړيو هندسي بېلا بېلو طرحه لرونکو شکلونو سره چې سبک يې پخوانيو لوښو ته ورته دی د دوهم ځل لپاره له څو کوچنيو ټوټو څخه نه دی ترميم شوی په يوه برخه کې يې د غويي يا ايږي (قوچ) سم دی هم لـه دې ځايه کشف شوی دی.

د سپينو زرو د کعب لرونکي ګيلاس ټوټې چې د غرڅې انځورونه په کې حک شوی دی. د ځينو نورو لوښو څخه چې د کټ مټ پروفيل يا نيم رخ لرونکي دي هم د دې غونډۍ د کشف شوو اثارو څخه ګڼل کېږي. د خوش تيپې د زرو په کټورو او ګيلاسونو کې زښته زياتو نفيسو او بيخې زيات ظريفانه سبک او په هغو کې کارول شول تزئينکارۍ او له سرو زرو څخه په لاګرانه بيه يا په بل عبارت د طلايي ارزښتمندۍ او هنري بې سارو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ارزښتونو په امتزاج او ګډوالی سره ځای لري چې په هېواد کې د بې ساري ارزښمندې خزانې مقام او د لرغونې بې نظیرې شتمنۍ عنوان ورته ور کړ شي. په دې کې هېڅ شک نشته چې زموږ د لرغونې هېواد په هره برخه کې په بې ساري او په متنوع ډول چې یوه له بله ارزښتناکه او د فرهنګي ویاړونو مجموعه بلل کېدای شي.

لکه تر کومه ځایه چې د رباطک کتبیه د تاریخ، ژبې، اتنوګرافۍ او داسې نورو اړخونو له پلوه د پوره اهمیت وړ ده هغومره د آی خانم یوناني سبکه ښار، او کاپیسا، بګرام د سترو کوشانیانو د امپراتورۍ دوبنۍ پلازمینه او د بودایي آئین د نړیوال کانون په توګه او فوق العاده مهم ادبي ساري بلل کېږي او د میرزکې د سکو کلکسیون بیا هغومره د ځانګړې مقام درلودونکی دی او دا چې د خوش تپې په لوښو کې د غویانو، غرګاو، غرڅې، ایړي او د مارانو په متهجیو انځورونو کې ظریفانه انځورګرۍ ترسره شوې دي ددغو حیواناتو د انځورونو انتخابیده ځانته جلا څېړنیز او اسطوره یې بحث غواړي.

(هېواد، ۲۴۹ ګڼه، ۱۳۹۰ کال، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاپیسا بگرام حوزه پر بارو پر طراوت

از جمله حوزه سرسبزو شادات، پر ثمر و مدنی کابل تاریخی به اصطلاح عامیانه این دند شمالی یا کوهدامن و کوهستان می باشد که توسط کوه های بلند و پر برف احاطه گردیده است. و اما از نگاه موقعیت دیرینه آن عبارت از کاپیسا - بگرام بوده که در ولایت پروان امروزی و پرونتای دیروزه موقعیت دارد، و زمانی هم در دوره کوشانی ها بالخاصه در عصر کوشانشاه کبیر کنیشکای بزرگ پایتخت امپراتوری آنها مقام بس والا تری را حایز بود. آن کاپیسی و بگرامی که از جهت ساحه پر غنای باستانی و ارزشمندی اثار گران بها و بی بدیل تاریخی، در دوره دیرینه از اهمیت و شهرت بس عالی برخوردار بود. واقعاً اگر دور نمای این دند شمالی را در موسم بهار و تابستان و حتی خزان از جبل السراج تپه گل غوندی، خواجه سیاران و استراغچ و به صورت اخص از تپه روح افزای استالف به تماشا می نگریم، مناظر باغستان های پر فیض و پر طراوت و تاکستان های از آن و فرت شادابی و نازگی مثل غبار سبز، هر بیننده را به خود معطوف ساخته و به تعجب می اندازد.

دره های بهشت نمای آن از هوفیان شریف آغازیده قدم به قدم تا قسمت های علیای دامنه های سلسله کوه کاریز میر و حدبخشی پغمان، هر کدام آنها از بابت دارا بودن اثار ارزشمند و ساحات نهات مغتنم به حساب می آیند.

اگر قصه فلکلوری پند آور پروان و مروان سودمند بوده، روایات شفاهی و نمای عینی ریگ روان آن کاملاً یک پدیده تعجیب آور است.

اگر تگاب و نجراب آن به نسبت میوه انار بی نظیر می باشد، غور بند با داشتن درختان انبوه بادام و پنجشیر با دره های قابل دیدنی و رود خروشان

(c) ketabton.com: The Digital Library

و توپنده آن دارای مناظر طبیعی بوده و با مناظر بی بدیل نورستان شباهت دارد و دره سالنگ به دارا بودن درختان توت شیرین ممتاز به حساب می اید.

بلی رود های رقصان غوربند ، سالنگ، شتل و پنجشیر با وجودی که با دره مربوط خویش باعث افرینش مناظر طبیعی و خوش آیند گردیده اند ، در پهلوی آن در نقطه با هم در آغوش گرفتن خویش یک ساحه نهایت مهم بی نظیر باستانی و موقعیت مقبولی را بوجود آورده است.

و اگر از نگاه موقعیت تاریخی به مشاهده گرفته شود ، کاپیسا بگرام همانند ایبک و سمنگان، خلم و تاشقرغان دو واژه و دو محل با هم پیوسته بوده و در ارتباط با یکدیگر قابل شناسایی می باشند.

برای اینکه در مورد اهمیت ساحات و اثار بی همتای کاپیسا -بگرام معلومات چندی حاصل کرده باشیم باید به آثار باستانشناسان و مورخان مراجعه شود ، چنانچه بنا به گفته مرحوم احمد علی کهزاد ، در مقابل نطقه ای که رود های چارگانه که قبلاً از آنها تذکر بعمل آمد ، خزابه های وجود دارند که در زمانه های بسیا ر قدیم بنام کاپیسی شهرت داشت در اوایل دوره حاکمیت میروس هخامنشی، یعنی قرن پنجم قبل از میلاد و حتی قبل از آن که نقطه عمرانی نخستین شهر بگرام در همین محل عبدالله برج قرار داشت و بقایای آنها به ارتفاع ۲۰ متر به شکل دایره بزرگ و سپس به وسعت آن زیاد شده، در قسمت جنوبی دشت بگرام تهداب مرکز این شهر کاپیسا گذاشته شد.

بخاطر وضاحت بیشتر شناسایی بگرام -کاپیسا در معلومات منابع تاریخی، وجه تسمیه آنها به این ترتیب میتوان دریافت زایر شهیر چینایی هیوان تسانگ « شون تونگ» به کاپیسا مسافرت کرده و آن را به « کی پیس» ، « کی پیش» و « کی پن» و جغرافیه نگاران یونانی به شکل کپیسا از

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن یادآوری کرده است. به همین ترتیب در عده از آثار تاریخی به شکل کاپیسای امروزی درج شده است، اما در مورد وجه تسمیه بگرام باید گفت که عده از دانشمندان آنرا به شکل «وی گرام» و «بای گرام» که واژه سانسگریت بوده و این «وی» و «بای» به صورت پیشاوند به این شهر مفهوم تعریف توصیفی و تفصیلی داده است. یعنی ویگرام او بایگرام پایتخت و مرکز مهم و شهر شکوهمند و مجلل، و یا بگرام امروزی به حذف حرف «الف» آن معنای شهر خان ها، نجبا، باغ خدا، قریه راهبان وغیره یاد شده است. از نگاه شکل مذهبی بگرام و یاگرام، یک بگرام دیگر در نزدیکی منطقه نارسیده به پشاور و بگرامی کابل و بگرامی جلال آباد و نیز پساوند های زیاد آن «گرام» که از اصطلاح گرامه بوجود آمده در بسیاری از نام های قریه و محلات نورستان هنوز هم موجود اند.

ممکن این پرسش مطرح شود که کاپسا –بگرام، در کدام زمانی از جانب کي ها احداث گردیده است؟ درین خصوص گفته های زیادی وجود دارند، چنانچه احمد علی کهزاد که قبلا بر آن اشاره شد در اوایل عهد سیروس هخامنشی و پیشتر از او به شکل حصار مستحکم موجود بوده و باشندگان آن در مقابل حملات سیروس و مقاومت پرداخت.

اما موسیو گرشمن دانشمند آلمانی می گوید که تهداب این شهر در دوره عروج سلطنت یونانو –باختری دو قرن قبل از میلاد، زمانی در جنوب هندوکش گذشته شد که سلاطین یونانو –باختری در حوزه سند به فتوحات پرداخت و ضرورت به همچو یک مرکز سوق الجیشی داشت همچنان در مورد سبک ساختمانی و شیوه معماری این شهر اگر گفته شود بایست به این چنین بحث فشرده اکتفا شود که در آن از طوالت موضوع صرف نظر شده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهر بگرام در یک نقطه حاکم ساحه، به وسعت ۲,۵ کیلو متر مربع به شکل یک قلعه یا شهر مستحکم که دارای عناصر تدافعی از قبیل حصار قوی و عریض با ضخامت و ارتفاع زیاد ، بارو ، برج ها ، شاهبرجها ، برآمده گی ها دروازه های اساسی و فرعی از سنگ و گل ساخته شده بود.
به اساس نتایج تحقیقات مسلکی و کندنکاری های که از جانب باستان شناسان در خرابه های آن صورت گرفت معلوم گردید که این شهر در زمان سکندر مقدونی بعد از اعمار نمودن سکندریه سرایخواجه یعنی « تپه سار» در سمت جنوب شرق سرای خواجه بالای یک تپه نیمه سنگی ساخته شده است.
اما به عقیده عده از دانشمندان قبلاً درین محل شهر بنام شهری نیسا وجود داشت و اولین کسیکه از آن یادآوری کرده است بنام « پانی نی» یک عالم صرف و نحو زبان سانسکریت بوده است.
اگر از نگاه آئین بودایی اهمیت باستانی کاپیسا - بگرام مورد مطالعه و تحقیق قرار داشته شود ، کاپیسا - بگرام در پهلوی پایتخت زمستانی کنیشکای کبیر و در تکسیلا به حثی یک پایتخت بهاری و زمستانی امپراتوری موصوف از موقعیت به سزایی برخوردار بوده است.
چنانچه گفته میشود از زمانی که کوشانی ها جای یونانی ها را در آریا احراز نموده پنجاه سال قبل از میلاد آخرین شاه یونانی « هرمایوس» مقام خویشرا به شاه کوشانی «ویماکدفیزس» واگذار شد و کاپیسا - بگرام بحث پایتخت کوشانی ها درآمد ، تا که در دوره شکوهمند امپراتور کنیشکای کبیر پایتخت بهاری و تابستانی آنها گردید.
اگر به آثار گران بهای کاپیسا - بگرام بطور نهایت خلص نظر بیاندازیم در این دوره کوشانی ها در خود شهر بگرام معابد معتبر و مختلف آئین

(c) ketabton.com: The Digital Library

بودایی بویژه معبد شابهار یعنی معبد شالو کیه یعنی معبد گروگانهای شهزادگان چینایی وجود داشت.
در ساختار های این معابد بودایی و هیکل تراشی های آن معماران و صنعتگران ورزیده صنعت گریکو بودیک یااندوگریک از کمال فنکاری ظریفانه خویش قابل استفاده بود ، عالمان و راهبان بودایی در دیرها یا حجره های آنها مسکون گزین بوده و مصروف عبادت و به تعلیم و تربیه می پرداختند.
چون شهر شاهی بگرام یک مرکز مهم امپراتوری بزرگ بود ، بنابر آن سالون ها و قصر های شاهی بگرام با محصولات تجملی جهان مجلل ساخته شده بود ، که بطور عمومی میتوان از آن اثار نفسیه نام برد که شامل اثار یونانی، رومن، اثار هندی و چینایی بوده و از جانب سفیران عده از ممالک و امپراتوران و تجاران بطور تحفه آورده شده بودند.
اگر به ساحات مهم بودایی مروری مختصری داشته باشیم، کاپیسا - بگرام در برودامنه های خویش دارای ساحات متعدد یا دارا بودن اثار مهم خویش بوده که از هوفیان شریف گرفته گام به گام تا تمام دره های آن و ستوپه های مجلل خاصی بوده است که از آن جمله صرف ستوپه توب دره تقریباً سالم مانده و متباقی آن بطور کلی تخریب شده اند. و به همین ترتیب ستوپه پا یتاوه بگرام و قند قستان غوربند مثال های برجسته آن محسوب شده که از غنامندی آثار ارزشمندی برخوردار می باشد. به همین گونه در ساحات مجاور پایتاوه مجسمه های پر کیفیت بودایی نیز کشف گردیده است.
کاپیسا - بگرام بعد از دوره اسلامی اهمیت تاریخی خویش را به خود محفوظ داشته است که نمونه نهایت گویای آن انتساب امام اعظم ابوحنیفه، این امام بزرگ اهل سنت و فقه میتوان معرفی داشت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اگر بصورت نمونه در مورد اهمیت فرهنگی و مدنی آن صحت شود ، نفاست هنری را در ظروف کلالی استالف مشاهده شده ، چاقو ها ، کارد ها و قیچی های چاریکار نام مشهوری داشته لونگی ها و پتوهای شکردره نیز از شهرت بسزایی برخوردار می باشد.

عمارات ظریفانه و مجلل استالف که فعلاً تخریب شده و جبل السراج نمونه های عینی مدنی، کاپیسا – بگرام و قبل از آنها سکندریه ققفاز بوده و از باغات سرسبز دوره مرزا الغ بیگ یعنی باغات استرغچ خواجه سیاران و استالف میتوان نام برد و باغهای جبل السراج و گل بهار به شمول تپه گل غوندی تفریحگاه خوبی برای علاقه مندان به حساب می آید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لرغوني هرات دارتاکانا کلا
یا د پاچهی ښار

زمور د تاریخي هېواد هره لرغوني سیمه که و پلټل شي د خاورو د ډېریو او تېږو لاندې یې یو شمېر تاریخي اثار په ښېلا ښېلو بڼو موندل کېږي او همدا شان په هر تاریخي کتاب کې چې د لرغوني افغانستان په باب په کې څه لیکل شوي وي د هغو په پاڼو کې د زیات شمېر لرغونو ارزښتمنو اثارو په هکله چې په بېلا بېلو تاریخي زمانو کې زمور فرهنګپالو او علم دوستو نیکونو د مدني ودې د مختلفو مدارجو د څرنګوالی په زمینو کې معلومات ترلاسه کېدای شي.
زمور د هېواد له دې لرغونو سیمو او له تاریخي ښارونو څخه یو هم د ارتاکانا لرغونی ښار دی، د هرات لومړنی نوم چې د آریانا له نوم څخه را اخېستل شوی ریښه لري « اریه» یا « هری» یا « اری» دی دا هغه تاریخي ښار دی چې له بخل ، بهل، بخدی یا بلخ « ام البلاد» سره یو شان زماني لرغونتیا لري او د تاریخي مدارکو او اسنادو په استناد لرغونو آریایانو چې د آمو له شماله د جنوب خواته وکوچېدل دوی دوه لوی مرکزونه درلودل لومړی لوی مرکز یې په بخدي کې و او بیا له دې ځایه یې یوه برخه جنوب لویدیځ ته ولېږېدله او په اریه (هرات) کې مېشت شول او د زماني په تېریدلو سره لکه چې له بخدي څخه اریایان ختیځو سیمو ته وکوچېدل او د هندوکش د جنوبي لمنو درودونو مسیرونه یې په مخ کې ونیول او خپاره شول له اریه څخه هم مخ په لویدیځ او جنوب لویدیځ وکوچېدل او په ایران

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې چې دا هم اریایي ریښه لري مېشت شول او تردې وروسته نورو سیمو ته وخوځېدل.

په هر ترتیب زموږ خبره په ارتاکانا ده، څرګنده ده چې اریه په دې خاوره کې د ډېر مهم تاریخي مقام درلودونکی ده او دهرات ښار د هغه په بنسټ ودان شوی دی د اریه ښار ته چې د (شهر مروارید) ، (د ملغرو ښار) او یا « د خراسان د ښارونو مور» تاریخي لقب ورکړ شوی دی. په تاریخي سرچینو کې په زیاتو نومونو ترې یادونه شوې ده چې دلته یې له راوړلو څخه تېرېږو. د آریه په نوم ډېر لرغوني ښار چې اوسنی هرات او یا د هغه ارګ پرې جوړ شوی دی هغه د «ارتاکان» په کلا او شاهي ښار باندې شهرت لري.

ویل کېږي هغه ودانۍ چې دهرات دعمراناتو په محله کې یې تر ټولو زیاته لرغونتیا درلودله هغه د ارتاکانا کلا ده چې دهرات په پاچهي ښار یې شهرت درلود او په تاریخي اثارو کې په بېلا بېلو نومونو او لقبونو لکه « ارته کوان» ، « ارکوانا» ، «ارتاکان» ، «ارتاکوان» ، «ارتاکونه» او داسې نورو مشهوره ده او د هرات له لومړنیو استحکامي کلاوو څخه ګڼل کېږي.

دا چې دې کلا څخه تاریخي پېښې لیدلي له زیاتې یادونې څخه یې ډډه کېږي خو دا کلا په هرات باندې د مقدونې سکندر تر سفر پورې دمخه تر میلاده ۳۳۰ کاله دمخه په پوره برم، عظمت او پوخوالی موجوده وه.

د (افغانستان در پرتو تاریخ) د اثر لیکوال اروابناد احمد علي کهزاد لیکي: که څه هم د (ارتاکان) کلا په باب موثق معلومات په لاس کې شته خو دا خبره بیخي یقیني ده چې دا کلا دهرې (اری) په حوزه کې پرته وه، خو د ځینو روایتونو له مخې دهغې باوري معلومات تثبیت شوی او د هیڅ شک ځای په کې پاتې نه دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروابناد غبار زیاتوي: د آرتاکانا په ارته کوانا یا اراکونا هغه ښارو چې دهرات داوسنی ارګ یا په مشخص ډول دهرات د اختیار الدین کلا په سیمه کې پروت و.
د آریانا مجلې د ۱۳۲۳کال د ۱۷ مې ګڼې به ۲۳تم مخ کې بیا (جغرافیای تاریخی افغانستان، ص ۲۵۴) ددې مستحکمې کلا د ځای او محل په اړه داسې لیکل شوی دی.
ارتاکوانا یا ارتاکانا چې د شاهي ښار معنا ورکوي د اریه د خلکو هغه ښار دی، چې دهرات د اوسنی ښار په خوا کې یې موقعیت درلود او هغه مهال چې مقدوني سکندر دلته را ورسېد نو یې دا ډېر مستحکم ښار وموند چې د هرات ارتاکونا ورته ویل کېده دغه د پاچهی ښار د هرات د اوسني ارګ پر ځای موقعیت درلود چې بیا وروسته یې د اختیار الدین کلا په نوم شهرت پیدا کړ (یعنې دملک فخر الدین کرت په زمانه ۷۰۵ هجري شمسي کې بنا شوي وه) اووروسته د ګوډ تیمور په امر د اختیار الدین کلا ویجاړه کړای شوه خو وروسته یې دوهم خل لپاره بیا رغاونه وشوه.
د « پښتانه د تاریخ په رڼا کې» مولف سید بهادر شاه او ظفر کاکا خېل لیکي:
ارتاکانا د هریرود د منطقې یو پخواني ښارو چې د سکندر تر حملې وړاندې د اریه د صوبې مرکز و(۸۰مخ).
اروابناد احمد علي کهزاد له پورتني اثر مطلب څخه په کټ مټ مفهوم داسې یادونه کړې ده د اریه ریښه د «آر» په شکل په دې منطقه کې موجوده ده «ارتاکانا» د هریرود د سمسوري او ابادې سیمې له پخوانیو اړوند و ښارونو څخه یو ښار دی د سکندر له ظهور نه پخوا د اریا ولایت مرکز او ددې خاورې د نجباوو او شهزادګانو استوګنځی بلل کېده د آریا کلمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ریښنه د «آر» په ډول ددې نوم او اسم په سر کې ښکاره ده (د افغانستان پخواني تاریخ، کهزاد، لومړی ټوک ۵۲مخ).
دا چې دارتاکانا کلا او د اختیار الدین کلا په باب د (۱۵۵۱) کلونو زمانې وا ټن سره دوې یو ډول پېښې موجودې دي نو یوازې د مقدونې سکندر په متعلق د پېښې راوړل یې دلته ضروري لیدل کېږي.
« هغه وخت چې د مقدوني سکندر سپاهیان په (۳۳۰) قبل المیلاد په پسرلی کې د لویدیځ هریرود یعنې آریوس سمسوري وادی ته را پورته شول، هغه ودان ښار چې په دې زمانه کېد هریرود د حوزې مرکز و او په یوناني منابعو کېورته اورتاکانا ویل کېده یوه کلا وه زیاته پخه او مستحکمه چې هغه د اریا متروپویس یاد آریا ولایت د مرکز په صفت هم یاده شوې ده.
په دې کې هیڅ شک نشته چې په دې زمانه کې د افغانستان خاوره دهخامنشی امپراتوری یوه برخه وه څنګه چې « ساتی برزاني» له یوې خوا په هرات کې دا ټینګه کلا درلوده او له بلې خوا د هرې (اری) خلک پرده راټول شوی وو، نو د پوځي پلان له مخې یې په تکتیکي توګه وپتیله چې د سکندر سره په لومړی ټکر کې یوناني سپاهیانو ته په تسلیمیدو حاضر شي، اکله چې د سکندر سپاهیان د هرې خواته را ورسېدل د هغه ځای اوسیدونکو ورسره هېڅ ډول نښته ونه کړه او سکندر په دې فکر چې خلک ورته یې جګړې تسلیم شوي دي نو یې خپل پوځي سلاکار (اناکزیپوس) دهرات د کلا د ساتنې لپاره وګماره او په خپله یې له هغه ځایه د فراه په استقامت حرکت وکړ سکندر لا فراه ته نه و رسېدلی چې برزاني له خپلو خلکو سره پاځون وکړ او د سکندر نوموړی مشارو یې وواژه کله چې سکندر له پېښې څخه خبر شو ډېر ژر هرات ته راستون شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساتي برزان له خپلو خلکو سره که د کلا په دننه کې و او که له کلا د باندې مدافعي ته ودرېدل خو ځرنګه چې د دوی شمېر ډېر کم و ، نو په محاصره کې راغلل د هرات دغه مېړني سردار د یو بل ډول مقاومت پلان طرحه کړه، هغه دا و چې له خپلو خلکو سره له کلا راووتل او داری نږدې غره ته یې پناه یوړله چې په ګڼو ځنګلونو پټ و دې پېښې سکندر ډېر ناراحته کړ او له قاره یې ځنګل ته اور واچاوه او په دې توګه د هرات خلکو اجباری تسلیمېدو ته غاړه کېښوده له سکندر دغه کلا نه یوازې ورانه نه کړه بلکې د یوناني سرچینو په قول د هرې حوزې ته د دوی د ورسېدلو په وخت کې یې هلته د یو ښار حیثیت درلود او دوی ورته ارته (کواتا) ویل او له همدغې ارتاکانا کلا څخه عبارت وه په افغانستان کې د لومړني سکندر یې ښار یعنې دغه ښار یې لا ودان کړ او د هرې په سکندریه یې شهرت پیدا کړ.

خاطره :

ښایي یې یادونې پاتې نه شي زما په عقیده چې د ځینو هراتیانو په وینا ولاړه ده د ارتاکانا د موقعیت په باب زیاتې څېړنې ته اړتیا شته ځکه امکان لري پر کوم محل یې چې د اختیارالدین کلا ودانه شوې اود بیارغاونې چارې یې بشپړې او په نږدې وخت کې د اطلاعاتو او فرهنګ د وزیر ښاغلي ډاکتر سید مخدوم رهی له خوا د ځانګړو مراسمو په ترڅ کې پرانستل شوه د هرات ښار په یو بل لوړ ځای کې ودانه شوې وه.

دا موضوع هم د یادونې وړ ده چې د ارتاکانا د شاهي کلا د ساختماني سبک په اړه هېڅ ډول معلومات نه دي ور کړ شوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غار های باستانی شهکار بی بدیل کشور ما

هم مانند سایر کشورهای آسیای در سر زمین باستانی ما تعدادی از غار ها ، چاه های عمیق تعمیراتی و سموچ ها موجود اند که شواهد عینی و مشهود دوره های حیاتی اولی بشری پنداشته می شوند که از لحاظ ساختاری به مثابه شهکار های دست انسان های پیشینه بوده و از نظر افسانه ها این غار ها محلات بود و باش مخلوقات خارق الطبیعه در زیاد تر مناطق جهان محسوب میشد و ازین خاطر به یک تعداد زیاد این غار ها جنبه تقدس قابل بودند.

دراوایل مراحل دوره های قدیم حجر، دانشمندان به یک دوره آن (دوره زنده گی بشری در غار های بلند) گفته اند ، طبعاً محلات مناسب زنده گی ایجاب می کند تا در دامنه های کوه های بلند و شرایط اقلیمی و وضعیت جغرافیاوی کشور ما نیز نشان می دهد که انسانهای آنزمان باید در دامنه های و لاش های کوه های بلند اینچنین پناه گاه های زیادی داشته باشد.

زنده گی در غار ها از پنجهزار سال به اینطرف در اسیا معمول بود اما از ۴۵ هزار سال بدینسو و در اواخر پنجصد هزار سال قبل درباره زنده گی شکارچیان آسیا و از جمله در افغانستان و ایران معلوماتی بدسترس موجود بوده که از آن تاریخ آغاز گردیده است تراش نمود ن غار ها در آن دوره که افزار تولیدی اش در مراحل ابتدایی قرار داشت برای بشر یک کار فوق العاده شمرده می شد و این کار نهایت مهم بحیث یک ضرورت اولی زنده گانی آنها به خاطر بر آوردن این اهداف صورت می گرفت.

- از ترس حملات حیوانات درنده که مبادا به صورت ناگهانی بالای شان حمله ور شود به مقصد در آمان بودن از ضرر آنها.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- به مقصد نظارت مطمئن و وسیع ساحاتی که در زیر این غار ها قرار دارند.
- برای شکار چیان بحیث یک سنگر مناسب که از ۸۰۷۰سال قبل به این طرف در افغانستان مورد غار ها تحقیقات صورت گرفته است.

و از جمله غار های مهم و مشهور افغانستان بدین شرح قابل معرفی می باشند :

۱.غار قره کمر :

غار قره کمر در ۸ میلی شمال سمنگان (ایبک) بین پلخمری و تاشقرغان قریه یی وجود دارد که به سر کار شهرت دارد و در دامنه های جنوب شرق کوهی که نزدیک شمال ایبک واقع است و بالای این قریه حاکمیت دارد. این غار تراشیده شده است. این غار از سطح بحر ۲۳۰۰ فت و از زمین جلگه ۴۵۰ فت (۱۵۰ متر) ارتفاع دارد ، بدین ترتیب از خاطر بلندی غار از جلگه های همجوار محل نهایت مناسب حیات غار نشینی بشریت را ارائه داشته می تواند.

قبل از عصر ما قبل التاریخ « کارلتن کون» دانشمند امریکایی درین زمینه تحقیقات و مطالعاتی انجام داده و تحت عنوان « ساحات زیر غار قره کمر» در یک مقاله خویش مینگارد :

ازین محل چند میل دور تر دره به مشاهده میرسد که محل مناسبی برای شکارچیان می باشد ، دهنه غار به استقامت جنوب بوده و در طول تمام روز افتاب به آن تابیده و گرم می باشد در اطراف آن گروه های زیادی حیوانات گشت و گذار می کنند.

برعلاوه این خوبی ها در زمان های قدیم درین غار ها زنده گی بشر عمومیت داشت و مواد سوخت نیز در نزدیکی آن بدست آمده می توانست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوعیت سنگ از سنگ های نرم ترکیب یافته بود و از بابت تشکیلات طبقات الارضی مربوط طبقه ژوراسیک بود.
بر مبنای تحقیقات دانشمندان امریکایی چنان معلوم میشود که «غار قره کمر» شکل نیمه کاسه یی را داشته و فرش آن به اقشار مختلف پوشانده شده بود که قسمت بسیار عمیق آن رنگ نسواری را داشت کم از کم بر سطح آن رطوبت سه طبقه یی به مشاهده میرسید و بعداً بالای آن قشر خاکی رنگ قرار داشت.
این غار در دوره فلز هم قابل بود و باش انسان ها بود و باشنده گان این دوره به شبانی معروف بودند.
در تمام طبقات خاکی این غار آثار حیات بشری از قبیل استخوان های حیوانات وافزار چقماقی دیده میشد.
می توان ادعا نمود که در دوره حجر درین غار زنده گی دایمی موجود بوده اما در دوره جدید سنگی درین محل علامتی زنده گی به مشاهده نرسیده اند به عقیده دانشمندان درین غار ۷۰۵۸ سال قبل علایم زنده گی شکارچیان موجود بودند.

۲.شمیر غار :

از جمله غار های قدیمه و مهم کشور ما یکی هم شمشیر غار بوده که در **۱۵** میلی شمال و شمال شرق که قریه پنجوایی واقع می باشد و نزدیک آن قریه قابل سکونت بنام «باد روان» یاد می شود و در ساحل شرقی رود ارغنداب قرار دارد.
شمشیر غار از جمله غار های همسایه و نزدیک پنجوایی یک غار نهایت مهم تاریخی شمرده شده که از روی موقعیت جغرافیایی عمومی در یک گوشه جنوب غرب دشت وسیع افغانستان که به ریگستان شهرت دارد موقعیت دارد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رود «دوری» که به مسافه ۳۰ میلی جنوب غرب پنجوایی به رود ارغنداب می ریزد شمشیر غار به ارتفاع تقریباً ۱۰۰ متر واقع می باشد.
از بیخ غار تا دهنه آن در حدود ۱۵-۳۰ دقیقه فاصله است شمشیر غار اساساً دارای سه قسمت مجوف بوده و اگر به دقت دیده شود به گونه مجموعی دارای پنج محوطه و یا به اصطلاح پناهگاه ها در آن تشخیص شده می تواند.

پناهگاه اولی :

این پناه گاه که دارای ارتفاع ۱۲ متر و عرض آن در قسمت های مختلف به (۱۱) متر می رسد و بلندی آن از دهنه غار به صورت استثنایی نهایت تنگ بوده که به دو نیم متر میرسد.

پناه گاه دومی :

این پناه گاه ۱۷ متر درازی و ۱۳ متر عرض داشته و ارتفاع آن در حدود ۲ متر می باشد بعد از یک دهلیز به بلندی ۱۱ متر پناه گاه سومی قرار دارد.

پناه گاه سومی :

پناه گان سومی از جمله پناه گان بسیار بزرگ این غار است که به طول ۳۵ متره عرض ۲۵ متر و به ارتفاع ۱۰ متر می باشد.

پناه گاه چهارمی :

ساختمان این پناه گاه هم مانند پناه گان سومی می باشد.

پناه گاه پنجمی :

این پناه گاه از محوطه پناهگاه چهار می ۴ متر بلندی داشته اما دهنه آن نهایت تنگ بوده که گذشتن از آن دشوار می باشد.
بر مبنای تحقیقاتی که در سال ۱۹۵۱م از جانب «لویی دوپره» عضو هئیت باستانشناسی موزیم تاریخ طبیعی نیویارک درین غار صورت گرفت، به اثبات رسیده که این غار در دوره طبقات الارضی «پیلوس» ساخته شده و

(c) ketabton.com: The Digital Library

قبل از دوره ما قبل التاریخ قابل استفاده نبوده است و غار تاریخی شمرده میشود ، شواهدی که ازین جا به دست آمده به حدود ۱۳ سال قبل از قرن مسیحی تا عصر مغولی ها یعنی تا سال ۱۲۲۱ علایم بود و باش بشر در آن به مشاهده رسیده اند.

از روی کرونولوژی تاریخي شواهد این دوره های سه گانه در آن دیده شده اند.

۱.دوره کوشانی :

این دوره ۱۰۰ سال قبل از میلاد تا ۳۰۰ سال بعد از میلاد که مدت ۴۰۰ سال را در بر می گیرد فراگمنت های سفالی آن که مزین به ستامپ ها (مهر) ها بوده مبین این دوره می باشد.

۲.دوره بعدی کوشانی :

بعد از ۱۰۰-۳۰۰ سال از قرن میلادی که اثار به دست آمده پارچه های سفالی رنگه در زیادتر آن متعلق به اقوام سیتی بوده ازین قشر به مشاهده می رسند.

۳.دوره کوشانی – ساسانی :

این دوره از سال ۳۰۰ تا ۷۰۰ سال را در برگرفته و فراگمنت های سفالی مخصوص آن اشتباهاتی را در مورد ترقی یی که در نقوش شهر های ویژه دوره ساسانی دیده میشد مرفوع می سازد.

۴.نخستین دوره اسلامی :

این دوره که از ۷۰۰–۱۲۲۱ م آغاز می شود عده از فراگمنت های سفالی مخصوص دوره سلجوقی را ارائه میدارد که تا دوره مغولی قابل سکونت بود فراگمنت های آن به رنگ لعابی و دارای نقش های مخصوص دوره اسلامی بوده است که به این حساب، شمشیر غار از قرن مسیحی تا ۱۲۲۱ م یعنی از قره (۱۴ تا ۱۵) درین درازای زمان محل سکونت بوده و غار تاریخی

(c) ketabton.com: The Digital Library

نزدیک قندهار محسوب میشود. و مشخصات نخستین دوره کوشانی را تا دوره بعدی مغلی به معرفی می گیرد.

۳. غار ارزگان :

از جمله غار های باستانی کشور ما یکی هم غار ارزگان بوده که در شرق کوه « سمندان» در « دایه پولاد» واقع می باشد ، دهنه آن به ارتفاع (**۵**) متر و قطر داخلی آن به وسعت **۵۰** متر مرسد ، از بام این غار آب می چکد در سه ماه هر تابستان (سرطان، اسد و سنبله) این آب یخ بوده و به شکل بلور صفا می چکد ، مردم محل این یخکها را شکسانده و از آب استفاده می کند. طبعاً در موسم های دیگر سال چکیدن این آب نیز جریان داشته و یخ میزند تا قسمت اخر این غار تاکنون هیچ کس نرفته است.

۴.غار قلعه لاش :

این غار از آن اعجوبه تاریخی کشور ما می باشد که در داخل قلعه مستحکم لاش کنده شده است و این قول مشهور است که زمانی دو رأس گاو بداخل غار رفته بودند یکی از دهنه غربی ۲۰ کیلومتری نزدیک قریه « سمور» زیر زمین خارج شدند. در داخل غار انسان می تواند پیش رود اما نسبت تاریکی زیاد اگر چراغی را روشن کند بر وجودش تعداد زیاد پتنگها و شبپرک می ریزند و نسبت وجود آنان به پیش رفته نمی تواند.

(روزنامه انیس، شماره **۸۵**، سال **۱۳۸۲**، رازقی نریوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

احیای و بازسازی قصر های تاریخی کابل

قصر های تاریخی کابل از جمله ودیعه های ارزشمند ساختمانی کشور ما بوده که در آن در چوکات سبک های سمبولیک و نهایت مقبول، مظاهر هنری و فرهنگی دستاورد های گذشتگان ما تبلور یافته و باز گوینده ارزشهای معماری کشور باستانی ما به حساب می آید که نمونه های زیاد آن در اکثر مناطق کشور ما به ارتباط دوره های مختلف شاهان و حکمروایان به وفرت دیده می شوند ، اما به کمال تاسف کینه توزی و انتقامجویی عده از افغانان نا خلف از یکطرف و حوادث اشوبگرانه و تباهکاران جنگهای و ویرانگر از جانب دیگر این میراث های گران بهای میهن عزیز ما را یا کاملاً از سطح زمین برداشته و یا صدمات جبران ناپذیری به آن وارد نموده اند.

چون درین اواخر به تاسی از سیاست فرهنگی دولت و پیگیری وزارت اطلاعات و فرهنگ در سطح کشور از برخی این عمرانات بازسازی و مرمتکاری به عمل امده است که میتوان از قصر جهان نمای جلم و قصر سراج العمارت در جلال اباد یاد آور شد. اما در شهر کابل که همانند سایر نقاط کشور به شکلی از اشکال مورد تهاجم این بی فرهنگیان بدکیشان قرار گرفته است و حتا از عده این ساختمانهای شکوهمند هیچ نشانه قابل بازسازی بجا نمانده است که میتوان از قصر مهتاب قلعه و یا شهر تاریخی بالاحصار کابل نام برد.

جای بمسرت است که در این اواخر بتاسی از ابتکارات و احساس مسؤولیت در برابر این میراث های تاریخی، فرهنگی و مدنی کابل، دیپلوم انجینر محمد یونس نواندیش شاروال کابل در اولویت های پلان

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاری های بازسازی و نوسازی این نوع عمرانات تاریخی بخصوص قصر های شکوهمند کابل روی دست گرفته شده است و ما شاهد بازسازی قصر ملکه و باغ بابر می باشیم که روزانه صدها علاقه مند از آن دیدن کرده و اوقات تفریحی و هواخوری را در آن تفریحگاه بی نظیر سپری می کنند و اینک بازسازی قصر دارالامان نیز در جریان می باشد.

قبل از اینکه در زمینه بحث صورت بگیرد ایجاب می کند تا در مورد قصر هایی که قابل احیای مجدد و بازسازی در کابل اند معلومات مختصری داشته باشیم:

- قصر ملکه در باغ بابر
- قصر دارالامان
- قصر تپه تاج بیگ
- قصر چهلستون
- قصر باغ بالا

۱.قصر ملکه :

از عمرانات بسا مهم سمبولیک شهر کابل یکی هم قصر ملکه در باغ بابر می باشد که در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان به سبک نهایت عالی تیموری ساخته شده بود.

این قصر که در قسمت جنوبی مقبره بابر شاه احداث گردیده بود، در جریان جنگ های دو دهه اخیر خسارات زیادی را متحمل شده و به کلی به ویرانه مهیبی تبدیل شد که نقشه و سبک ساختمانی آن نمیتوان تشخیص شد، تا که به سلسله بازسازی باباُ این قصر زیبا و پرشکوه با حفظ سبک ساختمانی تقریباً سابقه خویش توسط بنیاد فرهنگی آغا خان تحت نظر هیبیت باستانشناس و ابدات تاریخی وزارت اطلاعات و فرهنگ کار آن به

(c) ketabton.com: The Digital Library

پایه تکمیل رسیده و مورد استفاده تدویر برخی محافل و سیمینار ها بویژه نشست های فرهنگی شاروالی کابل قرار گرفته است.
قصر ملکه که به صفت دربار شاهی امیر عبدالرحمن خان بود با شمول محوطه آن به شکل مستطیل اما تقریباً یک منزله در بلندی دامنه پایینی کوه گذرگاه ساخته شده است که دند چهاردهی باتمام مظاهر آن تا فاصله دور از آن دیده میشود ، در حویلی قصر در سابق حوض زیبای آب موجود بوده و هکذا جوی، (بالاجوی) از جنوب به استقامت شمال از میان اتاق های قصر می گذرد که متصل بازوی شرقی ساخته شده اند که سالون زیبای قصر شامل آن می باشد.
قصر دو دروازه در بازوی شمالی قصر یکی در اخرین قسمت به طرف غرب و دیگر در اخرین قسمت طرف شرق که دروازه خاص است موجود اند و نیز دروازه فرعی به طرف جنوب و دروازه به سمت شرق نیز اعمار شده است البته معرفی سبک مکمل ساختمانی آن معلومات پژوهشی مزیدی را ایجاب می کند.
و اگر بگونه خلاصه و نتیجوی گفته شود موقعیت این از میزات بخصوصی برخوردار بوده که از سالون مشاهده مظاهر و مناظر دند چهار دهی نهایت لذت بخش می باشد.

۲.قصر دارالامان :

قصر دارالامان از یادگار های بی بدیل عمرانی دوره اعلیحضرت امان الله خان محسوب می شود این قصر در تپه افشار چهاردهی به مسافه ۸ کیلومتر جنوب غرب شهر کابل موقعیت دارد.
اعلیحضرت ه خان به نسبت آب و هوای گوارا زمین ها را از مردم محل خریده اند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

از قصر از جمله تاسیسات پیش بینی شده دولتی آن دوره، توسط متخصص و مهندس ورزیده آلمانی بنام هارتل که نام آن در وجود پل هارتل تا هنوز زنده است. پلان، نقشه و دیزاین آن ترتیب و در سال ۱۳۰۴ هـ ش کار عمرانی آن آغاز شد ، در پیشبرد این پروژه به تعداد ۲۲ تن مهندسان و انجینران شهر سازی اشتراک داشتند و کار آن در ۱۳۰۲ هـ ش به پایه اکمال رسید ، و به همین ترتیب به تعداد ۷۰۰ تن فارغان صنف ششم نیز اشتراک کرده که در مدت شش ماه در رشته ساختمانی و معماری تربیه شده بودند.

قصر بین یک باغ زیبا بر سطح یک تپه سنگی احداث شده است که ساحه ۱۴۰۰ متر مربع را در بر گرفته و در سه طبقه آن به بلندی ۳۳ متر به سبک معماری زیبا به تعداد ۱۵۰ اتاقهای خورد و بزرگ گنجانیده شده بود.

سالون این قصر که در بازوی شمالی قصر قرار دارد بنام قصر بیضوی یاد شده که شکل بیضوی را دارا است قصر به شکل نعل اسب بوده و زیشه عمومی زیر سالون و دروازه های فرعی آن در دو راس قصر موجود بود ، راه دخولی به محوطه قصر از جناح غربی و فروعی از جناح شرقی قرار داشت، احاطه باغ به دیوار های کنگره یی محاط شده بود.

دارالامان زمانی به دارالفنون نیز شهرت داشت اما این نام آن تا دیری دوام پیدا نه کرد.

این قصر شکوهمند تاریخی توسط دشمنان فرهنگی و غارت گران ثروت های مادی و معنوی وطن ما به خرابه حیرتناکی تبدیل گردید.

۳.قصر تاج بیگ :

قصر تاج بیگ در ساحه یی بنام قریه های بهسود و خنگوت که از زمان احمد شاه بابا بنام ساحه خالصه شاهی یاد می شد ، همزمان قصر دارالامان آغاز گردیده است و حرامسرای امان الله خان بود سرنوشت این قصر به گونه قصر دارالامان می باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳.قصر چهلستون چهاردهی :

به حواله دره الرمان، اثر عزیز الدین وکیلی پوپلزایی، خطاط شهیر کشور به مناسب چهلمین سالگرد تولدی تیمور شاه از جانب پسرش شاه زمان از سال ۱۲۱۰ هـ ق تا ۱۲۱۳ اعمار گردیده است گردا گرد آن باغ سمبولیک و مقبولی قرار داشت.

این قصر بالای تپه سنگی بر سطح پوزه پیش بر آمده در دو منزل نهایت مقبول ساخته شده و راه آن از جناح شمالی قصر در دامنه جنوبی دوره خورد در جناح شرقی به صحن قصر منتهی شده است.

قصر چهلستون از عمرانات نفیسی و در موقعیت جغرافیایی خوبی قرار داشته، محل بهتر پذیرایی مهمانان خارجی بود ، باغ مربوط آن نیز به سبک عالی باغداری احداث گردیده است.

قسمت دوم این قصر در سطح هموار جانب شرقی در دوره صدارت محمد داود خان اعمار گردیده است، ولی از تزئینات عمرانی که در قصر چهلستون از آن استفاده بعمل آمده درین قصر دیده نمیشود ، سیستم آبرسانی این قصر از ذخیره اکمال میشود که در قسمت جنوبی قصر جدید حفر گردیده و از آب بالا جویی پر شده توسط واتر پمپ به حصص مربوط قصر ها می رسند.

بطرف جنوب غرب قصر صفه موجود است که مناطق دور و نزدیک آن بخوبی دیده میشوند.

۴. کوتی و یا قصر باغ بالا :

این قصر یک منزله از رستوانت فعلیه باغ بالا عبارت بوده که از یادگار عمرانی امیر عبدالرحمن خان بوده و در پوزه پرآمده تپه باغ بالا احداث گردیده است سبک عمرانی آن نهایت مقبول است به چار طرف آن رواقهای زیبا دیده میشود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سقف آن گنبدی دارای قبه مقبول و در چار کنج بالای آن نیز برج های گنبدی قرار دارد گرداگرد آن با کنگره های رواقی مزین گردیده به جناح شرقی حوض های آب بازی احداث گردیده و گردا گرد آن با گلدان ها احاطه شده است.

این کوتی تا زمانیکه ارگ شاهی فعلی ساخته نشده بود مقر شاهی و قهر سلطنتی امیر عبدالرحمن بود ، پس به صفت مهمانخانه دولتی و زمانی هم به شکل موزیم کابل از آن استفاده به عمل آمده است، دامنه های آن یک قطعه تاکستانها و جنگلزار بود که از بند قرغه آبیاری آن صورت می گرفت. در جریان جنگهای چند دهه اخیر صدمات زیادی ندیده ولی نیاز به بازسازی دارد این قصر در دامنه پائینی انتر کانیننتال قرار دارد نسبت موقعیت شایانی منظره تمام شهر کابل از آن بخوبی به تماشا گرفته شده میتواند.

تا جائیکه به مشاهده میرسد احیا و بازسازی قصر های تاریخی کابل اگر از یک طرف اقدام به مثابه حفظ اثار گران بهای فرهنگی شمرده میشوند و از جانب دیگر تامین کننده ارتباط نسل های آینده به خلاقیت و دستاورد های هنری نیاکان شان و توام به آن محلات گواری جهت رفع نیازمندی علاقمندی از رهگذر تماشا نمودن آنها و زمینه های خوبی برای تفریح و رفع خستگی ها پنداشته میشوند ، که مثال های گویای آن احیا و بازسازی قصر ملکه و باغ بابر را میتوان ارائه داشت که مزیت آن را به ویژه باشنده گان کابل و کسانیکه درین اواخر از آنها دیدن به عمل می آورند کاملاً احساس میکنند.

ما به یقین گفته میتوانیم این پروسه ارزشمند که به تاسی از ابتکار شاروالی کابل آغاز گردیده است اگر تداوم پیگرانه و مصممانه پیدا کند بدون شک قصر دارالامان، قصر تپه تاج بیک و قصر چهلستون که اعمار

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجدد آن در پلان کاری شاروالی اعلان شده با باغهای مربوط آن و سایر قصر های کابل که امکانات احیا و بازسازی آنها موجود اند.

روزی عظمت و جلال دیرینه شاهانه خویش را مجدداً بدست آورده و یادگار های عمرانی شاهان مبتکر، وطن پرست و فرهنگ دوست کشور ما را زنده خواهند کرد.

(روزنامه انیس شماره ۴۶، مورخ ۳۰ / ۷/ ۱۳۹۲، رزاقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کابل د نارنج تپې بودايي معبد

که د لرغون پېژندې له مخې د کابل لرغونې سيمې وکتل شي نو په واقعيت کې د لرغوني کابل جغرافيوی ساحه د لمر پرستۍ د آئين د خير خانې پر سيمې سربېره د بودايي آئين د سيمو يوه لويه مجموعه او د لرغونو بڼايو اثارو په لړلو سره هره يوه بې ساري ګنجينه شمېرل کېداى شي چې د هغو په جمله کې يوه هم د نارنج تپه لرغونې سيمه ده، هغه سيمه چې له بشري او طبيعي پرله پسې زيانمنيو له ګاللو سره سره بيا هم تردې نږدې وختونو پورې يو څه خوندي پاتې شوې ده.
ښايي اشتباه ونه شي چې د نارج تپې نوم د نارنج ميوې له نوم سره هېڅ تړاو نه لري بلکې دا د ښاغلي نظر محمد عزيزی د کوشاني څېړنو د نړيوال مرکز د رئيس په وينا د ايتمولوجي له پلوه نارنج هندي ريښه لري او د احتمال له مخې د نرنجن کلمه له نارا ين څخه مشتق شوی چې په يو سپېڅلې او روحاني شخص او نارا ين په هندي ببلا بېلو ارباب الانواعو باندې اطلاقيداى شي.
د نارنج تپه د کابل د حلقوي غرونو د لړۍ په ښي اړخ کې د پنجه شاه زيارت په خوا کې د بالاحصار او د حشمت خان کلا په منځ کې د شمالي عرض البلد ۳۴ درجو، ۹۰ دقيقو او ۳۱/۸ ثانيو اود ختيځ طول البلد د ۶۹ درجو ۱۰ دقيقو او ۸/۵۸ ثانيو پر کرښو باندې پرته ده.
او د سمندر له تل څخه ۱۸۲۳ متره او يا ۱۸۹۷متره لوړوالى لري او ددې تپې معبد پر هغې پشتۍ باندې له ښکته مخ په پورته له ختيځه مخ په لويديځ ۲۵۰ متره اوږدوالى او په منځني دول ۵۰ متره سور لري د نارنج تپې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ساحه په ځینو برخو کې له (۳۰–۵۰) مترو پورې رسېږي لو یدیځه برخه یې د زنبورک په غره او جنوبي خوا یې د پنجه شاه په زیارت نښتې ده.

د نارنج تپې په بودایي معبد کې کیندنې :

دهېواد په زیاترو لرغونو سیمو کې د خپل سرو غیر قانوني کیندنو په لړ کې یوه هم د نارنج په تپه کې کیندنې دي چې دامیر دوست محمد خان د پاچهۍ په زمانه کې انګلیسي افسر چارلس مس (مسون) چې د (لوئیس) په مستعار نوم یې ځان معرفي کړی و له ۱۸۳۳ میلادي تر ۱۸۹۷ کلونو په موده کې چې په بالاحصار کې یې استوګنه لرله په غیر قانوني ډول کیندنې وکړې او تر لاسه شوي زیات بډای اثار یې له دې ځایه د ځان سره خپل وطن ته یوړول.

همدارنګه د محترم ظفر پیمان په عقیده چې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د لرغون پېژندنې د هئیت په ترکیب کې یې په خورا مسؤولانه درک سره په دې تپه کې کیندنې ترسره کړي دي او د دې معبد په ځینو برخو کې یې د سوزیدنې نښې نښانې لیدلي دي، امکان لري چې د نهمې میلادي پیړۍ په وروستیو کې د یعقوب لیث صفاري او هم احتمالاً د محمود عزنوي له خوا دلته کیندنې شوې دي.

په ډېر افسوس سره ښایي وویل شي چې دهغو دواړو پاچهانو له خوا دلته د سرو او سپینو زرو (۵۰) بتان یعنې مجسمې کشف او دخوش خدمتي او سوغات په توګه د اسلام خلیفه ګانو ته بغداد او یا بل ځای ته لیږل شوی او زموږ د هېواد دا سرشارې لرغونې شتمنۍ په بهرنیو لوټ کړی شویو شتمنیو ور زیاتې شوې دي.

په دې بودایي معبد کې یریو شمېر ستوپو سربېره د میتولوجۍ او سرتیګرافي له پلوه رواقونه بیخې زیات مهم وو د بومي هنرمندانو لاس او د مجسمې جوړونې قواعد چې د ګنداهارا د حوزې او له دې جملې نه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناګاهارا او هډې او همدا رنګه د کابل د درو له محاسباتو سره پوره سمون لري بېخي زيات مهم نقش درلودلې او د هنري روش او ستيل له نظره دخروار د لرغونې ساحې د لومړۍ او دوهمې دورې هنري شباهتونه د پوره يادونې ور دي.

دنارنج تپې له دې بودايي معبد څخه د بودا او بودا ستوا دمجسمو يو شمېر سرونه کشف شوي دي. همدا رنګه له دې معبد څخه د ۲-۱-f منقش شوي او ځينې يې په هندسي تزئيناتو سره ترلاسه شوي دي، د نارنج تپې د بودايي معبد د اثارو او د معمارۍ دهنر د ايکونوګرافي له مخې د لومړۍ او دوهمې ميلادې پېړۍ په تړاو په کوشاني دورې پورې اړه لري.

ددې قانوني سروې او کيندنې دمخه دنارنج تپې دا ساحه د يو سړي د کور جوړولو په ترڅ کې په ۱۳۱۳ هجري قمري ۱۲۷۳ هجري لمريز کال کې په تصادفي توګه ښکاره شوه او بې له شکه يو څه اثار يې ترې هم ترلاسه کړل، او بيا وروسته دزمانې په تېريدو سره د جوی شرايطو او جغرافيوی عوارضو په وجه تر خاورو لاندې شوله لکه چې دمخه وويل شول په دې تپه کې د قانوني کيندنو د کار لومړي پړاو چې د افغاني لرغون پېژندونکو د هئيت له خوا پيل شو.

په لومړی سر کې دلته څو ستوپې يو معبد اوڅو ختيني او ستوکی مجسمې وموندل شوې په ۱۳۸۴ هجري کال ددې ساحې د کيندنې په دوهم پړاو کې څو دايروی رواقونه چې ځينې مجسمې په کې تعبيه شوی وې او بيا وروسته ستوکی او د ناستې په حالت کې د بودا يوه ختينه مجسمه د تفکر په حالت کې کشف شوه.

د کيندنې دربيم پړاو چې د ۱۳۸۴کال په منی کې پېل شو، په دې دوره کې د نارنج تپې مرکزي ستوپه او د معبد ديوال يې هم پاک کاري شو او دلته يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمېر نورې ختيني مجسمې او لرغونې اثارو وموندل شول چې د پنځمې – شپږمې پېړيو تر منځ د بوديزم د زمانې د اثارو نماينده ګي کوي.
د پنجه شاه د زيارت په ختيځه برخه کې يوه بله ستوپه هم کشف شوه تر کومه ځايه چې ما په ۱۳۸۴ ل هغه مهال چې د هئيت له خوا د درېيم پړاو چارې روانې وې له دې ساحې څخه عملاً کتنه وکړه په نسبتاً نتيجوي توګه د نارنج تپه له ښکته مخ په پورته په دې پنځو برخو ويشل کېدای شوه.
۱.د راهبانو لپاره حجره، ديرياويهارا.
۲.مرکزي لويه مدوره ستوپه چې ساختماني سبک يې جلا بحث غواړي
۳.رواقونه يعنې د مجسمو د اېښودلو حجرې يا طاقونه چې ډول ډول پنځه سالمې او نا سالمې ختنې مجسمې موجودې دي.
۴.نذري ستوپې
- نغري (آتشدان) او تر هغه ګرد چاپير د ناستې پاتکېز ځای په باوري ډول ويل کېدای شي که داتشدان پورته پاسنۍ برخه يې وکيندل شي امکان لري يو زيات شمېر لرغونې اثار به په کې وموندل شي. لکه چې زما دغه ادعا هغه مهال په واقعيت بدله شوه چې د انيس ورځپاڼې په ۴/ ۸/ ۱۳۸۸ نېټې په ګڼه کې په دې عنوان يو خبر خپور شو: « مسوولان وزارت اطلاعات و فرهنګ يعنی هئيت حفريات رياست باستان شناسی از کشف يک پيکره بودا در حاشيه جنوبی شهر کابل خبرداده است.
بلندی اين پيکره در حدود يک متر است و در جوار تپه موسوم به نارنج در منطقه شهدای صالحين کشف شده است.
وزارت اطلاعات و فرهنګ ميګويد: اين پيکره حدود پانزده قرن قدامت تاريخی دارد، در حدود پنج سال پيش نيز اين تپه يک معبد (که قبلاً از آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

تدکار بعمل آمد) متعلق به بودایی ها مربوط (۲۸) اثر تاریخی کشف شده است.

له نیکه مرغه د نارنج تپې دا بودایي معبد د ا غزنو سیمونو پـه را تـاوولو او د امنیتي تدبیرونو په نیولو سره نن سبا د ځمکې د مافیا او د چپاولګرانو له خوا د خپلسرو کورونو په جوړولو سره لـه غصبولو څخـه وژغورلـه. ددې ساحې بیارغاونه هم په کـار ده پـه تېره بیـا پـه مناسبو برخو کې د ورختلو لپـاره د پوړیـو او تـم ځـایونو جوړولـو تـه پـوره اړتیـا ده او لـه غـره څخـه د سیلابونو د رانښکته کېدو په مهال ښایي د هغو ګرد چاپیر ټینګ دیوالونه تاسیس شي.

اخځونه:

۱ـ د لرغوني کابل فرهنګي څېره، رازقي نړیوال، دخواخوږي فرهنګي ټولنه آګاه مطبعه، ۱۳۸۴کال، کابل ۱۳۱ مخ.

۲ـ د افغانستان لرغون پېژندنه مجله ۲ مه ګڼه د لرغون پېژندنې ریاست، ۱۲۲مخ.

۳ـ د نارنج تپه او د نارنج مانۍ، رازقي نړیوال، انیس ورځپاڼه، ۴/ ۳/ ۱۳۸۹

۴ـ راپور دوره اول کاوش ها در ساحه تپه نارنج، ظفر پیمان.

۵ـ مجله باستان شناسی، شماره (۱) سال ۱۳۸۴، ص ۱۴۸- ۱۴۹.

- انیس ورځپاڼه ۸/ ۴/ ۱۳۸۸ د یو خبر متن.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرات شهر مروارید

هرات در ردیف شهر های مهم افغانستان جایگان بس بلندی داشته و از نقطه نظر داشتن موقعیت ممتاز تاریخی، فرهنگی و مدنی، علمی و مذهبی و ستراتیژیکی از شکوهمند بخصوص برخوردار بوده و از مراکز بس ارزشمند علمی، ثقافتی، اقتصادی و تجارتی بحساب می آید.

بلی؛ سرزمین ایکه زادگاه مرد خیز و حماسه افرین، گهواره پرورش شخصیت های شهیر تاریخ، کانون پر غنای علم و تمدن، این آریه یا آریا که بعد از بلخ بامی و بلخ گزین در دومین مقام قدامت تاریخی حایز اهمیت باستانی میباشد آن « هری وه» یی داریوش و آن آرتاکوانای سکندر مقدونی ایکه در قدمه دوم مهاجرت های آریایی به استقامت های غرب و جنوب غرب آزان « ام البلاد» خراسان در صورت گرفت.

آن هریوای اوستا و در نهایت هرات و ندیداد زردشتی و کتیبه نقش رستم که در پویه تاریخ باستانی این خطه پر افتخار ما ، و در ادوار مختلف حکمروایان شاهد حوادث پر ما جرا ، عبرت انگیز و عظمت افرین این مرز و بوم بوده است، تلخی های تجارب ناگوار و شرینی پیروزیهای درخشان را چشیده است.

به حق آن هرات نامی ایکه بعد از متحمل شدن فساد های گوناگون، دوران درخشان شاه رخ میرزا ارآغاز یده و به سلسله این اخلاف تیموری در عهد الغ بیگ مرزا ، سلطان واپسین مقتدر، یعنی سلطان حسین میرزا بایقرا ملکه گوهر شاد بیگم و وزیر فرهنگ پرور او امیر علی شیر نوایی به مدارج عالی مدنی نایل آمد که اکنون آثار گران بها و بی همتایی آنرا در هر گوشه و کنار آن میتوان مشاهده کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

آبدات تاریخی هرات :

❖ قلعه یا ارگ باستانی ارتاکوانای هرات :

ارتاکوانا که به اشکال مختلف مانند «اورتاکانا»، ارتاکانه، ارته کوانا، ارتاکان، ارکوافا وغیره شهرت داشته احتمالاً در محل قلعه فعلی اختیار الدین و یا در محل دیگر شهر هرات، ساخته شده بود، در حقیقت یک قلعه نهایت مستحکم بود که به نام آریا یعنی نجیب منسوب بوده و شهر نجیبان بود تهداب گذار آن چندان معلوم نیست اما تاریخ ساختن ان قبل از آمدن سکندر مقدونی ۳۲۹ سال قبل از میلاد بوده و در حوادث ایکه در اوایل هجوم سکندر به آریانا بحدوث پیوسته مکرراً ازین قلعه مستحکم نام برده شده است و بنام اریا مترو پولیس نیز یاد گردیده است. و حکمروای آن سانتی برزانت شخصیت غیور بود.

بالاخره بعد از قرن ها متحمل خسارات جبران ناپذیر گردیده و از روی چهره هرات، بقایای آن هم بجای نمانده صرف چهره تاریخی آن در اثار مورخان یونانی پردرخشش باقی مانده است به هر صورت آن شهر مردم آریه، بوده که در حوزه هرات قرار داشت

❖ قلعه اختیارالدین :

قلعه اختیار الدین که خوشبختانه بعد از گذار از فراز و نشیب تاریخ، هم اکنون به صفت یک پدیده عینی موجود است.

ارگ کنونی هرات که در شمال هرات موقعیت داشت در قدیم الایام بنام قلعه مشهور اختیار الدین یاد می شد.

آن قلعه در قرن هشتم هجری یعنی قرن چهاردهم میلادی از جانب فخر الدین کرت یکی از شاهان سلسله کرت ساخته شد.

باید یادآورد شد که در زمان این شاه بنام اختیارالدین دو شخص یکی اختیار الدین بیشه و دومی ملک اختیار الدین محمد هارون بود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

این قلعه بنام های دیگر مانند «قلعه امان کوه» امکلچه یا اشکلچه که عبارت از کهندژ هرات است یاد گردیده است.
این قلعه در آن زمان از جمله حصار های مستحکم و معمور شمرده شد و از نگاه حصانت و متانت، خزاین عمومی، آلات و ادوات حربی و سایر ذخایر دولتی درین قلعه به حفاظت گذاشته می شدند.
بر مبنای نبشته های مورخان؛ جغرافیه دانان این قلعه شکوهند دارای حصار مستحکم دوروازه ها، بروج مرتفع، کنگره های زیبا، دیوارهای پخته، ربض و باروی عریض، خندق های عمیق تاسیسات شاهی و استحکامی بود.
و شهر هرات قدیم در شمال قلعه دو دروازه وجود داشت که بنام میدان یاد میشد و به دروازه های دامان و ملک نیز شهرت داشت و قلعه اختیار الدین دارای دو دروازه بوده یکی در جنوب بنام شنوز و در دروازه شمالی بازار اسپ بود اگر بگونه خلاصه تر گفته شوود در حال حاضر طوریکه به مشاهده می رسد این قلعه تاریخی دارای ساختمانهای هنری و استحکامی نهایت بفرنج و پیچیده است در چند کلمه نمیتوان توضیحش داد.

❖ منار جام :

منار جام که از جمله اعجوبه های بی نظیر هفت گانه کشور باستانی ما میباشد در نقطه اتصال سراشیبی دو طرف یک وادی در مسیر هریرود در ۴۰ متری شهرک شمال شرق چشت و پنج کیلومتری قریه کمنج در دهکذه جام موقعیت دارد.
این بنا در ۱۱۲۳ – ۱۲۰۲م) توسط سلطان غیاث الدین ابوالفتح سام از سلسله شاهان غوری اعمار گردیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مواد ساختمانی آن خشت و ساروچ یعنی چونه بوده، شکل برجسته و تزئینی آن از خشت است، اشکال برجسته و کامل هندسی نمونه های خطوط کوفی بروی آن دیده میشود که این خطوط عبارت از آیات کریمه میباشند همچنان خطوط و ریگ های آبی آن از هنر شاهی غور را بیان میدارد قاعده منار دایروی و قطر آن ده متر به شکل مخروطی میباشد.

منار سه طبقه یا کمربند داشته بلند ترین قطر آن به ۴۰ متر می رسد درین قسمت برنده کاری شده است. بعد ازین برنده حصه دوم اما باریک شروع گردیده که قطر آن ۸ متر بوده و در داخل منار به طول ۴۰ متر زینه به شکل مارپیچی بالا شده است.

معمار این منار مشهور جام علی و کاشف آن معلوم نیست باید گفت که این منار بعد از منار قطب دهلی بزرگترین منار ها محسوب میشود.

مسجد جامع هرات :

این مسجد یکی از مشهورترین مساجد هرات است که بنام عالم بزرگ اسلام امام فخرالدین رازی مسمی گردیده است. این مسجد بالای یکی از معابد قبل از اسلام ساخته شده است.

ساختمان مسجد و تعمیر های مربوط آن به شکل هندسی از خشت پخته و چونه ساخته شده هر چار دیوار آن دارای پنج دروازه میباشد گنبد های متعدد داشته و مدرسه ای را نیز دارد.

مسجد قبلاً کاشی کاری گردیده و به انواع خطوط هفتگانه به ایات کریمه و احادیث نبوی متبرک شده است که از صنعت مستطرفه و صنایع بدیعه دوره غوری ها نماینده گی میکند.

ترمیم مجدد مسجد بعد از تخریبات در زمان امیر شیر علی خان و در زمان امیر حبیب الله خان بمصرف شخصی وی صورت گرفته است. صحن مسجد ۴۹۲۰متر مربع به شکل مستطیل میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

در بین آن حوض پخته و در قسمت وسطی آن چهار ایوان شکوهمند موجود اند در یک گوشه مسجد چاهی وجود دارد.
در زمان اعلیحضرت محمد نادر خان بمصرفش به گنجایش ۱۲۰ کتاب در آن کتابخانه افتتاح شد موضوعیکه به مسجد قدامت تاریخی مزیدی میدهد ، در بین رواقهای و دروازه حویلی داخلی موجودیت فرمان های متنوع شاهان بعدی میباشد.
به همین ترتیب پهلوی محراب از جانب فخری پاشا سفیر دولت عثمانی جعبه تبریکات گذاشته بود همچنان کاشی کاری و میناتوری مسجد که به عهده دو نفر مهندسین هر یک حاجی محمد اسعمیل خان و غلام حیدر خان بود در ۱۳۲۸ تکیمل گردیده است.

❖ **مزار خواجه عبدالله انصاری یا گازرگاه پیر هرات :**

این محل متبرکه که بنام زیاتگاه عاشقان عارفان نیز شهرت دارد در دامن کوهی بمسافه ۲ میل بطرف شمال شرق شهر پرهیا هوی هرات قرار دارد هر شب جمعه پیروان اهل تصوف برین مزار گرد آمده و با خدای پاک براز و نیاز می پردازند.
در مورد این زیارت روایات گوناگون وجود دارد ، گویند ، کسیکه به این مکان متبرک رجوع کند و از خدای خود چیزی خواستار شود گناهش بخشیده میشود چنانچه عبدالرحمن جامی درین باره گوید:
«گازر گهی است تربت او کان مغفرت - در شناختن سفید کند نامه های سیاه» به این مزار از خاطری گازرگاه یا گذرگاه می گویند که مردم زیاد رفت و آمد داشته است و نیز در مورد اشکال نامهای آن نظریات مختلف وجود دارد.
این مزار در دوره غوری ها و سلجوقی ها اعمار گردیده و در زمان شاهرخ مرزا تعمیر آن به شکل اساسی در آمده و کاشی کاری گردیده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خانه های زرنگار، حوض های زمزم، سنگ های منقوش، احجار رنگین و کتیبه های آن بچشم جلا می بخشد.

شیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری از مشهور ترین عارفان در تاریخ فرهنگ و ادب جهان اسلام و زبان فارسی بوده دارای اثار گران بهایی عرفانی میباشد.

پدرش خواجه ابو اسمعیل عبدالله و از طرف مادر مرید ابو مظفر ترمزی بلخ بود. پیر هرات در ۴۸۱ هـ ق بعمر ۷۷ سالگی داعی اجل را لبیک گفته است.

بناً روایت دیگر قبل از اینکه در گازرگاه پیر عنبر سرشک خواجه عبدالله انصاری مدفون شود در آنجا اولین مزار خواجه گاه عقب جاه است دومین مزار آن تربت شیخ عمولیه میباشد.

باید گفت این محل در قدمه اول تعمیر مدرسه بود که سلطان غیاث الدین غوری در ۵۹۹ هـ احداث نمود.

مجموع عمارات انکه سبک عالی داشته از سنگ و اجر (چونه) ساخته شده کاشی کاری و برنگ لاجوردی مزین گردیده شکل ها و خطوط معقلی کوفی و ثلث در اطراف آن بوجود آمده اند که تا حال تقریباً بحال خود باقی مانده است.

تنها اتاقهای فوقانی آن بدون حصه شرقی آن تخریب شده اند ایوان ها با رواق بزرگ نیز سالم بوده و در سه صحن آن یک باغ بنام باغ نو احداث گردیده. این باغ از درختان کهن سال ناژو (کاخ) و گل ها پر بوده است در درون باغ دو عمارات زیبا متقابل یکدیگر قرار دارند که به نمکدان علیا و نمکدان سلفی در شرق و غرب واقع بود نمکدان علیا در درون ۸ ضلعی و از بیرون ۱۲ ضلعی است ساختمان گبند گازرگاه سبک تزئینکاری پیچیده را دارا میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درین محل حوضی سرپوشده بنام زمزم موجود است که دارای یک قصه اسطوروی میباشد گنبد گازرگاه با گنبد گوهر شاد بیگم تفاوت دارد از خاطریکه در سبک گنبد گازرگاه از شیوه معماری ایطالوی و رومی استفاده شده است.

❖ **مزار امیر دوست محمد خان :**

در گازرگاه هرات مزار امیر دوست محمد خان نیز موجود است. زمانیکه امیر دوست محمد خان مصروف محاصره هرات بود و در مقابلش سلطان احمد خان برادر زاده اش به مقابله می پرداخت مریض شده وفات نمود ، جنازه او را به شهر هرات انتقال داد ، در گازرگاه بالای سر پیر هرات دفن نمود.

گنبد زیبای بران بلند است رواقهای با تزئینات بخصوص را دارا میباشد لوحه قدیمی آن شکسته اما لوحه جدیدیش توسط مرحوم سعد الدین خان نایب الحکومه هرات ساخته و نصب شده است شکل لوحه مستطیلی و سر آن شاقولی میباشد که مرثیه مزار محسن خان کابلی را دارا میباشد.

مرقد دختر امیر دوست محمد خان بی بی بسو و قبر سلطان احمد خان موصوف که بعداً فوت نمود و قبر سپه سالار نیز در گازرگاه قرار دارد.

و مزارات بیرون شهر از شیخ ابو اسحق مرشدی و میرزا ابونصر خباز هروی موجود اند.

ارامگان سلطان سید احمد کبیر (رح) :

این زیارتگاه که ساختمان معماری آن به شیوه های سایر ارامگاه های هرات ساخته شده از زیبایی بخصوص برخوردار است.

آرامگاه در ناحیه اول یعنی محله قطبی چاق قرار دارد دارای یک حوض سرپوشیده نیز میباشد.

مقر خرقه مبارکه هرات و مصلی هرات :

(c) ketabton.com: The Digital Library

بقول مرحوم احمد علی کهزاد زمانیکه شیخ محمد ابراهیم احمد الجامی به امر ضیأ الملته و الدین خرقه مبارکه را تسلیم شده بالای آن یک گنبد عالی در ساحه بسیار وسیع بنا نهاد گند مذکور و مسجد گنبد آن که بنام مصلی و مسجد خرقه مبارک شهرت دارد تا عهد احمد شاه بابا این خرقه بدست مشایخ بود.

در عهد تیمور شاه درانی آنرا بداخل شهر پیشروی ارگ و نزدیک پای حصار یکی از منطقه ناحیه سوم انتقال داده سر از نو یک مسجد معتبر، حوض، خانه ها و یک خانه علیحده خرقه و مسجد سپردند.

در ایام عید ها آنرا بیرون شهر با مراسم خاص می برد ، در عیدگاه مردم جمع شده به دعا می پرداختند و برحمت خداوند تعالی دوعای شان قبول شده در همان شب باران می بارید.

باغ سفید هرات :

یکی از جمله آبنیه های مشهور شهر هرات باغ سفید است که از یادگار های عمرانی دوره تیموریان هرات شمرده و دارای عمرانات زیبا بوده است.

این باغ در جنوب خواجه علی و شفاخانه ملکی قبلی احداث گردیده و باغی دیگر نیز درآنجا موجود بوده که به باغ گلشن شهرت داشت و این خاطریکه گلهای زیادی میداشت.

اندرون دیوار، خانقاهای در زمان سلطان غیاث الدین کرت ساخته شده بود در جوار خانقاه چار بازار، کاروانسرای موجود بود –و اعمار مجدد و نزئینکاری آن از جانب شاهرخ مرزا صورت گرفته است.

این باغ یک قصر، تعمیر های زیبا با ایوانها قشنگ موجود بود باید گفت مراسم سوگواری شاهرخ مرزا نیز برای مدت ۴۰ روز درین باغ بعمل آمده است.

شاعری تصویر زیبای باغ سفید را درین بیت چنین مصور ساخته است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بهرسو ، یکی آب دران چون گلاب
شناور شده مرغ، بر روی آب
مقر سلطنتی که درین باغ وجود داشت با گلهای متنوع، مرغان متنوع بالخاصه طوطی ها با کیفیت تر گردیده بود.

زیارتگاه گوهر شاد بیگم :

این بنا در دهکده بنام کهستان در ۱۲۰ کیلومتری شهر هرات قرار دارد. زیارتگاه با مسجدی پیوسته است سبک ساختمانی این مرقد با ساختمانهای دیگر دوره تیموری فرق دارد از خاطریکه در اعمار و تزئینکاری آن از سبک معماری ایطالوی و رومی استفاده بعمل آمده است. دارای یک اتاق مرکزی بوده که توسط خشت پخته فرش شده است و اطراف آن کاشی کاری آبی وجود دارد که بزیبائی آن می افزاید در وسط زیارتگاه مقبره گوهر شاه بیگم بوده که دارای چار رواق است و هر کدام آنها بشیوه معماری بخصوص مزین گردیده است.

عقب مقبره چنانچه گفته شد پیوست به آن مسجدی وجود دارد ارامگاه بشکل شش رخه، همانند ، مقبره میرویس خان بابا در قندهار است بالای رواق های آن کمربند های تزئینی به اشکال گوناگون دیده میشود سر این گنبد مرتفع دارای پوشش محرب میباشد.

خواجه غلطان ولی :

یکی از مزارات مشهور شهر هرات ارامگاه خواجه غلطان ولی است (کیسه اسطوری دارد).

منار های هرات :

طوریکه دیده میشود در داخل شهر هرات در یک ساحه وسیع چار منار نهایت بلند تاکنون دیده میشود که دارای سبک بخصوص هنری بوده به اهمیت و زیبایی شهر می افزاید.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چون به اثر حوادث طبیعی و بشری قریب به از بین رفتن بود بطور موقتی از سرنگونی شان جلوگیری بعمل آمده است.

حوض های سرپوشیده هرات:

که به اعتبار ناحیه و محله های ازین قرار اند :

۱.در محله اول قطبی چاق:

- حوض گدام
- حوض مسجد و مزار سلطان سید احمد کبیر
- حوض حوض برده
- حوض پهلوان
- حوض چارباغ
- حوض هوشمند خان

۲.در ناحیه دوم یعنی ناحیه خواجه عبدالمصری:

- حوض چارسوق
- حوض ذوالفقار خان

۳.در محله سوم یعنی ناحیه بردارانیان

- حوض ماسک
- حوض حاجی سرور
- حوض اسمعیل قاضی
- حوض پای حصار

۴.در ناحیه چهارم یعنی ناحیه مومند :

- حوض وزیر
- حوض نقاشی
- کشمیری
- حوض قطب الدین پهلوان

(c) ketabton.com: The Digital Library

که حوض های نام برده حوض هوشمند خان، حوض قطب الدین پهلوان مهندم شده اما ۱۳ حوض آن باقی مانده است.

دروازه های مشهور هرات :

شهر هرات مانند شهر های قدیمه افغانستان به استقامت های شهر های دیگر دارای دروزاه های عمومی بوده که معمولاً بنام آنها شهرت داشت.

دروازه های شهر و کندز هرات نظر به روایات متعدد ، مختلف ارایه شده که بصورت عمومی ازین قبیل اند :

- دروازه سرای به طرف شمال که بنام دروازه بلخ و یا دروزاه قصر یاد میشود.
- دروازه غربی بطرف نیشاپور بنام دروازه زیاد.
- دروازه فیروز آباد که در جنوب شهر موقعیت داشته بنام دروازه سیستان یاد میگردد.
- دروازه شرقی خشک که به دروازه غور شهرت دارد.

بدون دروازه سرای که از چوب بوده دیگر آنها از آهن ساخته شده بود باید گفت که دروازه غربی بنام دروازه عراق و دروازه شمالی بنام دروازه ملک شهرت دارد.

شهر چارسو داشته که به چهار استقامت آن بازار های موجود اند.

اسمای علما حکمای هرات :

مولانا عبد الرحمن جامی، مولانا کمال الدین حسین واعظ، مولانا شمس الله والدین مولانا میر حسین معمائی، حسین بن عالم مشهور سید حسین عاوی، علامه تفتا زائی حسین بن ، ابولیث فوشنجی، شمس الدین، مجید اسقراری.

روحانیون و صوفیان هرات :

(c) ketabton.com: The Digital Library

خواجه عبدالله انصاری موسوم به پیر هرات، ابوالقاسم سغوری بن احمد اسفزاری مولانا شمس الدین محمد کهسانی، ابوالفتح علامه بن عبدالله الکروخی، شیخ ابوالحسن فوشنجی و عده کثیری از مورخان و صنعتکاران و شعرا میتوان نام برد.

پل مالان :

این پل تاریخی که بالای دریای هریرود ساخته شده به اندازه زیادی درازی داشته و از قریه میر داود را به شهر کهنه هرات وصل مینماید و از مواد ساختمانی آنزمان اعمار گردیده است، و دارای چنان کیفیت ساختمانی برخوردار میباشد که تاکنون قابل استفاده قرار دارد.

این پل – پایه پخته داشته و شکل ساختمانی آن نیز نمای قابل دیدنی دارد.

یا بنا به نوشته آقای فیض الله محتاج که در اثر خویش تحت عنوان « شناسنامه آبدات تاریخی افغانستان» درین مورد پل مالان هرات به این شرح نگاشته است:

پل مالان یکی از پل های تاریخی شهر هرات است که بالای دریای هریرود ساخته شده است، در آن زمان مردم هرات آتش پرست بودند و آتشکده های آنها در آن طرف دریای هریرود در قریه مالان واقع بودند.

به همین منظور به خاطر رفع مشکل رفت و آمد این پل ساخته شد.

به یک روایت دیگر این پل را دو خواهر به نام های بی بی حور و بی بی نور که در آنوقت شغل مرغداری داشتند از مدرک فروش تخم مرغ ساخته اند.

به روایت دیگر این پل در زمان سلجوقیان (سلطان سنجر سلجوقی) اعمار گردیده است.

این پل در آن زمان که شهر هرات از مراکز تجارتی و اقتصادی محسوب میشد بسیار مثمر واقع شود به ویژه برای مردمانی که از روی این پل گذشته بطرف قندهار می رفتند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پل مالان در عصر سلاطین تیموری ترمیم اساسی شده و تا دوره صفویها اباد بود متاسفانه بعدها یک تعداد تخریبات در آن بوجود آمد در زمان سلطنت امیر عبدالرحمن خان دوباره ترمیم اساسی میشود و در سال ۱۳۸۲هـ ش توسط ریاست فواید عامه بار دیگر ترمیم اساسی میشود و در حال حاضر کاملاً اباد و قابل استفاده میباشد.(۳۳-۳۴).

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ دملي وياړونو او فرهنګي ميراثونو درې تاريخي يادګارونه او دهغو د رغولو کلک هوډ

له هغه مهاله چې دافغانستان د اسلامي جمهوريت د وزيرانو شورا د يوې تاريخي پريکړې له مخې د دارالامان، تاج بيګ او چهلستون د ماڼيو د بيا جوړونې چارې کابل ښاروالۍ ته وسپارلې کابل ښاروال ددې درونډ ملي مسؤوليت د سرته رسولو يعنې ددې تاريخي ودانيو د بيا جوړولو په پروسه کې د خلکو د پراخې مالي برخې اخيستنې په خاطر يو کمپاين په لاره واچاوه، نو ددغو پرتمينو ماڼيو په باب يو څه معلومات ته اړتيا ده چې په لاندې توګه وړاندې کېږي:

۱.د دارالامان ماڼۍ :

زموږد هېواد اود کابل له تاريخي او له برمه ډکو، ډېرو ښکليو او عصري ودانيو څخه يوه هم د دارالامان ماڼۍ ده. په خپله دارالامان د کابل ولايت د چاردهي په سمسوره حوزه کې د کابل ښار د جنوب لويديځ خوا په (۸) کيلومترۍ کې يوه ډېره په زړه پورې سيمه ده چې د ختيځ طول البلد د ۶۹ درجو، ۲دقيقو او ۵۰ ثانيو او د شمالي غرض البلد د ۳۴ درجو، ۳۱ دقيقو او ۴ ثانيو د کرښو ترمنځ پرته ده.

دغه سيمه پخوا د «افشار تيپه» په نامه مشهوره وه، اعليحضرت امان الله خان د هغه ځای د خلکو ځمکې او کورونه د هغه ځای د ښه موقعيت او ښې آب و هوا له کبله وپيرودلې او يوه پرتمينه، عصري او مجهزه ماڼۍ يې په کې جوړه کړه هغه چې دده د واکمنۍ تر پايه پورې بشپړه شوه، جزوي کارونه يې پاتې وو او پر دغې ودانۍ يې د دارالامان نوم کېښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه وخت يې په دارالحبيب او بيا يې په دارالفنون شهرت پيدا کړ چې البته په دغسې نومونو کې د ناوړو تعصب روحيه موجوده وه او په حقيقت کې ددې نوښتګر پاچا ، دنوښتګريو له حق تلفۍ پرته نور څه تلقي کېدای نه شي خو په ورستيو وختونو کې د کابل ښاروالۍ د يو هئيت له خوا چې د پښتو ټولنې استازي هم په کې وو ، په ۱۳۳۳ هجري لمريز کال د کابل د يو شمېر ځايونو او واټونو د نوم ايښودلو په لړ کې دا محل بېرته په خپل پخواني نوم و نومول شو او په ۱۳۳۵ هجري لمريز کال کې ځينې وزارتونه ور ولېږدول شول. ددې لپاره چې ددې پرتمينې ماڼۍ د ساختماني ځرنګوالي په اړه معلومات ترلاسه شوي وي نو په اړوندو اثارو کې ترې په دې شرحه يادونې راغلې دي.

د اماني دورې د دولتي پيش بينی شويو تاسيساتو له جملې څخه يوه هم دا ماڼۍ ده چې د الماني وتلي مهندس او متخصص چا چې د هارتل پل هم جوړ کړي دي، په واسطه د هغې نقشه چمتو او دايزين شوه او په ۱۳۰۴ هجري لمريز کال کې يې تعميراتي چارې پيل شوې ددې ودانۍ په جوړولو کې د هغو هېوادونو چې نوې يې د افغانستان له دولت سره اړيکې ټينګې کړې وې د ښار جوړولو د تعميراتو (۲۲) تنو مهندسانو او انجينرانو هم برخه اخېستې وه.

ددې عصري او مجهزې وداني د جوړولو کار په ۱۳۰۲ هجري لمريز کې بشپړ شو ددې ودانۍ په پروژه کې د هېواد د شپږمو ټولګيو هغه ۷۰۰ تنو فارغانو هم ګډون درلود ، چې د ساختماني او معمارۍ په څانګه کې د شپږو مياشتو لپاره د هارتل تر ښوونې او روزنې لاندې روزل شوی او د کار لپاره چمتو شوي وو.

دا ماڼۍ د يوې نسبتاً ډېرينې تپې د پاسه د يو باغ په منځ کې د ۱۲۰ زرو مترو مربع ځمکې په ساحې کې جوړه شوې ده او په خپله د ماڼۍ ساختمان ۱۴۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

متر مربع ساحه رانیسي او په (۳) پوړونو کې چې (۳۳) متره لوړوالی لري، دهغې زمانې د معمارۍ په سبک (۱۵۰) لویې او کوچنې کوټې لري دا ماڼۍ د دولتي دستگاه د ټولو ارگانونو د استفاده لپاره ودانه شوې وه.
دا ودانۍ یو سالون (تالار) هم لري چې د ماڼۍ د شمالي بازو په منځ کې په دوهم پوړ کې جوړ شوی او دا چې د بیضوی شکل یې درلود نو د «بیضوی سالون» په نوم یادېده ددې ماڼۍ ساختماني منظره د آس د نال په شکل ده چې محدبې برخې یې د جنوب خواته موقعیت لري.
بیضوی سالون د عمومي مدخل (دروازې) د پاسه په دریم منزل کې پروت دی دوې فرعي دروازې هم د قصر غولی ته د نعل په جنوبي څنډو کې مخ په لویدیځ او ختیځ لري، چې دومره لویې نه دي د ماڼۍ په څلور واړو کونجونو کې د نال د سرونو په شکل گومیزي لویې کوټې هم لري.
دا ماڼۍ د مرکز گرمۍ او د نورو عصري شبکو په درلودلو سره سمباله وه ددې ماڼۍ گرد چاپیر باغ چې په هر ډول بوټو او گلبوټو سمبال او د باغدارۍ د فن په سبکونو جوړ شوی و ماڼۍ ته د ننوتلو دروازه په لویدیځه او د وتلو دروازه یې په ختیځه برخه کې وه همدارنگه دوی کوچنی فرعي دروازې یې د باغ په شمالي بازو د کابل موزیم ودانۍ ته مخامخ او بله فرعي دروازه یې د محوطې په جنوبي بازو کې وه، باغ ته له هغې ویالې څخه لښتي راغلی وو چې د کابل له سینده د ریشخورو په برخه کې را بیله شوی وه.
دا ماڼۍ د لومړي ځل لپاره په ۱۳۴۷ هجري لمریز کال کې د یو شمېر پولي او نورو سندونو د له منځه وړلو په منظور دهېواد د ملي شتمنیو د غاصبانو له خوا په سره اور کې وسوزول شوه بیا وروسته د بیارغاونې او په ماڼۍ کې د یو لړ بدلونونو د رامنځته کېدو په خاطر پرې ۲۰ میلیونه افغانۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ولګېدلي، تر څو چې د ماڼۍ د ساختماني بهرني شکل په پخواني سبک جوړ او خوندي وساتل شو.

د باغ د راننوتلو دعمومي مدخل په لويديځه برخه کې د اورګاډي پټلۍ هم ليدل کېدلی هغه چې له حربي فابريکې څخه تردې ستيشن پورې ترې ګټه اخېستل کېده.

د ماڼۍ د باغ د وتلو مدخل ته نږدې د محوطې په شمال ختيځ کونج کې د ازادۍ د لارې د اتلانو دوه منارونه ددې واټ دواړو غاړو ته همدا اوس هم تقريباً په خپل حال ولاړ دي.

د دارالامان له ماڼۍ څخه يو وخت د يو شمير وزارتخانو او بيا د ملي دفاع وزارت د قرارګاه لپاره کار اخېستل کېده ترڅو د ۱۳۶۸ل کال د سلواغې په ۱۲ مه نېټه د ډاکتر نجيب الله د واکمنۍ پرمهال بمبارد مان شوه او بيا د اويايمې لسيزې د کورنيو جګړو په اوږدو کې بيخې ويجاړه او يوازې اسکليت يې پاتې شو او له ګټې اخستنې څخه ووتله.

۲. د تاج بيګ ماڼۍ :

د دارالامان د ماڼۍ د پاسه د «کورغ» غره له شمالي لمنې څخه رانښکته په يوه کوچنۍ غونډۍ د تاج بيګ مجلله ماڼۍ هم د دارالامان له ماڼۍ سره په يو مهال ودانه شوې او د اعليحضرت امان الله خان حرمسرای و او د جوړولو سبک يې هم د دارالامان د ماڼۍ يوه کوچنۍ کاپي وه يو وخت له دې ماڼۍ څخه يعنې د اعليحضرت محمد ظاهر شاه د پاچهي په وخت کې د مرکزي قول اردو د قرارګاه لپاره کار اخېستل کېده چې قوماندانان يې سردار ولي او جنرال عبدالعلی وردګ ؤ.

د سردار محمد داود خان د جمهوريت په وخت کې ددې ماڼۍ د پاسه په ډېره ښکلې ځای کې د زلميانو (رستوران) په نوم يوه وداني جوړه شوه تر هغه وخته پورې د تاج بيګ له دې ودانۍ څخه د دفاع وزارت د پوځونو لپاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار اخېستل کېده چې په ۱۳۵۸ هجري لمريز کال د حفيظ الله امين دد واکمنۍ په دوره کې د يوې نړېوالې توطيې له مخې دده حرمسرای له اوسني ارګ څخه دې ماڼۍ ته نقل شو او په دې ماڼۍ کې د سلو ورځو له تيرولو وروسته همدلته په مرموزډول په شهادت ورسول.
ددې ماڼۍ برخه ليک هم کورنيو جګړو، بربادیو او تباهیو وتاکه او لکه يو وچ اسکليت غوندې د خپل پرتم د درلودلو او ددغو جګړو د سترو غميزو عيني شاهد پاتې شو.

۳. د چهلستون ماڼۍ :

د کابل په ښار کې د دوه ګونو ودانيو په لړ کې د چهلستون په نامه دوې پرتميني ماڼۍ هم موجودې وې، چې يوه يې د کابل د بالاحصار په ښار کې د چهلستون ماڼۍ ده چې د اروابناد احمد علي کهزاد «د بالاحصار کابل و رويداد های تاريخی» د اثر په حواله ورته دراني شازمان په ستاينه کې د مرزا لعل محمد عاجز کابلي د مشهور طبيب په منظومه کې ورته د چهل ستون «چهلستون خيابان» يا چهل ستون رفيع، هم ويل شوی دی او موقعيت يې هم ددغې منظومې په يو بيت کې داسې ښودل شوی دی:
بسمت شرقی بالاحصار قلعه کابل
بنا نموده بنايی که سر کشيده به کيوان
دې ماڼۍ چې ۴۰ ستنې درلودلې د جان نثار خان په اهتمام او زيار جوړه شوې وه خو اوس ددغې ماڼۍ موقعيت او هېڅ نښه نښانه په واک کې نشته.
دلته زموږ د بحث موضوع د چاردهي د چهلستون ماڼۍ په اړه ده چې اروابناد محمد ناصر غرغښت په خپل اثر رهنمای کابل کې په دې باب داسې ليکلي دي د چهلستون لوی او له برمه ډک عمارت د چاردهي ډنډ په ختيځه برخه کې د يوې لوړې ډېرينې غونډۍ د پاسه جوړ شوی دی چې ډېر ښکلي او زموږ د ښار د پرتمينو ماڼيو تمثيل کوي د چهلستون له ماڼۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه ګرد چاپیر یو باغ دی چې په منظمه نقشه او په ښه ساختماني پلان جوړ شوی دی ددې باغ د جوړېدو په اړه د سرمحقق مرستیال د لرغون پېژندنې مجلې د ۱۳۶۸کال د ۱۵-۱۲ ګڼې د محقق محمد اکبر ببداد مینې د لیکنې په حواله لیکي: «د امیر عبدالرحمن خان د پاچاهۍ په دوره کې د چهلستون د ودانۍ کار په ۱۲۸۲هجري قمري ۱۹۰۳میلادي کې پیل او په ۱۲۸۴ هجري قمري ۱۹۰۵ میلادي کې پای ته ورسېد» په دوو دورو کې یې بیاغاونه شوی، یوه یې د اعلیحضرت محمد نادر خان د پاچهۍ پرمهال او دوهمه تعمیراتي دوره یې د سردار محمد داود خان له صدارت په وخت کې ۱۳۲۹هجري لمریز ۱۹۵۰میلادي کال د چهلستون تر لومړنۍ ودانۍ لاندې د غونډۍ په یوه هواره برخه کې په دوو پوړونو کې په اساسي او عصري ډول جوړه کړه چې ځانګړې بحث غواړي دا چې وایي دا ماڼۍ د شازمان په وخت کې جوړه شوې ده ناسمه خبره ده.

(هېواد، ۵ګڼه، ۱۳۹۱کال، رازقي نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابل دهند د تیموري باچهانو تاج پوشی محل

مخکې تردې چې په اصلي موضوع بحث وشي، اړینه ده چې د نوموړي محل تاریخي ارزښت، ستراتیژیکي اهمیت او د ژیوپولیتیکي ماهیت په پاملرنې سره تر څېړنې لاندې ونیول شي د حرب په تاریخ کې ژیوپولیتیک دحرب د دکتورینو په رڼا کې، دحرب د صنعت دماهرانو له خوا څېړل شوی او مطرح شوی دی.

ژیوپولیتیک له دوو کلمو «ژیو» یعنې جغرافیا او «پولیتیک» د سیاسي په مفهوم، چې مجموعي معنا یې سیاسي جغرافیا ده او په پوځي اصطلاح سره ژیوپولیتیک هغه علم دی چې د جغرافیاوی عناصرو د اغېزمنې اونقش، جغرافیاوي او مکاني مناسباتو ته پراختیا ورکوي او د دولتونو د واکمنۍ تاسیسبدل تر څېړنې لاندې نیسي یا په بل عبارت ژیوپولیتیک یو نوی علم دی چې جغرافیاوي اړیکې د ځمکې پر مخه د محلاتو د جغرافیاوې موقعیت سره د سوق الجیشي او ارضی په پام کې نیولو سره مطالعه کوي او څېړی یې.

ددې څانګې د یو عالم په نظر، دولت یو ژوندی حیوان دی او باید چې په متداوم ډول لوی شی او پراختیا ومومي او که داسې ونه شي نو هلاکېږي. نو هر کله چې، دولت د خپلې بقا د ادامې لپاره د ګټورو، ضروري او طبیعي غړیو څخه بې برخې شي نو حق لري چې د اړتیا وړ جغرافیوي سیمې له کمزورو هېوادونو څخه ونیسي(۱) او دا سیمې له هغه هېوادونو څخه عبارت دي چې د سمندرونو په سواحلو کې د موقعیت لرونکي وي چې د وچو د زړه حیثیت لري او هر څوک چې ددې زړه د سمندرونو په سواحلو واکمني ولري(۲) نو په ټوله نړۍ حاکم کېدلای شي چې د نړۍ په تاریخ کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ددې تجربو زياتې بېلګې وړاندې کېدای شي، يعنې د نړۍ هغه هېوادونه چې د سمندرونو په سواحلو کې پراته وو. او د بندرونو درلودونکی وو د نړۍ د استعماری او استشماری هېوادونو له دې جملې څخه شمېرل کېږي. دا موضوع هم د پوره اهميت وړ ده که څه هم افغانستان د سمندرونو په سواحلو کې موقعيت نه لري خو د ژيوپوليتيک اهميت له مخې د اسيا زړه کې د ژيوپوليتيک زړه ګڼل کېدای شي او ددې حساس موقعيت په وجه د ستراتېژيکی اهميت درلودونکی دي او کابل چې د اسيا د څلور لارې او د افغانستان د زړه مقام لري د اشکال العالم د مؤلف د قلمي نسخې له مخې چې په کابل کې موزيم کې شته دا ادعا پوره مدلله ده چې وايي: « کابل را قهندر يست استوار و محکم و آنرا يک راه است و در قهندر همه مسلمانند و در ربض هندوان کافر بسيار است و ګويند شاه هند کسی باشد که کابل در حکم او باشد و اګرچه از آنجا دور بود و اول به بادشاهی خواهد نشست که آنجا رود و به بادشاهی نشيند بعد از آن به ديګرر ولايات رود(۳).

مګر د کابل د بالاحصار ښار د مذهبي تبرک په بنا هم بيا پر پورتنی مفهوم دحدود العالم بن المشرق الی المغرب، په ليکنه کې په دې ډول ښوودل شوی دی.

کابل شهر کی است (مطلب شهر بالاحصار کابل) و اورا حصاريست محکم و معروف به استواری و اندر وی مسلمانانند و هندوانند واندر وی بتخانه است و راه قنوج راملک تمام نګردد تا زيارت اين بتخانه ها نکنند و لوای ملکش اينجا بندند(۴).

له دې ځايه د تاريخي مدارکو په پاملرنې سره نه يوازې د هند پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې سرته رسېدل بلکې تردې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وړاندې د کابلی رایانو د تاج پوشۍ مراسم هم په دې ښار کې ترسره کېدل لکه چې اروا ښاد کهزاد هم په دې اړه لیکلي دي.

د کابل مشهور معبد چې د بالاحصار په جنوب لویدیځه برخه کې پروت و او کابلي رایانو هلته د پاچهۍ د تاج د په سرکولو مراسم سرته رسول(**۵**).

د پورتنیو روایتونو څخه بیخې په ډاګه کېږي چې د هند د مغولي پاچهانو د تاج پوشۍ مراسم د کابل د بالاحصار په ښار کې چې د ښکتنې بالاحصار څخه عبارت دی ترسره کېدل یوه بله موضوع چې په عینې ډول د دې ادعا ثبوت کېدای شي هغه په کابل کې د محمد ظهیر الدین بابر ښخونه ده: وایي کله چې محمد ظهیر الدین بابر د هند په اګره کې مړ شو او ده د وصیت له مخې چې زامنو ته یې د کابل د نه پرېښودلو څخه عبارت ؤ ده جسد یې له هنده کابل ته راووړ او د کابل د ګذرګاه په اوسني محل کې خاورو ته وسپارل شو او ده تر مړینې وروسته د هغه ځوزاد هم د کابل په بالاحصار کې پاچهي وکړه.

اخځونه:

۱. تاریخ حرب، ډګر جنرال غلام فاروق، لوی درستیز، وزارت دفاع، اردو مطبعه، ۱۳۴۶کال، ۱۰ مخ.

۲. همدا اثر، ۱۱ مخ.

۳. بالاحصار کابل و رویداد های تاریخی، ج۲، چاپ دوم احمد علی کهزاد سبا کتابخانه، ۱۳۷۸، ص۱۰.

۴. همدا اثر، ۱۰ مخ.

۵. همدا اثر، ۱۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار شیر دروازه کابل، پدیده حیرات انگیزه توریستی

جای دارد که به گونه حسن سر آغاز موضوع ازین مقوله « شنیدن کی بود مانند دیدن» تذکر به عمل آید : طوریکه دیوار سر به فلک کشیده شیر دروازه که بر تیغه مرتفع این کوه بچه کابل که در سابق به هر نامیکه انتساب میدانست و از آنجایی که در این مورد خاطرات و روایات متعدد وجود داشت، چنانچه پا در کسپانی ایتالوی که مدتی در کابل سکونت داشته پیرامون این دیوار معلومات چندی ارائه داشته است و نیز یک تعداد جغرافیه نگاران و تاریخ نویسان به معرفی نابسنده آن پرداخته اند ، اما تا جایی که مبرهن است شناسایی کیفی و ماهوی بیشتر این یادگار عینی باستانی به گونه یک اعجوبه تاریخی، موضوع است. که می بایست بر مبنای تحقیق ساحوی به مطالعه مسلکی گرفته می شد و آن اینکه در هیچ یک از اثری ارائه نگردیده است، که ارتفاع مجموعی شامل تهداب، تنه و سرمهره ها ، با عرض آنها ، بلندی و عرض حریم داخلی دیوار که به خاطر گشت و گذار کنترولی، تر صد و انداخت از تیر کش های دیوار به کدام اندازه بوده؟

مواد ساختمانی، چگونگی ساختمان و عناصر تدافعی و امنیتی آنها از چه قرار اند ؟ و بالاخره از نگاه یک پدیده نهایت مهم باستانی در مورد جلب نمودن توریزم کشور چه نقشی ایفا کرده میتواند ؟ و به امثال این پرسشها ، به مثابه یک نیازمندی مبرم فرهنگی وادارم ساخت تا بخاطر تهیه پاسخ های هر چه فشرده آنها ، در دو نوبت این دیوار را مورد پژوهش شتاب زده قرار بدهیم اولتر از همه قابل یاد آوری میباشد که در واقعیت امر این

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار که محصول خستگی طاقت فرسا و عرق ریزی کابلیان زحمتکش و بی بضاعت سابقه کابل میباشد به شمول دیوار آسمایی کاپی کوکچی از دیواری هتمای چین بوده و به گمان کامل طراح معماری آن شخصی است که دیوار چین را به تمام کوایف آن دیده باشد و این نطقه نیز قابل توجه است که این دیوار ها بصورت تصادفی و عجله ساخته نشده اند و اگر در مورد بانی و تاریخ احداث شدن گفته، کافی خواهد بود که در زمینه، به نوشته مرحوم احمد علی کهزاد اکتفا شود که ارائه داشته است:
این دیوار از جمله عجایب بوده و دارای مناظر نهایت دلچسپی می باشد ، و به نظر پادر کسپانی در زمان یفتلی ها که در قرن پنجم میلادی ظهور کرده بود و نسبت اعمار این دیوار به یکی از شاهان سلسله کوشانی و کابلشاهان بنام رتبیل شاه یا زنبورک شاه که به شکل بیگار توسط مردم ساخته شده است.

مشخصات ساختمانی دیوار شیر دروازه :

چون در اثنای مشاهدات پژوهشی یاد داشت های گرفته شده در مورد ایجاب ارائه توضیحات و تفصیلات لازم میکند و در این مقطع نمیتوان به آن مبادرت ورزید. از سمت شمال شرق دیوار از نقطه کمی بیشتر پوسته امنیتی که در یک قله منفرد این کوه قرار شد ، و در دو دفعه یعنی دو روز تا اخرین دیوار که به یخ بندان شیردروازه منتهی میشود ادامه داده شد.
تا حد زیاد سعی به عمل آمد که با استفاده از آله واحد اندازه گیری تهداب ها و حریم های دیوار از نگاه ارتفاع و عرض دیوار و سر مهره ها با تعیین نمودن مواد ساختمانی، اندازه قطر های برج های نیم دایروی که اکثراً آنها به شکل تخریب شده دیده میشد. اشکال مختلف تیر کش ها و مسافه ما بینی آنها علت های اخرین ساختمانهای دیوار و همچو موارد قابل مطالعه و ضرورت مشاهدات صورت گرفت که فشرده آن ازین قرار اند :

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.تهداب دیوار از سنگ و گل بوده بطور اوسط عرض آن یک متر و بلندی آن نظر به شرایط موقعیتش به ابعاد مختلف میباشد و در بعضی از قسمت های خارجی (به استقامت جنوب غرب) ارتفاع آن حتی به دو متر می رسد اما در عریض بودنش کدام تفاوتی به مشاهده نمیرسد.
۲ـ حریم دیوار از سنگ همان کوه بوده در محلاتی که بلندی آن قابل تشخیص است، به **۲,۵**متر رسیده اما عریض بودنش ثابت و **۳,۵**متر میباشد ، بدون یک قسمت از آن که از گل ساخته شده قسمت های دیگر آن از خشت و سنگ بوده است.
۳ـ تنه دیوار در بعضی نقاط ابتدایی از گل ریگی همان کوه و بعداً از خشت پخته بوده با ارتفاع کمترین **۳,۵** و بلندی به شمول تهداب از طرف جنوب غرب تا (۱۰) متر میباشد.
۴.زیاد تر بروج تخریب شده و احتمالاً بروج نیم دایروی بوده و قطر آن، ۴ متر اما بلندی آن قابل تشخیص نمی باشد ، و دارای تیر کش ها اند.
۵ـ تیر کش های دیوار باالخاصه در حصه اول یعنی بطرف شمال شرق پوسته امنیتی دوم بلند ترین نطقه کوه، به یک قطاره آغاز شده تدریجاً با بلند شدن تیغه کوه دو قطاره و تا سه قطاره میرسند و در بعضی نقاط تیر کش ها کلان شده شکل رواقی را به خود میگیرد و مسافات ما بینی ۸۰ – ۱۰۰ سانتی متر عمومیت دارد بعد از پوسته دوم امنیتی یعنی برج کلان نهصد تا تیغه جنوب غرب دیوار سطح همجوار داشته است.
۶ـ در قسمت دوم دیوار مانند ابتدایی حصه اول دیوار اندازه تهداب و حریم به نسبت بردن سنگ های مربوط ان شکل باره عریض و پلوان را به خود گرفته ابعاد آنها قابل محسابه نمیباشد.
۷.در این قسمت دیوار شیوه ساختمانی قبلی تعقیب شده و چون در اثنای جنگ های تنظیمی طرفی که از بین دیوار کابل در این موضع دفاع میکرد

(c) ketabton.com: The Digital Library

بطرف داخلی از اثر ساختن سپر دیوار گونه و خندق و تاسیس بلنداژها (تاسیسات و تحکیمات نظامی) که در آن از سنگ های دیوار استفاده شده در برخی از قسمت های آن به شمول تهداب هیچ اثری از دیوار بجا نمانده است.

۸. در آخرین قسمتی که دیوار شکل سرپایینی زیادی را به خود میگیرد ، برج کلان اعمار شده که به مثابه نقطه حاکم بالای مناطق چهلستون و چاردهی درآمده و از دور تشخیص شده میتواند.

۹. ازین نقطه به بعد این سر پایینی زیاد دیوار به گونه مرتبه ای یعنی بگونه پته پایه زینه ساخته شده که در ساختار آن نه تنها ساختار حریم، تابع آن بوده، تهداب، تنه دیوار و سر مهره ها نیز مرتبه شده و دورنمای آن به شکل کنگره های تزئینی در آمده است و از تمام کول های دند کابل قابل مشاهده میباشد.

۱۰. قبل از مطالعه تحقیقی این قسمت دیوار فکر میشد که دیوار از طرف داخل حریم نداشته باشد ، اما طوریکه دیده شده حریم دیوار به امتداد آن ساخته شده تابع شکل مرتبه ای آن میباشد و در مورد استفاده از آن هیچ نوع مشکلی وجود ندارد.

۱۱. خلاف انتشارات عده از مورخان در دیوار هیچ نوع کنگره های تزئینی دیده نشده اما مرتبه بودن سر مهره ها از مسافات دور ، دورنمای کنگره آنرا ارائه میدارند.

۱۲. امتداد دیوار بدون قسمت های کم آن عموماً مستقیم و یا شبه دایره میباشد و از دور مثل یک خط معلوم میشود.

اهمیت دیوار شیر دروازه از نگاه توریستی :

دیوار خاکی شکل و بقایای آن نه تنها یک یادگار تاریخی و شاهد حوادث مختلف گذشته هاست که شهر کابل و شهروندان کابلی آنرا تجربه کرده

(c) ketabton.com: The Digital Library

اند بلکه از نگاه ماهیت و اهمیت توریستی از جمله مظاهر یی مانند توریستی به شمار میرود که منظره دورنمای آسه ستیکی و مجذوب کننده آن خاطرات خوش آنید را در مخیله ما مجسم میسازد.

این منظره نهایت مقبول که به چهره شهر کابل دلچسپی زاید الوصفی داده عبارت از دورنمای این دیوار بود که دراثنای شامگاهان و یا شب هنگام، برای دفعه اول افرادی را که به کابل وارد میشد به تعجب می انداخت، و این عبارت از ترتیباتی بود که بالای سر مهره های دیوار های آسه مائی و شیر دروازه تمدید نمودن چندین لین برق بود که در هر کدام آن گروپ های رنگارنگ نصب شده بودند ، و در اثنایی که این گروپ ها روشن می شدند از اخرین قسمت مرتفع گزگ لته بند و یا ارغندی دورنمای چنان تلولو میکرد که گویا شهر کابل در بین قندیلی مشعشع قرار دارد اکنون نیز بعید از امکان نمیباشد که با مرمت کاری این دیواره ها و تمدید لین های برق به آن اهمیت توریستی داده شود.

خوشبختانه تا جایی که معلوم است ایجاد نمودن چنین هسته توریستی در وجود مخزن آب و پارک نمونه ای تشکیل گردیده که با ابتکار انجینر محمد یونس نو اندیش ښاروال وقت کابل در سطح بالای شیر دروازه و دامنه شمال غربی آن بخاطر بوجود آمدن پارک کوچک تفریحی درختان مثمر و زینتی غرس گردیده اند که این اقدام شاروالی کابل نوید بخش اینده گوارای دیوار شیر دروازه میباشد که زمانی در آن نقطه تعمیر زیبایی ساخته شود که از لحاظ صنعت توریستی از اهمیت به سزایی برخوردار گردد.

چه از یکطرف در موسم تابستان دارای وزش شمال فرحت بخش میباشد و از جانب دیگر، تماشا کردن ساحات تحتانی دور و نواحی آن نهایت خوشایند میباشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

افزون بر اعمار مجدد این دیوار و لو به گونه اجباری هم بود و مدت ۱۵ قرن پیش از امروز که شهکاریست بی بدیل در منطقه طبعاً این موضوع جهانگردان داخلی و خارجی را بسوی خود جذب خواهد نمود.
اگر کوه های آسه مایی و شیر دروازه در حصه یخ بندان گذرگاه توسط پل هوایی وصل شود و نیز سر کی از دامنه جنوبی بالای دامنه های شهدای صالحین احداث گردد، سهولت زیادی برای تماشا کننده گان ساحات شیر دروازه مساعد خواهد شد، و در نهایت اگر بالاحصار کابل به این ساحه توریستی ملحق شود اهمیت آن به مراتب فزونی خواهد یافت و چون مابین دو تیغه جنوب شرقی و جنوب غربی دیوار هموار موجود بوده بالالخاصه متصل تیغه دوم سطح آن هموار و حتی تهداب دیوار های تعمیر در آن دیده میشود برای یک رستوانت و ملحقات آن بسیار زیاد مناسب است.
(انیس مورخ ۱۸/ ۹/ ۱۳۹۲، رازقی نړیوال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیوار های آسه مایی و شیر دروازه یکی از اعجوبه های شهر قدیم کابل

به منظور آغازیدن نیکوی موضوع و حسن مقدمه می بایست که از نبشته شاد روان احمد علی کهزاد که درباره دیوار های قدیم کابل بوده قسمت نخستین آنرا اقتباس نمود که از اینقرار است:
یکی از خاطرات دیرینه که ارزش شهر کابل را بویژه از نگاه تاسیسات تدافعی ثابت ساخته است، موجودیت دیوار های قدیمی آن می باشد، که خوشبختانه برخی از قسمت های آن بر قله های کوه های آسه مایی و شیر دروازه تا هنوز باقی مانده و از هر طرف شهر معلوم می شوند، کوه های آسه مایی و شیر دروازه در مقابل یکدیگر که یکی به سمت جنوب و دیگر آن به سمت شمال غرب شهر سابقه کابل قرار دارند و در زمانه های قبلی و در اوایل قرن اسلام به گونه حدودات طبیعی شهر قدیم کابل را محدود ساخته بود، و مدافعین شهر ازین کوه ها به شکل پناهگاه طبیعی استفاده نموده و در قله های آن دیوار نهایت مستحکم را تمدید نموده است.
و اگر یکی از خاطران شگفت آمیز این دیوار به اعتبار سنوات ۱۳۲۹-۱۳۳۰ هـ ش و قبل از احداث شاهراه عمومی ماهیپر که عبور و مرور ترافیکی از راه لته بند صورت می گرفت بیاد بیاوریم: زمانی که مسافرین سمت مشرقی سرک پر پیچ گزک به مجرد اختیار نمودن شکل نشیبی متنوع بالای قله های شیر دروازه و آسه مایی تمدید شده بود.
متاسفانه در جمله سایر این نوع پدیده های شگفتنی شهر قدیم کابل، زیادتر آنها از سیمای کابل باستانی محو گردیده اند. و صرف از دیوار های یاد شده بقایای چندی که از آسیب رسانی افات طبیعی و بشری کاملاً

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصون باقی مانده که شاهد عینی وقایع گوناگون تاریخی در رابطه شهر کابل قدیم می باشند.

طوری که شواهد و مدارک تاریخی ارائه داشته است در مورد هدف و اهمیت تدافعی این دیوار ها که در اوایل به خاطر مدافعه اطمینان بخش بالاحصار های کابل و سپس شهر کابل احداث گردیده است، عده از مورخان، تاریخ نویسان و نویسنده گان داخلی و خارجی نبشته های زیادی را به یادگار گذشته اند که از جمله از نگاه سبک ساختمانی هر دو دیوار چندان تفاوتی موجود نیست اما در ساختمان دیوار های کابل از پارچه های خورد و ریزه و کلان سنگ، خشت های پخته و خام استفاده به عمل آمده، برجهای تدافعی، کنگره ها و تیر کش های شان قابل تشخیص بوده، تعیین نمودن محلات این دیوار ها بالخاصه در دامنه های کوه ها آنهم که در تنگی دهمزنگ «نواباد» با هم مقابل می شوند، کمال و مهارت عمرانی مهندسان مربوط را در آن نقاط صعب العبور به اثبات می رساند. در معلومات فوق باز هم معلومات کافی در مورد ساختار های دیوار ها ارائه نشده است و از جانب دیگر در هیچ اثر به دسترسم قرار نگرفته که در مورد ریسرچ ساحوی این ها معلومات عینی ارائه شده باشد، برای از بین بردن این خلا در برج جوزای سال ۱۳۹۱ از استقامت شمال شرقی شهدای صالحین نقطه شاه برج کلان آن در حدود ۲۴-۳۰ انچ بوده تهدابش از سنگ و مهره فوقانی آن از خشت پخته و خام که از مصالحه ریگی در آن استفاده شده ساخته شده و به مسافه ۸۰ سانتی از همدیگر تیر کش های اسلحه مروج آن وقت تعبیه گردیده اند، در امتداد دیوار به مسافه غیر معین و اما در نقاط مهم تدافعی برجهای سنگی ساخته شده است.

و بعد ازین که حریم دیوار با دیوار به خوبی قابل شناخت می گردد تیر کش ها به شکل دو قطار کشیده می شود اما مسافه های ما بینی آن غیر منظم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اند. بدون شک ازین حریم برای گشت و گذار، ترصد و انداخت کار گرفته میشد هر قدر به طرف بلندی قله کوه شیر دروازه پیش می رویم و بعد از اینکه از یک برج بگذریم ارتفاع دیوار از جناح جنوب غرب بلندی داشته و حریم آن نیز از داخل و بعد از قسمتی دیوار از خشت پخته (توسط آفتاب) ساخته شده دیوار بدون سر مهره کاملاً از سنگ پارچه ها اعمار گردیده است.

از یک برج مدور که به طرف بالا صعود کنیم حریم دیوار شکل سرک خورد گرفته و تیرکش ها نیز سه قطار می شود و ضمناً برای ترصد خارج آن طرف دیوار به شکل رواقی سرباز ترصد گاه ها تعبیه گردیده اند.

درین جا به خاطر حفظ این ابنیه و جلوگیری از مداخله عمرانی حکم ریاست دولت ج. ا. ا یعنی حکم ریاست جمهوری که در سطح داخلی دیوار نصب شده، شخی امتداد دیوار رو به بالایی از زوایه میل **۴۵** درجه افزود شده میرود و بلندی دیوار از جناح خارجی نیز افزایش یافته و بلندی دیواری که در سطح بالای حریم را تشکیل داده نیز در حدود یکنیم متر می رسد ازینجاست که دورنمای این قسمت دیوار از قسمت های زیرین آن به خوبی دیده و تشخیص شده می تواند.

دیوار تیر کش ها سه قطار و رواق ترصد را نیز حفظ کرده میرود البته این قسمت از دیوار شیر دروازه است که در جناح جنوب غرب، پایین تر آن گردنه وجود دارد که از آن راهی به آنطرف کوه به گذرگاه و پایه های لین های با ولتاژ بلند تر سروبی ونغلو به ریاست ساختمانی و سب استیشن مربوط، تمدید گردیده اند، و احتمال خطرات از آن استقامت تصور می بود بزرگی شاهبرجها نیز درین قسمت قابل ملاحظه می باشد شخی دیوار در قله نهایی دوهم دیوار ازین استقامت با یک سطح نسبتاً وسیع منتهی

(c) ketabton.com: The Digital Library

می شود ودر اخرین شاهبرج آن محافظ پوسته حفاظتی فعالانه وظیفه خود را اجرا نمود.

فعلاً درین حصه دیوار به طرف داخلی آن محوطه مستطیل شکل که درازی اضلاع آن به امتداد دیوار است موجود بودده که صرف تهداب ساختمان های آن که تماماً از سنگ ساخته شده مشخص شده می تواند. و متصل دیوار ها تهداب اتاق های کوچک موجود بود.

قابل تذکر است که در قدیم درین محل حتماً کدام ساختمان خصوصی رتبیل شاهان و یا قرارگاه محافظین و مدافعه کننده گان دیوار وجود می داشت که از بقایای فعلی آن کدام اثار آنها به چشم نمی خورد.

درین قسمت همواری دیوار فعلاً درختان مثمر و زینتی از جانب ریاست شاروالی کابل غرس گردیده و برای آبیاری آنها ذخیره حوض کانکریتی احداث گردیده است گفته میشود که کابل شاروال انجینر محمد یونس نوانديش بعضی اوقات به این نقطه کوه بالا شده و از همین درختان نو غرس شده بازدید بعمل می آورد.

نسبت کمی وقت تا اینجا ریسرج ساحوی صورت گرفته و در مورد قسمت های باقیمانده دیوار باید گفت که ازین سطح همواره به بعد امتداد دیوار به صورت یک خط مستقیم بدون فراز و نشیب دوام داشته که اثار دیوار ها و برج آن چندان قابل تشخیص نمی باشد.

بعد از تقریباً صد قدمی دیوار به نقطه عروجی قسمت جنوب غرب ختم شده و سپس از آن نقطه بگونه خم و پیچ که تیغه های صعب العبور باداشتن سبک ساختمانی قسمت اولی تا یخ بندان گذرگاه یعنی به نقطه معینه شیر دروازه منتهی می گردد ، که این قسمت دیوار ایجاب ریسرج ساحوی جداگانه را می کند در خاتمه اگر بگونه نتیجوی و پیشنهادی گفته شود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.به منظور تشخیص و معرفی بهتر و پیشتر دیوار های شیر دروازه باید به صورت مسلکی و با استفاده از افزار پژوهشی ریسرج اساسی بعمل آید تا منبع مستند و مدلل به دسترس علاقه مندان این رشته و اهل مطالعه قرار گرفته بتواند.
۲.بعد از آن اگر به مرمت کاری و ترمیم اساسی این آیینه تاریخی پر اهمیت کابل و حتی به سطح وسیع تری اقدام صورت بگیرد بدون شک برای دیدن آن علاقه مندان این نوع آثارجلب خواهند شد.
۳.چون قسمت سطح هموار ساحه وسیعی را احتوا کرده بالای آن تفریحگاه خوب (که هسته آن گذاشته شده) وعمارت های توریستی احداث شود به اهمیت این پدیده شگفتنی کابل خواهد افزود.
۴.به خاطر صعود به این ساحه و تماشای ساختمان های دیوار ها از جناح خارجی آن امکانات راه موتر را مساعد بوده بدین وسیله در زمینه تماشای آنها سهولیت بهتری بوجود آمده می تواند.
۵.چنانچه قبلاً گفته شده بود اگر در قسمت شیر دروازه هر دو دیوار توسط پل هوایی وصل شود ، به مظاهر تفریحی و قابل دیدنی این اعجوبه بی نظیر افغانستان خواهد افزود.
(انیس شماره ۲۳ سال ۱۳۹۱ ، رازقی نریوال).
خاطره: در مقاله قبلی راجع به این کوها ریسرج ساحوی صورت گرفته به تفصیل صحبت شده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بامیان از اعجوبه های هفتگانه کشور

بامیان یک واژه نهایت نامی و پدیده حایز مقام نهایت والای تاریخی، فرهنگی، مدنی، مذهبی، تجارتی و سوق الجیشی است، نامیکه اصطلاح آن مفهوم مجرد و غیر مانوس را افاده نمی نماند آن بامیان، بامیکه بمثابه یک منطقه ممتاز شهکار های بی نظیر و مظهر خلاقیت های سرشار و خارق العاده هنری این سرزمین باستانی و حماسه افرین ما بوده است.

بامیانیکه راه ابریشم از قُله های بلند سلسله کوهای زیبای آن می گذرد بلی بامیان تاریخیکه مظاهر هنری، فرهنگی و مذهبی بی مانند آن نه تنها در وجود مجسمه های بی بدیل دو گانه بزرگ، مجسمه های نسته و خوابیده بودا و سایر پیکره های خورد و بزرگ متعلق آن مجسم اند بلکه مظاهر طبیعی و شکوهمندی آن در مجموع دره های زیبا و شاداب و شهر های با عظمت جدار های مجسمه های بزرگ و سایر پدیده آن متجلا بوده و سوژه اسطوره صلصال و شامامه از آن نشست نموده است موقعیت تاریخی بامیان مختص به یک بعد مشخص نبوده بلکه از ابعاد ارزشمند مختلف حیات تاریخی و باستانی از اهمیت بسامهم و ممتاز برخوردار است که هر کدام آنها در مباحث فشرده به طور لازم تعریف شده نمیتواند.

اما در مورد وجه تسمیه بامیان میتوان بدین شرح ارایه داشت نام بامیان اصلاً از کلمات «خان – یانگ» و بامیکان اقتباس نمود که سپس در قرن پنجم میلادی به شکل بامیان کسب عمومیت نموده است.

بامیان در اثار تاریخی از جمله در بنداهش و یا یک قسمت ادبیات پهلوی به شکل بامیکان آمده است.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسیو هاگن به نقل قول از دانشمندان دیگر از قبیل ژاک مارکوارت و بیلیو بدین عقیده است که صرف (ک) بامیکان در دوره های واپسین به حرف (ی) مبدل گشته و شکل بامیان امروزی را اختیار نموده است.
بامیان در ماخذ چینایی به اشکال «خان-ین-نا» یا «فان-یان» شهرت داشته است ریشه اسم بامیان از کلمه بامیه اوستا که به مفهوم توصیفی، متجلا، مشعشع و روشن است و در پهلوی بامیک ازین ریشه اقتباس گردیده گرفته شده است که در ادبیات دری بمعنای صبح روشن یا صبح صادق میباشد.
هیوان تسانگ یا شوان تونگ که در قرن هفتم میلادی به بامیان مسافرت داشته در سفرنامه خویش از بامیان به شکل «سی-یو-کی» و «فان-ین-نا» ذکری بعمل آورده است به گفته محترم ظفر پیمان بر علاوه اشکال تذکار رفته در منابع چینایی طوریکه قبلاً نیز اشارتاً گفته شد بامیان به نامهای «فان-یانگ»، «فان-ین»، «فانگ-ین»، «فا-ین-نه»، «و پوماهو» نامیده شده است.
اگر بامیان از لحاظ موقعیت جغرافیاوی به شناسایی گرفته شود این ساحه باستانی در حوزه مرکزی افغانستان و سلسله کوهای هندوکش و بابا از کابل به فاصله ۲۱۷ و یا ۲۴۵ کیلومتر موقعیت داشته که شمالاً به سمنگان، جنوباً به غزنی و ارزگان، شرقاً به بغلان، پروان و میدان وردگ و غرباً به جوزجان و غور محاط میباشد.
یا بعباره دیگر موقعیت بی همتای طبیعی بامیان در وجود خود مجموعه دره های شادات و سرسبز، شهر های شکوهمند متعدد را تشکیل داده که هر کدان این ها سطری است از بدایع طبیعی که مجتمع عجایب زیبای طبیعی را در وجود خود گنجانیده و در هر ورق آن یادگار ها و خاطرات تاریخی ثبت اند و به این ترتیب کلکسیون فنکاری ظریفانه بشری و

(c) ketabton.com: The Digital Library

طبیعی محاسن هنری و خاطرات تاریخی را بودیعه گذاشته اند که اوراق متنوع آنها در دامنه های پر برف سلسله جبال هندوکش و کوه بابا فرش نموده اند و به اساس یک مفهوم دیگر این دوره برزگ پر طروات و شاداب که متصل به سلسله کوها و دره های متعدد فرعی آنها بود از گردنه شاتو تا کوتل شبر، از اغرابات تا دو آب میخ زرین، از شهر غلغله تا دره خشک و دره اشراف، هر کدام در ذات خود تظاهر جلوه های بدایع و عجایب طبیعی بوده که تنوع ساختمانهای طبقات الارض آن به شکل ها و رنگ های متنوع در گوشه و کنار آن بچشم میخورد.

بامیان در اغوش کوهای هندوکش و بابا ساحه نهایت زیبا و گوارا، دارای هوای سالم و دل انگیز، آب های شفاف و شفا بخش، رود های پر آب صاف، ماهی های خالدار و دامنه های پر از جوپه های گوزن و کیک و زمین زراعتی آن پر از کبوتر ها بوده و برای سیاحین جهان یک محل مطرح زا جهانی و تفریحگاه دلکش شمرده میشود.

بناً بر همین موقعیت ممتاز و بی مانند بامیان است که به قول احمد علی کهزاد در قدم قدم آن مظاهر عجایب طبیعی و شهکاری های هنری بشری به مشاهده می رسند و سیاحین جهانی را به مقصد حظ بردن از تماشای آنها به دان سو می کشاند. چنانچه زایرین چینایی و هیوان تچاو را تصویر دوره شکوهمند و مجلل بامیان، و انگیزه های تلوسه آمیز بدین جا کشانیده است.

از خصوصیات مهم مرکزیت ائین بودایی یکی این بوده که پیروان آن در کنار وادی ها دره ها و رود ها به عبادت می پرداختند که مثال گویای آن در دره پولادی همین بامیان و موجودیت صدها مغاره های آن مانند اشیانه زنبور بوده که توسط راهبان ساخته شده و دران به تعداد صدها چراغ روشن می شدند، گاه گاهی صدای مهیب جرس ها از هر سو فضای آن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماحول را پر انگیزه می ساخت و توام به آن خاموشی و سکوت شب می شکستاند و انعکاسات آنها در دره های سربفلک کشیده هندوکش و کوه بابا پراگنده و خاموش می شدند و بدون شک در زنده گی مردم بامیان یا حالت مبهوت و تعجب آورنده مسلط می ساخت.

درین زمان بامیان مرکز عمده تجارتی، مذهبی و صنعتی محسوب میشد، باالخاصه در دوره کنیشکای کبیر امپراتور کوشانی ها بامیان از جاه و جلال بی نهایت زیادبرخوردار بود و توجه عالمان و فاضلان آن عصر را بخود معطوف ساخته بود.

چنانچه هیوان تسانگ زایر موصوف زیر تاثیر این انگیزه ها قرار گرفته در سال ۲۳۲میلادی در حالیکه تحایف و نزرانه ها با خود داشته به این جا بمسافرت مشکل افزا پرداخت نامبرده مشاهدات سفر خویش را بدین شرح بیان داشته که تصویر بامیان را بدین منوال بمظاهره می کشد بامیان دارای ده معبد بود که راهبان راه کوچک دران به عبادت می پرداختند به سمت کوه شمال شرق شهر شاهی در یک سنگلاخ عمومی مجسمه بودا به ارتفاع ۱۴۰ تا ۱۵۰ فت به سبک نهایت ظریفانه هنری کنده شده بود که شعاعی طلایی آن به هر طرف انعکاس می یافت جواهران و زیورات آن که به برگ های طلایی مزین بود چشم را از دیدن آنها باز میداشت و زایر دیگر چینایی «هوی چا او» همان «تچاو او» که در سال ۷۲۷ میلادی نیز به بامیان سفر داشته از حشمت و شکوه مظاهر حیرت کننده جم و جوش ساکنین بامیان، از مجسمه های با عظمت و معابد پر جلال آن قصه های داشت که شنوندگان را مبهوت خود می ساختند.

اگر در مورد راهای تجارتی و کاروانی بامیان معلومات ارایه شود بدیهی است که توسط این راه دور و درازبین دو شهر مهم آئین بودایی پور شاپورا

(c) ketabton.com: The Digital Library

یعنی پشاور و بامیان امتداد داشته است. و قبل از انکه سرک شکاری کشیده شود بنام راه بزرگ یاد میشد.
که کابل و کاپیسا – بگرام را از راه غوربند به کوتل شبر کوتل اغرابات، سوخته چنار و دندان شکن با صفحات شمال وصل مینمود.
و زمانیکه غزنی مرکز آل ناصر یعنی غزنوی ها و بامیان مقر شنسبانیان بود بین این دو شهر نیز راهی وجود داشت که از بلخ، ضحاک، دره کالو و کوتل حاجی گک، گردل دیوار و از راه کوتل اونی و وردگ به غزنی منتهی می شد.
اما پدیده های مهم هنری و مذهبی که به بامیان شهرت جهانی داده است قبل از همی مجسمه ۳۵ متری و مجسمه ۵۳ متری و مشخصات تزئینکاری به سبک هنری تراشیدن ظریفانه آن بود که در مورد بحث مفصل تری را ایجاب میکند و ما صرف در خصوص طاق پیکره ۳۵ متری که ۸ متر عمق داشت میتوان اینقدر ارائه داشت که در جدارهای آن تصاویر زیبای رنگه منقش گردیده بودند و در حصه بالای سقفش سر مجسمه قرار داشته و بالای آن رب النوع افتاب یعنی سوریا به قیافه جوانی سوار بر عراده نشان داده شده که چهار اسپ بالدار آن را می کشاند.
رب النوع مهتاب در هاله نور که شعاع آن در شکل دندانه های عراده متصلاً محاط است در داخل دایره هاله برنگ خفیف گاهی شکل بمشاهده میرسد عراده و اسپ بالدار با اسطوره های یونانی و کالا های رب النوع با کالا های اسیای مرکزی شباهت تام، اسلحه و شمشیر دراز و نیزه بلند اشیایی آند که در دوره ساسانی در افغانستان و ایران رواج داشته که دران تزئینکاری بخصوص موجود بود.
در بالای اسپ های عراده دو هیکل بالدار که سوار کاران بزرگ بر آن در حالت سواری بچشم می خورد و در بالای صحنه نیم تنه ای دو زن قرار

(c) ketabton.com: The Digital Library

داشت که معرف موکلین باد ، زمین و دریاب بودند در دو جناح صحنه مرکزی به اندازه بلندی سرمجسمه عقب کنار ها یک عده شهزادگان بامیان و امرای محلی دیده می شدند و در مابین شان یکعده فرزندان شیران یعنی شاهان بامیان وجود داشت که در حال دادن مال و اعانه بودند.

و در ساختمانهای بودایی با عطف توجه بخصوص ثبت گردیده تاکه به عنوان یاد و بود و قدردانی تصاویر شان درین جا منقوش شوند.

بملاحظه اسناد و شواهد تاریخی در زمینه سایر ارزش ها و داشته های فرهنگی و مدنی بامیان نمی توان که در چند سطور مختصر معلومات لازم ارایه شوند و باید به این پرسش ها جواب داده می شد که در تراشیدن مجسمه های بامیان از کدام سبک و افزار معماری استفاده شده و این پیکره ها دارای کدام مشخصات بوده ، معابد مجسمه **۳۵** متری یا خنک بت و مغاره های متعلق به آن از چه قرار باشند ؟

مجسمه بزرگ **۵۳** متر و سمچ های همجوار آن و در مورد ، نظر باستانشناسان مجسمه نشسته و خوابیده بودا و مجسمه های سه گانه شناخته ناشده بوده از چه قرار بودند شهر ها و دره های بامیان که پیشتر از آن یادآوری بعمل آمد دارای کدام چگونگی ها بودند ؟

معلومات مفصلی موجود اند که میتوانیم زیادتر ازین صحبتی داشته باشیم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګندهارا الرغوني بڼايه مدني حوزه « د کوشانيانو د دورې دمعمارۍ او ښکليو هنرونو» په اثر کې

د لرغون پېژندنې د ارزښتناکو اثارو په لړ کې د څېړنپوهې د علمي رتبې د يوې پروژې په توګه «معماري و هنري هاى ظريفه ګندهارا و باختر در عصر کوشانى ها» تر عنوان لاندې د ښاغلي څېړنپوه نظر محمد عزيزي يو مهم اثـر دی، ددې اثـر محتويـات چـې د لارښـود اسـتاد څلـورو تقريظونـو، مقدمې، موخذونو د ليکوال د بيوګرافۍ، د اثارو پر معرفۍ سربېره په اوو څپرکو کـې پـر اړونـدو موضـوعګانو بانـدې لـه علمـي – څېړنيـزو پراخـو بحثونو څخه عبارت دی.

چې د څپرکو د بحث وړ عنواني مطلب يې په دې ډول دي:

په لومړي څپرکی کې د موضوع لرليد ته کتنه کې په بېلا دورو او حوزو کـې د معمارۍ او ښکليو هنرونو په باب په تفصيل سره رڼا اچول شوې ده.

او په دوم څپرکی کې په عمومي ډول د باختر د مدني حوزو، لکه ګندهارا، تهـاريلي، غزنـي او د هغـوئ د اړنـدو عقيـدتي ودانيـو او جوړښـتونو د څرنګوالی په باب، او په دريېم څپرکی کې د ګندهارا د حوزې د ترومپ د معمارۍ په ډولونو او جوړښتي قاعدو بحث شوی دی.

ددې اثر په څلورم څپرکی کې، د ګندهارا په حوزه کې د هلينستيک هنر تـر نفوذ لاندې د ښکليو هنرونو د هستوونې څرنګوالی او په پنځم څپرکی کې د ګندهارا او باختر په حوزه کې د معمارۍ د هنر پـه اړه د پوهـانو او لرغـون پېژندونکو نظر يې تر څېړنيزې کتنې لاندې نيولی شوی او په شپږم څپرکـی

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د سلطنتي او مذهبي ودانيو د شتون له مخې د کندهارا او باختر دحوزو پر پېژندنې او په اووم څپرکي کې د باختر په په پاچهي معبدونو کې په هنري او پر انځور يزو ځانګړتياوو بحث شوی دی، پايلې او وړانديزونه هم ددې څپرکي يوه برخه ده.

بنايي وويل شي چې دعلمي – څېړنيز اثر چې د علمي لوړې رتبې مستحق پرې ګڼل کېږي په دې اثر کې د څېړنپوه نصر الله سوبمن د لاربنود استاد پر نظر سربېره څلورو لوړ رتبه پوهانو تقريظونه ليکلي او په مجموع کې يې کانديد د لوړې علمي رتبې وړ يې شمېرلی دی، چې دوی هريو څېړنپوه سيد امين مجاهد ، پوهاند احمد ضيأ نيکبين، پروفيسور عصمت الله عثماني او د څېړنپوه مير عبدالرووف ذاکر څخه عبارت دی. چې دوی هر يو ددې اثر د ارزښمندۍ، ګټورتوب او ضرورت په باب خپل نظرونه ورکړي دي، چې دلته د موضوع په اړوند هغه هم په مقدماتي ډول د جغرافيوي، پوځي او فرهنګي وتلي موقعيت له کندهارا په اهميت به د بحث وړ ټکی را واخېستل شي.

لکه چې له دې منځه د سرمحقق سيد امين مجاهد د تقريظ په يوه برخه کې راغلي دي: «...زيرا افغانستان نه تنها عهد تمدن ونقطه عطف تمدن هاى جهان باستان به شمار مى رفت بلکه با برخورد مظاهر و پديده هاى فرهنگى، اجتماعى، اقتصادى و سياسى در حيطه اسياى مرکزى نسبت به هر سرزمين ديگر جايگاه مهم و مقام شامخ را احراز نموده، از داشته هاى مادى فرهنگى و عظمت هاى تاريخى از هزاره هاى پنجم بدين سو بى نياز بوده، مقام باختر زمين وحوزه هاى تمدنى آن توام با سرزمين گندهارا در واقع محور تاريخ باستان جلال و شکوه آن نماينده گى ميکند».(۱)

د ګندهارا جغرافيوی موقعيت :

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ګندهارا Gandahara ولایت د افغانستان د مملکت په ختیځ کې پروت دی چې د ختیځ له خوا د سیند په سین، د لویدیځ له خوا د هندوکش (د پغمان د غره) د غرونو په لړۍ اود جنوب له خوا د پاختیا (پاکتیا) او زابل او د شمال له خوا د بلور په ولایت (چترال، نورستان، پنجشیر) محدود دی.

یا په بل عبارت ګندهارا د پېښور، اټک، یوسفزیو، هشت نګر (هشنغر)، سوات، باجوړ، بونیر، دیر، ننګنهار، (د جلال اباد ناوه)، لمپاکا (لغمانونه)، کونړونو، اسمار، کابل، لوګر، وردګ او د کاپیسا (کوهدامن او کوهستان) په سیمو ویشل شوی دی.

د ګندهارا ډېر پخوانی ښارونه د پېښور د بګرام اود جبل السراج (کاپیسا) بګرام او نګارا ارا (نګاراهارا – سپېڅلي هډه) او یا له کابل، پخاور (پېښور)، اټک، چاریکار، نوشاره، برکی راجان، جلال اباد، تګری، مندراور، چارباغ (په لغمان کې) اسمار، ښبوه او شګي، چغه سرای، لعل پور، جلالر، شب قدر، کوت، دیر، امبیله، تره کی، میان قلعه، ناوه ګۍ، کوتای (کوتکی) او له دا سطې نورو څخه عبارت دی.(۲)

ښایي وویل شي چې په لومړی سر کې می نیت درلود چې د پورتنی اثر د ګندهارا او باختر د معمارۍ او ښکلیو هنرونو څېړنیزه لیکنه وکړم خو کله چې مې فکر ته راغله چې د دې لیکنې په لنډه محتوا حتی بحث کول هم ډېر ستونزمن کار دی نو مې لازمه وګڼله چې د دې اثر نه په ګټه اخستنې سره یوازې د ګندهارا او د ګندهارا مدنیت د لرغون پېژندونکو او پوهانو له نظره تر څېړنیزې کتنې لاندې ونیسم.

تر هر څه دمخه د ګندهارا تمدني حوزه په دې د پېژندنې وړ ګڼل شوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه څېړنې چې د یو شمېر پوهانو لخوا لکه پروفیسور ب. ن. پوري (B,N.Prui)، فورلانګ (G.R.forlong)، جان روزنفیلد (j.Rosefield)، ویلیام ترن (w.w.Tarn)، الفرد فوشه (A foucher)، فرانس التهایم (F. Allneim)، هیرمن ګویتس (H. Goetz)، ګرونویدل (Grunwedel) او داسې نورو ختیځ پېژندونکو او لرغون پېژندونکو له خوا د ګندهارا د حوزې د پولو په باب یې ترسره کړې دي.

داسې ښودل شوې چې د ګندهارا حوزه د زماني او د تاریخي یو شمېر دورو په تېریدلو سره د پاچهیو واکمنیو په تغییر او بدلون موندلو سره د هغې پولې او پراخې محدودې کله کوچنۍ شوې او کله هم په پراخه کچه ورسره ځینې سیمې تړلې شوې او د هغې د پولو وروستنی حد له شمال څخه د هندوکش د غرونو تر جنوب پورې او د سیند له جنوب څخه نه اوښته، او دیانه د «سوات -Swat» سره او د ګدو روزیا ځینې سیمې هم را نیولې.

د ګندهارا حوزه په ویدایي (ویدیک Vedic) دوره کې د کابل د سین له غاړو د اندوس تر غاړو پورې تشکیدله او بیا ورسره د پنجاب شمال لویدیځې برخې هم یو ځای شولې او ددې سیمې له مهم برخو څخه د سوات حوزه، او دیانه او هیلو (هډه) شمېرل کېدله.(۳)

د یو شمېر پوهانو په عقیده پېښور او تکسیلا داندوس او دهغه شمال لویدیځو پولو ترمنځه دهندوکش (کاپیسا) تر پولو پورې ګڼلې دي.

او ځینې پوهان په دې باور دي چې د ګندهارا مرکز زیاتره پوروشاپور (پېښور) ؤ خو په شکلاوتي او چارسده خو ګندهارا دمهمو سیمو له پایتختونو څخه شمېرل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پخوانیو زمانو کې د ګندهارا حوزه یا جغرافیوي محدوده و او دا بهاندا پورا یا په کلاسیک نامه د پخوانی هند چې بیا د بهارت له نومه رهبري او کنترولیده.

د «ریګویدا Reg-vid» د شواهدو له مخې آریایان په ۱۵۰۰ تر میلاده دمخه د ګندهارا سیمو ته راننوتل چې په دې وخت کې د ګندهارا سیمه د «مهاجاناپادا Manajana – pada» په نوم یادېدله.

کومه موضوع چې د یادونې وړ ده هغه داده چې د تاریخ په اوږدو کې د ګندهارا پولې او موقعیت په یو حال نه دی پاتې شوی او بدلونونه یې موندلی دي. په بېلا بېلو واکمنیو او شرایطو کې د ګندهارا د سیمو ویشتنې کله محدودې شوې او کله یې هم پراختیا موندلې ده. پورو شاپورا یا پېښاور او نور یونانې ښارونه دي، بیا وروسته د سترو کوشانیانو یعنې ستر کنیشکا یو ښار، او پایتخت یې هماغه تکسیلا د ګندهارا له مهمو توابعو یا سیمو څخه شمېرل کېده.

ګندهارا هغه خاوره ده چې په هغې کې د یوناني – ساکایي، پارتیانو او کوشانیانو د دورو د واکمنیو شواهد په ښه توګه لیدل شوي، په شپږمه او اوومه پېړۍ کې د ګوپتایانو او کابلشاهانو تسلط پټۀ د خوان زانګ (هیوان تسانګ) په زمانه کې د بودایي د فلسفې زده کړو د موبدانو او زده کوونکو د تحصیلي مدرسو او بودایي ابداتو پاتې شوونې هلته په ډېره ښه توګه لیدل شوي دي.

که څه هم د (۱۹۰۵) م کال را په دېخوا د پوهانو وروستنیو څېړنو وښودله چې د ګندهارا حوزه نه یوازې د تاریخي دورو د ډول ډول ادابو او فرهنګ د جذبولو بستر و بلکې د ډېرې د عصر یعنې د «پلیو لیستیک Paleolethic» د زمانې شواهد په کې هم لیدل کېدل لکه چې د مردان د ښار د شاوخوا د «سنګاور Sanghour» له سیمې په یوه مغاره کې تر میلاده ۳۰۰۰ – ۱۵۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلونه دمخه کشف شول که څه هم دې زمانې د برونز د دورې پورې تړاو درلود د آریایي قبیلو لیږدیدنې د هندوکش له شمال څخه د جنوب خواته په تیره بیا ویدایي یا د (ویدیانو) په دوره کې وې او د ویدیک تمدن پیل د ګندهارا په حوزه کې د آریایي تمدن او له ګندهارا څخه هغې خواته د هند تر منځنیو سیمو پورې کېدای شي چې د برونز د دورې پای شمېرل کېږي.
ګندهارا او د مسمي سره د هغه نوم لکه چې دمخه ترې یادونه وشوه په « ریګ – وید » او د هخامنشي داریوش د زماني په ډبرلیک کې د هخامنشیانو تر واکمنۍ لاندې د ۲۳ سیمو په کتار کې د « ګادارا یا ګدارا Gradera» تر سرلیک لاندې یاد شوی دی.
د هیرودوت په کتاب کې د « تاریخونو» تر سرلیک لاندې، ګندهارا د داریوش د پاچهۍ دمالیاتو د راټولو او عایداتو سرچینه یاده شوې ده.
ګندهاري وګړي د هغو د اتنیکي ځانګړنو له مخې زړور او همدارنګه د فرهنګي اړخونو په پاملرنې سره د لوړ مقام لرونکي وو.
له بلې خوا ځینې سندونه ښیي چې ګندهارا له ګندهارا له نوم څخه چې « ارودها Arodha» زوی او د « یاتی Yayati» نوسی یا وارث څخه رامنځته شوی دی.
په زیاترو پخوانیو اسنادو کې دګندهارا د حوزې نوم په «کین – تو – لو Kien – to- lo» او یا ځینې نورو په « کین- تو Kien – to» مسمی کړی دی.
چې دا موضوع « پول – پلیوت P- Pelliot» هم تاییده کړی ده او د سترابون د نظریو له مخې د ګندهارا سیمه د « ګنداریس Gandaris» په نوم یاد شوې ده.
د « الفرد فوشه A . Foucho» او د دوکتور « فرری Fray» د نظریو له مخې د موریایانو د امپراتورۍ په زمانه کې ګندهارا هم د ټاکلي پراختیا لرونکی وه او هندي کاروانونه دګندهارا له لیارې د ګندهارا شمال ته رسېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «پ. بم P-Bamm» يو بل عالم په نظر د ګندهارا کلمه د «ګه-نه-دهارا Ga-Na-dharai» په شکل په پنځمه پېړۍ کې د هخامنشي لومړی داریوش په ډبرلیک کې چې د (۵۲۰ تر میلاده دمخه) د بیستون په شاوخوا کې لیدل شوې د «ګادارا Ga-da- ra» په شکل یاده شوې او د هخامنشی د ستراپی له محلاتو څخه شمېرل شوې ده.

د «کوپت Kopt» (مصر Eggpt) په سندونو او سرچینو کې د ګندهارا نوم د «تیری کانا کوفی Tri- Kana – kofie» په شکل موندل کېدای شي او د توماس Tonvas په نوم د یو بل عالم د وړاندیز له مخې د پاپیروس په پاڼو کې د ګندهارا نوم د «کویتا کندهاری Kotya – Kartary» په بڼه لیکلی شوی دی.

تر کومه ځایه چې د پوهانو اثار چې د ګندهارا په اړوند یې لیکلي دي د ګندهارا د نومونې، جغرافیوي او فرهنګي اهمیت باندې رڼا اچول شوی ده چې له دې جملې نه «هیرمن ګویس»، «ګسترابون» الفردفوشه، فرانس، دایین اکبری مولف، دکتور دانیل شلومبرژه، اوریل شتین، ګ. الف پوګاچینکوا، سیرمورتی میر دیلر دکتور خلیل الله اورمړ، ربشرما، فوګل، وینیام سمپسون، سپونر، ژوزف هاکن او داسې نور.

که څه هم د ګندهارا دحوزې محدوده نه یوازې پورتنۍ یادې شوې سیمې شمېرل کېږي بلکې یو لړ نورې سیمې هم موجودې وې چې په هغو کې دګندهارا دګریکو-بودیک دمکتب د ښکلیو هنرونو مظاهر لیدل کېږي، چې له دې سیمو څخه عبارت دی.

تخت باهی (Takhtebahie)، (جمال ګری Jamal – Gehre)، (شهر بهلول Shahre- Bahlol)، (شاجیکی دری Shaji ki – Dehee)، (تهاریلی Tharel)، (موکاساندا Mbkha- Sanda)، (ناتو Natha)، (هده Hadda)، مانیکیالا Manikyala)،) رانی ګت Rani – Ghat) چې دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

نـوري لـويې او وړې سـيمې پـه مجمـوع کـې هغـه جغرافيـوي او تـاريخي محدوده چې د ګندهارا تر سرليک لاندې د يو جوړښت په شکل رامنځ ته شوې دي.

ګندهارا او دهغه مدني او هنري مکتب د مظاهرو بېلګې :

تر کومه ځايه چې د مخه هم ورته اشاره وشوه په بشپړ ډول په دې موضوع خبرې نيز بحث په دې ليکنه کې ناشونې ده او يوازې به په نمونه ايز ډول پرې يو څه رڼا واچول شي:

ګندهارا يوه له هغو لرغونو سيمو څخه ده چې په هغې کې د کوشانی دورې هنر؛ يعنې يوناني هنر، بودايي تهذيب يا فلسفه، د بودايي تجسماتو تر ځليدلو د مخه د نورو تجسماتو او ديرونو په خوا کې وده او پراختيا وموندله او دهغو وروستنيو خبرې نو له مخې چې د يو شمېر پوهانو له دې منخه الفرد فوشه او سير جان مارشال له خوا (۱۹۰۸- ۱۹۰۹م) کې او همدارنګه پروفيسور «داني Dani» او داسې نورو اروپايي او هندي پوهانو لکه «کوما را سوامی Comarsuamy» افغاني لرغون پوه شاهي بای مستمندي او د نورو له خوا ترسره شولې څرګنده شوه چې د ګندهارا په حوزه کې د اندو آريايي او اندو يوناني د معمارۍ او هنر تر څنګه د کوشاني دورې د هنر هستيدنه او بيا وروسته د کوشانيانو د سترې امپراتورۍ په دوره کې د هندوکش شمالي برخو ته ور انتقال او پراختيا وموندله. چې د بېلګې په توګه دامو رود په هغه خوا کې د مرکزي اسيا د سيمو لکه «ايرتام Artam» د کندز، سرخ کوتل، دورمان تپه، چقلاق او داسې نورو زياتو برخو کې له لاس ته راوړلو او کشف شوو اثارو څخه يادونه کېدای شي.

له همدې امله مخکې تردې چې د ګندهارا په حوزه کې د معمارۍ، هنر او مجسمې جوړونې د طريقې او شيوې په اړه د دې برخې د پوهانو نظرياتو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

فعالیتونو یې تحلیل او وارزول شي نو د یو شمېر پوهانو د څېړنو له مخې چې د ګندهارا په حوزه کې یې ترسره کړي دي دهغو په ویشنه او مرزبندۍ باندې رڼا اچول شوې ده.
دکتور دانیل شلومبرژه چې د ګندهارا یعنې ګریکو – بودیک دهنر په اړه تر الفردفوشه او فوګل دربیم څېړونکی دی، ګندهارا هغه سیمه بولي چې مدیترانه یا رومن هنر د سترو کوشانیانو یعنې ستر کوشاني کنیشکا د واکمنۍ په دوره کې زیات و روزل شو او پراختیا ورکړ شوه.
په دې سیمه کې د پوهانو د نظریو له مخې د ګندهارا حوزه د یوې دیني مقدساتو او هنري ارزښتونو دخاورې په توګه ګڼل کېدای شي هغه چې زیاتره یې د ګندهارا په حوزه کې شامل حال نه وو د یوناني هنرمندانو او د اندوګریک دواکمنۍ په واسطه د تهذیبونو او عقیدو سره د هنري وارد شوو پدېدو سره د ټکر په وجه یې په کشمیر کې د «کوندالاوا Kahdalava» د بودایي د ستر مجلس تر پریکړو وروسته دګندهارا په تهذیبونو کې ورګډ شو او د ګندهارا دهنر مذهبي توب یې رامنځته کړ.
په داسې حال کې چې د ځینو پوهانو په نظر د ګندهارا هنر نه یوازې د کوشانیانو په دوره کې بلکې زیاتره د یوناني او سکایي واکمنیو په زمانه کې لا اعتبار پیدا کړ او په دې باب د لرغونو دورو په برخه کې د علم او پوهې په نړۍ کې یې یو شمېر ارزښتناکې موضوعګانې وړاندې کړې.
خو له هغه ځایه چې د ګندهارا د تمدني حوزې په بېلا بېلو سیمو کې د لرغون پېژندنې څېړنې سرته رسیدلې دي داسې وګڼل شوه چې د بودایي د هنري مکتب او د بودایي فلسفي د تنظمیدلو لوړې درجې ته رسول د بودایي راهب د یوناني هنرمند له خوا چې دمخه د یوناني هنر او یوناني متولوژۍ له اغېزمنو متاثر شوي وو او د ګندهارا د یونانو – بودایي هنري مکتب په هستوونه کې یې پوره ونډه اخېستې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که څه هم د ګندهارا ګریکو – بودیک هنر، د نامتو لرغون پوه الفردفوشه دنوم سره کلک تړاو لري. خو د ګندهارا د تمدني حوزې د پېژندنې د لامل یوازنی پدیده دهغو بودایي اثارو او ابداتو شتونۀ چې ددې حوزې د پېژندنې د شتون په برخه کې هغه یونانیان مشخص کوي چې د بودایي فلسفي او یوناني تمرکز د ځرګندتیا موندنې لپاره تر میلاده (۱۳۰) کاله دمخه له شمال څخه جنوب ته را خپاره شوي وو.

له بلې خوا نه مخکې تردې چې په ګندهارا کې د یونانو – بودایي هنري مکتب، ددې هنر دهستیدو د سرچینې او زانګو په توګه په ځلیدلو راشي، زیاتو پوهانو داهنري مکتب د هندوکش په شمال په تېره بیا په بلخ کې ګڼلو چې ددې مکتب له پلویانو څخه یو دکتور دانیل شلومبرژه او ژوزف هاکن ؤ.

په هر صورت دالفردفوشه کیندنې چې په لرغونې بلخ او ورپسې د ژوزف هاکن له خوا په کندز او بیا د جاپان د کیونو د پوهنتون د لرغون پېژندنې هئیت په درکان تپه او چقلاق تپه کې کیندنې وکړې بیا یې هم ونه کړای شول چې هغه تیوری او طرحې چې دهندوکش په شمال کې د یونانو – بودایي دهنري مکتب د هستیدنې د سرچینې په توګه دتایید وړ وګرځوي.

خو د یونانو – بودایي هنري مکتب په خپل ذات کې د ګندهارا دهنر زیږنده ده چې هم دتاریخي پېښو له پلوه او هم د یوناني هنر له پلوه په ګندهارا کې د یونانیانو د شتون سره د ساختماني یامعماری، بودایي تجسماتو، اصیل فرهنګ له پلوه د هنري مطالعاتو په برخه کې د پوهانو لپاره د علمي لاربنودونکو له پلوه نوی باب پرانیست چې له دې منځه د بودایي فلسفي سره د ګندهارا هنر هستوونکي د ګندهارا اوسیدونکي او هنرمندان کېدای شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرمن پوګاچینکولو او ربشرما د نظریو پر بنا د بودا لومړنۍ مجسمه د « کوانا Kuvana» د ستر مجلس وروسته د جلندر او یا د کشمیر په « ګنداهارا» کې د « مهایانا» سترې طریقې او د « هنایانا» یا د « ژغورنې د کوچنۍ طریقې» د کوشانیانو په دوره کې په رامنځته کېدلو سره په هنري تجسماتو کې د بودا مجسمه د لومړۍ ځل لپاره را څرګنده شوه. په لومړي کرت ګنداهاري هنرمندانو د دې اجازه وموندله چې د مجسمې په چوکاټ کې د انسان په بڼه بودا ته ځلا ورکړي.
خو د څېړنپوه عزیزي د نظریې له مخې د بودا د مجسماتو او بودایي معبدونو رامنځته کېدل په لومړني شکل او یا ډېر کم د « اندوګریک Indo Greec» او ساکایي پاچهانو د واکمنۍ په زمانه کې د میلادي تر لومړۍ پېړۍ دمخه د ګنداهارا په حوزه کې به رامنځته شوي وي.
چې ډېره ښه بېلګه یې د « لوریان تالګهایLoryan – Tanghai» په مجسمو او د بیمارانو د تبرکاتو په مشهورو جعبو کې ګڼلای شو چې دا نظر یو بل نامتو محقق او د عالم سیر جان مارشال هم تایید کړي دي.
که موضوع را ونغښتل شي ګنداهار د خپلو مدني سیمو د شتون په اعتبار څه د باختر د سوجه فرهنګ له مخې او څه د ګریک هلنیتي او بودیک هنر سره د خلطتوب له مخې د باختر د مدني او تر هنري مکتب یا د معمارۍ او ښکلیو هنرونو د رامنځته کېدو خاوره او د ودې او تکامل او پراختیا مرکز ګڼل کېږي.
چې له نیکه مرغه څېړنپوه نظر محمد عزیزي به دا ارزښتناک او ډېر ګټور اثر لیکلی دی او په دې برخه زیاتو پوښتنو ته قانع کوونکی ځوابونه وړاندې کولای شي.
اخځونه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.معماري و هنر های ظریفه گندا هارا و باختر در عصر کوشانی ها ، نظر محمد عزیزي، مطبعه کاروان، ۱۳۹۱کال، ۹مخ.
۲.جغرافیایی تاریخی افغانستان، میر غلام محمد غبار، مطبعه دولتی، سال ۱۳۶۸ ، ۸۵مخ.
۳.معماری و هنر های ظریفه پورتنی اثر، ۸ مخ.
۴.ددې اثر تر ۲۸ مخه پورې بېل بېل مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باسول

د ننګرهار یوه بله مهمه لرغوني سیمه او ښار باسول دی، چې د افغانستان د ډېرو پخوانیو مذهبي سیمو څخه شمېرل کېږي.
دا سیمه د کابل سیند د مسیر ښۍ خواته او د ننګرهار دناوې په شمال ختیځه برخه کې پرته ده او یا باسول د پخواني نګاراهارا او اوسني جلال اباد ښار دجنوب ختیځ په ۵۰ کیلو متري کې موقعیت لري، هغه سیمه چې د جلال اباد له مرکزه او دخیبر د درې تر سیمو وروسته د پېښور په لوري ترې لار غزیدلې ده.
باسول چې د کابل سیند په اوږدو کې موقعیت لري او د یو شمېر وادیګانو او کلیو درلودونکې دی، دکابل سیند په مخالف مسیر کې هم یو شمېر کلي شته دي چې د ببېلي، سمځي او چکنور په نومونو یادېږي.
د باسول لرغوني موقعیت دهغو شمېر تپو او غونډیو پورې تړاو لري چې د هغو په اوږدو کې هسک هسک غرونه شته دي او یو مهال هلته د هغه په زړه پورې موقعیت ځانګړې اهمیت درلود او یوه هغسې سیمه ده چې د بودایي آیین پیروان او مرتضانه هلته اوسېدل او په عبادت بوخت وو، اوس هلته پخواني آبادي او برم دومره محسوس نه دي.
هغه لرغون پېژندونکې چې د لومړي ځل لپاره یې ددې سیمې د فرهنګي مظاهرو، عقیدو او معماري په هکله زیاتې څېړنې ترسره کړي او دغه سیمه یې له پخواني اوږدې زمانې راهیسې د بودایي معبدونو او بودایي آئین د پیروانو پر باب معرفي کړې ده، هغه د ویلیام سمپسون (W. simpson) په نامه یو لرغون پوه ؤ په دې سیمه کې د جاپان د کیوتو د پوهنتون لرغون پېژندونکو همیشه څېړنې ترسره کړي دي او د افغانستان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ختیځو سیمو د سمڅو، معبدونو، ستوپو، تجسماتو او داسې نورو اثارو په اړوند اود هېواد په فرهنګي تاریخ کې یې خورا ګټور معلومات ورزیات کړل د باسول سیمه چې د بودايي آئین یوه اړونده سیمه ده، هغه شمېر اثار او نښې نښانې چې نوموړو لرغون پوهانو کشف کړې، د ځلورمې او پنځمې میلادي پېړۍ پورې یې اړه درلودله. د باسول د هنري او د معمارۍ شتمني او دهغه د سمڅو صورت بندي یې بې له شکه د ګنداهارا د هنري مدرسې اغېزمني ده، هغه ختېنې او ستوکې مجسمې او په بېلا بېلو مواردو کې بودايي دېوالي انځورونه د باميانو د سمڅو د هنري مکتب د ۵۵ متري او ۳۸ متريزې مجسمې د رواقونو او ګنداهارا دحوزې د وروستیو دورو دتاریخي آثارو سره ورته والي لري، چې د مهندسي سبک او شیوه اودهنري محاسبو ترکیب بندي یې په هندي سبک او شیوه دي او لکه چې په باميانو کې دغه ترکیبونه د ساسانو -ګوپتا د هنر سره ورته والي لري.

هیوان تسانګ چیني سیلاني په اومه میلادي پیړۍ کې د نګاراهار او دهغه له اړوندو سیمو څخه کتنه کړې، او نوموړی له ۲ زرو بودايي راهبانو او برهمنانو او له سلو معبدونو څخه چې دمهایانا په طریقه وو، یادونه کړې ده او له ۳۰۰ تنو نورو راهبانو څخه چې د نګاراهارا په شمالي غرونو کې موجود و هم یادونه کړې ده چې ممکن د باسول د شمالي برخې په دوام دهیوان تسانګ د رپوټونو له نمونو څخه به وي ښايي وویل شي، چې د باسول دا بودايي سیمه لا زیاتو مسلکي څېړنو ته اړتیا لري او ممکن له دې سیمې څخه لکه د نګاراهارا د نورو لرغونو سیمو په شان لرغوني اثار را سپړل شوي او لوټ شوي وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوو د عدد څو اړخیزې ځانګړتیاوې

یو شمېر عددونه څه د مطلق عدد په شکل او څه د رتبې عدد په شکل، څه د اشخاصو د ضمیرونو په متابعت څه زموږ په ټولنیز ژوند کې او څه په پښتو ادب کې په تېره بیا په فلکوریکي ادبیاتو کې خاص ځای لري او د دوی پر بنسټ زموږ د ولسي ژوند د ځانګړتیاوو د ښکلا ایزو اړخونو د هېنداری په توګه موږ ته یو شمېر بېلګې او ممیزات راښوولای شي دا عددونه په بېلا بېلو شکلونو په عمومي ډول په انګیرنو، متلونو، لنډیو عمومي اصطلاحګانو او نورو برخو کې ورګډ شوي، زموږ د پخوانیو او اوسنیو وګړو د پراخ استعمال موارد یې پیدا کړي دي چې له دې جملې نه د «۷» عدد د څو اړخیزو ځانګړتیاوو په باره کې یو څه څېړنیز بحث کېږي.

د اووه عدد د تقویم له مخې :

له ډېرو پخوانیو زمانو راهیسې په عمومي ډول په ورځنیو محاورو کې تر بلې هرې پدېدې څخه چې زیات کارول کېږي د اوني یا هفتې نومونه دي.

هفته چې له اوو ورځو لکه شنبه، یکشنبه، دوشنبه، سه شنبه، چارشنبه، پنجشنبه او د جمعې له ورځو څخه عبارت ده، په زیاترو ژبو کې یې نومونه شته دي، حتی په پښتو کې د شنبې، یو شنبې، دوه شنبې درې شنبې، څلور شنبې، پنځه شنبې او د جمعې له ورځې نه په غیر نور سیمه ایز نومونه هم لري لکه خالي (شنبه) د ګل ورځ او د زیارت ورځ او داسې نورې.

د رنګونو له مخې :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خپله د طبعیت د منظرو په مظاهرو کې رنګ هغه طبیعي عیني پدېده ده چې په عمومي ډول په همیشني ډول د نړۍ او چاپېریال په هره برخه کې تر سترګو کېږي.
که په کوټلي توګه رنګ تعریف شي، نو هغه د (نور) اغېزه ده، هغه چې د جسمونو ظاهري بڼې ته بېلا بېل رنګونه ورکوي، او د فزیک له مخې هغه اغېزمنې ده چې په سترګه کې د نور د انعکاس له کبله رامنځته کېږي.
البته دا د نور هغه عام فهمه تعریف دي چې د پښتو اریانا دایرة المعارف په شپږم ټوک کې وړاندې شوي دي په دې اثر کې بیا د نور له منابعو څخه به غیر د هر جسم رنګ د هغه د نور د څرنګوالي پورې اړه لري د بېلګې په توګه د سپین نور که د یو سور ګل په پاڼو باندې ولوېږي نو د دغه ګل پاڼه بې له سور رنګه نور ټول رنګونه جذبوي او یوازې سور رنګ ته انعکاس ورکوي له همدې امله هغه سور په نظر راځي په همدې ترتیب د ونو د پاڼو شین والي اوداسې نور.
مګر اصلي رنګونه چې د منشور په رواسطه ښکاربږي(۷) ښودل شوي دي.
(۱) سور(سرخ)، نارنجي، ژیړ(زرد)، شین (سبز)، آبی، نیلی او بنفش د هماغه اثر ۱۰۸- ۱۰۹مخونه.

- **په کمان رستم (د بوډۍ ټال) کې :**

چې رنګین کمال ژیړه زرغونه او قوس قزح باندې هم یاد بږي او د معمول له مخې د پسرلی شیبه ایز باران وروسته او د تالندي او بریښنا نه وروسته د فضا په لمنه کې ښکاربږي دغه ډېر ښکلي او په زړه پورې منظره یې یادو شوو تجزیه شوو رنګونو څخه ترکیب موندلي دي.

- **اوه آسمانونه یا (د فضا اوه طبقې) :**
- چې د لوی خدای د یزداني قدرت لویه نښه ده له اوو طبقو څخه یې په دې ترتیب ترکیب موندلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱.لومړی طبقه له اوسپنې څخه (اتمو سفیر)
۲.دوېمه طبقه له مسو څخه (سلتو سفیر)
۳.دریېمه طبقه له سرو زرو څخه (اوزون سفیر)
۴.څلورمه طبقه له سپینو زرو څخه (ایونو سفیر)
۵.پنځه طبقه له پولادو څخه (اکوزه سفیر)
۶.شپږمه طبقه له جستو څخه (اکمونو سفیر)
۷. ؟(۶) (۲)

- اوه جنتونه او (۷) دوزخونه هم له اووګونو مذهبي پدېدو څخه شمېرل کېږي.

د نظر په اتفاق سره د نړۍ د یو شمېر عجایبو له پلوه د اعجوبې خورا وتلي توب لري.

۱. دمصر اهرام :

دمصر اهرام په تدریجي توګه ۳۰۰۰ تر ۱۸۰۰ له میلاده دمخه ودان شوی دی او له ټولو نه ستر، مخکني او لرغونې یې (ساکاراس) دي، چې نسبت یې لوی فرعون (خعوپس یا خوقوتي) ته ورکول کېږي او په ګیزه (جیزه) کې د ابوالهول مجسمې ته نږدې په دیارلس جریبه ځمکه کې آباده شوي دي.

۲. ځوړند باغونه :

دا باغونه د هغې سیمې د یوې مقتدرې ملکي (سمیر امیس) له خوا په ځانګړې اسلوب جوړ شوي دي دوی اصلي منظره یې د یو لوی رودګي چې د پاچهي ماڼۍ تر څنګه تېریده ښکاریدله او داسې په ښکاریدل چې ددې بڼ وني ټولې نسکورې دي.

ددې نسکورو باغونو د جوړونې نسبت د بابل پاچا (بخت نصر) ته هم کېږي چې ۶۰۰ کاله تر مېلاده دمخه نوموړي پاچا خپله ملکه دهغې د خوشالتیا له یوې غرنۍ سیمې څخه د څړوبیودي لرونکې سیمې ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوستلي وه د باچا په امر پنځه پوړيز نسکور باغونه چې له هر يو پوړ تر منځه فاصله يې ۵۰ فټه وه جوړ کاندې.

۳.د زئوس مجسمه :

د يونان د خدايانو لوی خدای چې روميان ورته (ژوپتيژ) وايي د ناستې ځای دا لپ په غره کې ؤ چې ددې خدايانو (نفوذ باند) يو نامتو هنر او مجسمه جوړونکي (قيدياس) (۴۳۱-۵۰۰) ق م د آلپ په غره کې دا مجسمه جوړه کړه ددې مجسمې تنه له عاجو ، کالي يې له سوچه سرو زرو ، سترګې يې له الماسو ، رېږه يې له ياقوتو او زمردو څخه و.

۴.د اپولون مجسمه :

دا مجسمه چې د يونان او روم د خدای (دن) يوه لويه مجسمه وه د (رودز يا اودس) په خليج کې د مديترانې د سين په غاړه ودانه شوی وه. دې ډېرې لويې مجسمې سل فټه لوړوالي درلود او کښتيو کولای شو چې ددې مجسمې د دود لينګيو له منځه څخه چې په دو ستنو ولاړه وه تېره شي.

دا مجسمه د (رودز) په نامه هم يادېږي له دې مجسمې څخه د کښتيو د تګ لارې په مقصد هم استفاده کېږي، د مجسمې تر سترګو شاته يو لوی او قوی سمندري څراغ اينښودل شوی چې له لېرې ليدل کېده ، همدارنګه ددې مجسمې په لاس کې يو څراغ اينښودل شوي چې د ځينو توکو په سبب په شپو کې بليده.

دا مجسمه په کال ۲۲۴ تر ميلاده دمخه د يوې سختې زلزلې په سبب له منځه لاړه.

۵.د دماين (ارتمس) معبد :

دا معبد د يوې پېړۍ په اوږدو کې جوړه شوي ؤ د سپينې مرمرينې ډبرې حيرانوونکو نقاشيو لرونکي وه په پنځم ق م کې د (قافه سوس) په ښار کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د (اژه) درود تر څنګه پروت و ولاړه وه دا معبد **۴۲۵** فټه سور ور **۱۲۵** مرمرینې ستنې یې درلودلې، د هرې ستنې لوړوالي یې نږدې **۵۰** متر ؤ.
په **۳۵۶** میلادي کې دا معبد د (اردستوسس) له خوا وسوزول شو ، چې د مقدوني سکندر د زیږېدنې د شپې سره مقارن ه وه، بیا وروسته (تشو دور) دا معبد ودان کړ خو بیا د وحشي (ګوتیانو) د یرغل په وجه چې په اروپا یې وکړ د (الاریک) له خوا وران شو.

۶.د موسولوس مقبره :

دا شخص یعنې (هالیکارناس) (کاری) په کوچیني اسیا کې د یو ښار واکمن ؤ (**۳۵۳** - **۳۷۷** ق م) د موسولوس تر مړینې وروسته ددې کونډې (اریتمس) چې د خپل مېړه سره یې زیاته مینه درلودله دا پرتمینه مقبره جوړه کړه هغه مرمرینې ستنې چې ددې قبر شاوخوا ته ولاړې وې د یو مخ ځوړې سطحې غونډۍ باندې تعبیه شوې وې پردې سطحه یوه ارابه ایښودل شوې ده.
دا مقبره هم د یوې زلزلې په وجه ویجاړه شوه او د اثارو ټوټې یې په برتش موزیم کې شته دی.

۷.د مصر د سکندریې د سین فانوس :

د نړۍ د نورو تجارتي مرکزونو د رقابت له مخې دا لوی سمندري څراغ جوړ شو چې د (زمرد) د مجسمې خلور برابره یعنې ۴۰۰ فټه جګ ؤ ۲۰۰ کاله تر میلاده د مخه د (پټولمي فیلادنفوس) له خوا جوړ شو او هغه خدایانو ته وبخښه، ددې څراغ په پاسني برخه کې به اور بلېده او شغلې به یې د شاوخوا د لویو هېندارو له انعکاسه خپرېدلې او له لېریو مسافو څخه به یې کښتیو ته لارښوونه کوله، دې څراغ ته د خرو د کاروانو په واسطه د سون توکي ور پورته کېدل څو چې د دوو لاملونو په وجه له منځه لاړ په ۴۰۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

میلادي کال کې یې یوه برخه وسوځېدله او پاتې برخه یې **۱۳۷۵**م کې زلزلې ویجاړه کړه(۳).

ددې اثر په حواله د چین دیوال، په مصر کې د (ابوالهول) مجسمه، په اتیالیا کې د (ذپیتر) برج هم د نړۍ له عجایبو څخه شمېرل کېږي په همدې ترتیب تاج محل (په هند کې) او د هېواد په کچه د اوو ګونو عجایبو څخه د بامیانو بتان، د جام منار، د کابل د شیر دروازې او اسه مایي پر غر ګوټو دیوالونه، په بلخ کې د خواجه پارسا جومات، د کندهار چهل زینه او داسې نور هم شمېرل کېږي ده.

(۷) عدد د عنعنوي او دودیزې ځانګړتیا له پلوه :

هره کله چې د یوې نوې واده شوي ناوې د مېړه په کور کې اوه ورځې تېرې شي نو د ناوې د مور او پلار کورنۍ یې د څو شپو ورځو د تېرولو په خاطر خپل کور ته بیا یې چې ددغه دود ته اوومه وایي او هر کله چې د مېړه کور ته ورستنېږي چې پلرګني ورته د خپل پرنې کورني له میراث د نښې په توګه ورته مېږه، وزه، خسي (بچه ماده ګاو) کټې (بچه ماده کاومیش) او داسې نور ورکوي.(۴)

۲.د ماشوم د زیږېدنې اومه ورځ :

دا دود د ماشوم له زیږېدنې څخه اوه ورځې وروسته په دوو شکلونو ترسره کېږي هر کله چې په کومه کورني کې د ماشوم له عمره اوه ورځې تیرې شي نو ویل کېږي چې (ماشوم له شپو نه وراته) په دې مفهوم چې ګوندې د هغه د مړینې خطر کم شو، بله دا چې په دې نېټه د هغه مرپچي ورته وایي د یوه محفل په ترخ کې ترسره کېږي، چې په عمومي ډول د نوم ایښودنې صلاحیت د کورني د مشر او مشرې پورې اړه لري. په دري کې دې عنعنې ته (شب شش) ویل کېږي.

۳.دماشوم اوه کلنۍ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه مهال چې د یو ماشوم اوه کاله تیر شي نو په طبیعي ډول یې د طفولیت غابنونه لویږي نو په عامه اصطلاح د ماشوم د عمر دغې مودې ته اوه کلني وايي.

- د (۷) عدد په پښتو نارو، لنډیو، متلونو او نورو اصطلاحگانو کې زیات موارد لري.
- دنوروز د نوی (کال) د دودونو له پلوه د (۷) عدد ځانگړنه:

۱.هفت میوه :

دا هغه نوروزی دود دی چې هر څوک ورسره پوره اشنایي لري او په زیاترو کورنیو کې په تېره په ښاري کورنیو کې سرته رسېږي.

د نوی کال په شپه ځینې کورني اوه ډوله وچه میوه لکه پسته، بادام، چارمغز، کشمش، سنځلې کشته او چلغوزه تر یمنځلو وروسته په اوبو کې جوشوي او ترکیبي شربت ځېنې جوړېږي او دنوی کال په سهار تـرې د کورني غړي او یاورکره ورغلي کسان استفاده کوي.

۲.هفت سین هم دی نورزوي دود ته یو ورته دود دي.

اخځونه:

۱ـ شل غوره څېړنیزې مقالې، رازقي نړیوال، خیبر خپرېدویه اداره ۱۳۹۳کال، ۱۲مخ.

۲.کوچني دايرة المعارف، خطي اثر، رازقي نړیوال.

۳ـ پښتوآریانا دایرة المعارف، ټ ۲ - ۱۳۵۵ کال دولتي مطبعه ۵۲۷- ۵۲۸مخونه.

۴.عددونه او اندامونه فلکوریکې او کلتوري بحث، رازقي نړیوال، ناچاپه اثر د پښتواتنوګرافیکي څېړنه، رازقي نړیوال، د سرحدونو او قبایلو چارو وزارت د ازادي مطبعه ۱۳۸۸ کال ۱۳۹مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر عبدالرحمن خان د زمانې عمراني یادګارونه

لکه چې څرګنده ده که څه هم د امیر عبدالرحمن خان د زمانې د یادګارونو په رامنځته کولو کې د بهرنیو هېوادونو د ساختماني سبکونو او عمراني ځانګړنو څخه کار اخېستل شوي دي خو په واقعیت کې دا ټول د دې هېواد د استادانو او صنعتګرانو او معمارانو د مهارتونو ویاندي بېلګې دي او که له واقعیت سترګې پټې نه شي د امیر عبدالرحمن خان د واکمنۍ په دوره کې چې د دولتداري په پوهي سربېره یو فرهنګي شخصیت و په هېواد کې يې په نوی سبک د ډېرو ښکلیو ودانیو د جوړولو سره ځانګړې مینه درلوده، چې په کوټلي ډول په دې توګه ښودل کېدای شي.

- د کابل اوسني جمهوری ارګ.
- د اوسني زرنګار په پارک کې عمارت، ګلستان سرای او عمارت بوستان سرای
- عمارت مهمانخانه:

چې د کابل ولایت د اوسنیو ادارو په شکل یې بڼې بدلون موندلي دي.

- د شهرآرا برج:

چې په شپږ رخه ډول په څو منزلونو کې د تپه ماران په ساحه کې جوړ شوي او همدا اوس د یوې کتیبې د شتون سره په خپل حال پاتې دي.

- کوتي لیندنې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د فرهنګ ضد عناصرو په واسطه وسوزول شو او اوس يې نښه نښانه پر ځای پاتې نه ده دا کوتي هارتل پل ته نږدې په شمال خوا کې پرته، او د امان الله په دوره کې د کابل لومړني راديو له دې ودانې په خپرونو پيل وکړ.

- د کوتوالی مشهوره ګنبده:

چې پر ځای يې د خيبر رستوان او سينما جوړه شوی ده.

- د بابر بڼ دملکي حرمسرای:

چې د کابل ښاروال د پيلوم انجينر محمد يونس نوانديش په وخت کې يې جګړې ځپلې کنډواله بيا ورغاول شوه.

- عمارت باغ چرمګر:

د ملالي ليسې په سيمه کې ممکن د انتانې روغتون ودانۍ وي.

- عمارت سرای عليا: چې اوس يې نښه نشه.
- د عيد ګاه جومات او شاهي جومات.
- د پل خشتي جومات: چې په خپل ذات کې د کابل ښاريو بې ساري جومات دي.
- سلام خانه عام او سلام خانه خاص: چې سوزول شوی او پر ځای يې د کابل سينما جوړه شوه او اوس يې په سيمه کې د استقلال د ليسې ودانې ده.
- د باغ بالا عمارت: يعنې د باغ بالا سمبوليکه اوښکلي کوتي، چې دامير اداري مرکزؤ بيا وروسته ميلمستون او د موزيم لپاره ترې کار واخېستل شو له نيکه مرغه د وروستنيو جګړو په مهال دومره زيانمنه شوی نه ده.
- په زرنګار پارک کې: په خپله د هغه امير مقبره چې په يو پوړيز ډول وه او وروسته د امير حبيب الله خان په دوره کې په سمبوليک ډول دوه پوړيزه او ګونبدي شوه او اوس په خپل حال پاتې او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اطلاعاتو او کلتور وزارت د آبداتو د ساتنې او څارنې د ریاست مقر دی.

- عمارت جهان آری خلم: چې په خلم کې پروت دی او د خلم د جهان نما د ماڼۍ په نامه یادېږي یو ښکلي باغ لري او په دې وروستیو کې بیارغول شوی دی.
- د پغمان سلام خانه: چې یوازې کنډواله یې پاتې ده.
- د مهتاب کلا ماڼۍ او باغ: چې د هغه امیر مقر دولتي مېلمستون و او تر جګړو د مخه د یوې عسکري قطعه مقر شو، اوس یې دومره ښه نشانه پاتې نه ده.
- د چهلستون پخواني ماڼۍ: چې د باغ هندو په سیمه کې جوړه شوې ده او بیا وروسته سمبولیکه ماڼۍ جوړه شوه، اوس یې یوازې اسکلیت پاتې دی.
- د هرات د زرنګار عمارت
- د جلال آباد شاهي ماڼۍ: چې له نیکه مرغه روغه پاتې او د ښاغلي شیرزی د ولایت په وخت کې بیارغول شوې ده.
- د منزل باغ ودانې:
- د کندهار ښار ته په نږدې برخه کې یو شمېر پلونه
- په کابل کې یو شمېر قشلې: د کلوله پشتې استحکامي کلاوې چې اوس هم په خپل حال پاتې دي.
- په خوست، دهدادي او هرات کې پوځي قشلې، زما په عقیده د ننګرهار د پخواني فرقې قشله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

باغ ممله یا نمله ننگرهار

از باغهای سمبولیک ، نفیس ترین و پر لطافت ننگرهار قدیم یکی هم باغ مملـه یـا نملـه مـی باشـد کـه از جملـه یادگـار هـای عمرانـی دوره تیموریـه محسوب میشود .

وجه تسمیه ممله یا نمله :

مملـه به زبان انگلیسي است و به زبان عوام یاعامیانه نملـه که مفهوم مورچـه را افـاده مـی کنـد نامیـده مـی شـود ، روایـت اسـت کـه حضـرت سـلیمان (ع) مورچـه را در آنجـا مهمـانی داده پـس بـه اسـاس آن مـردم محـل نـام منطقـه خویش را نمله گذاشتند.

همچنان مم به لفظ هندی، زنان انگلیس را مم یعنی میمه می گفتند ، فلهـذا مملـه لـه لفظ انگلیسی به زنان اطلاق می گردید که انگریز ها بخاطر تفریح به این باغ می آمدند.

نام باغ نمله به دو اصطلاح تحریر گردیده یعنی مملـه و نملـه که این هر دو نام دربین مردم مروج بوده و به آن هر دویش یـاد مـی کننـد. (پـس منظـر تـاریخی ص ۱۵۱).

در مـورد وجـه تسـمیه ایـن بـاغ نویسـند مقالـه متـذکره فـوق محمـد رحـیم انـدرابی مـی نویسـد : ... بـاغ را شـاجهان اعمـار نمـوده و نـام نملـه را بـر آن گذاشته زیرا نام دختر شاه جهان نمله بود البته این نظر قابل تامل است.

وجه تسمیه این باغ هر چه بوده باشد بحث مزید و مستند را ایجاب می کند که نسبت نداشتن مأخذ معتبر در خصوص از تفصیلات مزید صرف نظر میشود.

موقعیت باغ ممله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلاً نمله قریه ایست که در ۳۶ کیلو متري جنوب غرب شهر جلال اباد موقعیت داشته در ۲۰ درجه و ۲ دقیقه و ۱۵ ثانیه طول البلد شرقی، ۳۴ درجه ۱۸ دقیقه و ۱۵ ثانیه غرض البلد شمالی موقعیت دارد که به شکل مربع ۲۲۵۰۰ متر مربع و یا دارای صد جریب مساحد بود زمین را احتوا می دارد.

اگر از نگاه جغرافیوی موقعیت نمله اارئه گردد باغ نمله در وادی خوگیانی در پائین سپین غر و یا در دامنه پایینی (سفید کوه) واقع است. که شاهراه سابقه جلال اباد و کابل از نزدیکی این باغ می گذشت یعنی در مسیر راه کاروان رو به خصوص بر سر راه کابل و نیم قاره هند احداث گردیده است و یا این باغ که در پشت وادی سرسبز سرخرود بعد از یک دشت خشک موقعیت دارد.

بانی وتاریخ احداث باغ مملە :

قبل از آنکه این باغ احداث شود درین محل مردمان زنده گی نداشتند و حیثیت یک ساحه جنگلی رادارا بود.

در مورد احداث این باغ در بین مردم عوام نظریات گونه گون آنهم به قسم فلکوریک موجود بوده بعضی ها به این نظر اند که باغ نمله را پری ها ساخته اند که درین باغ باغبانان سابقه پری ها را دیده اند و در بین این پری ها از نام « بدرجمال» و معشوقه افسانوی سیف الملوک ذکر رفته است: و این ادعا را عبدالحکیم باغبان سابقه باغ چنین ذکر داده است. قبل از احداث این باغ در آنجا دشت و جایگاه پریان بوده که خودش شاهد برخورد به آنان است.

ولی موضوع اینکه موثق و باور کردنی است که این باغ در عصر شاه جهان اعمار گردیده است چنانچه عبدالحکیم باغبان موصوف گفته است در باغ سنگ نوشته بود که مربوط دارا شکوه پسر شاه جهان و در سنگ مرمر

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقش گردیده و انگلیس ها آنرا توسط فیل به هند برده بود این بیت از آن سنگ نبشته است.

اسم من دارا شکوه

یک باغ ساختم در بیخ کوه

اگر متن سنگ نوشته واقعاً همین بوده باشد می تواند چنین پنداشت که باغ نمله در عهد شاه جهان تهداب گذاری شده اما در عصر دارا شکوه پسرش به پایه اکمال رسیده است.

باید گفت که شهزاده خرم ملقب به شاه جهان، پسر جهانگیر نواسه جلال الدین اکبر و کواسه محمد ظهیر الدین بابر بود.

به گفته مرحوم مسافر خان رئیس خیل عضو علمی مرکز زبان و ادبیات اکادمی علوم، باوجودی که دوره حکمروایی شاه جهان در هند سپری شده اما بسا کارهای عمرانی را به پایه اکمال رسانیده است که از جمله آنها باغ تاریخی نمله را می توان نام برد، این باغ در ماه شعبان المعظم **۱۰۵۲** هـ ق احداث شده اما بر مبنای که مرحوم احمد علی کهزاد در صفحه **۱۹۷** م **۲۱۲** کتاب جلد اول بالاحصار وبیشه های تاریخی آن ارائه داشته نام و یادی از منطقه نمله برده است نه از باغ نمله، مرحوم کهزاد یاد آور می شود که شاه جهان در راه عزیمت به هند در دهم ماه رجب **۱۰۵۷** هـ ق به باغ نمله رسید عمارتی که سال گذشته در آن امر اعمار تعمیر داده بود به پایان رسید و مورد استفاده قرار گرفت و باغ نمله درین وقت از طرف شاه جهان « خلاف قول قبلی» به باغ فرخ افزامسمی شد و معلوم میشود که این تعمیر همان تعمیر یست که در هند پایانی آبشار ها در سه طبقه ساخته شده بود.

سبک ساختمانی باغ ممله :

(c) ketabton.com: The Digital Library

در خصوص انگیزه احداث باغ نمله محقق محمد رحیم اندرابی در شماره اول سال ۱۳۸۴ مجله باستان شناسی به این شرح معلومات ارائه نموده است.

زمانی که پسر کوچک شاه جهان از باغ های باغبانی سرخرود و چار باغ آگاهی حاصل نمود ، از پدر خود تقاضا کرد که برای او نیز یک باغ اعمار نماید شاه جهان در جواب پسرش گفت: برای شما در دامنه های سفید کوه باغی بنام نمله اعمار می نمایم. نخست شاه جهان از طریق نغاره زدن مردم نمله را دعوت نموده برای کندنکاری تهداب باغ به کار آغازیده و به واسطه نغاره دوم از مردم منطقه دعوت نمود تا برای نهال شانی و کندن چقوری ها اشتراک کنند ، بعداً در عصر شاه جهان به صورت منظم سرکهای باغ کشیده شد که طول آنها ۳۰ -۴۰ متر می باشد و به شکل مرتبه که نمایانگر دوره مدنیت مغلی است، گرد باغ به شکل مربع برای زراعت بوته های زینتی و گل ها در نظر گرفته شده، در کنار سرکها جویچه ها و خاطر آبیاری پنجه جنار ها کشیده بود.

سرک عموماً باغ شمالاً و جنوباً امتداد داده شده، نظر به وسعتی که سرک دارد ۲ یا ۳ موتر همزمان در آن حرکت کرده می تواند ، ارزش تاریخی بیکه باغ نمله آنرا دارا است در افغانستان و منطقه مثل و مانند آن وجود ندارد که به عین شکل و نقشه باشد. (۱۵۲ص)

برای ابیاری و ایجاد فواره ها و شرشره ها ، آب از فاصله در حدود ۲۵ کیلومتر، از منطقه سر کی خیل خوگیانی با حفر نمودن کانالی به عمق یک متر و عرض ده متر به باغ آورده شده است و از برکت همین آب فراوان بود که بعد از احداث آن در اطراف باغ قریه ها نیز بنام نمله اباد گردید.

این باغ از نگاه سبک ساختمانی خود حایز مزیت های فراوان می باشد. طبقه بندی زمین و سبک اعمار شرشره های آب باغ از سبک معمولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

باغها نماینده گی می کند که در عصر مغلی های هند در نیم قاره هند و افغانستان اعمار شده اند.
وضع ظاهری باغ نشان میدهد که در یک ساحه نشیبی قرار گرفته و آب با آرامی و با تمکین وجوی های عریض و کم عمق سنگی جریان یافته و به منظور به میان آوردن شرشره به آب مذکور آبریزه هایی به ارتفاع تا یک و نیم متر اعمار گریده است.
در بلندی آبریزه ها جاهای برای گذاشتن شمع یا چراغ در نظر گرفته شده است که در هنگام شب به مقصد تنویر و زیبایی بخشیدن به باغ و شرشره آب چراغها و شمع های رنگارنگ در آنجا روشن می گذاشتند و از مقابل نور آن لایه نازک آب فرو می افتاد و به این گونه فضا و صحنه شاعرانه و ظریفانه را ایجاد می کرد.
در ساختمان آرایشی و تزئینی باغ، چهار جوی به طول تقریباً ۳ متر و یک فواره نسبتاً بزرگ حوض کم عمق و چهار آب ریز مقبول اعمار شده است.
درست در قسمت پاینترین آبراه در مقابل شرشره ها و آبریزه های قصر سه منزله یی قرار داشته است که امرا از آنجا به تماشای منظره دل آویز باغ و شرشره های آب می نشستند. متاسفانه امروز از آن قصر با شکوه جز تل تهداب به خاک خفته چیز دیگری باقی نمانده است.
این قصر در محلی از باغ اعمار شده که از طرف روز و شب بیننده می تواند از شرشره فواره و جریان آب لذت برد، چه بسا که از طرف شب در روشنی چراغ ها منظره شاعرانه تر را بخود می گرفت. (از مقاله محترم تازه).
قرار اظهار عبدالحکیم باغبان باشی **۷۵** ساله از مدت ۴۰ سال به این طرف در باغ نمله مصروف خدمت است: « باغ نمله دارای تاریخ بوده و تاریخ آن در یک لوحه سنگی « که قبلا نیز اشاره شد» نوشته شده بود وقتی که

(c) ketabton.com: The Digital Library

انگلیس ها به افغانستان لشکر کشی نمودند لوحه سنگ باغ را توسط فیل به هند برتانوی بطور یغما و غارت انتقال دادند».
عبدالحکیم از پدر خود عبدالسلام نقل قول می کند که سرگذشت بردن کتیبه مذکور به همان طور بود که گفته شد. ازین که در باغ نمله کدام نوع درختان تزئینی و میوه دار و گلها به آن زیبایی و ظرافت بیشتری داده بود، در مجله مذکور موضوع به این شرح دنبال شده است در باغ نمله صدها درخت وجود دارند که از آن جمله می توان از درختان سرو، صنوبر، ناجو، پنجه چنار، لوکات، نارنج، لیمو، مالته، سنتره، سیب و ... نام برد.
در زمان امیر حبیب الله خان برای غنامندی باغ انار از قندهار، لوکات و نارنج را از هند آورده است.
برعلاوه اشجار متذکره در باغ انواع زیاد گلهای زیبا مانند گل نرگس، گلاب، مرسل و انواع بوته های زینتی دیگر وجود دارند در کرد های مربع شکل باغ درختان انار نیز وجود داشت، وقتی که پروژه کانال ننگرهار احداث می گردید از قوریه های باغ نمله نهال های مثمر و غیر مثمر، بوته های زینتی و انواع گل ها تهیه و به فارم های ننگرهار و نهال این قوریه ها در قسمت های مختلف فارم ننگرهار غرص گردید. به گفته عبدالحکیم موصوف در سابق این باغ نهال های درختان ناجو، سرور و صنوبر به کابل، چهاردهی غوربند و بدخشان از طریق دولت توزیع می شد. در باغ نمله آنقدر درخت ها و گل ها وجود دارد اگر شخصی به یک طرف باغ نگاه کند در گوشه دیگر باغ کسی را دیده نمی تواند، در سابق بخاطر حفاظت باغ ۱۲۰ باغبان موظف گردیده بود. از بسکه این باغ از زیبایی و نفاست بسزایی برخوردار بود یک تعداد سیاحان داخلی و خارجی به دیدن آن می آمدند. (۱۵۳)

باغ نمله در عصر شاهان متاخر افغانی :

(c) ketabton.com: The Digital Library

- **در عصر امیر حبیب الله خان :**

تا جایی که مبرهن است امیر حبیب الله خان از جمله شاهانی بود که به احداث قصر ها و باغها علاقه مندی به خصوص داشت، همان بود که در زمینه بازسازی و نوسازی باغ نمله بی تفاوت نماند و به امر موصوف در باغ دو باب تعمیر به شکل پخته کاری و عصری اعمار گردید که یکی آن در وسط باغ و دیگری بطرف باغ و دیگری بطرف شمال باغ موقعیت داشت در مقابل تعمیر شمالی به عرض ۱,۵ متر آبشار تمدید شد ، چونکه باغ در سطح مایل قرار داشت، آبشار باغ تقریباً دو متر ارتفاع را دارا می باشد فاصله یک آبشار از آبشار دیگر به اندازه سه متر عریض و تقریباً دارای ۳,۵ متر طول داشت در بین آبشارها حوض کلان موجود است که حوض مذکور به اندازه ۵ متر ازطریق جوی زیر زمینی پخته کاری شده آب به دیگر حوض ها انتقال می یافت زیرا آب به گونه فواره وجود داشته که آب را به ارتفاع سه متر فوران داده و توسط نل جوی زیر زمینی آب حوض کلان به دو حوض دیگر وصل می گردد.

زماني که امیر حبیب الله خان به باغ به سیر و تفریح می آمد در قصر شمالی باغ رحل اقامت می گزید ، تاقچه های آبشار ها را « چنانچه قبلاً از آن یادآوری شد» روشن می نمود از بالای شمعدان ها آب می ریخت، فعلاً قصر شمالی به مخروبه مبدل شده اما قصر وسطی بجای خود باقی مانده است.

امیر حبیب الله خان «۱۵۰» کنیز داشت که در باغ گشت و گذار می کردند و کالای ابریشمی به تن می نمودند ، امیر به تماشای آنها می پرداخت، از طرف شب زنان و کنیزان در باغ قدم می زدند امیر در مقابل حوض از تعمیر دو منزله که وجود داشت به زنان نگاه می کرد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

درین دوره تعدادی از نیمه چنار ها از قسمت تنه احتراق نموده، سوختگی درختان مذکور به وجود آمده باعث ترس و هراس زنان و کنیزان از طرف شب می شد و ایشان به امیر پیشنهاد و عرض نمودند که قسمت سوختگی درختان پنجه چنار با خشت و گچ به عین رنگ درخت پنجه چنار پر کاری نمایند اکنون به همان شکل باقی است.

در عصر امیر امان الله خان :

باوجودی که اعلیحضرت امان الله خان به احداث این عمرانات مسکونی و تفریحی علاقمندی خاصی داشت، اما مصروفیت های کشوری و لشکری به او اجازه نمی داد تا دور از مرکز یعنی کابل این چنین یادگار های عمرانی را از خود بجا بگذارد قرار گفته عبدالحکیم باغبانباشی باغ نمله، گفت که اعلیحضرت امان الله خان ندرتاً به باغ نمله می آمد و چیز مهمی که به انتساب این باغ به آن اقدام نمود سوچبورد تلفون را به باغ نمله تمدید کرد و از سوچبورد این تلفون به کابل، جلال اباد، سروبی، ولسوالی حصارک، علاقه داری ماما خیل، شینوار، ولسوالی خوگیانی و علاقه داری بچیرو آگام لین های تلفون تمدید شد.

- در دوره های محمد نادر شاه و محمد ظاهر شاه در مورد این باغ اجرا تی بعمل نیامده که قابل یادآوری باشد اما گاه گاه به این جا بخاطر تفریح آماده و در کوتی باغ استراحت می کردند. در نتیجه باید گفت چون این باغ از باغهای دارای لطافت ها است که به سبک های مغولی احداث گردیده و از باغ بابر کم نیست پس باید در مرمت کاری و نوکاری آن اقدام صورت گرفته تا مثل سابق نه تنها تفریح گاه خاص و عام بلکه برای خارجی ها نیز محل قابل دیدن باشد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چهل ستون دنوبرجه کلا

د کابل د نوبرجه کلا چې اندکي، هند کي، د کي او سردارانو په کلا هم شهرت لري د کابل د چهاردهي د ډنډ په ختیځه برخه او د چهلستون د ماڼۍ په جنوب لویدیځه برخه او د ریشخورو د یادګاری منار شمال لویدیځې خواته په یوه همواره مځکه کې پرته ده.

داچې پخوا د چهلستون ماڼۍ او باغ تردې د دراني تیمور شاه د څلویښتم عمر د تلین په مناسبت دهغه د زوی دراني زمان شاه له خوا له ۱۲۱۰ هـ ق تر ۱۲۱۳ هـ ق د زنبورک دغره د مخ په ختیځ را ببلې شوي ډبریني غونډۍ له پاسه جوړه او دا سیمه په چهلستون ونومول شوه او د هندکي نوم له عمومي محاورې ولوید.

او دغې سیمې د اندکي نوم ځکه درلود، لکه د دهمزنګ جوی هندک، ددې سیمې د لرغونو اثارو د لرلو په وجه د یو هندو پورې تړاو درلود.

او د سردارانو کلا ورته ځکه ویل کېږي، چې د سردار نواب عبدالجبار خان له خوا په دولسو جریبو ځمکه د محمد زایانو د کورنۍ د پاچهي د امیر دوست محمد خان (۱۲۵۹هـ ق) د پاچهي دورې په پېل کې یعنې له اوسمهال څخه ۱۷۲ کال دمخه جوړه شوه وه.

سردارنواب عبدالجبار خان د نومړي امیر مشر ورور او ستر سلاکار و نو ځکه د سردارانو په کلا هم مشهوره ده.

د نو برجه له برمه ډکه لویه، لوړه او د هسکو شاهبرجونو لرونکي کلا زموږ د هېواد دیارلسمی هجري پېړۍ له لرغونو ابنیو او د کابل د نو برجه کلاګانو څخه یوه کلا ده چې اوس یې یوازې حصار (دیوالونه) او له نهو برجونو څخه اته برجونه تقریباً په خپل حال پاتې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

همدارنګه دا کلا له دې امله په نو برجه یادېږي چې په دریو بازوګانو کې یې (۸) منزلونو په لوړوالي او تقریباً پنځو مترو په قطر یې لوی برجونه درلودل او د عمومي مدخل (لویې، دروازې) دواړو خواو ته په متناظر سبک دوه شاهبرجونه موجود وو چې په مجموع کې (۹) برجه کېږي.
د کلا دیوالونه اته مهري (ردي) او سرماتي (سرمهره) لري او د برجونو لوړوالي یې له دیوالونو څخه تقریباً یو نیم چند نور هم زیات دي.
ددې کلا د دیوالونو سور دومره و چې د پاسه پرې تګ راتګ کېده، د کلا حصار له هغو ختو څخه جوړ شوی چې هغه د پیلانو د پښو په ګرځېدلو پخه او د ۲۴ ساعتونو په اوږدو کې په خمیره کېدله او طبیعي ده چې د ډېر محکموالي درلودونکي وه چې لا تراوسه پورې، پرته له سرماتي او تهداب څخه په خپل حال پاتې او د جوي شرایطو او د زمانې په تېریدلو سره لا روغه پاتې ده.
د کلا په تهداب کې که څه هم د زنبورک غره په نږدې برخه کې پرته او د ډېرو زیرمې ورته نږدې وي په تهداب کې یې له ډبرو کار نه دي اخېستل شوي، خو په وروستیو وختونو کې یې په تهداب کې د ښوره ناکتوب په وجه ځای ځای پر چالي ډبرې کارېدلي دي د شاهبرجونو د ردو پوخوالي په خاطر په کې څو مهري ترمنځه د لرګیو کوندي چې د بشونو (دستکونه) په شکل دي کاریدلی دي. د کلا د حصار تیر کشونه د سپکو او څه درندو وسلو او ځار لپاره په یو ډول تعبیه شوی دی. دکلا د لویې دروازې په یوه پله کې لکه د اوسمهال یو کوچنی دروازه ایښودل شوي ده چې په همیشني ډول ترې د وتلو ننوتلو لپاره کار اخېستل کېده چې عمومي دروازه به په اضطراري (بیړنیو) حالتونو کې ببرته کېدله.
دکلا د عمومي دروازې دننه یوه ډیوډي موجوده ده چې هلته به په کې د کلا ساتونکي او پهره داران اوسېدل، ددې ډیوډي د دیوال په جنوبي دیوال کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس هم د طاقونو نښې له منځه تللي نه دي وايي چې دعمومي دروازې په خوله کې يوه کړۍ (حلقه) څوړنده وه او چا چې به د نواب له امر سرغړونه کوله هلته به په دار ځړول کېده که ددې کلا د عمومي دروازې او ډيوډي سبک وکتل شي نو په حقيقت کې د باختر د لرغوني کلاګانو د سبک کاپي ده چې په پخو کلاګانو او بالاحصارونو کې يې رواج موندلي دي او بېلګې په نورو لرغونو او پخوانيو ودانيو سربېره د کابل د بالاحصار د ښار د لاهوري دروازې کاشي دروازې د بلخ دروازې په ساختمانونو کې ليدل کېدای شي.

ددې کلا له دې امله چې دولتي پخه کلا نه وه نو ترې ګرد چاپير د خندق نښې نښانې نه ليدل کېږي.

له ډيوډي څخه دوهمه دروازه د کلا دننه ببرته کېدله، ددې کلا د غولې په منځ کې هېڅ وداني نه وي او دا ځکه چې دا کلا د اوسيدونکو لپاره د نهو برجو په (۸) منزلونو کې کوټې جوړې شوي چې په ځينو برجونو کې يې بېلګې اوس شته دی او بيا وروسته د کلا دننيو ديوالونو ته عصري خونې جوړې شوي.

د کلا غولې له يو لوی باغ څخه عبارت و چې ميوه داري او تزئيني ونې او په پلان شوو برخو کې يې ګلدانونه او ډول ډول ګلونه درلودل او دا باغ د بالاجوی له ويالې چې د کابل له سين څخه ريشخورو په حد کې را بېله شوي وه او به کېده د نو برجه کلا په مخامخ لويديځ بازو کې يو جومات درلود ، خو اوس د هغه په ځای کور جوړ شوی او جومات دعمومي دروازې ته په نږدې برخه کې ودان شويدی.

په اوسمهال کې د کلا د نورو عصري کورونو په جمله کې يو کور د سردار وحيد الله نوابي پورې تړاو لري نوموړي د سردار حفيظ الله نوابي زوی، د سرادر عبد الله نوابي نمسي او د امير دوست محمد خان له څلورم پښته او

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسب يې د غازي امان الله خان کورني ته ور غزېږي سردار وحيد الله خان چې يو څه معلومات؛ دده له خبرو اخېستل شوي په هېواد کې د تنظيمي جګړو د غميزو په وجه وطن پرېښودلو ته اړ کړې شوي او بيا چې د بن تر فيصلو وروسته د موقتي ادارې تر جوړېدو وروسته هېواد ته راستون شوی دي وويل:

په دې وروستيو وختونو کې د کلا انګړ د سردار نواب عبدالجبار خان بابا د ورثي له خوا په خپلو منځونو کې وويشل شو چې دا اوسني لس عصري کورونه په کې اباد شول چې د ځينو مځکه په پرديو خرڅه شوي هم ده او هغوی په کې استوګنځای جوړ کړي دي کورونو ته د کلا له عمومي دروازې څخه سرک په غير منظم ډول جوړ شوي دي دا چې د کلا د حصار او لويو برجونو مسؤوليت دومره چاته ورځېږمه نه دي نو کېدای شي ددې بې توپيرې په وجه په راتلونکي کې د حصار په شمول هغه وسولېږي او شاهبرجونه يې را ونړېږي او د کلا دا پاتې برخه به په يوه کنډواله بدله شي ددې کلا د پاتې برخې شاته په دې ستونزمنه ده چې په يوه مشخص شخص پورې اړه نه لري او له بلې خوا د اطلاعاتو او فرهنګ وزارت هغه د کلا له اوسېدونکو څخه را نيولای نه شي.

خو يوزاې همدومره امکان لري چې ددې تاريخي کلا چې په هېواد کې د پخوانيو کلاګانو يوه ښکلي نمونه ده، بهرنۍ برخې يعنې حصار او شاهبرجونه يې پلستر او مرمت کاري شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د زرنګار پارک ښکلی سمبولیکه کوټۍ

د زرنګار پارک په سویل لویدیځ او د کابل ښاروالۍ د ودانۍ په شمال ختیځه برخه کې یوه یو پوړیزه کوټۍ شته، چې همدا اوس هم په خپل حال پاتې او د بشري ناورینونو څخه روغه رمټه راوتلې ده. له دې ودانۍ څخه اوسمهال د کابل ښاروالۍ د نشراتو د ریاست او یو لړ نورو شعبو لپاره کار اخېستل کېږي او د امیر عبدالرحمن خان له عمراني یادګارانو څخه شمېرل کېږي دا ودانۍ تقریباً لکه د کابل په نوي ښار کې د شاببو جان (د امیر عبدالرحمان خان دخور تعمیر) د دوه پوړیزې ماڼۍ غوندې سمبولیکه او په تناظر شکل جوړه شوې ده.

ددې ودانۍ په اړه د موخذونو د نه لاسرسۍ له امله لرغوني معلومات نشي وړاندې کېدای مګر یوازې د لرغونې پېژندنې د مجلې د ۱۳۸۴ کال د دویمې ګڼې په ۴۸ مخ کې په کوټلي توګه لیکل شوي دي:

«... کوم تعمیر، چې د کابل ښاروالۍ د ملکیتونو د مدیریت تعمیر بلل شوي دي، یو ډېر مدرن او سمبولیک یو پوړیز تعمیر دی، چې څلورو خواوو ته یې تزئینکاري شوي دي او په متناظر ډول رواق ډوله اورسۍ او دروازې لري، تعمیر خپل لومړی حالت ساتلی دی».

او د افغانستان د تاریخي اثارو او ابداتو د ساتنې او څارنې د رئیس ښاغلي عباسي په وینا: « دا ودانۍ لکه د زرنګار په پارک (پخواني بستان سرای) کې د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې پخوانۍ یو منزله ودانۍ غوندې دهغه له عمراني اثارو څخه ده».

له احتماله لېرې نه ده، چې ددې ودانۍ ساختماني سبک د شاببوجان د نوموړې ماڼۍ غوندې ایټالوي وي. ددې لپاره چې په اجمالي ډول ددې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ودانۍ نمادینه منظره او داخلي محتویات ښودل شوي وي د هغې په لنډه کتنه بسنه کېږي. له ګرد چاپېره که د ودانۍ بهرنۍ ټولې برخې وکتل شي څلور خواوې یې د ګلپاڼو او پاڼو تزئینکاري لري. د ودانۍ عمومي مدخلونه د لویدیځې او ختیځې خوا ببرته کېږي چې د ښکلا ایز جګ رواق (ایوان) پرې د پاسه دي.

له ختیځې دروازې څخه مخ په لویدیځ یو پراخ دهلیز دی، چې د یوې منځنۍ دروازې په ذریعه په دوو برخو ویشل کېږي ددې کوټۍ ختیځ برخه د لویدیځ برخې غونډې کټ مټ جوړه شوې ده دروازې ته نږدې چې یوه دوه اړخیزه ډبرینه زینه ور پورته شوې دواړه خواوو ته په مستطیل ډول اوږدې کوټې دي چې د دوی دوی څلور پله بیزه او رسۍ لري او ددې کوټو شاته د یوې د شمالي بازو په کونج کې او د بلې دجنوبي بازو په کونج کې مرسع شکله کوچنۍ خونۍ دي چې د ورننوتلو دروازې یې له بهره مخ په ختیځ دي او دوه اړخیزه ډبرینه ورته جوړه شوې ده، او رسۍ ګانې یې د یوې شمال په لوري او د بلې د جنوب په لوري دي.

ددې ودانې دهلیز چې سالون ته ورته دي، ددې یادو شوو کوټو لویدیځ ته فرشي ډوله کوټې چې له دهلیزه ورته دروازې دي، او ددې فرشي کوټو د یوې شمال ته او د بلې جنوب ته دوی نورې کوچنۍ کوټې دي او څلور پله بیزه او رسۍ یې مخ په شمال او جنوب اینبودل شوي، ددې کوټو په لویدیځ دیوالونو کې تزئیني رواقونه تعبیه شوي دي.

او که ددې ودانۍ داخلي جوړښت د لویدیځې دروازې له خوا وکتل شي د ختیځې برخې سره هېڅ توپیر نه لري یوازینې توپیر یې د ختیځ برخې سره د شمال لویدیځ او جنوب لویدیځ کونج په کوچنیو کوټو کې دي ددې کوټو دروازې مخ په شمال او جنوب دي او دوه پله بیزه ورسۍ یې مخ په شمال او مخ په جنوب کیښودل شوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

که په مجموع کې چېرته ددې ودانۍ د جوړېدنې پلان او نقشه د يو کاغذ پر مخ وايستل شي او بيا دا نقشه د شمال له طرفه د جنوب خوا ته قات شي نو د ودانۍ دننې يعنې د شمال برخې هره کوټه او دروازه د جنوبي برخې په کوټو او دروازو تطبيقېږي.

د ودانۍ د بهرني جوړښت نما له ثلورو خواوو نه دا سې ښکاري، چې ثلور دروازې لري حال دا چې يوازې دوې دروازې لري، چې له ختيځې او لويديځې دروازې څخه عبارت دي د دروازو دپاسه په رواقي شکل تزئينکاري کټ مټ د بې دروازو برخو غوندې دي خو په کل کې ترې ګرد چاپېر د ګلپاڼو او پاڼو تزئينکاري خورا په زړه پورې دي، د کوټې بام په محدب ډول آهن پوش شوی دی.

له ودانۍ بهر د هغې د غولی په جنوب ختيځه برخه کې درې تشنابونه په يوه خونه کې جوړ شوي چې اوس هم د استفادې وړ دي ددې ودانۍ غولی دومره لوی نه دی او د لويديځ له خوا د ښاروالۍ د ودانۍ له محوطې ورته لار ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مزار شریف د تخته پل لرغوني استحکامي کلا

تخته پل یو تاریخي ټېنګه کلا ده چې د مزارشریف د ښار او د بلخ د لارې په اوږدو کې له مزارشریف څخه د ۸ کیلومترو په شاوخوا کې لویدیځ خواته پرته ده د مزار شریف او شبرغان لویه لاره د دې کلا له منځه تېرېږي.
د تخته پل د تسیمې دوجهې په باب وایي چې یو وخت دا سیمه له اوبو ډکه وه او کلا ته ورننوتل به د یو تخته پل په واسطه کېدل، خو زما په فکر دا چې استحکامي کلا وو د ساختماني سبک له مخې له کلا ګرد چاپیر له اوبو ډک یو خندق کیندل شوی و او د کلا اوسیدونکی به د تختو په پلونو کلا ته ورننوتل نو ځکه یې په تخته پل شهرت پیدا کړ ممکن په دې اړه نور روایتونه هم موجود دي.
د تخته پل پخه کلا د امیر محمد افضل خان په وخت کې جوړه شوې ده.
د اروابښاد عبدالحي اثر تاریخ مختصر افغانستان کې راغلي دي.
«کله چې سردار محمد افضل خان د خپل پلار امیر دوست محمد خان د سلطنت په دوهمه دوره کې لومړی ځل په زرمت کې او بیا د بلخ د تسخیرولو په خاطر وګمارل شو او هغه یې ونیو نو دلته یې د خپلو قواوو یعنې په بلخ کې د خپل پلار د ۳ پلیو غونډویو، دوو سپرو غونډو لپاره چې په ۱۲ میله سارایي توپونو مجهزو» د سوق الجیشی لپاره په دې ځای کې دغه کلا جوړه کړه چې وروسته نوموړي په ۱۲۸۳هـ ق / ۱۸۶۶م کې د افغانستان پاچاهي ته ورسېد اوتر یو کال پاچاهي وروسته په ۱۲۸۴هـ ق / ۱۸۶۷کې مړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخته پل کلا چې د افغانستان د لرغونو استحکامې کلاګانو څخه یوه لویه او پخه کلا ده د مزارشریف دده سوار د کلي د اوسېدونکي متقاعد ډګروال بخت خان مومند په قول د ۴۰۰ مترو مکعبو په شاوخوا کې له ختو څخه په پخه ډول جوړه شوې ده او ګرد چاپېر ترې یو ژور خندق کېندل شوی ؤ چې اوس هغه له خاورو ډک دی.
د کلا د دیوالونو سور دوه متره او لوړوالي یې د ۸ مترو په شاوخوا کې دي.
د کلا ودانۍ یې په منځ کې دی.
کله چې زه د ۱۳۸۲کال د ثور په میاشت کې ددې کلا له منځه څو پلا تېرېدم له نږدې مې په پوره غور وکتله، دا کلا په مستطیلي وزمه توګه په دې توپېر جوړه شوې ده چې کونجونه یې منحني شکل لري او په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او د څلورو بازوګانو (احصارونه) په دننه کې یې د ترصد او انداخت لپاره د تعبیې د اصولو سره سم یو شمېر نیم دایروي پر جګوتي لري.
ددې کلا یوه بله لویه ځانګړتیا داده چې دوو مخامخ لویو دروازو چې د یو سړک په واسطه سره نښلي کلا په دوو شمالي او جنوبي برخو ویشل کېږي د دواړو دروازو په خوله کې د قراول او پیره دارۍ ځانګړې قراول خانې جوړې شوي دي چې د جوي ناوړو شرایطو څخه خوندي دي.
د تخته پل د کلا یوه بله ځانګړتیا داده چې په جنوبي برخه کې یې د لویدیځ جنوب بازو خواته یو حرمسرای دی چې په مربع شکل او د یوې کوچنۍ پخي کلا مو دل شمېرل کېدای شي په څلورو کونجونو کې یې شاهبرجونه او په بازوګانو کې، د ترصد او انداخت څو برج ګوتې شته یوه دروازه لري چې مخ په شمال یعنې د عمومي سړک په لور ده.
ددې کلا نه مخ په ختیځ یو جومات دی چې دومره لوی نه دی او په تیموري سبک جوړ شوی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د تخته پل د کلا د شمال لویدیځ بازو نه د باندې یو بله مستحکمه کلا هم شته دی او دا د تخته پل د کلا یوه عمومي قرارګاه دی، او ساختماني شکل یې حرمسرای ته ورته دی او لاره یې د تخته پل د شمالي یعنې دربیمې فرعي دروازې سره نښلي، دا کلا هم پخه ده په کونجونو کې یې لوی برجونه او په بازوګانو کې د ترصد او انداخت تاسیسات لري د شمال او غرب شاهبرج که پخوا هر څنګه ؤ خو اوس د بلخ د کلا د عیارانو د برج غونډې په مثمن شکل لوړ جوړ شوی دی چې له لېرې واټن څخه معلومېږي.
د کلا حصار سره نښتې ګونتي کوچنۍ کوټې هم تر اوسه شته دي چې ممکن د کلا د استحکامي تاسیساتو څخه وي او په پوسته ایزډول د کلا ساتونکي منسوبانو د پوځي دندو د ترسره کولو ځای وي او په قوی احتمال سره له کلا څخه د مدافعې جزوتامونو په کې د قراول په شکل د جګړه ایزو احضاراتو په حال کې اوسېدل.
دا کلا د هېواد د جګړو په وروستیو کلونو کې په مهال یو قوی سوق الجیشی او بیا وروسته ټوپک سالارانو غوښتل چې په خپلو منځونو کې لکه د شیر پور د تاریخي کلا سیمه د ابادیو لپاره وویشي.
خو اوس د یوې کرنیزې سیمې په توګه په کې غنم کرل شوی او دولتي ملکیت ګرځول شوي او د غاصبانو لاسونه ترې پرې شوی دی.
په کار دی چې دغه کلا د یوې تاریخي لرغونې ودیعې په توګه خوندي وساتل شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مننه او کور ودانی

د افغانستان ملي تحریک د هېواد پال او فرهنګپال شخصیت ښاغلي (محمد ګلاب منګل) څخه د زړه له تله مننه کوي چې د دې اثر چاپ ته یې اوږه ورکړه. ملي تحریک ویاړي چې د علمي اثارو د چاپ لړۍ یې پیل کړې ده. دا لړۍ به دوام لري. موږ له ټولو درنو هېوادوالو څخه په خورا درنښت هیله کوو چې په خپل معنوي او مادي وس د کتابونو د چاپ دا لړۍ لا پسې وغځوي.

یو ځل بیا د دې اثر له لیکوال او چاپوونکي څخه د زړه له تله مننه کوو چې د دې اثر د لیکلو او چاپولو جوګه شول.

په فرهنګي مینه

د افغانستان ملي تحریک

(c) ketabton.com: The Digital Library

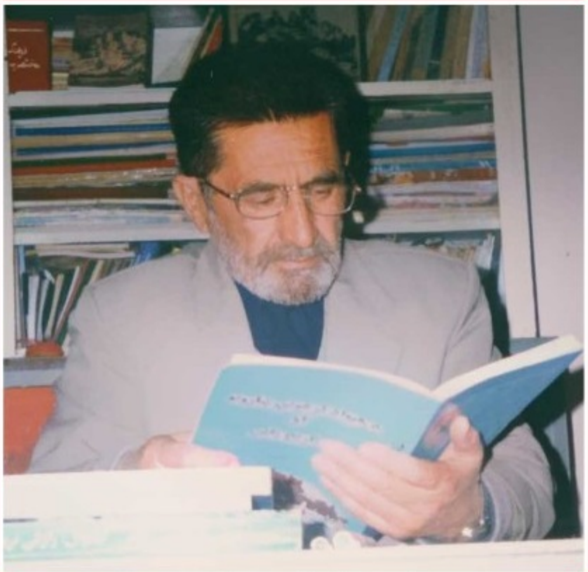

پوهاند رازقي نړيوال

چاپ او ناچاپ اثار:

- په مذهبي، ادبي، علمي - تحقيقي، لرغون پېژندنه، بيوګرافي، پوځي طنزي او داستاني برخو کې تر چاپ لاندې په شمول (۳۲) عنوانـه اثار.

- په اهتمام چاپ شوي اثار: د قاضي عطاء ا خان د پـښـتـو تـاريخ د لومړي ټوک په شمول (۳) عنوانه.

-ژباړل شوي اثار، د رسالو په شمول تر (۲۲) عنوانو زيات.

- تر چاپ لاندې ددې اثر په شمول يو عنوان.

- په ټولو زمينو کې تر (۱۵۰) عنوانو زيات.

- په بېلابېلو برخو کې مقالې په سلګونو عنوانه.

د افغانستان ملي تحريک
www.melitahrik.com

د خپرونو لړ: ۵۵

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library